

87-3
232

Aleksejs Apinis

~~Nepravot
2. izdevums~~

LATVIEŠU ROKRAKSTA LITERATŪRA
18. UN 19. GADSIMTĀ

Thiaba stah/sti
11/11/11 mu wih/si
Sarak/stiti

arwa mullu
par Kahr Digna
ha nas lai wiggas
ohas bilges zauntaw
tak prom zihktas

no
7 Ruggen

1003

Teemur Reifi
had fakne pee
deemela faesshana
Dcedaht
15 tu

Gej

Laktweeschu
Tautas, Gahjum
no,
Whippim, Laikem
8/161

Thiaba stah/sti
Hee/mu wih/si
Larak/stiti

Wang
bes wan Kahr Dijiua
na nas lai wiggas
ohas bulges Zaunte
tack prom Zeihtas

no
Ruggen

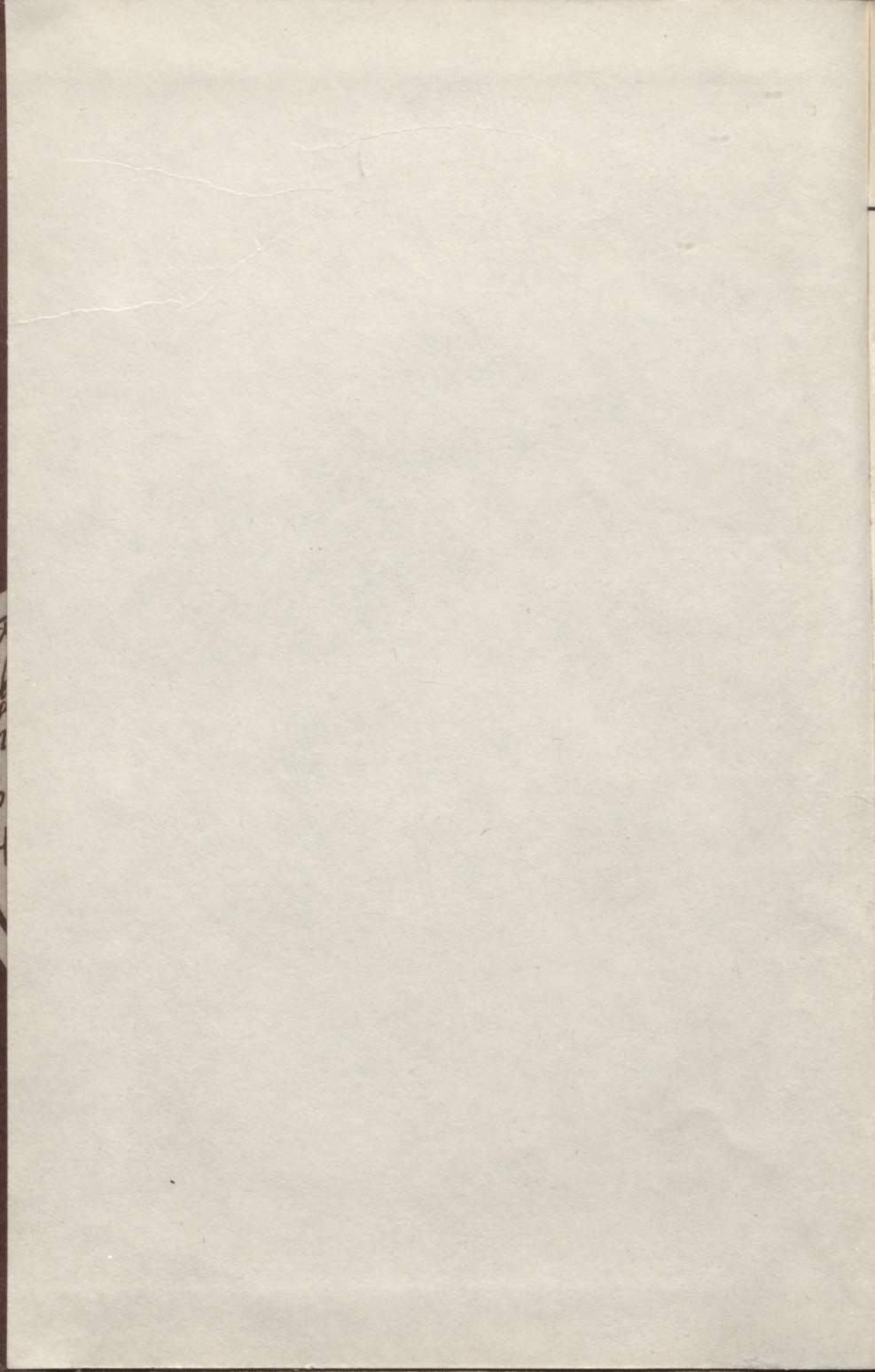
1003

Teemu Reifi
Had fahre pee
Seemela faesjhana
Dfeedakt
15 to

Gay

Sahrtweeschu,
Tautas, Gahjum
no,
Whippim, Haukeem,
8/161

Aleksejs Apinis

Neprasot atļauju

LATVIŠU BOKSĀNTA LITRĀŽĀ
18. un 19. Gadsimta

Alexis A. A. A.

1870

87-3
232

821

Aleksejs Apīnis

~~Neprasot
2. izdevumu~~

LATVIEŠU ROKRAKSTA LITERATŪRA
18. un 19. GADSIMTĀ

RĪGA «LIESMA» 1987

83.3(2)1
Ap 343

LATVIJAS PSR CENTRĀLĀ
BIBLIOTĒKA

~~87-39.740~~
0304062095

Māksliniece Inga Kambala

Fotoattēli no V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas, Latvijas PSR Vēstures muzeja, J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja, Talsu Novadpētniecības un mākslas muzeja, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras daļas, Latvijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva un Centrālā valsts seno akšu arhīva (Maskavā) fondiem.

A $\frac{4603010000-179}{M801(11)-87}$ 2-87

© Izdevniecība «Liesma», 1987

Autora domu līdzloloģājas un darba sekmēģājas
MARTAS APĪNES
piemiģājai

MAHARAJA
MUMBAI

Ievads

Lasītājs droši vien ir nedaudz izbrīnījies, uzdzirdot, ka bijis īpašs latviešu rakstniecības paveids — rokraksta literatūra. Pagātnē daudzās zemēs un tautās lāgu lāgiem līdztekus iespīestajām grāmatām izplatījusies arī kāda ar roku pārrakstīta literatūras daļa. Sevišķi skaidri šī parādība vērojama Austrumeiropā no Bulgārijas līdz Somijai, arī Krievijā. Parasti tie bija darbi, kas piederēja pie tā saucamās neoficiālās literatūras, kura atspoguļo tautas plašāko slāņu apziņu. Neoficiālais stāvoklis, kā arī pati rokas noraksta forma ietekmēja sacerējumu tematū un motīvu atlasī, literāro izveidi; iedibinājās savas tradīcijas. Tāpēc rokraksta literatūru izdalīt īpašā paveidā ir gluži likumsakarīgi.

Latviešu rokraksta literatūra radās, kad 18. gadsimts tuvojās vidū, tā atmira 19. un 20. gadsimta mijā. Rokraksta literatūras vēsturei jāklūst par latviešu literatūras vēstures organisku daļu, jo rokraksti uzņēmās uzdevumus, kādiem nepievērsās nedz folklorā, nedz iespīestā literatūrā (par tiem būs runa tālākajā izklāstā).

Zinātnes uzmanību ikvienas zemes rokraksta literatūra pelna arī tāpēc, ka tā ir tautas masu garadzīves autentisks dokuments. Latviešu rokraksta literatūra jutīgi reagēja uz visiem pagriezieniem un pazemes grūdieniem sociālajā sfērā no pirmajām dzimtniecības iekārtas krīzes pazīmēm cauri straujam kapitālistiskās kārtības triumfam un nacionālās apziņas atmodai līdz sākotnējām saskarēm ar marksismu un priekšpavasara noskaņām pirms 1905. gada revolūcijas.

Jau pašā sākumā lasītājs jāpabrīdina par dažām raksturīgām rokraksta literatūras īpatnībām. Mazmācīto vai pat pavisam neizglīto autoru darbiem literārā forma bieži ir neizkopta. Nostatot rokrakstus līdzās tā paša laika iespējstajai literatūrai, mazāka liekas to mākslinieciskā vērtība. Taču savā vidē, literārajā situācijā rokraksti funkcionēja kā mākslas darbi. Rokraksta literatūrai ir savi vērtības kritēriji, sava veidojuma kultūra, savas kulminācijas — darbi, kuros dokumentējās autora talants un personības bagātība. (Pārskata pilnīguma labad mūsu apcerējumos būs ietverti arī vājāki un sīkāki sacerējumi. Laikmeta tendences, literatūras likumības taču atklājas nevis tikai meistarū rakstos, bet visa paveiktā kopumā.) Darbos, kas paredzēti izplatīšanai rokas rakstā, izklāsts parasti ir lakonisks, informācija blīva. Tas liek domāt, ka lasīja lēni, ar lielu iekšēju mobilizēšanos apsverot ik vārdu un teikumu. Jāatceras senais dzīves ritms: negarai lasāmvielas uztveres fāzei sekoja ilgstoša pēcuztveres fāze — pārdomas par izlasīto garajos vienmulīgā fiziskā darba cēlienos.

Vēl cita īpatnība. Jaunu kultūru veidošanā būtiski svarīga ir cittautu literāro parādību transplantācija, pasaules pieredzes apguve savas tautas garadzīves vajadzībām; tulkoti un lokalizēti darbi tad piedalās paštautas problēmu risināšanā, atbalso ideoloģijas un literārās gaumes veidošanos un iejaucas tajā. Tādēļ rokraksta literatūrā — kā vispār sākotnējākā literārā organismā — tulkojumiem tāda pati vieta kā oriģināliem. Nedrīkst paiet garām arī norakstiem no iespīestām grāmatām, no avīzēm, žurnāliem, jo, pētījot tautas literatūru, svarīgs ir gan jautājums — ko autori deva (viņu oriģināldaiļrade), gan — ko lasītāji ņēma (lasāmvielas repertuārs), kas viņu prātus nodarbināja.

Ko īsti literatūrzinātnei vajadzētu ietvert rokraksta literatūras izpētes lokā? Ar roku tika pārrakstīti izplatīšanai daudz kas — gan politiski uzsaukumi, gan skolasgrāmatas matemātikā vai ģeogrāfijā, gan reliģiskas dziesmas... Par rokraksta literatūrai piederīgiem literatūrzinātniskā nozīmē šo apcerējumu autors, pirmkārt, uzskata tekstus, kur appasaule atspoguļota vai ideja izteikta ar mākslinieciskiem līdzekļiem — ar māksliniecisku izdomu, ar īpaši organizētu valodu, stilistiku, ar tēliem, t. i., gan tīri literārus sacerējumus (dzejdarbus, lugas, stāstus), gan tādus politiskus, publicistiskus, reliģiskus darbus, kuros organiski ieauguši mākslinieciski elementi.

Taču, otrkārt, — ar roku ir pārrakstītas arī ziņģes un

sadzīves dziesmas (t. s. dziesmu burtnīcās), iepatikušies dzejoļu pantiņi un prātnieciskas sentences (t. s. piemiņas albumiņos). Šādu un līdzīgu parādību ir milzums. Tomēr par rokraksta literatūras darbiem uzskatāmi tikai tie, kas sacerētājiem vai pārrakstītājiem radušies ar nodomu publicēties — uzstāties publiski, plašākas auditorijas priekšā. (Tāpēc pie rokraksta literatūras pieder arī tie darbi, kas sākotnēji iecerēti iespiešanai, bet sava satura dēļ nav pieļauti līdz spiestuvei un tā izplatījušies rokrakstā.)

Latviešu rokraksta literatūra līdz šim maz pētīta. (Arī citās zemēs tās izpēte paliek iepakā.) Tas vienkārt tāpēc, ka rokraksti grūtāk atrodami: tie glabājas muzejos, arhīvos, lielās bibliotēkās. Grūti šos senos rakstus lasīt, nereti gadās, ka valoda tikai ar pūlēm uztverama. Darbojas arī aizspriedumi — citreiz sacerējumu zemnieciski neveiklā, pat rupjā izteiksme, citreiz autoru neprasmē skaidri formulēt domu, citreiz reliģiskais ietērs ne vienu vien literatūrzinātnieku pamudinājuši nicīgi uzlūkot rokrakstus par nevērtīgiem. Taču, kad visas šīs grūtības un aristokrātiskā pieeja pārvarētas, rokraksta literatūras pētīšana kļūst aizraujoša kā arheologa darbs. Ik atklājums vai iegūta atziņa savukārt izvirza jaunus un jaunus jautājumus. Un — vienlīdz, vai rakstītāji bijuši spēcīgi un redzīgi vai nevarīgi un naivi, visos gadījumos pētītāju aizkustina viņu ceļānās pēc kā labāka, cilvēka cienīgāka. Sacerējumu tuvība savai augsnei — īstenībai — skubina pētnieku iepazīt daudz ārpusliterāru dzīves reāliju: noskaidrot gan laikmeta galvenos likumdošanas aktus, gan izglītības sistēmu, iedziļināties zemnieka ikdienas darba norisēs un svētku paražās, apgūt senas gramatiskas konstrukcijas un izlokšņu īpatnības, prast analizēt pārrakstīšanas kļūdas un noteikt papīra ūdenszīmju hronoloģiju... Autors centies grāmatā atklāt šo to no pētniecības «virtuves puses», vienu otru nomaldu (kas arī ir pamācīgi), vienu otru kriminālmeklētāja cienīgu gājienu.

Šajā apcerējumu virknē lasītājs sastaps gan pilnīgāk izstrādātus tematus, gan pētījumu trūkuma dēļ virspusīgāk ieskicētus; autors arvien centīsies norādīt uz vēl neno-skaidroto. Tomēr viņš izšķīries par šī apkopojošā apskata publicēšanu pašreizējā pētīšanas darba stadijā, jo domā — jau pašlaik mūsu rīcībā ir tik liela rokraksta literatūras fakta, ideju, motīvu, māksliniecisko elementu, psiholoģisko raksturojumu bagātība, ka to nepieciešams nodot sabiedrībai un ievadīt literatūrzinātnes cirkulācijā.

Apcerējumos lietotie rokrakstu lielāko krātuvju apzīmējumi:

CVVM — Latvijas PSR Vēstures muzejs.

FB R — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.

FS — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras daļa.

LCVVA — Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs.

RLMVM — J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.

VB R — V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskā nodaļa.

Citējumiem par pamatu ņemts rokrakstu teksts: ja darbs saglabājies vienā eksemplārā, tad tieši no tā bez koriģējumiem; ja vairākos, tad no vecākā vai citādi kā pirmrakstam tuvākā, norakstīšanas kļūdas koriģējot ar pārējo kopiju palīdzību. Transkribējot mūsdienu ortogrāfijā, saglabāta oriģinālu fonētika, morfoloģija un sintakse. Īsāki izlaidumi citātos atzīmēti ar . . . , garāki ar — — —, apcerējumu autora iestarpinājumi ar []. Iespēstie avoti norādīti pēc bibliogrāfiskā apraksta valsts standarta 7.1-84 noteikumiem.

Aizsākums

«Es rakstīju kādas trīs stundas,
bet tas laiks pārgāja kā viena minūte.»

Hernhūtiētis Podiņa Lauris

1

18. gadsimta 30. un 40. gadu mijā Vidzemes latviešu zemniekos sāka izplatīties reliģiski sabiedriska kustība — hernhūtiešu brāļu draudzes, kas pastāvēja līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei. Tās vēlāk pētījuši un aprakstījuši gan literatūrzinātnieki un novadpētnieki, gan vēstures un etnogrāfijas speciālisti, gan filozofijas un reliģijas vēsturnieki. Viņu darbos laiku pa laikam pavīd ziņa, ka brāļu draudžu locekļi paši sacerējuši dažādus rakstus, bet no tiem nekas neesot saglabājies. Taču — kas ir tās uz dzeltenīga vai zilgana papīra ar neveiklu roku rakstītās īsti biezas un plānākās grāmatas, kas atrodas vai visu Latvijas PSR lielo bibliotēku un muzeju un pat dažu mazāku novadpētniecības muzeju fondos? Izrādījās, ka neviens, arī nopietnākie no agrākajiem pētniekiem, nebija iedomājušies te pameklēt draudžu locekļu rakstus. Bet tieši tie varēja būt visderīgākais materiāls, lai pētītu kustības norisi vienkāršo hernhūtiešu vidū.

Šī apcerējuma autors 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā latviešu grāmatniecības vēsturē konstatēja atzari — rokraksta grāmatniecību, kurā ietilpa arī brāļu draudžu raksti.¹ Apzinot saglabājušos eksemplārus, kā arī literatūrā minētos, bet tagad zudušos tekstus, sanāca vairāk par 100 hernhūtiešu grāmatu. Ap to pašu laiku V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka ieguva vēl apmēram 300 brāļu draudžu sanāksmju runu — nelielu vienveidīgu brošūriņu

¹ Apinis A. Rokraksta grāmatas 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē // Raksti / LPSR Valsts b-ka. — 1964. — 1. — 71.—112. lpp.

rokrakstā. Pašreiz zināmo hernhūtiešu rokrakstu skaits tuvojas pieciem simtiem. Šāds materiālu daudzums jau var sniegt nozīmīgus atzinumus.

Konstatējis, ka visi hernhūtiešu sacerējumi ir reliģiska rakstura, pētītājs, nebūdams reliģijas vēsturnieks, nolēma — viņa uzdevumos neietilpst pamatīgāk iedziļināties rakstu saturā. Tagad atliek tikai izsaukties — kāda naivitāte ir noticēt teksta, sacerējuma, ideoloģiskas formas reliģiskajam ietērpam! Kad pēc gadiem vajadzēja pie brāļu draudžu rakstiem ķerties otrreiz — no literatūrzinātnes viedokļa —¹, pamazām atklājās no oficiālās ideoloģijas neatkarīga pasaulsaina, interesanti psiholoģiski pavērsieni, dramatiski cilvēku likteņi.

70. gadu beigās brāļu draudžu rakstiem epizodiski bija pievērsies jauns vēsturnieks E. Ceske. Šai apcerējumā izmantoti arī E. Ceskes atzinumi par kanāliem, pa kādiem Latvijā ieplūdusi hernhūtisma literatūra, daži viņa vērojumi par tās ideju cilmi.

Pētījumiem turpinoties, arvien skaidrāks kļūst, ka hernhūtiešu raksti ir filozofiski literāra parādība ar negaidīti dziļām saknēm pasaules kultūrā, ka nepieciešams revidēt agrākos vērtējumus, kas izteikti standartisku, nepārbaudītu uzskatu garā.

2

1729. gadā Vidzemē ieradās pirmie brāļu draudzes sludinātāji — vācu un čehu amatnieki. Brāļu draudze bija nesen izveidojusies Vācijā, Hernhūtē, kurp no katoļu baznīcas un varasvīru vajāšanas bija bēguši «čehu brāļu» («Bohēmijas brāļu», «Morāvijas brāļu») pēcteči — slaveņās revolucionārās husītu kustības tradīciju glabātāji. Gadsimtu gaitā kustība bija kļuvusi tīri reliģiska. Baltijā iebrāukušie darbinieki pamazām meklēja kontaktu ar latviešu un igauņu zemniekiem. Kad 1739. gadā Valmiermuižā notika pirmās latviešiem domātās sanāksmes, zemnieku vidū uzvilnīja spēja sajūsma. Sākās «lielā modināšana», pulcējās simti, drīz tūkstoši. Jāpiebilst, ka hernhūtieši vienlaikus palika luterāņu baznīcas sastāvā.

Latvijā vēl lāgā nebija pārvarēts dzīves pagrimums pēc lielās katastrofas — Ziemeļu kara, kad militārajā darbībā,

¹ Apinis A. Aizsākums // Karogs. — 1984. — № 8. — 140.—154. lpp.

badā un mērī bija aizgājusi bojā vairāk nekā puse iedzīvotāju. Latvieši laukos bija dzimtļaudis — muižturu īpašums; kungs brīvi varēja viņus pārdot un pirkt, dāvināt, iemainīt, bieži iejaucās pat viņu intīmajā dzīvē. Muižnieki drikstēja nekavēti palielināt saviem zemniekiem kļaušas un nodevas, pretošanās gadījumos tos sodīt ar necilvēciskiem miesas sodiem. Arī pilsētu latvieši — amatnieki, zvejnieki, kalpotāji — bija pazaudējuši savas agrākās tiesības. Tiesas atradās pilnīgā muižniecības ietekmē. Luterāņu baznīca, cieši pakļauta muižniecībai, aizstāvēja tās intereses; mācītājus no tautas šķīra bezdibenīga sociāla plaša. Izlepušie dzimtkungi, pilsētu namnieki, mācītāji turklāt bija vācieši, situāciju vēl saasināja nacionālie spaidi. Visā 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā brāļu draudžu kustības fonā bija ass sociālo attiecību sasprindzinājums, kas laiku pa laikam izlauzās zemnieku nemieros.

Muižnieciskā administrācija un baznīcas vadība bailēs no hernhūtiešu kustības spontānā rakstura panāca, ka Krievijas carienes Elizabetes Petrovņas valdība 1743. gadā brāļu draudžu darbību oficiāli aizliedza. Taču aizliegums nebija pārlietu stingrs, kustība slepenībā turpināja ples ties plašumā. Valdība 1764. gadā aizliegumu atcēla. Tolaik Vidzemē bija apmēram 4200 hernhūtiešu, visvairāk Valmieras un Cēsu apkārtnē, arī ap Alūksni.

Draudzes sevišķi uzplauka 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos, kad risinājās dzimtniecības atcelšana un brieda jauns nemieru vilnis. Pēc dažādām ziņām, tad tajās bija 21 000—29 000 zemnieku, visvairāk saimnieku. Kustība aptvēra Vidzemes jūrmalas pagastus, virzījās uz Dzērbeni, Piebalgu, vēlāk uz Liezēri, Tirzu. Valdošās aprindas at sāka uzbrukumus brāļu draudzēm, kopš 1834. gada tās dažādā veidā ierobežojot. Gan, it kā par spīti šiem kavēkliem, 30. un 40. gados vēl iestājās «otrie ziedu laiki». Tomēr 60. gados hernhūtiešiem atņēma galveno — patstāvīgas sprediķošanas tiesības. Pāris gadu desmitos brāļu draudzes atmira.

Latviešu zemniekus un pilsētniekus hernhūtisms pie saistīja vispirms jau tādēļ, ka tas bija organizēts demokrātiski. Draudzēs nebija mācītāju, toties daudz sabiedrisku amatu, kuros varēja apliecināt sevi, savu atbildības spēju. Pašu teiktajos dievvārdos ietērtās idejas iedarbojās spēcīgāk nekā no kungu mācītāja dzirdētās. Zemnieki paši skaitākajās vietās cēla īpatnējos saiešanas namus. Tā «uz

laukiem bija parādījies jauns spēks — organizēta zemniecība» (J. Zutis).¹ Arī zemnieku nemieros 18. gadsimtā hernhūtieši vairākkārt izvirzījās priekšgalā.

Taču varbūt vēl nozīmīgāks kustības plašuma cēlonis bija hernhūtisma pamatidejas. To galvenais avots bija Vācijas 17. un 18. gadsimta piētisms — reliģijas formā ietērpta buržuāzijas ideoloģija. Piētisms Vācijā atradās opozīcijā feodālajām paliekām un vecluterānismam kā to balstītājam. Piētisms savukārt no vācu viduslaiku un 16. gadsimta filozofijas bija aizguvis panteistisko viedokli, ka cilvēks un pasaule ir dievišķā gara izpausme. Latviešu zemnieki hernhūtieši «vairs nebija truli un stulbi dzimtcilvēki, bet cilvēki, kas apzinājās savu vērtību un sāka patstāvīgi domāt»². Pretī oficiālā luterānisma autoritārisma un aukstajam formālismam hernhūtieši statīja cilvēciskumu, emocionāli tikumisku pilnīgošanos. «Pēc savas šķiriskās būtības un vēsturiskās nozīmes brāļu draudzes kustība Vidzemē bija kungu baznīcas un luterānisma noliegšana.»³

Bet ar laiku visur, kur hernhūtisms bija izplatījies, šīs ideoloģijas dzīlēs zuda sociālā taisnīguma ideāli, to vietā stājās moralizēšana, tradicionālisms, līdz ar to arī politisks konservatīvisms. Arī Latvijā 19. gadsimta 20. gados brāļu draudžu vadība jau atturēja zemnieku nemieru kustību no asākiem ekscēsiem. Hernhūtiešu neiecietība pret tautadziesmām, dejām noveda pie folkloras dabiskās attīstības pārtraukuma vairākos Vidzemes novados, beidzot izauga naidā pret pasaulīgo kultūru vispār. Spēcīgā jūtu iesaiste ceremonijās un pārrunās vērtās par sentimentālu seklumu, asaru kulta rutīnu. Pievienojās sektantiska liekulība, augstprātība, «pasaules tiesāšana». Uz 19. gadsimta otrās puses strauji pulsējošās latviešu kultūras attīstības fona vēlīnais hernhūtisms izskatās visai nesimpātisks.

3

Jau pirmie vācu hernhūtiešu sludinātāji Latvijā lietoja pašizgatavotas rokraksta grāmatas latviešu valodā. Drīz ar rakstīšanu sāka darboties arī draudžu locekļi lat-

¹ Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. — R., 1951. — 166. lpp.

² Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976. — 25. lpp.

³ Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados. — R., 1956. — 210. lpp.

vieši. Brāļu draudžu raksti bija pirmā latviešu zemnieku literārās aktivitātes izpausme. Tie iedragāja vācu tautības autoru, galvenokārt mācītāju, monopolstāvokli latviešu grāmatniecībā. Līdz 18. gadsimta beigām Vidzemē lasītprātēju skaits sasniedza 2/3 pieaugušo zemnieku, bet brāļu draudžu novados pat 80—88%. Apstākli, ka vienkāršo darbaļaužu rakstniecība dzima reliģiskas kustības klēpī, viegli var izskaidrot — reliģija bija pirmā viņiem pieejamā sistemātiski izstrādātā sabiedriskās apziņas forma.

Latviešu skolās un mājniecībā rakstīšanu nemācīja. Turpretim brāļu draudžu statūti noteica: «Tāpat top tiem vecākiem pie sirds likts labi vērā ņemt, ka tie bērni iekš lasīšanas un rakstīšanas labi top mācīti.» Tāpēc hernhūtisma novados bija vairāk rakstītprātēju, visvairāk saimnieki un amatnieki. Samērā daudz rakstīja sievietes.

Rakstītāju darbā savijās sacerēšana, tulkošana, pārrakstīšana — sacerētājs bieži rīkojās pēc paraugiem, tulkotājs vai pārrakstītājs patstāvīgi pārveidoja tekstu. Tulkojumu vāciskos pirmavotus vispirms atveda atbraukušie «vācbrāļi», arī daži mācītāji. Ir zināms, ka 18. gadsimta Rīgas hernhūtiešu vadītājs Jānis Šteinhauers pats gādāja literatūru no Vācijas, deva to tuvējām draudzēm, varbūt arī Vidzemes vidienē. Latviešu zemnieki sarakstījās ar Hernhūti, iespējams, kādus rakstus viņi saņēma tieši no turienes.

Lielākā daļa rakstītāju, tāpat kā viduslaiku Rietumeiropā un Krievijā, palikusi anonīma — viņiem vēl trūka personības vienreizīguma apziņas. Pirmais zināmais latviešu rakstītājs ir Valmiermuižas kalējs Ķīša Pēteris, kas starp 1740. un 1770. gadu pārrakstīja tulkotas runas un sacerēja autobiogrāfiju.¹ Daži rakstītāji veidoja sev krājumus, vienā iesējumā pārrakstot dažāda satūra darbus. Sacerējums lasīja gan mājās klusu pārdomu brīžos, gan saņēmēsmēs aizrautīgam ļaužu pulkam priekšā. Grāmatas ceļoja no draudzes uz draudzi.

Pārrakstīšanas gaitā grāmatu teksti neizbēgami pārveidojās — dažus teikumus pārrakstītājs izteica citiem vārdiem, kaut ko izlaida, kaut ko iestarpināja, kaut ko aplam izlasīja. Rokrakstu ārējā apdare ir pavisam necila, tā atbilst hernhūtismā tik būtiskajam askētismam. Zoss spalva, parastais antīkvas kursīva raksts, tikai reizumis greznāk izzīmēti virsraksti, pāris atturīgu svītras veida ornamentu,

¹ Enzeliņš H. Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē. — Valmiera, 1932. — 152.—156. lpp.

biezākām grāmatām izturīgs ādas vai audekla iesējums. Vienīgais normētas izteiksmes paraugs zemniekiem sākotnēji varēja būt iespiestajās vācu mācītāju grāmatās lietotā t. s. veclatviešu rakstu valoda. Bet pa vidu ģermānismiem un verdziskajiem tulkojumiem ielaužas tautas ikdienas runa, iemirdzas dzīvās valodas dārgumi. Tā izveidojās īpašs veclatviešu rakstu valodas paveids. Kā senatnīgākā literatūrā mēdz būt, brāļu draudžu rakstu žanri izveidojās ciešā sakarā ar tekstu «praktiskajām» funkcijām.

Spriest par kādreiz cirkulējušo rokrakstu skaitu ir grūti. Zināms, ka katrā draudzē bija dažas «obligātas» grāmatas (diārijs — hronika, «loziņu grāmata» — Bībeles izteicienu krājums). Ziedu laikos draudžu skaits tuvojās simtam. Vienā no kustības centrālajiem rajoniem — Plānos — biogrāfiju vien esot bijis ap piecdesmit.¹ Zīmīgi arī tas, ka līdz mūsu laikam patvērušies vai vienīgi noraksti. Secinājums — hernhūtiešu rokraksta grāmatniecībai bija regulārs un masveidīgs raksturs. Vēlākos gadu desmitos vieni brāļu draudžu raksti glabājās ģimenēs; no tām daļa saplūda (un vēl joprojām nedaudz ieplūst) Latvijas muzejos un bibliotēkās. Citi raksti, kas nokļuva draudžu arhīvos, reizēm tika nosūtīti uz centru Hernhūtē (tagad VDR), varbūt arī uz Zeistu (Holandē). Hernhūtes un Zeistas² arhīvu materiāli Latvijā ir daļēji pazīstami, liekas, ka tur uz lielākiem atradumiem cerību nav.

4

Hernhūtiešu rokraksta literatūras apskatu visracionālāk izkārtot pēc žanriem. Visnoteiktākā funkcija bija runām («runāšanām»). Tie ir nelieli sacerējumi (4—8 mazformāta lappuses) nolasīšanai sanāksmē. Pētnieki liecina — nevienā citā reliģiskā kopienā neesot bijis tik plaša sludinātāju skaita no zemniekiem kā latviešu un igauņu brāļu draudzēs. Bet latviešu sacerētu runu saglabāties tik maz, ka iegūt īstu priekšstatu par tām gandrīz nav iespējams. Šķiet, tas tāpēc, ka latviešu sacītāji būs paraduši savas runas teikt brīvi, bez konspekta, tikai vācbrāļi, bīdamies no iespējamiem administrācijas spaidiem, laikam centās regulēt «runāšanu» saturu.

¹ Enzeliņš H. Atskats Trikātas novada senatnē. — R., 1931. — 23. lpp.

² Tagad deponēts Utrehtas valsts arhīvā Holandē.

Runai «dvēseļu kopšanas» darbā bija divējāds uzdevums — argumentēt kādu pamācību un aizkustināt klausītājus. Pēc dažiem laikabiedru vērojumiem vedas domāt, ka latviešu runātāji vairāk būs centušies ar draudzi apmainīties izjūtām, «caurrunāt» par «sirids klāšanu». Vācbrāļu runās¹ izteiksme ir skaidra, maz tēlaina un — vāciski daudzvārdīga. Tajās atklājas daži hernhūtisma filozofiskie aspekti. Galvenā ideja — Jēzus ciešanās upurējis sevi, lai cilvēkus atpestītu no grēkiem un no soda par tiem. Hernhūtiešu uzdevums ir atzīt Jēzus nopelnu, viņu mīlēt. Kristus persona ir visas hernhūtisma ideoloģijas centrā (kristocentrisms). Turpretim mācība par krietniem darbiem paliek ārpus redzesloka. Tāda nostāja tieši izriet no agrīnā panteisma pamattēzes — «Jēzus mācība» (mīlestība, piedošana, līdzjūtība) ir augstāka par «Mozus baušļiem» (izturēšanās nosacījums, taisnīgums, atmaksa). Kā tālāk būs redzams, kad šī ideja ieguva formu «iekšējā pārliedība ir augstāka par iemācītu, uzspiestu tēzi», tā spēja sniegt arī progresīvus, aktivizējošus secinājumus. Tomēr vācbrāļu runu kopējais noskaņojums ir visai atturīgs, pat samierniecisks.

5

«Visas malas trīcēja vien svētdienās un arī darba dienās aiz saiešanu dziesmām,» atceras Kaudzītes Matīss. Brāļu draudzes kopa dziedāšanu, lai rosinātu savu locekļu jūtu dzīvi. Hernhūtiešu rakstos ir simtiem dziesmu; lielākā tiesa pašu draudzes locekļu darināta. Ir vairāki dziesmu krājumi rokrakstā.² Dziesma ir cilvēka dialogs ar Jēzu par

¹ Galvenais krājums: Birkavas «distrikta» draudžu runas VB R X 35, 2.

² Kalnieša Jēkabs. [Dziesmu krājums.] 1782 un vēlāk Burtniekos vai Puikēlē, vai Alojā CVVM VN 13579.

[Dziesmu krājums.] Starp 1790—1796 un vēlāk Zeltīnos FB R M «Brāļu draudze I».

[Dziesmu krājums.] Starp 1816—1819, ap 1826 un vēlāk Mujēnos CVVM VN 1875.

Ēverss G. [Krājums; saturā arī dziesmas.] 1845—1849 Viļķenos VB R X 35, 3, 2.

Bračs P. Slavas dziesmas un arī kādas liturģies... Nezināmas rokas noraksts 1849 Mēdzulā VB R X 35, 1, 30.

[Dziesmu krājums.] 19. gs. vidū un 2. pusē VB R X 35, 1, 29.

Grīntāls D. Garīgas persīņas, sadziedātas no lieliem nabagiem... No apm. 1859—1864 Pēterburgā. V. Villeruša īpašumā, mikrofilma VB R X 35, 3, 4.

savām jūtām uzsvērti privātā tonī, hernhūtiskās «sirds reliģijas» visspilgtākā izpausme. Vispār ļoti būtiska iezīme — hernhūtiem Jēzus ir nevis «tas Kungs», bet «draugs». (Saplūsme, attiecības ar dievu tvertas gandrīz vai jutekliski, tās novirzās īstā Jēzus ciešanu apspēlē, brīžam līdz piedauzīgumam naturālā.) Dzeja ar detaļu sablīvējumu, tieksmi pēc sakāpinātas ekspresijas laikam ir pats barokālākais starp hernhūtiešu rakstu žanriem.

Pretstatā piētistiem, kam dzīve ir bēdu leja, hernhūtiešu dziesminieki ir liksmi pacilāti — būt kristietim viņiem ir prieks. Brāļu draudžu rokraksta literatūra nemanāmi noārda ortodoksālā luterānisma vērtību hierarhiju, kur viss bija pakārtots dvēseles pēcnāves labklājībai: hernhūtiešu supervērtība ir pozitīvu emociju plūsma no indivīda. Tā vienlīdz atšķirīga arī no racionālistu galvenās vērtības — «sirds mierības pie pārtikšanas», t. i., jūtu sterilitātes. Taču dzejotumu ekstātiskā, pāri plūstošā emocionalitāte vēl ir abstrakta, neliels spēcīgu jūtu komplekts tiek izteikts ar nedaudzām trafaretām vārdkopām.

Arī dziesmu poētiskie tēli aprobežojas ar pāris priekšstatu sfērām — debesu spīdekļiem un ūdeņiem:

Kā zibins spīd mans Jēzuliņš,
Kā ausekliņu spožumiņš.¹

Pie dzīvu ūdens avotī
Es nesu savu traucīņu —
To izslāpušu sirdi.²

Taču pat šajā šaurībā pamanāmas dažas spilgtākas individualitātes. Jūtīgs un maigs ir viens no anonīmajiem krājuma sastādītājiem Zeltiņos; gudri un loģiski spriest pret Mārcis Grunds, kas ap 1826. gadu papildinājis krājumu Mujēnos. Viens no nelokalizētā krājuma anonīmajiem rakstītājiem pašas dabas apbalvots ar vērā ņemamu poētisku izjūtu. Viņš patiesi un spēcīgi izdzīvo psihiskās norises, aizrauj tām līdzī debesi un zemi:

3. Raudi nu, tu spoža saulīt,
Peldi asarās, tu zvaigznīt,
Raudi, atspīdums no debess! . . .

4. Raudait, zili padebeši,
Leijat asaras še plaši!

¹ Nelokalizētajā krājumā 19. gs. vidū.

² Zeltiņu krājumā.

Dziesmas ir dinamiskas. Parasti ik rindā pa darbības vārdam, teikumi un frāzes īsi un vienkārši. Iemīļoti — kā tautas dzejā! — ir deminutīvi. Ir arī jaukas aliterācijas:

Valku, tavu lielu spēku,
Velc mūs visai pie tev' klāt! . . .

Lai tās asras viļņu viļņiem
Plūdin plūst kā avotiņš!¹

Atskaņas parādās retumis, ritms ievērots visumā labi, bet pārlietu bieži jāizlīdzas ar pārstatīto akcentu, pat pašam nelogisku.

Dziesma savas ideoloģijas izpratnē tvēra cilvēka būtiskāko sūtību. Senatnīgas rakstniecības normatīvi didaktiskā literārā apziņa tāpēc prasīja ne tikai kāpinātu emocionalitāti, bet arī attīrīšanos no ikdienas problēmām un noskaņām.² Visai brāļu draudžu literatūrai raksturīgs «augstais stils», viņu rakstus nevar lasīt ikdienišķīgā balsī, ikdienas runas intonācijā. Taču, pārejot smalku robežu, šī estētika, reliģiska fanātisma balstīta, ved pie izolētības sevī, pie aizmīšanās.

Tikai viens cilvēcisko reālo attiecību aspekts uzlūkots par dziesmas cienīgu:

Še negeld ļaužu godība,
Nedz kāda vieta, kur piedzimti,
Nedz cilts, tauta, nedz valoda.
Še viskautkāds ir līdzīgi.³

Jaunais pašā ziedumā,
Vecais, kam jau mati bāli,
Augsts un zems, kam daudz, kam maz,
Visi še bez starpības . . .
Kur vien dieva saule spīd,
Brāļi ir iekš cilvēcības.⁴

No cilvēku vienlīdzības dieva priekšā vēl neizriet prasība pēc sociālas vienlīdzības, pēc sociāliem pārkārtojumiem. Tomēr šī ideja ir visu reliģiskā formā tērpto

¹ Zeltiņu krājumā.

² Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. — М., 1979. — С. 102—111.

³ Zeltiņu krājumā.

⁴ Turpat.

protestējošo virzienu sauklis¹, un — latviešu brāļu draudžu dzejā ieskanas arī drūmi draudīgas notis.

Cits čukur' aizsniegt lielījās,
Kam gan pie zemes jālokās.
Kas liels un tādēļ lepnis kļūst,
To dievs spēj drīz no krēsla grūst . . .

Ko maksā, pārgalvnieks, tā vella lepnība?
Kā glāze krīt un plīst tā pašā spožumā.
Tā ir tas cilvēciņš, kas augstā vietā tape,
Tad krīt pie zemes viņš un birst kā bāla lapa.²

6

Hernhūtisma cieņa pret individualitāti, interese par savu un otra iekšējo dzīvi noveda pie biogrāfiskā žanra attīstības brāļu draudžu rakstos. Latviešu autoriem par paraugu bija cittautu — vācu, dāņu, zviedru, amerikāņu — hernhūtiešu dzīvesstāsti. Tos laikam vairāk tulkoja vācbrāļi, kādus noteikti arī paši zemnieki. Biogrāfijas uzbūvētas shematiski. Sākumā tiek stāstīts par hernhūtieša bērnību un dzīvi pirms iestāšanās draudzē, seko «atmodināšana». Galvenais saturs ir reliģiskās izjūtas. Nobeigumā citi draudzes locekļi pievieno īsu sava biedra cildinājumu.

Patī biogrāfiju žanra būtība orientēja uz vienkāršu, nepārprotamu izteiksmi faktu atklāšanai. Vietām rakstītāji ar zīmīgām detaļām, aprauto, bet loģisko teikuma uzbūvi, verbālo formu dinamismu tuvojas folkloras valodai. Paraugam Spāriņa Annas biogrāfijas epizode: «Vienā svētdienā, agrī cēlusies un neēdusi, aiziet saiešanā, no saiešanas baznīcā, no baznīcas atkal saiešanā un vakarā, mājās pēc atnākusi, gribējās ēst. Bet nebija neviena kumosīņa maizes, un miesa prasa savu tiesu. Pie cilvēkiem nabagot, to nekad nedarija. Bet iekš šām bēdām iet klusiņām viena pate uz istabas bēniņiem un tad metās uz ceļiem un sūdz savam draugam [Jēzum], kas jau daudz reiz palīdzējis, savu trūkumu it bērnišķīgi. Vēl nav beigusi lūgt, jau dzird ratus pie durvīm piebraucot. Nāk zemē un redzi:

¹ Zemdegas šķiet gruzdam arī Bormaņu Annas dziesmās. Viņa ir vienīgā no brāļu draudžu latviešu dziesminiekiem, kuras darbs iespiests. Trīs viņas dzejojumi uzņemti krājumā «Kristīgas dziesmas» (Rīgā, 1809). Taču tekstu «labojis» mācītājs K. R. Girgensons, kas vēstulē izskaidā, ka tas sākotnēji par daudz attiecies uz muižas kungiem.

² G. Eversa krājumā starp 1845—1849.

pilns vezums ar dažādu miesas barību, ko viena attāla draudzene šai lūdzējai atvedusi.»

Cittautu hernhūtiešu biogrāfijas kopumā sniedz bagātīgu apkārtējās īstenības ainu. Tās aptver plašu ģeogrāfisko loku — Vāciju, Čehiju, Poliju, Zviedriju, Dāniju, Ameriku, Krieviju, iepazīstina ar buržuāzisko sadzīvi, ar sabiedriskām attiecībām, kas daudz attīstītākas nekā tobrīd Latvijā.

Latviešu biogrāfijas interesantas tāpēc, ka tajās autora individualitāte kanonisko shēmu vērš dzīvu.

Kīša Pēteris (miris 1771. g.) dzīvesstāstu rakstījis starp 1750. un 1770. gadu.¹ Tas tieši pārsteidz ar psiholoģisko pašraksturojumu bagātību — jūsma, apjukums, pacilātība, lepnoms.

Skangaļu Jēkaba (1723—1801) dzīves gājums ir ārkārtējs — no Mūrmuižas zemnieka zēna, no sava dzimtkunga hercoga E. J. Birona lēpera (karietes līdzskrējēja) un kalpotāja pašā Pēterburgā līdz amatniekam Vācijas hernhūtisma centros un rūpniekam Zeistā. Jēkaba autobiogrāfija² vācu valodā rakstīta 76. mūža gadā, vēstī par viņa dzīves sākumu līdz 17 gadu vecumam. No zēna gados lasītām grāmatām viņam radies secinājums: «Nedz es, nedz pārējā sabiedrība ap mani nepavisam nebijām tādi cilvēki kā tie tur aprakstītie.» Izauga vīrs, kas par savu galveno īpašību uzskatīja kritisku prātu un kādā pašraksturojumā rakstīja: «Es lāgiem varu saniknoties un pēc dabas viegli iekaist un satraukties, un šādā stāvoklī neviens man nav tik dižciltīgs vai svarīgs, ka es nevarētu tam teikt nepatīkamu patiesību.»³

Priekuļu Podiņa Mārtiņš (1728—1797)⁴ neielaižas personiskās detaļās. Skopi lietišķīgajā fona zīmējumā jūtama sabiedriskā situācija, katra persona ir sociāli piesaistīta. Uzmanības centrā ir Mārtiņa sabiedriskā darbība. Viņš gan sev izvirza parastos hernhūtiešu ideālus — baudīt «to dārgumu tās žēlastības» (svētlaimīgu psihisku stāvokli), grib

¹ Tulkojums vācu valodā pirms kara atradies brāļu draudzes arhīvā Hernhūtē. Citēts grām.: Enzeliņš H. Skati . . . , 152.—156. lpp.

² Skangaļu Jēkabs. Tage der Wallfahrt Eines armen Lettischen Bauers durch das Jammer Thaal dieser Welt. Autormanuskripts 1797/1798 Zeistā Zeistas brāļu draudzes arhīvā PA II R 7.11, kopija VB R X 35, 3, 7, 1.—13. lp.

³ Skangaļu Jēkabs. P[ro] M[emoria]. Autormanuskripts 1767 Zeistā Zeistas brāļu draudzes arhīvā VA R 16.5, kopija VB R X 35, 3, 8, 31. lp.

⁴ Podiņa Mārtiņš, Podiņa Maža. Dzīvesstāsts tā brāļa Podiņ dišler Mārtiņ. H. Rēhlinga noraksts 1853/1854 Birkavā VB R X 35, 1, 43.

būt tikai viens no viņiem. Bet konvenciju loks ieplaisā, par galveno virzītāju kļūst cilvēka griba.

Jūrmalas Andrejs (1752—1826), nabaga vaļinieks, savu gājumu aprakstījis dzīves pēdējos mēnešos.¹ Vēstījums ir tik impulsīvs, konkrēts, ka kļūst skaidrs — šim autoram par visu svarīgāka ir apkārtējā īstenība. «Citu reizi, ar laivu no Rīgas braucot, sacēlās liela vēra, un bija rudens, tumša nakts. Tad tikām iedzīti lielā jūrā. Mēs bijām divi cilvēki ar mazu laiviņu. Un rīta dienā atkal tik liela migla bija, ka tikko ūdeni varēja redzēt, un, vēl saulei ejot, dabūjām manīt, uz kuru pusi griezties būs. Tad no lielas airēšanas asinis tecēja pa pirkstu galiem. Divi dienas un divi naktis ne kumosu maizes nebijām baudījuši.»

Neredzīgās Spāriņa Annas (1787—1837) dzīvi aprakstījis² kāds raunēnietis. Diezgan labi iezīmēts Annas maigais, labsirdīgais raksturs. Taču autors nespēj to, ko jaunlaiku rakstnieks, — iejusties varones liktenī. Jūrmalas Andrejs rakstīdams atkal pārdzīvoja sava mūža epizodes, Annas biogrāfs tādas tikai apraksta.

Dukuļa Pēterim (P. Traubergam, 1760—1840)³ visa būtība centrēta tik savās vien izjūtās, iekšējos satricinājumos, savā psihē. (Tāpēc arī virsrakstā «sirds klāšanas jeb dzīvesstāsts».) Briesmīgs trieciens Pēterim bijusi sievas nāve. «Man pietrūke vēl vairāk pēc miesas, man pietrūke vēl vairāk pēc sirds viegla gājuma; kur es, kad man kas gadījās pie sirds sāpīgs un grūts, viņai visu izrunāju, un savu žēlastības gājumu viegli ar daudz priekiem cauri gājām. Es tikai pus cilvēka vien paliku pēc miesas.»

Cittautiešu biogrāfijas stāsta par demokrātisko slāņu pārstāvjiem, tāpēc bieži tēlotas konflikta situācijas ar dzīves noteicējiem. Mihaēls Ješke uzaudzis vajātā vidē, kura labi atcerējās savu izcelsmi no «čehu brāļu» kopienas. Notika slepenas sanāksmes, slepeni tika lasītas neatļautas grāmatas.⁴ Pastāvīgās sadursmēs ar varasnesējiem bijusi

¹ Jūrmalas Andrejs. Dzīvesstāsts no viena svētīga puīšu brāļa Jūrmalas Andreja. Divi noraksti G. Ēversa krājumā starp 1845—1849; P. Šipanga redakcija un noraksts starp 1875—1889 Alūksnes apkārtnē VB R X 35, 1, 40.

² Dzīvesstāsts tās svētīgi aizgājušas meitu māsas Spāriņ Annes. Noraksts G. Ēversa krājumā starp 1845—1849; noraksts 1860.—1880. gados Vaivē VB R X 35, 1, 45.

³ Traubergs P. Dukuļa Pētera sirds klāšanas jeb dzīvesstāsts. Noraksts pēc 1845 RLMVM 44266.

⁴ Ješke M. Dzīvesstāsts tā brāļa Miķel Ješke. J. K. Bārta noraksts 1830. gados Birkavā VB R X 35, 1, 38.

Jūdītes Kvitās ģimene Morāvijā.¹ Arī latviešu dzīvesstāstos pa reizei ielaužas kārtu attiecību fakti. Jūrmalas Andrejs raksta: «Pie brenkūža darba no ienaidnieka [muižas degvīna dega] tik tāli strādīnāts, ka nespēju vairs pumpi atvilkt, un vajadzība bija. Tad tas meisteris mani bez zēlestības tā kā par bluķi kūle tādēļ vien, ka es viens no tiem nakts skrējējiem esot [t. i., apmeklējis hernhūtiešu sanāksmes].» Cittautiešu dzīvesstāstos lielkungi un baznīckungi, oficiālā baznīca tiek pakļauti vienkāršo ļaužu morālajai tiesai. Latviešu dzimtcilvēku stāstos atzītas gan savas tiesības uz iekšējo, personisko dzīvi, bet nepārejamo plaisu, ar ko viņi nošķirti no kungu un pilsētnieku pasaulē, tie nemaz necenšas pārkāpt.

Visā hernhūtiešu rokraksta literatūrā, arī biogrāfijās, personība tiecas pēc cildenā, pēc dzīves principu piepildījuma. Bet ceļā stājas «jaunā pasaule» — vara, baznīca, dogma, šaursirdība, t. i., no personības atsvešināto, tai naidīgo feodālo un agrīno kapitālistisko attiecību kopums. Pasaule izrādās šķobīga, tās likumi (pretēji nekā folkloriskajā vai reliģiski ortodoksajā izjūtā) darbojas krasiem pagriezieniem. Mainīgo likteņu virknē, kas slīd gar lasītāju acīm, valda traģika. Bet — traģiskumu nevēlējās saskatīt ne kundziskais ortodoksālais luterānisms, ne visgudrais harmoniskās nokārtotības solītājs racionālisms, kas abi 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā bija noteicēji virzieni Latvijas valdošo slāņu ideoloģijā un oficiālajā latviešu rakstniecībā. Traģiskums rokraksta literatūrā ir demokrātisks pasaules skatījuma veids.

Dzīvesstāstos par literatūras attēlojuma, pārdomu objektu kļūst personība. Personība veselumā, nevis kā folklorā, kur pārdomas izraisa tikai kāda personības šķautne. Tā biogrāfijas ir visrenesansiskākais brāļu draudžu rakstu žanrs. Cilvēka izvirzīšana lietu centrā viduslaicīgajai dzīves izjūtai bija sveša.

Taču te sākas arī pretrunīgums. Biogrāfijās visvieglāk izsekojama attīstība no apziņas, kurā fiziskās funkcijas sakušās ar sociālajām, uz jaunu apziņu tipu, kas spēj sociālo, objektīvo, pilsonisko atdalīt no fiziskā, subjektīvā, individuālā. Jūrmalas Andrejam vēl vienlīdz svarīgi notikumi ir iestāšanās draudzē un — sastapšanās ar lāci mežā. Turpretim, jo atbildīgākā amatā ir biografejamā

¹ Kvita J. [Dzīvesstāsts.] Noraksts 19. gs. 2. pusē VB R X 35, 1, 41.

persona, jo spilgtāk jaunlaicīgais objektīvā un subjektīvā pretstats klājas pāri patriarhālajam apziņas sinkrētismam (J. Kvita, Skangaļu Jēkabs, Podiņa Mārtiņš).

Vēl kāda pretruna. No vienas puses, pašrefleksija, tiek sme ielūkoties savā «es». Bet, no otras puses, vienlaikus biogrāfiju varonis ilgojas pēc starppersonu kontaktiem, sociālas komunikācijas, atzīst, cik labi ir ar citiem «caurrunāt par savām lietām». Personība, izdalījies no masas, virzās uz integrāciju jauna tipa grupā.

Visa rokraksta literatūra klusējot noraida ideju, ka cilvēks būtu fatāli ļauns pēc dzimšanas. Labais ir dzīves pamatlikums. Personības uzdevums — šo pamatlikumu realizēt. Individīda rīcību biogrāfijās nosaka nevis bailes no sankcijas, grupas kontrole vai morāles šablons, bet apziņīgs lēmums. Tā ir pāreja no konvencionālās morāles uz autonomo morāli, nepieciešama, kad cilvēks arvien biežāk tiek nostatīts izvēles situācijās. Bet — dzīvesstāstu ētikas un psiholoģijas terminoloģijā tikpat kā nav terminu, kas atveidotu iekšējās, personiskās nostādnes.

Visas minētās pretrunas summējas vienā — autoru ideāls vēl ir tipiskais, bet viņu interesi jau saista individuālais, viņu problēma — kā indivīdam piepildīt tipiskās normas. Dzīvesstāsti ir ceļā uz indivīda attēli literatūrā.

7

Hernhūtisms izcilu uzmanību veltīja tam, lai draudžu locekļi zinātu savus garīgos pirmsākumus; brāļi cītīgi kopa vēsturiskos žanrus. 1750. gadā katram saiešanas namam ievēlēja amatpersonas, kam bija jāraksta diāriji. Līdz mūsdienām saglabāties Vecbrenguļu Daudža saiešanas nama diārijs¹. Tas konspektīvi atzīmē dažus notikumus draudzes dzīvē kopš 1769. gada, tālāk pārvēršas par rakstītāju ģimenes hroniku līdz 1872. gadam. Apkopojot diāriju ziņas, tapa draudžu vēstures. M. Mežuļa un D. Brauķa «Ziņas par Mežul draudzes iesākumu un atjaunošanu»² (1850) min saiešanas nama celšanas laiku, pirmos darbiniekus, dažus notikumus vajāšanas posmā 40. gados, izsaka asus pārmetumus mācītājiem.

¹ Valmieras Vēstures un mākslas muzejā 1396, mikrofilma VB R X 35, 2, 2.

² Senatne un Māksla. — 1940. — № 1. — 98.—100. lpp.

Pēteris Bračs 1882. gadā Mēdzulā norakstījis apceri «Jēzus liecinieku darbi un cīnīšana»¹. Taču pirmraksts (varbūt paša Brača darbs), kas tapis ap to pašu laiku un iecerēts kā ievērojamu Vidzemes hernhūtiešu biogrāfiju krājums, svarīgākajā daļā balstās uz pierakstiem, kuri izdarīti 19. gadsimta pirmajā pusē un vidū Jaunpiebalgā. Apcere attēlo brāļu draudzes cīņas ar turienes mācītāja K. L. Kēlbranta un viņa rokaspuišu ļaunumu, viltu, blēdību. Šī daļa uzrakstīta kaismīgi, šiem hernhūtiešu ienaidniekiem veltītie epitēti vien ir ko vērti — «lišķi, mēlneši, viltīgs glūnētājs un vaktinieks, varizieris, viltīgi spijoni, zaglis, slepkava, sātana algādži, Jūdasa brāļi, rējējs suns». Tomēr anonīmo vēsturnieku doma virzīta plašāk — ievadā viņi par «lieciniekiem» saka: «Viņš [dievs] iecēle tos kā vienus stiprus pilsētus, it kā dzelzes stabus un kā vara mūrus pret visiem pasaulīgiem ķēniņiem, lielkungiem un valdiniekiem.»

No šī konspektīvā ieskata lasītājs jau būs nojautis, ka hernhūtiešu vēsturiskā rakstniecība bija kā izaicinājums lojālajiem valdošās baznīcas kalpiem. Šajā koncepciju cīņā redzamākie protagonistu bija pāris apjomīgu darbu, kuru pirmavotus sastrādājuši Hernhūtes vadītāji.

Tāds ir plašais apcerējums «Tie stāsti no tās vecas brāļu draudzes. — Tie stāsti no tās atjaunotas brāļu draudzes»². Pēc izteiksmes spriežot, tā tulkotājs visdrīzāk bija latviešu zemnieks. E. Ceske noskaidrojis, ka «Tie stāsti» ir saīsināti atveidots hernhūtisma vēsturnieka D. Kranca darbs «*Alte und Neue Brüder-Historie*»³ (2. izd. 1772), ka vecākais noraksts pagatavots pēc 1798. gada, laikam ap 1801. gadu, ka pamattekstu ar dažiem faktiem un nostāstiem papildinājis kāds ļoti zinošs hernhūtiētis, pie tam atklātāks, radikālāks par Krancu. Var domāt, ka eksistēja šāds īss pārstāsts jau vācu valodā. Savas grāmatas sākumdaļā Krancs jo plaši izmantojis Jana Amosa Komenska apcerējumu «*Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*»⁴ (1647). Komenskis bija pēdējais «čehu brāļu» bīskaps. Tā līdz latviešu lasītājiem nonāca šī izcilā cilvēka

¹ VB R X 35, 1, 52. Rokraksta vidusdaļā trūkst lielāka posma.

² Noraksts starp 1798—1801 Cēsu apkārtnē VB R X 35, 1, 50; noraksts P. Baidiņa krājumā 1835 Raunā VB R X 35, 3, 5; noraksts G. Eversa krājumā 1845.

³ «Vecā un jaunā brāļu vēsture».

⁴ «Bohēmijas baznīcas vajāšanas vēsture».

darbs (viņš, kā zināms, ir arī jaunlaiku pedagogijas pamatlicējs).

Politiskās vēstures elementu daudzums šai apcerējumā tālu pārsniedz reliģijas vēsturei nepieciešamo. Visi hernhūtieši plašākie vēsturiskie sacerējumi patiesībā ir nevis baznīcas, bet ķecerību, nevis valstu un valdnieku, bet dumpju un dumpinieku vēstures. Jau no pirmajām «Stāstu» lappusēm vēstīts par vajāšanu, vajātu cilvēku slēpšanos, viņu nepiekāpību. Tiek novilkta šķirtne starp pārliecību un varu, raksturota nodevība un oportūnisms. Jo tālāk, jo vienotība ar visas pasaules ķeceriem tiek vairāk uzsvērtā. Kulminācija ir Jana Husa darbība, tiesāšana, sadedzināšana, tālāk husītu kari, viņu sašķelšanās, vajāšana.

«Tas ķēniņš like tos brāļus visur izmeklēt un izdot. Un tādēļ bij viņiem iekš mežiem un klintēm un iekš tuksnešiem savu dzīvību glābt. Tad viņiem nu visa cerība uz brīvību nost bija. Tad viņi nu iekš šās pēdīgas klāšanas savā starpā saderējās, ka viņi paši savā starpā būs pieticīgus mācītājus un uzlūkotājus likt un tos vajadzīgus kristīgos likumus no jauna uztaisītu.» Vēlāk draudzes gan izzūd, bet to locekļu pārliecība saglabājas, 18. gadsimtā brāļu draudze atdzimst Hernhūtē.

Kā pirmtekstā, tā latviskojumā dominē apgaismes racionālistiskam raksturīgā domas skaidrība, realitātes izjūta, tieksme meklēt cēloņsakarības, saprātīgu motivāciju. Racionālistiskais raksturs vēlākajos vēstures darbos izšķīda, izplēnēja, taču saglabājās pašā impulsā rakstīt vēsturi.

Šī grāmata latviešu rakstniecībā ievadīja arī Jana Husa varoņtēmu. Husa cildinājumu vainago pirms 1835. gada pārtulkotais «Stāsts no viena patiesīga liecinieka tā kunga Jēzus Kristus ar vārdu Jānis Guss»¹. Uz pirmo aicinājumu atkāpties no savas mācības Huss atbild: «Es nevaru meliem pielipt; darait ar manim, ko gribat!» Risinās it kā dramatisks dialogs starp bīskapiem un Husu. Stāsta gaitā vēl trīs reizes Huss ir izvēles situācijā. «Kā varētu es gan savu vaigu uz debesīm pacelt un kā varētu es manus mācekļus vaigā ieskatīt, kad es to patiesīgu mācību, ko es līdz šim esmu mācījis, par viltīgu nosauktu?» Arī tad, kad malka ap viņu sakrauta jau pakauša augstumā, Huss

¹ P. Baidiņa krājumā. Iespējams, ka tulkojis hernhūtiešiem labvēlīgais mācītājs G. G. Sokolovskis. Vāciskais avots cēlies čehu husītu vidē, uz to norāda Konstancas čehiskais nosaukums «Kostnic pilsēta».

paliek pie savas taisnības. Varens spēks strāvo no nodzeltējušajām stāsta lappusēm.

Kā senlaiku rakstniecībā vispār, vēsture hernhūtiešiem reizē ir gan zinātniska literatūra, gan lasāmviela ar didaktisku un estētisku noslogojumu. Priekšplānā neatlaidīgi izvirzās rīcības ētiska motivācija. Tādējādi hernhūtiešu izpratnē vēsturi virza ideja.

Vēsturisko sacerējumu vienkāršo hronoloģisko kompozīciju pārtrauc konfliktu momenti, kur autori īpaši pakāvējas. Izteiksme posmiem ir tēlaina. Dialogs no «Jēzus liecinieku darbiem» — lišķis: «Es esmu visus krūmiņus, dievu lūgdams, nolocījis un tomēr nekad nevaru tikt [par svētu vīru]»; draudzes loceklis: «Aiz to tevīm tā piere ir plika nodilusi, kad tu tik daudz esi dievu lūdzis.» Darbojošies personāži dažviet tiecas uz māksliniecisku tēlu, ir it kā tēlu priekšpakāpe. Šo «tēlu» veidošanai visvairāk tiek izmantota viņu rīcība, nostāja, mazāk izteikumi, vēl mazāk ārējie raksturojumi. Toties autoriem, tulkotājiem, pārrakstītājiem patiek epitēti. Taču epitēta īstais individuālais diapazons un spēks vēl nav apgūts, tāpēc tie ir traforeti, štampaini.

Vēsturiska satura rokrakstu lasītājam cilvēces jēdziens krasi paplašinās laikā un telpā. Ar to saistās savas vietas konstatācija cilvēcē. Laika kategorijas klātiene raksturīga visiem hernhūtiešu rakstiem. Vēsturēs gadskaitļi, datumi tiek norādīti gandrīz vai ar jaunlaiku zinātnes precizitāti, pat leģendas tiek ietilpinātas laika skalas noteiktās vietās. (Tikai tā nav laika psiholoģiskā izjūta. Cilvēks ievietots laikā, nevis laiks cilvēkā.) Tas nozīmē, ka tiek iedragāta ideja par dievu kā visa sākumu un nobeigumu, kā centru, kas savā gribā ietver visu.

Taču hernhūtiešu laiks nav progresa laiks. Viņu ideāls, absolūti cildenais ir pārlaicīgs, bez attīstības. Brāļu draudžu literatūra nepazīst progresa jēdzienu. Daudz runāts par citu zemju garīgo dzīvi — ticības lietām. Tomēr tā nav gara dzīve — kultūra. Te tad arī ir viena no hernhūtiesisma aprobežotības izpausmēm.

Toties brāļu draudžu vēsturiskajos rakstos ir kas tāds, kā vēl ilgi trūka vācu mācītāju sastrādātajā latviešu oficiālajā literatūrā, — pilsoniskums. Tā visu protestētāju kustību dalībnieki rīkojas pirmām kārtām principa vārdā. Starp citām pilsoniskuma problēmām izceļas pārliecības saglabāšanas problēma. Pārliecību stiprina apziņa par vēsturisko saistību ar tiem, kas senos gadsimtos aizstāvējuši

savu taisnību. Galējā konsekvence — sevis upurēšana pārliecības vārdā. To dara gan «asinsliecinieki» (mocekļi) senajā Romā, gan vēlākie «godavīri». Taču nekur brāļu draudžu rakstos nav sastopams motīvs par upurēšanos biedru, tuvinieku, citu cilvēku labā. Tas tāpēc, ka ticība hernhūtietim ir augstāka par citu cilvēku labklājību, viņš rūpējas par otra dvēseli, nevis miesu. Atkal aprobežotība — tāds ideāls varēja kopības izjūtu, kopēju rīcību veicināt tikai līdz zināmai robežai, galu galā tā ir visai egoistiska nostāja.

8

Vistuvāk mūsdienīgajam daiļliteratūras jēdzienam atrodas lielā un dažādīgā hernhūtiešu episko sacerējumu kopa.

Tajā pēc cilmes vissenākie ir vairāki agrīnā kristietisma apokrifi. Brāļu draudžu rokkrakstos bieži sastopams t. s. Nikodēma evaņģēlijs ar nosaukumu «No tās dzīvošanas un miršanas mūsu kunga Jēzus Kristus» pat divos atšķirīgos tulkojumos¹. Pēc literatūrzinātnieka M. Bahtina klasifikācijas² tas ir pārbaudes romāns iedīgli ar piedzīvojumu romāna elementiem. Nezināmajam antikajam autoram izdevusies īsta cilvēcisku kaislību drāma, kā uz skatuves izrisinās Jēzus traģēdijas pēdējais cēliens — viņa notiesāšana bez vainas un sodīšana. Ne velti Nikodēma evaņģēlijs tieši ierosinājis Dantes «Dievišķo komēdiju». Apokrifa pamattekstam jau viduslaikos pievienota otrā daļa — Jēzus izved Ādamu no elles. Šī daļa bija populāra viduslaiku ķecerīgajās kopienās, tās pamatideja: cilvēce tiek atbrīvota no netaisnīgā soda par grēkiem, ko nav darījuši. Elle saka Sātanam: «Visi tavi lielikungi un valdītāji ir tev padevīgi, tāpēc ka tu, Sātan, varens esi. Kā varētu tas būt, ka tas cilvēks Jēzus tik daudz spēku ņemtu un mums pretī turētos?»

¹ Pirmais tulkojums krājumā pēc 1815 FB R M «LDB 5410»; krājumā pēc 1822 FB R Ms 1061; G. Eversa krājumā 1845; krājumā 19. gs. 60. gados VB R X 35, 1, 7; otrais tulkojums Zivarta krājumā 1888 VB R X 35, 1, 4. Nikodēma evaņģēlijs bez tam pārrakstīts daudzās buramvārdu burtnīcās.

² Бахтин М. М. Роман воспитания и его значение в истории реализма // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — С. 188—198.

Apokrifiem tuva ir leģenda «Tas lielais Kristaps»¹ (pirmkristiešu nostāsta kodols izveidots par leģendu Vācijā 12. gadsimtā). Nevaldāmais spēkavīrs grib kalpot tikai vistiprākajam. Tāds nav ne ķeizars, ne Sātans, bet kuslais zēniņš, ko Kristaps pārnes pār upi, aiz bērna smaguma gandrīz vai saļimdams. Zēns izrādās Kristus, t. i., labes-tības, krietnības simbols. Leģendas jēga — vienkāršais cilvēks Kristaps iztiesā visus šāspasaules varenos. Lako-niskais vēstījums reizēm atraisās dzīvās gleznās. Kad zēns aiz upes jau trīsreiz saucis Kristapu, «tad trešu reizi cēlās viņš un ņēme savu priedes spieķīti savās rokās un iekāpe iekš to lielu ūdeni un sacīja: «Nu es tak viņu dabūšu, un, ja ne, tad lai mani pērkons nospertu!»»

Apokrifisko tekstu tulkojumi liekas radušies ne agrāk kā 19. gadsimta pirmajā pusē. Līdz šim nav skaidrības par to vāciskajiem avotiem. Tomēr droši var apgalvot, ka tulkojumi paveikti zemnieku vidē bez vācbraļu ziņas, jo visai radikāli novirzās no pēdējo aprobētajiem priekšsta-tiem. Apokrifos daudz folkloriska, tie radušies kristie-tisma un folkloriskās apziņas saskarē. Apokrifu demokrā-tiskais raksturs acīm saredzams. Taisnīgie, labie ir bērni, sievas, muitnieki, nabagi, ceļinieki, t. i., vienkāršie ļaudis. Latviski tulkotajos tekstos ir abi apokrifu žanra pamat-tipi — pasaules gala motīvs un Kristus leģenda. Būtībā šais tipos tauta norēķinās ar apspiedēju pasauli, soda tos fantastiskās šausmu ainās.

Cita episko darbu grupa — 17. un 18. gadsimta pazī-satamu reliģiski mistiska virziena rakstnieku darbi. Vācu sludinātāja Hansa Engelbrehta (1599—1642) vizionāro re-dzējumu un dzīves gaitas apraksts «*Hans Engelbrechts von Braunschweig wunderbarer Beru und Lebens-Lau*»² (1767) saīsinātā veidā izmantots darbā «Tie dzīvības noti-kumi no tā Anča Enģelbrekta»³. Enģelbrekts tiesā mācītā-jus: «Jūs meklējat savu, ne dieva godu. Jūs viņu nepa-zīstat, ne ar viņam kalpojiat; jūs kalpojat savām mantas un goda kārībām.»

¹ Noraksts G. Ēversa krājumā starp 1845—1849; noraksts 19. gs. 2. pusē FB R M «Lielais Kristaps».

² «Braunšveigieša Hansa Engelbrehta brīnumainais aicinājums un dzi-ves gājums».

³ Krājumā pēc 1817 Turaidā FB R M «Engelbrechts H. I.»; G. Ēversa krājumā 1845. Avotu noskaidrojais E. Ceske.

Angļu lauku amatnieka un rakstnieka protestētāja Džona Banjana (1628—1688) alegoriskais sabiedrības kritikas romāns «*The Pilgrim's Progress from this World to that Which is To Come*»¹ (1678) bija ļoti populārs daudzās zemēs. Krievijā, piemēram, A. Puškins to mēģināja pārlikt dzējā. Romāna vienkāršots pārstrādājums «Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm» bija labi pazīstams latviešu hernhūtiešiem.² To acīmredzot pārtulkojis skolotājs J. N. Ramanis starp 1787. un 1797. gadu (sk. nākamajā apcerējumā, 48. un 51. lpp.). Ceļinieks sastop dažādas tikumu un netikumu personifikācijas un simboliskus atribūtus, piemēram, kambaris, kas pilns kvēpu, ir sirds, kas pilna grēku. Ik brīdi ceļinieks tiek nostatīts izvēles priekšā. Salīdzinājumā ar angļu oriģinālu sociālās kritikas vietā stājusies ētiska kritika.

Banjana laikabiedrs, angļu buržuāziskās revolūcijas aculiecinieks Tomass Vilkokss (17. g.) atstājis nelielu didaktisku traktātu «*A Choise Drop of Honey from the Rock Christ*», kas Anglijā, Īrijā, Vācijā iznāca daudzos desmitos izdevumu. Krieviski to izdeva apgaismotājs N. Novikovs 1784. gadā, bet carienes valdība grāmatīņu konfiscēja. Latviski darbs no vācu valodas pārtulkots agrī — jau 1770. gadā, ļoti precīzi, tas acīmredzot ir kāda hernhūtieski noskaņota mācītāja veikums — «Dārgas medus lāsītes iz to akmins klinti Kristu»³. Koncentrētās tēzēs skaidri formulētas piētistiskās domas: «Tā daba nevar nekādu zalvi padarīt, kas dvēseles dziedināt varētu. Visa dziedināšana caur pieklājumiem, likumiem un bausļiem un ne caur Kristum ir nāvīga vaina.»

Vācu rakstnieks Johans Heinrihs Jungs-Štilings (1740—1817), ar ko kādu laiku draudzējās arī J. V. Gēte, bija uzrakstījis pacilātu mistisku traktātu Banjana garā «*Das Heimweh*»⁴ (1794—1796). Tam tāpat bija milzu panākumi daudzās zemēs. Latviešu rokraksta literatūrā ienāca ļoti īsināts pārstrādājums «Noraksts un ziņa tās debess un viņas dzīvošanas» (dažos variantos «No tā ēnas kla-

¹ «Svētceļnieka gaita no šīs pasaules nākamajā».

² Krājumos: Ramanis J. N. Krusta skolas grāmata. Noraksts pēc 1797 Cēsu Vēstures un mākslas muzejā V 14772; T. p. Noraksts pēc 1815 CVVM VN 1874; beznosaukuma krājumos: pēc 1815; pēc 1822; P. Baiņa krājumā 1835; G. Ēversa krājumā 1845.

³ Noraksts 1777 LCVVA 4038. f. 2. apr. 967. l.; noraksts R. Bērtiņa krājumā 1818 Katrīnburgā FB R M «Bērtings R. I»; noraksts 1824 LCVVA 4060. f. 1. apr. 330. 1. 2. d. 1158.—1177. lp.

⁴ «Ilgas pēc mājām».

juma»¹. Ris dvēseles ceļš cauri gleznaini aprakstītai šķīstīšanas ielejai līdz paradīzei — svētlaimīgo miteklim.

Kā apokrifi, tā arī vēlīnākā misticisma literatūra iekšējo stata pāri ārējam, liek personībai kontemplēt, tādējādi pašai iekšēji kontaktēties ar dievu. Tāpēc Eiropā tas vienmēr bijis saistīts ar ķecerībām, liecina par cilvēka tieksmi pēc personiskiem pārdzīvojumiem ārpus baznīcas.²

Daži hernhūtismam labvēlīgi Vidzemes mācītāji, būdami tālu no jebkāda misticisma, pat varbūt lai vērstos pret to, sastrādāja pāris literārus Bībeles interpretējumus. Interesantu mīklu uzdod tulkots (varbūt arī oriģināls) dzejojums «Parunāšana no Jēzus augšāmcelšanās». Tas saglabājies divos eksemplāros. Ar grafoloģisku analīzi izdevies noskaidrot, ka vienu pagatavojis mācītājs Frīdrihs Bernhards Blaufūss (miris Rīgā 1756. gadā), otru — Cēsu mācītājs Heinrihs Baumanis.³ Tekstos ir labojumi, kas liecina, ka abi rakstītāji kādas detaļas patapinājuši viens no otra. Vai tiešām kolektīvs darbs? Blaufūsa eksemplārā dažus pierakstus izdarījuši latviešu lasītāji, redzams arī slavenās Rīgas zvejnieku ģimenes Nariņu uzvārds.

Dramatiskās poēmas autors nelielu Jēzus leģendas epizodi piepildījis ar īstu dzīvību. Kad sievas uzzina par Jēzus augšāmcelšanos, viena izsaucas:

22. Es noskriešu papriekšu
Tiem brāļiem nest to vēst'!

Mācekļi viņu uzņem ar izbrīnu:

23. Dzīvs! Klausī, Jān! nāc, eima!

Citi negrib ticēt:

34. Ak, māsa, ko tu runā!

Vēl cits mudina:

48. Ej, Jānīt, sasauc kopā
To brāļu pulciņul!

Daži brāļu draudžu rokrakstu teksti 19. gadsimta pirmajā pusē bija smelti tālaika latviešu izdevumos, īpaši avīzēs. Pēc kāda nehernhūtiska vācu literāra avota, ko varbūt arī var datēt ar 19. gadsimta pirmo pusi, neveikli,

¹ Krājumā pēc 1817 Turaidā; G. Ēversa krājumā 1845; krājumā 19. gs. 60. gados.

² Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X—XVII веков. — Л., 1973. — С. 93—101.

³ F. B. Blaufūsa noraksts pirms 1756 FB R M «LDB 5411»; H. Baumaņa noraksts pirms 1756 LCVVA 5759. f. 2. apr. 991. 1.

bet jauki atdzejota balādīte «No tās svētīgas meitu māsas jeb vienas preilenes»¹. Kādas ungāru pils komendants grib savu meitu izdot nemīlamam vīram. Bet viņa par savu īsto līgavaini uzskata Jēzu. Viņa to sastop dārzā.

Jauneklīt's man' uzrunāja,
Iedod man dimantgredzenu:
«Nu redzi, mana mīļa brūt',
Šo mīlīb's ķīlas gredzenu!
To nes iekš savu rociņul!»

Kad pēc pastaigas ar šo galanto kavalieri «preilene» atgriežas pilsētā, ir pagājuši simtpiecdesmit gadi («laika mašīnas» motīvs!).

Brāļu draudžu episkajos rakstos ik pa brīdim sastopamie pasaules literatūras sižeti un motīvi, kas ietilpst kultūras kopējā mantojumā, sevī kondensējuši lielu cilvēces ētisko un filozofisko pieredzi, jau sākot ar pagāniskiem pirmskristietisma mītiem, seno Austrumu kultūras ietekmēm un antīkās literatūras atlūzām. Hernhūtiešu rokraksta grāmatās pārņemtas arī citzemju tradīcijā izveidojušās literārās formas — agrīns romāns, novele, dramatiska poēma, balāde, tāpat formu elementi, piemēram, ekspozīcijas un kulminācijas, epistolārs vēstījums, efekti (gaidu piepilde, «atpazīšana», varonim nezināmais zināms lasītājam), literārā stila atribūtika.

Episkajos rakstos domu, jūtu, pārdzīvojumu materializācijas līdzeklis ir tēls. Bet tēls vēl atrodas pusceļā līdz mākslinieciskai kategorijai, tas vairāk ir norādījums uz dziļāku parādību, viennozīmīgu ideju. Sižetu virza nevis psihe, bet labā un ļaunā sadursmes. Peizāžai trūkst psiholoģiska noslogojuma, arī tā ir tikai simbols.

Tekstam bija jābūt svinīgam, paustās atziņas jāvispārina. Viens no vispārināšanas līdzekļiem ir vārdu kumulējumi viena jēdziena izteikšanai. Piemēram, «Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm» sākas ar ainu, kur debesis gāžas «ar lielu rūkšanu un troksni», ceļinieks sāk bēgt «no izbailēm un briesmām», viņam pretī slienas «lieli un augsti» bēdu kalni. Vispārinājums ir arī pats mīts. Alegorija — viduslaiku domāšanai raksturīgs instruments — priekšmetiskā apveidā ietvēra abstraktu jēdzienu. Estētiski vērtīgs ir nevis skaistais, bet cildenais, tāpēc šais darbos netiek uzsvērts cilvēka fiziskais skaistums. Senā-

¹ G. Eversa krājumā starp 1845—1849; krājumā 19. g. 60. gados.

kas cilmes un jaunākie hernhūtiešu rakstu mīti ietver sevi viduslaiku ķecerību galveno, hiliastisko ideju — kad ļaunums būs novērsts, iestāsies ilgstoša miera un laimes valsts.

Episkie teksti savdabīgi liecina par reliģiskā pasaules uzskata krīzi. Pirmkārt, tai ziņā, ka cēlušies ķecerībās, misticismā, piētismā, kas jau paši par sevi bija krīzes simptomi. Otrkārt, tai ziņā, ka cilvēcisko kristietisma ideālus, mērķus, ontoloģiskos priekšstatus. Tas nozīmē prasību pēc cilvēku līdztiesības šo mērķu un priekšstatu izveidē. Episko tekstu jēga — tie pārvarēja reliģiskās domas sterilitāti.

Ir pienācis laiks izdarīt dažus secinājumus.

18. gadsimta otrajā un 19. gadsimta pirmajā pusē Latvijas sociālekonomiskajā dzīvē sākās pāreja no feodālām attiecībām uz kapitālistiskām, grūta, pilna sadursmēm, tomēr nepieciešama un nenovēršama. Tā sakrita ar pakāpenisku pāreju no patriarhāla dzīves veida, no t. s. «dabiskās» sabiedrības uz jaunlaiku, t. s. civilo jeb pilsonisko sabiedrību.

Arī Latvijas hernhūtiešu rakstos ar visām to nekonsekvencēm un beigu atslidējumu iezīmējās pāreja no vienas garīgas formācijas uz otru. Vēl tajos bija daudz viduslaicīga. Sabiedriskā apziņa viduslaikos attīstās monoformā — reliģija sevī ietilpina estētisko, ētisko, politisko, juridisko, zinātnisko domāšanu. Brāļu draudžu raksti vēl bija tipisks šāds nediferencēts monoideoloģisks veidojums. Noskaņu radija, lasītājam orientēties līdzēja daudzie stereotipiskie paņēmieni, piemēram, biogrāfiju shēmas, abstraktās formulas no «praktiski» morālās sfēras. Autoru individuālais literārais stils tikpat kā neizpaudās. Kopumā tā vēl bija nevis personību, bet kolektīva literatūra.¹

Bet brāļu draudžu rakstniecībā bija arī daudz jaunlaicīga. Pirmkārt — latviešu sabiedrības gara dzīvei jauna tematika, sižeti, atziņas. Toreizējā oficiālā literatūra bija vienpusīga, jo līdz 19. gadsimta vidum to veidoja augstāko kārtu, turklāt svešautiešu inteliģence, galvenokārt mācītāji, pēc noteiktas ideoloģiskas vai «tautas apgaismošanas» programmas, nepietiekami pazīdama vai neatzīdama

¹ Par šīm parādībām viduslaiku literatūrā: Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы.

patiesās lasītāju intereses un vajadzības. Vēl latviski nebija izdota neviena vēstures grāmata, kad rokrakstos jau cirkulēja vairākas; tas pats attiecas uz biogrāfijām, episkajiem rakstiem. Lielais daudzums jauno motīvu, ideju, postulātu brāļu draudžu rakstos netieši norāda, ka latviešu sabiedrībā bija sākusies agrāko sociālpsiholoģisko stereotipu krīze.

Tālāk — sociālie vērtējumi. Piētistiskais hernhūtisma pamatprincips — cilvēka harmoniska saplūsme ar dievu — gan sen vairs nebija progresīvs. Bet, nokļūstot apspiesto masu redzeslokā un transformējoties sociālo attiecību sfērā, tas dod progresīvus rezultātus. Tie izpaužas, pirmkārt, baznīcas starpniecības izraidīšanā no cilvēka un dieva dialoga, t. i., cilvēka emancipācijā no baznīcas varas. Otrkārt, sociālie un morālie ideāli, tiesība izšķirt, kas labs un ļauns, sakņojas nevis no ārienes uzspiestās valdošo slāņu un iekārtas mācībās, bet paša cilvēka būtībā, pārliecībā («Jēzus evaņģēlijs» ir augstāks par «Mozus baušļiem»), un tas paver ceļu pastāvošo institūtu kritikai. Sociāla neapmierinātība ieskanas gan Ķīša Pētera (18. gs. 50.—60. gadi), gan Podiņa Mārtiņa (70. gadi), gan Skangaļu Jēkaba (90. gadi) dzīvesstāstā, asi nošķind stāstos par veco brāļu draudzi un «Tais dzīvības notikumos no tā Anča Enģelbrekta» 19. gadsimta sākumā, aplāpēti dun 20. gados Jūrmalas Andreja autobiogrāfijā, 30.—40. gados interesē par senatnes «asinslieciniekiem» un vēlākajiem «godavīriem», līdz griezīgam tonim sakāpj gadsimta vidū Jaunpiebalgas vēsturiskajos sacerējumos, 70. un 80. gados P. Brača rakstos.

Hernhūtiešu rokraksta literatūra ir jaunlaicīga arī tai ziņā, ka tā nevis tiecas skaidrot «svētos rakstus», bet sniegt lasītājam dzīves paraugu un par galamērķi izvirza nevis dvēseles sagatavošanu viņpasaulei, bet indivīda pašpilnīgošanos, humanizēšanos. Cilvēka dabas, iekšējās dzīves apjēgsme ir svarīga esamības izpratnes ass pārejas periodā uz jaunlaiku sabiedrību.¹

Visbeidzot, hernhūtiešu rakstniecība vieš lasītājos apziņu par kopību ar visu cilvēci. Brāļu draudžu raksti elpo pasaules kultūras gaisu. Tie uzsūkuši dažādu dzīves redzējumu iezīmes — renesansiskas, barokālas, racionālistiskas, uzsūkuši dažādu Eiropas brīvdomības strāvojumu

¹ Гачев Г. Д. Ускоренное развитие литературы. — М., 1964. — С. 162.

elementus, bet šie strāvojumi tā vai citādi atbalsoja jaunās buržuāziskās sabiedrības tapšanas moks pilnos procesus.

Hernhūtismam raksturīgā atvērtība pret citiem strāvojumiem laikam bija par cēloni tam, ka brāļu draudžu locekļi ilgi kopa arī citas rok raksta literatūras atzares — sabiedrisko publicistiku, vēsturi, īstu dailliteratūru. Vēl vairāk — virkne mums pazīstamu brāļu draudžu literatūras darbinieku vēlāk pieslējās izteiktākiem progresīvās sabiedriskās domas novirzieniem. Kā tālākajos apcerējumos būs redzams, Ķikuļa Jēkabs ar saviem rakstiem iejaucās zemnieku nemieros, J. Pulans un G. Ēverss savu darbību sasaistīja ar G. Merķeļa idejām, J. Peitāns — ar F. Šilera ideāliem, D. Balodis bija nozīmīgākā figūra pārejas kustībā uz pareizticību, D. Grīntāls, M. Meņgelis, J. Vilips atbalstīja jaunlatviešu cīņas.

Katrai sabiedrībai, katrai tautai obligāti jāpārdzīvo pasaules kultūras attīstības galvenās stadijas, vismaz «saīsinātā», reducētā veidā. Latviešu brāļu draudžu rok raksta literatūrā realizējusies priekšrenesanses stadija. Priekšrenesanse atbrīvo cilvēku no baznīcas varas emocionālajā sfērā, kaut reliģijas kundzība vispār saglabājas. Tāpēc māksla, reliģija cilvēcisko, psiholoģizējas, bet individualizācija vēl konfliktē ar tipisko shēmu, un reliģiskais individualisms ietērpjas misticismā, tāpēc stils ir kāpināti emocionāls, bet psiholoģisms vēl ir abstrakts. Cilvēks nonāk uzmanības centrā, tāpēc parādās atziņa par vēsturiskumu, pasaule tiek uztverta kā kustība. Tas viss nekādi nav saistāms ar feodālo hierarhijas principu, ar cilvēka iežņaugšanu kārtās, korporācijās.¹

Kā visas ķecerības, arī hernhūtisms izkopa reliģisko apgaismi. Saknes sociālajam protestam un reliģiskajai apgaismei ir vienas: tā atzīst cilvēka tiesības uz savas esmes pamatu patstāvīgu izzināšanu. Reliģiskā apgaisme ir apspiesto slāņu pašapziņas atmodas priekšspēle.

Hernhūtisma literatūra Latvijā bija būtībā antifeodāls faktors sabiedrības apziņā.

¹ Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X—XVII веков, с. 75—79, 102, 113.

Spīvā dziesma

«. . sirds ēdās
Par savu tēva zem' un savām mājām,
Par saviem draugiem tuviem un par
tāliem.»

Kīkuļa Jēkabs

1

Ar 1753. gadu datēts mācītāja F. B. Blaufūsa vēsturisks apcerējums «Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu»¹. Grāmatas centrālajās nodaļās Blaufūss cenšas pierādīt, ka senajiem latviešiem ķēniņi nav bijuši isti ķēniņi, ka priekš vācu atnākšanas «tiem Vidzemes ļaudīm cits darbs nebija kā zemnieku darbs vien», ka tikai iekarotāji devuši tautai cilvēcisku dzīvi. «Tie vidzemnieki, kas tagadīņ dzīvo, ir gan no saviem tēviem no šīm lietām ko dzirdējuši, bet iekš tādiem stāstiem ir viņiem daudz nepatiesas lietas teikti, tā ka dažs, to vecu laiku atminēdamies, sūdz, skund un raud par šādām tādām lietām.»

Tendence acīm redzama: pret uzskatu, ka latvieši pirms vācu bruņinieku ierašanās dzīvojuši laimīgi un brīvi un ka viņiem bijuši savi patstāvīgi valstiski veidojumi. Kur Blaufūss varēja sastapt šādu uzskatu?

Blaufūss atbalstīja hernhūtiešus. Rīgā viņš piedalījās brāļu draudzes sanāksmēs, piegādāja tai literatūru no ārzemēm, draudzējās ar Jāni Šteinhaueru — Rīgas latviešu hernhūtiešu vadītāju. Šteinhauers, turīgais mastu škirotājs, bija konfliktā ar Rīgas vāciešiem un pilsētas pārvaldi, kas latviešiem aizliedza nodarboties ar tirdzniecību. Jau 40. gados Šteinhaueram bija briedis kāds pārdošs nodoms, bet draugi Vidzemē viņu centās no tā atrunāt. Daži

¹ Noraksts FB R M «LDB 5316». Apcerējums analizēts rakstā: Augstkalns A. Blaufūsa «Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu» (1753) // Latv. Vēstures In-ta Žurn. — 1938. — № 4. — 677.— 696. lpp.

apstākļi likuši mums nojaust, ka Šteinhauers varbūt pat gribēja savu brāļu draudzi atdalīt no luterāņu baznīcas. Sadursmes ar vācisko Rīgu vērtās arvien asākas, Šteinhauers rikojās arvien drosmīgāk, acīmredzot juzdams sev aizmugurē — pilsētas latviešos — protesta noskaņas pieaugumu. 1746. gadā dažādu zemju hernhūtiešu sinode Zeistā griezās pie Vidzemes kolēģiem ar jautājumu, vai vecais latviešu valdnieku gars esot pilnīgi izmiris un vai brāļu galvās nekas no tā vairs neesot palicis pāri. Tāds jautājums varēja rasties tikai tad, ja pat līdz sinodei bija atklīdušas valodas, ka latviešu brāļu draudzēs atdzimst atmiņas par seno zaudēto brīvību.¹ (60. gados Šteinhauers privāti lika sakopot dokumentus par Rīgas latviešu vēsturi, lai aizstāvētu viņu tiesības.)

Droši vien Rīgas latviešu hernhūtiešu vidū Blaufūss arī būs dzirdējis slepenas jūsmīgas runas par tālajiem laikiem, kad viņu senči bijuši brīvi un par tiem valdījuši tikai pašu ķēniņi. Viņš šādu noskaņojumu uzskatīja par bīstamu, varbūt gribēja latviešu aprindas pasargāt no sadursmēm ar varasnesējiem, kuras varēja beigties tikai ar represijām. Acīmredzot tālab arī rakstīja «Stāstus no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu».

Visinteresantākā vieta Blaufūsa grāmatā ir tā, kur viņš ar dusmām izsaucas: «Ir vecos laikos šī pasaka no tiem vidzemniekiem celta, kas tā skan:

Es esmu zemnieks Vidzemē,
Man grūti darbi pasaulē,
Es mežā kāp' uz bērza kok'
Un cērtu sedli, rat' un lok'.
Es tais' par korpēm lūciņu
Un kunga klēti pildīju.
Tam baznīckungam tiesa tiek;
No dieva protu es neniek'»

Ši dzejoliša prototips vācu valodā bija Baltijā (un ne tikai Baltijā) pazīstams jau kopš 16. gadsimta beigām.

¹ Deži neskaidri ieraksti Skangaļu Jēkaba dienasgrāmatā (Zeistas brāļu draudzes arhīvs VA R 16.5, kopija VB R X 35, 3, 8, 3.—28. lp.) ļauj nojaust kādus šo valodu ceļus: ap 1746. gadu Hernhāgā un Marienbornā (Vācijā), kur tolaik uzturējās N. L. Cincendorfs, notika dievkalpojumi arī latviešiem (acīmredzot šurp atbēgušiem), tur tolaik ieradās Šteinhauers, no turienes Skangaļu Jēkabs un varbūt arī Šteinhauers devās uz Zeistas sinodi. Tajā speciāli «tape tās Vidzemes lietas priekšā ņemtas».

Laika gaitā tam bija radušies dažādi varianti.¹ Dzejolītis citēts arvien tad, kad kādā veidā bija jāaizrāda uz latviešu zemnieka grūto dzīvi kunga jūgā. 17. gadsimtā to darījis arī latvietis Jānis Reiters — mācītājs un cīnītājs par vienkāršās tautas tiesībām, kad viņam vajadzēja atspēkot pārmetumus, ka aizstāvēt zemniekus.²

Un tagad, 1753. gadā, dzejolītis parādījies latviski. Blaufūsa rokraksta teksts acīmredzot atvedināms uz A. Oleārija 1647. gadā citēto variantu:

*Ich bin ein Lieffländischer Baur,
Mein Leben wird mir saur,
Ich steige auf den Birkenbaum,
Davon haw' ich Sattel und Zaum,
Ich binde meine Schu mit Baste
Und fülle meinem Juncker die Kaste.
Ich gebe dem Pastor die Pflicht
Und weiß vom Gott und seinem Wort nicht.*

Vai tad Blaufūss, kas cenšas pierādīt, ka latvietim tik slikti nemaz neklājas, būtu dzejolīti pats pārtulkojis tikai tādēļ vien, lai ar to polemizētu? Daudzās rakstības un gramatiskās nepareizības liecina pretējo. Blaufūsa paša versifikācija ir veikla, valoda laba — par to var pārliecināties viņa autogrāfā «Parunāšana no Jēzus augšāmcelšanās»³. Vispār vārsmas «Es esmu zemnieks Vidzemē» nav latviskojis kaut cik literāri izglītots vai prasmīgs cilvēks. Varbūt to darījuši Rīgas latviešu brāļu draudzes locekļi, varbūt pat Šteinhauers, kas labi pazina agrāko laiku vācu rakstus, kuros skarts latviešu tiesību jautājums. Mazāk var domāt par latviskojuma rašanos zemnieku vidē. Lai nu kā, atdzejojums nācis «no apakšas».

Vēl nianse: uzrakstījuma aplamības liecina, ka līdz Blaufūsam dzejolītis nonācis nevis mutvārdos (viņš taču tad būtu pierakstījis pareizāk), bet jau uz papīra uzrakstītā veidā.

Tātad pantiņš «Es esmu zemnieks Vidzemē» ir pirmais zināmais tiešas pretmuižnieciskas, antifeodālas publicistiskas gadījums latviešu rokraksta literatūrā. Uguntiņa bija iedegusies ļoti agri, pašā rokraksta literatūras tradīcijas sākumā. Turpmāk tā nekad nenodzisa, brīžam lāktīja ar plašu un karstu liesmu.

¹ Pabst Ch. E. Bunte Bilder, das ist: Geschichten, Sagen und Gedichte nebst sonstigen Denkwürdigkeiten Ehtlands, Livlands, Kurlands und der Nachbarlande. — Reval, 1856. — 2. H. — S. 37—38.

² J. Reitera iesniegums 1676. g. FB R Ms 1234, 2, № 8.

³ FB R M «LDB 5411».

Rūpīgais Baltijas senatnes liecību krājējs Rīgas liceja pedagogs Johans Kristofs Broce, cēlies no hernhūtiešiem tuvas čehu ģimenes, atstājis kāda dzejā rakstīta Kurzemes zemnieku iesnieguma kopiju¹. Dzejojums ar sākumrindu «Cienīgs lielskungs, zemes tēvs!» adresēts Kurzemes hercogam (acīmredzot Ernstam Johanam Bironam), radies pirms 1796. gada (priekšpēdējās rindas vēlējumā «Tam princem šķiņķo jauno dēl'» princis var būt tikai Ernsta Johana dēls Pēteris, kas kļuva par hercogu 1769. gadā). Tekstā ir ļoti daudz nepareizību, kas vietām saturu padara pat grūti saprotamu.

Zemnieki notēlo savu grūto dzīvi:

Maizīt' mums nebūt nebūt,
Ne zirgu mats iekš mūsu kūt',
Ne lopa spalv', te viss izkrīt [?],
Ne gailis, kas pie vakar' ir rit'.

Apdziedāt var mūs' grūtumu,
Mēs dzīvojam ar bailību.
Daudz ēkas te sakrituš' stāv,
Iekš tiem var dabūt savu nāv'.

Beigās izteikts lūgums dievam:

Dod zemes tēvam tādu prāt' —
Ar palīgu mums apdomāt.

Dzejojums ir literāri nevarīgs, aiz tā nav jūtama dzejas kultūra. Tomēr turpinās drastiskais «karātavu humora» tonis, kas gandrīz par klasisku padarīja Blaufūsa citētā dzejoļa prototipu. Abos dzejojumos vienāds ir pantmērs un atskaņas. Līdzība ir tāpat paņēmiēnā sociālos spaidus iezīmēt ar detaļām, brīžam nebūtiskām, turpretim galvenajam, būtiskajam aiziet it kā garām.

Seit citētā beigu frāze ir tik nenoteikta, ka nemaz netiek skaidrs, ko tad īsti sacerētājs no hercoga lūdz. Šķiet, dzejoļa autoram pati dzejošana bija svarīgāka nekā no hercoga gaidītais rezultāts. Kaut kur tautas dzīlēs bija dzimusi vai pašreiz dzima tradīcija «apdziedāt» savu «grūtumu». Tālāk bija jānāk personībām, kas šo tradīciju spētu pacelt mākslas augstumā.

¹ FB R Brotze J. Ch. Livonica XIV, S. 242—243.

Vēsturnieks M. Stepermanis 1958. gadā Maskavā Centrālajā valsts seno akšu arhīvā bija atradis divas 1777. gadā latviski rakstītas sūdzības par muižnieku nežēlību un tām pievienotas divas dziesmas. Šo apcerējumu autora sarunā ar M. Stepermani, salīdzinot dokumentu fotokopijas, noskaidrojās: gan dziesma bez virsraksta, gan «Viena Vidzemes cietumnieku bēdu dziesma iekš lielām bēdām un bailēm šinī 1777. gadā taisīta», gan sūdzības rakstītas ar vienu roku, visās tajās daudz līdzīgu izteicienu un motīvu. Izmeklēšanas dokumentos par iesniegumu rakstītāju bija minēts Blomu hernhūietis Ķikuļa Jēkabs, tāpat atkrita M. Stepermaņa hipotēze par Žagatas Lauri kā vienas dziesmas autoru. Tālāk pētījums ritēja jau pēc M. Stepermaņa nāves.

Galvenais avots bija apjomīgs dokumentu kopojs «Par Ugļičas pulka kapteini Fjodoru Bogdanovu, kas uzmusinājis Rīgas guberņas zemniekus uz dumpi, tādēļ atcelts no dienesta pakāpēm un izsūtīts uz mūžu Taganrogā darbos»¹. Patiesībā Bogdanovs ir blakuspersona, taču tik kolorīta, ka brīdi jāpakavējas arī pie viņa. Iespējams, ka Bogdanovs bija latvietis. Viņš dzimis Vidzemē, bijis brīva cilvēka dēls. Tad ticis par sulaini krievu armijas virsnieku ģimenēs, pārgājis pareizticībā, pieņēmis krievisko vārdu un uzvārdu, pieteicies armijā, piedzīvojis vienu pazemojošu pērienu pēc otra, tik tikko paglābies no nāves, kad kāds untumains kungs mēģinājis viņam atriebties, turku karā ar varonību uzkalpojies līdz kapteiņa pakāpei. Paradis visādiem līdzekļiem glābt savu ādu, Bogdanovs nonāca līdz tiešai nodevībai. 1777. gada aprīlī viņš bija apsardzes priekšnieks Rīgas Citadeles cietumā. Kad tur tika ievesti apcietinātie zemnieku nemiernieki, Bogdanovs iekārtoja viņiem iespēju sazināties ar brīvē palikušajiem biedriem un noorganizēt sūdzību uzrakstīšanu, pats apņēmās tās nogādāt Pēterburgā, bet pirms došanās ceļā visu atklāja muižnieciskajai tiesai. Lietas izmeklētājs nenotīcēja Bogdanova apgalvojumiem, ka viņš tā rīkojies, lai izvilinātu no zemniekiem pierādījumus par viņu «launprātību». Bogdanovs tika sodīts ar mūža spaidu darbiem un drīz nomira.

¹ Centrālais valsts seno akšu arhīvs, 7. f. 2. apr. 2493. 1. Dziesmas. — 42.—45., 48.—50. lp.

Arhīva dokumentu savstarpēja konfrontēšana sagādāja sākumā nepatīkamu pārsteigumu. Atklājās, ka Maskavas arhīvā uzglabātās sūdzības un dziesmas tapušas pēc 22. maija, bet Bogdanovs no zemniekiem saņēmtos «papīrus» nodevis tiesai jau 25. aprīlī. Tas nozīmē, ka arhīvā atrodami iesniegumi sagatavoti jaunam pasākumam, tos Pēterburgā bija noveduši zemnieki Bisnieka Pēteris un Žagatas Lauris 1777. gada rudenī. No aprīļa «papīriem» lietai pievienota vienīgi Laura pavadvēstule, kas adresēta viņa radniekam galvaspilsētā. Tātad varbūt tomēr dziesmu un sūdzību autors ir Lauris? Taču viņš nebija veikls rakstos, varbūt pat tos neprata, jo izmeklēšanā bija noskaidrots, ka aprīlī ticis pieaicināts īpašs «rūdīts» rakstītājs. Dziesmas un sūdzības, kā tālāk būs redzams, ir tiešām ļoti zinoša, literāri piedzīvojuša cilvēka darbs. Arī Laura aprīļa vēstule rakstīta ar to pašu zinošo roku, tātad nav vis Laura, bet «rūdītā» rakstītāja izlikta uz papīra. Izmeklēšanas laikā, kā teikts, «rūdīto» rakstītāju noskaidroja — tas ir Ķikuļa Jēkabs. Tā Jēkabs ir arī mūsu rīcībā esošo sūdzību un dziesmu sacerētājs; kad pirmais Pēterburgas gājiens bija beidzies neveiksmīgi, Jēkabs bija ķēries pie spalvas otrreiz.

Tātad pētījuma centrā Ķikuļa Jēkabs. Viņa dzīvi rekonstruēt bija iespējams tikai pēc sīkām ziņu drumslām. 18. gadsimta 70. gados Smiltenes draudzē, pie kuras piederēja arī Blomi, mācītāji bija iekārtojuši savas draudzes locekļu registru. Lappuse¹, kas veltīta Ķikuļa iedzīvotājiem, atrodamas galvenās Jēkaba biogrāfiskās ziņas. Viņš bijis saimnieka dēls, 1777. gada notikumu laikā 37 gadus vecs, precējies, četru bērnu tēvs. Kā pētījumos bieži mēdz notikt, talkā nāca arī nejaušība. Uz vecākās pašreiz zināmās audēja grāmatas (audumu rakstu paraugu krājuma)² atradās šāds uzraksts: «Šī grāmata pieder Lapjār muižs vēveram Miķeļam, un Blomenof Ķīkul Jēkobs ir viņa meistars. Anno 1771. janāri 18. dien.» Jēkabs tātad piederēja pie slavenajiem Vidzemes vidienes mājamatniekiem.

Arhīvos intensīvi ir meklēti aprīļa iesniegumi un Ķikuļa Jēkaba tiesāšanas dokumenti, taču līdz šim nav

¹ LCVVA 6737. f. 1. apr. 4. l. 66. lp.

² P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zinātniskajā bibliotēkā P L III/4.

laimējies tos atrast. Noskaidrojās gan vairāki blakusfakti, acu priekšā izauga Jēkaba cīņasbiedru tēli — visi neatlaidīgi, dzelžaini vīri, lepmumā saslējušies. Nevieni no viņiem nav izteicis nožēlu par savu rīcību — pretošanos kungu varai vai tiesai. Jēkaba brālis Andžs bija liela mēroga darbinieks brāļu draudzē, uzturējis ciešus kontaktus ar nemierīgajiem Rīgas hernhūtiešiem. Vai varētu būt, ka Jēkabam ridzinieki palika sveši? Ievērojot rosīgos sakarus draudžu starpā, J. Šteinhouera braucienus pa Vidzemi 60. gados, faktu, ka Šteinhouers tolaik savā Rīgas saimniecībā pieturēja no Blomiem un Smiltenes aizbēgušus dzimtcilvēkus, tas maz ticams.

Ķikuļa Jēkaba rakstīšanas tehnika liecina par zināmu profesionālismu. Acīmredzot viņš jau kādu laiku bija darbojies hernhūtiešu reliģisko dziesmu sacerēšanā.

Blomi bija kroņa muiža. Ir zināms, ka tādās zemnieki bija labāk nodrošināti par pārējiem dzimtļaudīm; Jēkabam pašam nebija iemesla iejaukties nemieru lietā. To viņš darīja aiz solidaritātes pret saviem kārtas biedriem. Pie tam lielo risku viņš uzņēmās cīņas beigu posmā, kad sodi nemierniekiem kļuva arvien nežēlīgāki. Jēkabs to labi zināja, tomēr rakstīja atkārtoti, divas reizes.

Smiltenes mācītājs jau minētajā reģistrā pretī Ķikuļa Jēkaba vārdam ierakstījis: «Miris Rīgā cietumā,» — cik spriežams pēc tintes krāsas un spalvas asuma līdzības ar citiem ierakstiem, 1778. gada 14. februārī. Kādas drausmas slēpjas aiz šīs lakoniskās piezīmes, var vienīgi minēt.

Visā biežajā izmeklēšanas lietā Ķikuļa Jēkabs minēts vienu pašu reizi — ģenerālgubernatora 1777. gada 11. jūnija ziņojumā ķeizarienei, kur stāstīts, ka Jēkabs atzinies uzrakstījis aprīļa iesniegumus. Cauri sausajam ierēdņa vēstījumam plaiksnās notikumu īstā cilvēciskā būtība: rindkopas beigās teikts — Ķikuļa Jēkabs paziņojis, ka rakstījis «pēc paša izdomas un pat pret citu sūdzētājos gribu». Tātad viņš gribēja izglābt savus cīņas un domu biedrus un uzņēmās vainu viens. Nav šaubu: Jēkaba rīcību ietekmēja viņa hernhūtieša daba, hernhūtiešu literatūras ideāls — spēja upurēties. Bet uzsvērsim vēlreiz, ka nekur viņu rakstos nav motīva par upurēšanos citu cilvēku labā. Jēkabs, to izdarīdams, aizgāja tālāk par hernhūtisma ideāliem.

Tā pamazām iekonturējās viena no izcilākajām personībām 18. gadsimta latviešu zemniecības vēsturē.

Ķikuļa Jēkaba dziesmas¹ atšķiras no visa agrāk zemnieku literatūrā uzrakstītā pirmām kārtām ar plašu un skaidru skatienu sociālajās attiecībās un vispārinājuma spēku.

Zemnieku nemieru tiešais cēlonis bija arvien jūtamākais ekspluatācijas pieaugums. Taču 1776.—1777. gada Vidzemes nemieros pirmo reizi zemnieki izteica ne tikai lūgumus uzlabot viņu ekonomisko stāvokli, bet atbrīvot no muižnieku varas vispār, cēlās pret pašu dzimtniecības sistēmu. Viņi vēlējās būt pakļauti tikai valdībai. Netieši tas ieskanas arī abās Ķikuļa Jēkaba uzrakstītajās sūdzībās. Bet Jēkabs acīmredzot atzina, ka konkrētu faktu no divām muižām vien ir par maz, ka jārunā visas Vidzemes, visu nomākto dzimtlaužu vārdā. Lai šāds iesniegums būtu emocionāli jo iedarbīgāks, viņš izvēlējās dziesmu formu.

Pirmā, beznosaukuma dziesma ir slavinājums ķeizarienei, troņmantniekam un viņu «ģenerāļiem» krāšņā, epiteitiem bagātā stilā ar noteiktu uzdevumu — uzsvērt, ka centrālajai varai pakļauti arī muižnieki. Tā beidzas ar vēlējumu, lai apzēlošana

9. ..Pār Vidzemītes bēdu nam'
Mums vienreiz kā saul' uzlec.

Otrais dzejojums «Viena Vidzemes cietumnieku bēdu dziesma» sūdz:

8. Jo šinī gadā mūsu Vidzemītē
Bez bēdām nav neviena dvēselīte.

36 divrindu pantu garās dziesmas centrālā daļa tēlo nevis klašu pārmēru, nevis ārkārtas darbus, bet ārpusekonomiskos spaidus, t. i., dzimtniecības sistēmas galveno asi:

13. Trīsdesmit deviņi gul dzelzīs Rīgā
Bez tiem, kas dzīvo mežā zvēru pulkā.
14. Iekš cietuma jau daži ir pārdoti [nodoti],
No mocībām iekš mokām atkal likti.
15. Un mūsu sievas, mūsu mazi bērni
Top muižā bluķos gauži vārdzināti.

¹ Visu Ķikuļa Jēkaba rakstu publikācija līdz ar apceri — Ķikuļa Jēkabs. Dziesmas. — R., 1982.

Weena Widsemmes Zeezumneeku
Behdu Dseefma.

Eerisch Leelahm Behdahm un Pailehm
Schinnü 1777. Gaddä faifita.

Wul: Was lobet wir Sie.

Meis Zeltis mesdamees juhs gauſchi Luhsſam;
un muhsu Behdas jumo ar affrahm Luhsſam.

2. Haut muhsu Augſhai Dahrgai Käijſäre-
nei! Wiſſas Kreen' ſemmites Pat' Waldineeſei.

3. Un ar muhsu Dahrgam ſaunam Käij-
ſaram! Pat' Waldineekam un lihs' ſantinee-
kam.

4. Un wiſſeem Dahrgem Augſteem gen-
neraleem? Muhsu Pat' Waldineeſes Padohm-
neekem.

5. Pat'ihu Dſirdeht Wiſſemmites Behdas,
kas ſaggad pee mums urraid ik no deenas.

Haut

6. Kaut Juhfu Dahrgais waigs un
 ažu Spohšchums? buht muhfu Speexis un
 muhfu Tirds Grohšchums.
7. Un mehs Preekšch Juhfu waig un Dahrgahm
 Kahjahm, akraflu sehchlaftib un meer
 eekšch Mahjahm.
8. Jo schinni gaddā muhfu widsemmitē,
 Bes beholahm naw ne weena Dwehjelite.
9. Muhs Lemmes Waldineeki gauschi dufmo,
 Pahr muhfu Behdu deenahm winni lihgsmo.
10. Un sohlahs muhfu Kahjas rohkas no Zirft,
 Ka mums buhs muhfu Tehwa Lemmi ais miift.
11. Jo daschi lihof teem Swekreem Mefchā dšihwo,
 un appaxšch Grubtahm Behdu nastahm zilpō.
12. Eekšch šahdeem waidu Laineem dšihwo=
 dami, Kur Kabrā deenā affaras par maifi.
13. Trihs Desmit Dewini gull Dšelšihš Rigā,
 Bes teem kas dšihwo Mefchā Swehru Pulka.
 Eekšch

Ķikuļa Jēkaba un viņa biedru programma: cerība, ka
ķeizariene

30. .. mūsu lielas bēdas skatīs
Un uz mums savas mīļas acis griezīs.
31. Tad raudās tie, kas nu iekš prieka staigā.

Tas nozīmē lūgumu likvidēt vai ierobežot dzimtkungu varu. Ķikuļa Jēkabs tā tad iet līdzī tā brīža zemnieku kustības visradikālākajai prasībai. Lūgumrakstu iesniegšana valdībai toreizējos apstākļos, kad katru iesniedzēju nežēlīgi sodīja, jau pati par sevi bija galēji drosmīga rīcība, dumpis šī vārda pozitīvajā nozīmē.

«Viena Vidzemes cietumnieku bēdu dziesma» ietver vēl dažus svarīgus politiski idejiskus motīvus. Muižnieki soloties ar jebkuriem līdzekļiem panākt,

10. .. Ka mums būs mūsu tēva zemi aizmirst.

Šo domu konkretizē viena no minētajām sūdzībām: «Vīri top bez vainas.. iz savām tēvu tēvu mājām izdzīti.» Te tā tad ir runa par jautājumu, kam pieder zemes īpašuma tiesības. Šis jautājums ievirzījās uzmanības centrā pēc gadiem četrdesmit, kad brieda dzimniecības atcelšana. Jēkabs ļoti agri un tālredzīgi saskatījis šīs problēmas būtiskumu un izteicis pārlicību, ka tiesība uz zemi ir tās strādātājiem.

1776.—1777. gada nemieros pirmo reizi zemnieki sāka izjust nepieciešamību pēc cīņas vienotības, sāka organizēties un uzstāties kopīgi, dzīma kopības apziņas pirmie iedīgli. Un arī tie dokumentējušies dziesmā, rindās par tiem,

25. .. kam sirds ēdās
26. Par savu tēva zem' un savām mājām,
Par saviem draugiem tuviem un par tāliem.

Jēkaba pasaules uzskats bija teistisks, citādi 18. gadsimta zemnieku dzīvē nemaz nevarēja būt. Pēc teisma atziņas, pasaulē viss notiek tikai ar dieva gribu. Bet kungu negantību Jēkabs nebūt neuzskata par dieva uzlikto pārbaudījumu, kas pacietīgi jānes. Pati dzīve bija iedragājusi Jēkaba teismu. Zemniecisks lepnums, kad nepelnīts sods tiek uzskatīts par kaunu, dziļi humāna attieksme pret sievieti un bērnu, spēja domāt kā lielās Krievijas pavalstniekam, sociālais taisnīgums kā princips — tas viss izlobāms viņa dziesmās.

Ķikuļa Jēkabs bija zemnieku kustības ideologs, viņa dziesmas ir politiska publicistika.

Taču vienlaikus tās pieder arī pie mākslas sfēras. Rūpīgi pārdomāta abu dzejojumu kopējā kompozīcija. Stils pakāpeniski it kā piezemējas, spēku iegūst konkrēta uzskatāma detaļa, satraukums aug un kulmināciju sasniedz pantos, kur izteikta pārliecība, ka muižnieku vara tiks lauza. Tad seko beigu korāļa šķietamais bezkaislīgums; tas ir kā daudz cietuša cilvēka sausās acis, kad asaru vairs nepietiek. Domas audumu veido uzskatāmas ainas, tās pāraug bēdu nomāktās Vidzemes koptēlā.

Jēkabam izdevies radīt un noturēt īpašu, sirsnīgi sviņīgu noskaņu. Viņš izraudzījies arī atbilstošas melodijas — valdnieku slavinājumam pēc 16. gadsimta beigās Vācijā komponētā barokāli pacilātā korāļa «Kā spoži spīd mans Jēzuliņš», bet tautas bēdu stāstam pēc daudz senlaicīgākā smagnējākā minori sāpīgā motīva ar šauru apjomu «Kā būs mums tevi teikt».

Vienīgais literārais paraugs Ķikuļa Jēkabam varēja būt latviešu brāļu draudžu dziesminieku veikums. Jēkabs apzinīgi tiecās lietot viņu iekopto tehniku, viņa dziesmās ir dzejas kultūra. Taču Jēkaba vīrišķīgie dzejojumi skan pavisam citādā intonācijā nekā hernhūtiešu reliģiskā dzeja. Otrās dziesmas kulminējošajā posmā skaidrā valoda, ritms brīvi seko satrauktajai domai. Iezīmīgas Jēkaba paša darinātās metaforas — «asaras par maizi», bērni «Ar sāpj' un bēdu pienu ēdināti».

Pat pēc vairāk nekā 200 gadiem, kad tik radikāli mainījušies literatūras uztveres estētiskie kritēriji, Ķikuļa Jēkaba dzeja lasītāju savīļo.

5

Ists zinātnisks detektīvs sākās, kad ap 1980. gadu E. Ceske pievērsa uzmanību īpatnējam liela formāta rok-rakstam Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā — «Chrihzis schkola¹ jeb Krusta skolas grāmata no Jura Nātaniēla Ramaņa uzrakstīta tai gadā 1797, merc 9. dienā². Taču, iekāms izklāstīt E. Ceskes pētījumu³

¹ Sakropļotā latīņu valodā «*Crucis schola*» — «Krusta skola».

² FB R Ms 1065.

³ Ceske E. Tu runā, taisnība! // Lit. un Māksla. — 1982. — 20. aug. — 6.—7. lpp.

(uz tā balstās šī apcerējuma daļa), īsi par rokraksta īpatnībām. Tas ir rūpīgi nostrādāts noraksts. «Krusta skolas grāmata» pašreiz zināma vēl divos norakstos: ar 18. un 19. gadsimta miju datējams eksemplārs Cēsu Vēstures un mākslas muzejā¹ un pēc 1815. gada tapis — Latvijas PSR Vēstures muzejā².

«Krusta skolas grāmata» — 50 līdz 60 lielformāta lappuses — ir dažādu sacerējumu krājums. Sākumā reliģiski pamācīgs prozas teksts «Krusta skola», seko «Krusta skolas dziesmas», tālāk dziesmas (to kopskaitā ir 18) mijas ar prozu. Daudzas lappuses aizņem apcere «Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm»³, kurai, kā lasītājam jau zināms, pamatā ir Dž. Banjana romāns. Beigu daļā prozā rakstītas pamācības, kam katrai virsrakstā vārds «spieģelis».

Fundamentālās bibliotēkas un Cēsu muzeja eksemplāros ir 22 zīmētas ilustrācijas, visvairāk par Bībeles tematiem. Tās ir vienīgās visā latviešu rokraksta grāmatniecībā. Zīmējumos daudz laikmetisku detaļu (karietes, karavīru tērpi), daudz piefantazēta. Pie rīta dziesmas redzama istaba ar gultu aiz aizkariem, pie galda divi cilvēki garos tērpos, vienam rokā grāmata, otram spalva. Pie sienas kokle, uz skapja taure. Kaut primitīvi, attēli ir jo interesanti no ikonogrāfiskā viedokļa.

E. Ceskes uzmanību vispirms saistīja jautājums — kas bijis Juris Natanaēls Ramanis: izdomāta vai reāla persona? ja reāla, tad norakstītājs vai autors? ja autors, tad svešzemju pirmparauga vai latviešu oriģināldarba sacerētājs? vācietis vai latvietis? Vienīgais pieturas punkts bija krājuma pirmais dzejdarbs «Viena dziesma par pieminēšanu tās svētdienas *Rogate*⁴ * gadā * * * * * Krimaldā noticis». Dzejolis, bez šaubām, bija autobiogrāfisks:

2. Es savu iemantošanu
Caur grūtām bēdām atstāju,
Man jāgriež tai ir mugura
Un svešās vietās jāstaigā.
3. No god' un mantas es aizdzīts,
Turklāt no blēžiem aplaupīts . . .

¹ V 14772.

² CVVM VN 1874.

³ Fundamentālās bibliotēkas norakstā divos satura rādītājos šī apcere minēta, tomēr tekstā izlaista; pārējos norakstos ietilpst.

⁴ Ar svētdienā nolasāmā latīņu evaņģēlija raksturīgākās frāzes pirmo vārdu (šeit «Lūdziet») toreiz apzīmēja pašu svētdienu.

Tātad kāda starpgadījuma dēļ autoram bijis jāatstāj agrākais redzamais stāvoklis sabiedrībā un savs novads; starpgadījums noticis Krimuldā. Pāris vēsturnieku darbos atradās garāmejot pieminēts Krimuldas skolotājs Ramanis. Krimuldas baznīcas grāmatās¹ dažas reizes atzīmēts skolotāja palīgs Georgs Ramanis, turpat ir arī 1778. gada 4. jūnija ieraksts par kāda bērna dzimšanu, kura tēvs bijis «nolaidīgais, apsētais un atceltais» skolmeistars Ramanis. Togad svētdiena «*Rogate*» iekrita 13. maijā, tātad īsu laiku pirms šī ieraksta. Līdz ar to pierādījās, ka dzejoļa autors ir Juris Natanaēls Ramanis — kādreizējais Krimuldas skolotājs. Tā kā visi «Krusta skolas grāmatas» dzejojumi ir ļoti līdzīgi gan noskaņā, gan stilistiski, tad tie visi arī pieder Ramanim.

Igaunijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā Tartu izdevās atrast četras vēstules² sakarā ar apcietinātā Ramaņa lietas izmeklēšanu 1778. gadā. No tām izriet, ka Krimuldas mācītājs bija sūdzējies par ārkārtēju, atklāti baznīcā izdarītu un dumpja gara caurstrāvotu noziegumu, par vispārēja sašutuma izraisīšanu. Kamēr tālāki norādījumi, pirmām kārtām pati mācītāja denunciacija, nav at-rasti, paliek neskaidrs Ramaņa nodarījuma tiešais saturs. Varbūt Ramanis vērsās pret mācītāju aiz šauri personiskiem motīviem, varbūt pret kādiem pastāvošās kārtības institūtiem. Lai nu kā, tobrīd netālos Vidzemes novados tikko bija apspiesti zemnieku nemieri, un publisks izlēciens, ko var raksturot kā dumpja gara caurstrāvotu, šajos apstākļos liecina par Ramaņa drosmi.

Nav pagaidām ziņu arī par Ramaņa sodu; skaidrs gan, ka no Krimuldas viņš padzīts. No jauna dokumentos Ramaņa vārds parādās tikai pēc 20 gadiem — 1798., 1799., 1801. gadā Bērzaunes, Cesvaines, Dzelzavas novadā «kāds vecs vīrs Natanaēls Ramanis» mācīja bērnus (bet ne skolās). Viņam nebija ģimenes, nebija noteiktas dzīvesvietas, pat noteiktas sociālās piederības.

6. Es dumpis tapis tuksnesī,
Es apogs, kur kas izpostī
Tās skaistas māju vietas.
Tā dzīvoju es vientulis
Tik grūtās manās lietās.

¹ Baznīcas grāmata — reģistrs, kur mācītājs ierakstīja kristāmos bērnus, laulājamos un mirušos draudzes locekļus.

² 279. f. 1. apr. 552. l. 473. lp.; 553. 1. 1., 6. lp.; 554. 1. 12. lp.

8. Es dzērves vīzē izkļedzos,
Kā balodis izvaidējos,
Tās acis pil uz dievu
Par manu draugu viltību
Un viņu sirdi spīvu.

9. Ak, kaut man būtu bijusi
Kā ceļa vīram tuksnesī
Jel kāda mājas vieta!
Šos blēžus visus atstātu
Iekš viņu prāta cieta.

(«Viena dziesma
no Bībeles tiem svētiem
dieva rakstiem»)

E. Ceskem laimējās sadzīt vēl dažas Ramaņa biogrāfijas ziņas. Tas dzimis ap 1743. gadu, 1763. gadā Allažos pārņēmis mirušā tēva skolotāja amatu, 1769. gadā aizgājis uz Krimuldu. Bet vai tik Juris Ramanis nebija vācu tautības, no šejienes tā sauktajiem mazvāciešiem? Šo apcerējumu autors ir pārliecināts, ka Juris Ramanis bija no dzimniecības brīvs latvietis. Pretējā gadījumā viņš savu bēdu stāstu nebūtu ietvēris latviskās vārsnās. Galu galā, ja arī sākotnēji Ramaņu dzimta būtu cēlusies no vāciešiem, Juris, dzīvodams starp latviešiem, domāja latviski un nejutās vācietis.

Ramaņa pirmā dziesma saistīta ar 1778. gada notikumiem, viss kopoījums pabeigts, kā rāda virsraksts, pirms 1797. gada. Vidusdaļā ir vēl viena datējama dziesma, tā radusies, «..kad turks un zviedris ar krievu sāka karot tai g. 1787». Ramanis ir Krievijas patriots; viņš lūdza dievu:

2. Dod mieru mūsu zemītei
Un pats priekš mums uz karu ej! ..

3. Tam Paul Petrovic zobinam
Liec karā būt tam augstākam . . .

6. Kas izvelk savu zobinu
Pret mūsu Krievu zemīti,
Ka tas uz savu vaigu krīt,
Neceljas, kamēr saule spid!

Arī prozas teksti acīmredzot ir paša Ramaņa sastrādāti. Par to liecina gan to kopējā ievirze, kas, kā tālāk būs redzams, izrietēja no viņa dzīves izjūtas, gan daži vērojumi Vidzemē, kas tajos ietverti, gan Ramanim ļoti raksturīgā īpatnība — bagātīgie Bībeles citāti. Ramanis ir paglītots, sacer sava laika rakstu valodā, pazīst šo to no vācu grāmatniecības, Bībeli viņš prot vai no galvas, viņa kaislība

ir jebkurā sakarībā virtuozī operēt ar Bībeles izteikumiem. Ramaņa prozā atrodami arī acīm redzami tulkoti gabali. Ir nopietns pamats pieņemt, ka nozīmīgo apceri «Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm» tulkojis tieši Ramanis.

Beidzot, Ramanis ir ilustrāciju autors. Fundamentālās bibliotēkas noraksta titullapā lasāma atzīme «*Nattahniel Rammann ff*» («f» — *fecit*, t. i., darinājis; tā Rietumeiropas gravieri signēja savus grafikas darbus). Tātad Ramanis ir pirmais zināmais grāmatu mākslinieks latvietis.

Ramanis acīmredzot nebija hernhūtietis. Viņa rakstos nav nekā no hernhūtisma atziņām un mācībām. Viņš bija garīgi audzis racionālā luterānisma garā. Laikam gan Ramanis, tāpat kā Ķikuļa Jēkabs, dzejoja vēl pirms tam, kad tapuši līdz mums nonākušie viņu darbi.

7. Tā kokle man par žēlošan',
Tā stabule par raudāšan'
Iekš manām prieka dienām
No dieva tapus' dota man . . .

(«Viena dziesma
no Bībeles tiem svētiem
dieva rakstiem»)

Ar «prieka dienām» Ramanis būs gan apzīmējis laiku pirms lielā satricinājuma savā dzīvē. Vai tikai rīta dziesmas ilustrācijā — istabā ar kokli un tauri — nav attēlots pats dziesmu sacerētājs skolotājs Juris Natanaēls Ramaņa viņa labākajās dienās?

No tā laikmeta rokraksta literatūras galvenās strāvas hernhūtisma Ramaņa daiļrade rašanās brīdī stāvēja atstatu. Taču drīz vien viņa darbi ieguva sabiedrību un sabiedrotos tieši brāļu draudžu rakstos: viņa sacerējumi ieplūda tajos. Visvairāk norakstu dažādās kombinācijās kopā ar citiem brāļu draudžu darbiem pašreiz zināms apcerei «Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm». Starp hernhūtiešu dziesmām iejuka arī vairāki Ramaņa dzejējumi, parasti nedaudz pārveidoti un papildināti ar jauniem pantiem. Atsevišķas viņa dziesmas cirkulēja vēl 19. gadsimta 60. gadu norakstos.

6

Lai par ko Ramanis rakstītu — par veselību vai skolotāja darbu, rīta vai vakara dziesmu, «Dziesmu pret ļaunām mēlēm un apmelotājiem» —, ikvienu tematu viņš

pavērs tā, ka skan netaisnīgajā pasaulē noguruša cilvēka izmisīgs rūgtums. Taču, no elitāras vides nonācis izstumta cilvēka stāvoklī, Ramanis ieguvis plašāku redzesloku; no personiska aizskāruma spēēm izaugusi sabiedrības kritikas spēja. «Ramaņa reliģisko uzskatu centrā atrodas sabiedriskas problēmas. Krājuma adresāts ir nevis reliģiska, bet sociāla kopība — «bēdīgā latviešu Ciāna,» raksta E. Ceske.

«Tā pestīšanas stunda ir mums tad jāgaida; tad mums nekāda prieka zvaigznīte negrib spīdēt, kad mūsu goda vāgi salūzuši un mūsu krusta vērsi piekusuši, un neviens cilvēks vairs mums par palīgu nāk, un mēs stāvam raudādami apakš tiem lieliem nelaimes bēdu kalniem» («Krusta skola»). Šeit runa nav par dvēseles pestīšanu reliģiskā nozīmē, tad jau netiktu apelēts pie cilvēku palīdzības. Rīcības kritērijus Ramanis no reliģiski ētiskās sfēras pārnes uz sociālo attiecību sfēru, pretstatu «grēcinieks — taisnīgais» pielīdzinot pretstatam «varenais, bagātais — apspiestais». Arī miglainā taisnīgās nākotnes cerība izteikta, ņemot palīgā tos Bībeles sižetus, kuros visos uzvara izcīnīta pret pasaulīgās varas nesējiem: «Kad mūsu pestīšanas stunda aties, tad priecāsimies mēs ar lielu prieku, it kā Jāzebs priecājās, kad tas no cietuma palaists tapa, it kā Izraēls liksmojās, kad vāravus jūrā noslika . . un tas nabags Lācarus, kad tas nežēlīgais bagātais vīrs ellē iemests tapa, . . to lasīdams, apdomā labi, kas tu agri celies savu tuvāku apbēdināt un kam gards ir tas asaru malks sava tuvāka» («Krusta skola»). Norādījums par valdnieka un pavalstnieku attiecībām M. Luterā katehisms uzsver: «Kas tai valdīšanai pretī turās, tas turās dieva likumam pretī. Bet tie pretītūrētāji sev pašiem to sodību dabūs.» Ramaņa pozīcija izteikta «Valdītāju spieģelī» (vienalga, tulkotā vai paša sacerētā) un ir diametrāli pretēja: «Tas ķēniņš, kas tiem nabagiem pieticīgi to tiesu nes, tā goda krēslis pastāvēs mūžam. Tas bezdievīgs, kas par nabaga ļaudīm valda, ir viens rūkdama lauva un viens izsalcis lācis.»

Sociālā taisnīguma problemātiku Ramanis saredz no saimnieku kārtas viedokļa: «Tas septītais bauslis: tev nebūs zagti. Bet kur varam mēs Vidzemē vienu saimnieku atrast, kas drīkstētu par savu sliksni iziet, ja tas nav savu klēti un savu nabadzību aizslēdzis? — — — Tas deviņtais bauslis: tev nebūs iekārot tava tuvāka namu. Bet, ak žēlīgais dievs, cik neir Vidzemē no sava nama un dzi-

vošanas caur skaudību, meliem un muižā caur dāvanām izdzīti?» Skolotājs, vēlāk klainotājs bez mājas un ģimenes, skatās ar saimnieka acīm, liekas, tāpēc, ka saimnieki bija vadošā grupa latviešu lauku sabiedrībā, sabiedriskās domas līderi.

Visas stīgas spriegi savilkta «Dziesmā no Ciānas grūta kalna mūža». Tajā starp citu teikts:

5. Iz pišjiem dažs šeit izrāpas
Un top par goda kungu,
Tad lepo tāds un greznojās,
Un tur par ļaudīm varu;
Bet vētra par tiem sacelās,
Tāds kuplais ozols apgāzās,
Tad gul tas sūdos, dubļos.
6. Šeit taisnais neko cienīts top,
Šeit varas darbi valda,
Šeit taisnais turēts top par lop',
Blēž' sēž pie goda galda.
Kad bagāts maku vaļā rais',
Tad meliem vārtus vaļā tais'
Un taisno postā ieliek.

Vēl rezolūtāka, skarbāka ir «Dziesma no taisnības dziedama».

1. Tu mīla taisnība, par ko tev' visi ienīst,
Par ko tu bojā ej, par ko tev' daudz kas ienīst?
Dažs ļauna darītājs
Ir tev' apbēdināj's,
Kā zaltis izlokās
Un tevis apsmejās.
2. Tu runā taisnību un saki tādiem vaigā,
Ko tādi ēd un dzer, ar ko tie lepni staigā!
Ir sviedri, asaras,
Ar ko tie barojās,
Ir ļaužu nopūtas
Un mantas laupītas.

Mēģināsim noskaidrot, kam tad īsti Ramanis uzbrūk. Blēžiem, skauģiem, ļauna darītājiem, kas sēž pie goda galda, kas dara varas darbus, kas barojas no citu sviedriem, asarām un nolaupītas mantas. Tā tad ekspluatatoriem vispār. Ko Ramanis gaida? Laiku, kad apspiestie gavilēs, bet apspiedēji brēks un kauks. Brīžam viņš cer, ka to var nokārtot dievs — «Dziesma no taisnības dziedama» beidzas ar frāzi:

3. ..Lai paliek viņš pie mums
Ar savu žēlastīb',
Lai pestī mūs no ļaun',
Nogriež netaisnību!

Brīžam Ramanis necerīgi domā, ka izeja ir tikai nāvē:

12. ..Še zudusi tā patiesīb',
Tie melus vien še tausta.
Tāpēc es steigšos tur aiziet,
Kur mana droša mājas viet'
Iekš debess miera kalniem.

(«Dziesma no Ciānas grūta kalna mūža»)

Bet klusēt Ramanis nespēj. Liela garīga pacēluma brīžos viņš savas atziņas nes citiem, izlietodams visu tautu, ko apjauš kā neparastu, kā sūtību. Zīmīgi — Ramanis vairs neslēpjas aiz anonimitātes kā hernhūtiešu dziesminieki, bet ar pilnu vārdu jau grāmatas virsrakstā apliecina savu personību. Dziesmām Ramanis norādījis vairāku luterāņu korāļu melodijas; droši vien sacerēdams viņš skaļi vai klusībā, «pie sevis» arī dziedāja. Ramaņa versifikācijas prasmi var dēvēt jau par labi izkoptu. «Krusta skolas grāmatā» ir pa kādam tīras liriskas paraugam, piemēram, «Vakara dziesma»:

1. Redz', šī diena nobeidzās,
Nakts atnākt jau pasteidzās.
Zvaigznītes un mēnesis
Atspīd skaidrās debesis.
7. Lai tie debess sulaini
Sarga visu zemīti
Un, kas vien ir cilvēki,
No tiem top pasargāti.

Taču tūlīt jūtams, ka dzejolis pilns K. Firekera reminiscencēm. Turpretim iepriekš citētajās «Dziesmā no Ciānas grūta kalna mūža», «Dziesmā no taisnības dziedamā», «Vienā dziesmā no Bībeles tiem svētiem dieva rakstiem» Ramanis ir pats savs un ļoti īsts. Poētiskas izjūtas apdvesti gan ir sevis salīdzinājumi ar skumjo dumpi, apogu, dzērvi un balodi, «goda kunga» — ar krītošu kuplu ozolu, ļaundara — ar lokano zalti. Tomēr Ramaņa spēks ir intelektā, grodi savērptajā katra dzejdarba domā. Viņš ir vairāk retors, ne poēts. Prozas frāzes uzbūve ir pārdomāta. No Bībeles Ramanis mācījies gan metaforu un simbolus, gan, kas īpaši jūtams, ritmiku ar paralēlismiem, jēdzienu atkārtojumiem, kāpinājumiem un kritumiem.

Brāļu draudžu autori centās dzejā ietvert savas izjūtas, psihi. Ramaņa dzejai vielu devis paša liktenis, par literatūras attēlojuma objektu kļuvusi paša personība saitēs ar apkārtnējo īstenību. Tā ir Ramaņa īpašā vieta latviešu rakstniecības sākotnē; šai ziņā viņš aizsteidzies garām oficiālās latviešu literatūras vācu tautības autoriem no kungu kārtas, aizsteidzies priekšā arī Neredzīgajam Indriķim, kas pirmais iespīestajā dzejā spēja izteikt sevi.

Ķikuļa Jēkabs un Ramanis bija laikabiedri — Jēkabs tikai par gadiem trim vecāks, abi sākuši rakstīt apmēram vienlaikus, arī mūsu rīcībā nonākušos darbus hronoloģiski šķir tikai dažu gadu starpība. Taču atšķirības ir visai nozīmīgas, vispirms Ramaņa labākā izglītība, erudīcija, arī augstākā dzejas tehnika. Jēkaba vārdi ir smagi kā akmeņi, turpretim aiz Ramaņa abstraktajiem izteicieniem sāpes nav tik griezīgi asas. Jēkabs bija zemnieku kustības dalībnieks, Ramanis — vienpatnis; Jēkabs izteica kolektīva domas, Ramanis — paša pieredzi. Jēkaba uzbrukumu adresāts ir noteikts — muižnieku kārta, Ramanim daudz vairāk izplūdis. Jēkaba programmā ir dzimtniecības sistēmas atcelšana, Ramanis par sabiedriskās iekārtas grozīšanas iespēju nedomā. Ķikuļa Jēkabs ir cīnītājs par tautas tiesībām, Ramanis — tikai protestējošs rezonieris. Tikai? Ramanim svešs jebkāds kompromiss, ne brīdi viņš nemeklē izlīgumu. Viņš taču nostājas pret ekspluatāciju vispār, par sociālo taisnīgumu visiem. Toreizējos apstākļos tas bija ļoti daudz.

Rokraksta literatūrā publicistisks sociālais protests vispirms izlauzās dzejas veidā. Šķiet, autori instinktīvi jūta, ka tā viņi teiktajam piešķirs lielāku svaru. Līdz tam bija parasts ar dziesmu izteikt ko svarīgu, runāt par eksistēšanas dziļākajiem aspektiem. Ar dzejas palīdzību sociālie jautājumi tika pacelti visbūtiskāko, kardinālāko dzīves jautājumu līmenī.

Tā tad literārs faktors tika apzināts kā noteikts spēks, kas var ietekmēt norises ārpus reliģijas sfēras. Dzeja raisījās vaļā no dievvārdiem. Tas bija arī ceļš no anonīmiem dzejolišiem uz darbiem, kuros sevi apliecina individualitātes. Vienā laikā bija radušās divas dzejas personības, spilgtas, ar lielu īstenības pārdzīvojuma spēku, kurām aizmugurē bija arī diezgan blīvs dzejas fons. Tas nozīmē,

ka te vairs nav nejausība, ka latviešu pašu rakstītajai laicīgajai literatūrai tobrīd vajadzēja rasties likumsakarīgi un nepieciešami, ka varbūt bija vēl citi dzejnieki un dzejotāji, kas palikuši mums nezināmi.

Protams, rokraksta literatūras dzeja gan kvantitatīvi, gan tematiskā diapazona un meistarības ziņā bija daudz vājāka nekā iespiestā. Toties tā bija radusies no pašu tautas vissāpīgāk izjustajām vajadzībām un nostājusies diametrāli pretējā polā visai iespiestajai oficiālajai grāmatniecībai. 18. gadsimta otrajā pusē latviešu literatūras kopumā šī protestējošā, sociālā dzeja rokrakstos idejiskajā ziņā atradās pašā priekšgalā.

Tauta iegūst savu vēsturi

«Ko nu noturēsiet jūs vairs tos garus
vienas tautas, kas tā jau nu ir, ka jau celties
sāk, itin tāpat kā tā jūra saturama nevaids.»

J. Pulans

1

Iespiestajā latviešu grāmatniecībā kopš pašiem sākumiem ilgu laiku trūka Latvijas vēstures tematikas. Bet tad 18. gadsimta pēdējā gadu desmitā un nākamā gadsimta 20. gadu sākumā parādījās vairāki īsi rakstiņi. Arī zemnieku rakstītājiem tai pašā laikā modās interese par vēsturi. Precīzāk — vēlēšanās sabiedriskos notikumus, kas skāruši viņu dzīvi, fiksēt nākamajām paaudzēm. Vairākās vietās zināmas lokālas hroniku tipa piezīmes. Literatūr-vēsturiski nozīmīgāki ir tie uzrakstījumi, kas notikumus vērtējuši. Tā vienam Kauguru nemieru dalībniekam ilgāku laiku glabājies «buntes» apraksts¹. Kādu Kauguru nemieru aprakstu (iespējams, to pašu nule minēto) vēlāk citējis J. Ruģēns: «Par šo Kaugurmuižas dumpi latviešu vectēvi raksta tā: «Tai 1802. gadā bija liels kritums izlaists pār tiem, kas savas sirdis nebija vērā likuši, jo šie gribēja ar varu valdīšanai pretī turēties u. t. pr.»»² Pēc šī citāta var diezgan droši secināt, ka te savu attieksmi pret nemieriem izteicis brāļu draudzes grāmatnieks.

Pēc dzimtniecības atcelšanas Kurzemē, kas notika 1817. gadā, Neredzīgais Indriķis uzrakstījis dziesmu par brīvību. Tā sākusies ar vārdiem

Gods dievam, gods mūs' ķeizaram,
Mūs' tēvam Aleksandaram.

Taču dziesma nekad nav iespiesta, acīmredzot tajā bija kas varasnesējiem nevēlams. Tomēr tautā tā bija

¹ Enzeliņš H. Skati . . . , 266. lpp.

² Ruģēns J. Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm. Noraksts VB R X 40, 1, 29.

pazīstama¹, tātad izplatījās rokrakstā. Par kādām Indriķa dziesmām rokrakstā, kas cirkulējušas vēl pirms Pirmā pasaules kara, vēlāk zinājis stāstīt rakstnieks A. Kurcijs²; varbūt starp tām bija arī dziesma par brīvību?

Pastiprināta uzmanība pret pagātnes un sava laika vēsturi tādā laikmetu griežu brīdī nevar būt nejauša. Arī Baltijas vācu inteliģences vēsturiskā doma šajos gadu desmitos darbojās jo intensīvi. Joprojām daudz aizstāvju bija mūžsenajiem uzskatiem par muižnieku kundzības nesatricināmajiem pamatiem. Bet apgaismotāji, balstīdamies uz «dabisko tiesību» teoriju (visi cilvēki dzimuši brīvi un vienlīdzīgi), kritizēja dzimtniecību kā neatbilstošu saprātam un cilvēciskumam, neatzina reliģiskus, kultūrvēsturiskus, juridiskus iegānstus, ar kādiem muižniecība pamatoja savas privilēģijas. Baltijas apgaismes historiogrāfijas vainagojums — Garlība Merķeļa grāmatas vācu valodā «*Die Letten*»³ (1796) un «*Die Vorzeit Lieflands*»⁴ (1798—1799).

Savus uzskatus par dzimtniecības atcelšanu, par ekspluatācijas iegrožošanu, par zemes īpašuma tiesībām abas vācu nometnes — apgaismotāji un reakcionāri — bija deklarējušas tieši vēsturiskos apcerējumos; vai latviešu zemnieku atbilde uz laikmeta centrālajiem sabiedriskajiem jautājumiem palika tikai nemiernieku stihisko prasību formā?

2

1920. gadā Ziemeļvidzemē, Braslavā, tika atrasta 128 lappušu bieza ar roku rakstīta grāmata⁵, kam titullapā teikts: «Stāsts tās latviešu tautas no viņas priekšlaidkiem līdz šai dienai izdots, pārtulkots no G. Merkel no vācu valodas uz latvisku valodu J. Pulan 1796tā gadā. K.P.N.K. 1851mā gadā tai 26tā jūni mēneša dienā.» Ap «Stāstu» ir daudz mīklu, no tām daļu izdevies atminēt teksta izpētes gaitā, salīdzināšanā ar Merķeļa vāciskajiem

¹ Spāģis A. Lūgšana // Latv. Avīzes. — 1856. — № 21.

² Lejnīeks K. Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas // Neredzīgais Indriķis. Dzīve un dziesmas. — R., 1938. — 97. lpp.

³ «Latvieši».

⁴ «Vidzemes senatne».

⁵ FB R M «Pulans J. I».

oriģināliem un arhīvu materiālu meklējumos¹, daļa paliek vēl minama.

Pats pirmais konstatējums: «Stāsts» ir divu Merķeļa darbu — «Latvieši» un «Vidzemes senatne» — konspektīvs pārstāsts ar atsevišķām pilnā apjomā tulkotām vietām un arī ar patstāvīgiem iestarpinājumiem. Tālāk — atrastā grāmata nav autormanuskripts, bet noraksts. To pierāda virkne pārrakstīšanās kļūdu.

Norakstu pagatavojuši divi cilvēki. Vienu no norakstītājiem izdevies noskaidrot pēc īpašuma atzīmes eksemplāra beigās, kur pieminēts viņa dēls un dēladēls. Vēstures arhīvā, dodoties pa iedzīvotāju sarakstiem no paaudzes atpakaļ uz paaudzi, izrādījās, ka lielāko teksta daļu pārrakstījis Jesparu nomas māju saimnieka tēvs Gusts Ēverss Viļķenos. Par viņu tagad no dažādiem avotiem saņākušas kopā diezgan interesantas ziņas. 1851. gadā, kad tapa pētījamais eksemplārs, Ēversam bija 63 gadi. Viņš dzimis Mēdzulā, ilgi dzīvojis Dzērbenē, kopš 1837. gada Viļķenos, kur 40. gados iekārtojās brāļu draudzes saiešanas namu Jesparos un bijis sacītājs. Acīmredzot saiešanas nama vajadzībām viņš 1845.—1849. gadā pagatavojis vienu no nozīmīgākajiem hernhūtiešu rakstu krājumiem². Otrs «Stāsta» pārrakstītājs nav noskaidrots.

1963. un 1967. gadā atradās vēl divi «Stāsta» noraksti, kas arī pieder Ēversa rokai. Viens³ datēts ar 1849. gada februāri, acīmredzot agrākais no trim, otrs⁴ — ar 1849. gadu. Ortogrāfija visos ir nekonsekventa, trūkst pieturzīmju, lielie burti lietoti juku jukām.

Šos trīs eksemplārus salīdzinot savā starpā, noskaidrojās vēl divi teksta izpratnei svarīgi fakti. Pirmkārt, visos norakstos ir vietas, kas vienā uzrakstītas pareizi, kamēr abos pārējos kļūdaini; tātad Ēverss tos rakstījis nevis vienu no otra, bet tieši no kāda arhetipa (pirmparauga). Otrkārt, visās trijās kopijās ir arī identas rupjas kļūdas, kādas nevarēja būt autormanuskriptā, tātad atvedināmas uz arhetipu. Secinājums — arī Ēversa lietotais arhetips bijis tikai noraksts, pie tam kļūdainis.

¹ Apinis A. J. Pulana «Stāsts tās latviešu tautas» // LPSR ZA Vēstis. — 1966. — № 7. — 22.—33. lpp.; Apinis A. G. Merķelis latviešu rokraksta literatūrā // Turpat. — 1974. — № 2. — 128.—129. lpp.

² VB R X 35, 3, 2.

³ CVVM VN 10515.

⁴ VB R X 1, 7, 7.

Diemžēl nav atrasts «Stāsta» pirmraksts. Bet arī par to iespējams dažu ko izsecināt.

Divās vietās atveidoti momenti no «Latviešu» otrā (1800. gada) izdevuma, kādu nav pirmajā. Tātad pirmraksts nav vecāks par 1800. gadu. Darba beigās ir piebilde, kādas Merķelim vispār nav, — atkal kļūstot valodas par gaidāmo dzimtniecības atcelšanu Vidzemē. Kā zināms, tā tika pasludināta baznīcās 1820. gada 12. martā. Tātad «Stāsts» tapis starp 1800. un 1820. gadu, visdrīzāk 19. gadsimta otrajā gadu desmitā. Merķeļa lietotie vāciskie Vidzemes vidienes un ziemeļdaļas vietu nosaukumi «*Wolmar*», «*Wenden*», «*Salis*» latviski atveidoti pareizi: «*Wallmeeram*», «*Zehsim*», «*salazzes*». Bet, jo tālāk no šī apvidus, jo biežāk vietvārdi palikuši netulkoti vai vispār izlaisti, tātad vāciskās formas pirmraksta autoram nav bijušas pazīstamas. Divās vietās viņš ar izteicieniem «še» un «šejiem» par savu apzīmējis Cēsu un Valmieras apkārtni: Merķelim «*im innern bis Wolmar hin*», «Stāstā» — «še gandrīz līdz Valmieram»; Merķelim «*bis vor Wenden*», «Stāstā» — «līdz šejien un līdz Cēsīm». Tad nu var domāt, ka «Stāsts» būs tapis Cēsu un Valmieras apvidū.

Neatšifrēta paliek burtu kopa titullapā «*K. P. N. K.*» (ar tādām hernhūtieši mēdza saīsināti pierakstīt dažas frāzes un teikumus). Liekas, saīsinājums attiecas nevis uz Ēversa norakstiem, bet to arhetipu vai pirmrakstu.

Titullapās par tulkotāju minēts J. Pulans (labākajā eksemplārā rakstība *J. Pullaņ*, citos *J. Pulan*, tātad varētu būt arī Pūlāns). Par viņu nav izdevies atrast nekādu papildziņu, lai gan meklēts ir daudz; pat viņa pilnais vārds nav zināms. Iespējams, ka Pulans bija atbrīvots no dzimtniecības — viņam bija uzvārds, bet dzimtzemniekiem parasti tā nebija. Pēc teksta noskārstams, ka viņš labi pazinis muižas dzīvi. Vācu valodu pratis ne sevišķi pilnīgi. Bijis hernhūtiešis un darbojies ar brāļu draudžu rakstiem. Nekādas citas izglītības nav dabūjis. Tomēr daudz lasījis — tekstā iestarpinājis teikumu no G. F. Stendera «*Augustas gudrības grāmatas*» (1796), ziņas par lēcu acīmredzot no kāda vācu populārzinātniska apcerējuma, vietvārdu no nenoskaidrota vācu darba par Latvijas vēsturi 13. gadsimtā, datus par bruņinieku ordeņiem un krusta kariem Palestīnā droši vien no vācu grāmatām par vispārīgo vai baznīcas vēsturi. Dziļi viņam prātā iespiedies par Vilhelmu

Tellu lasītais — viņš to divreiz sauc pilnā vārdā, kamēr Merķelim ir tikai «*ein Tell*». Bet Merķeļa «Latviešus» Pulans zinājis gandrīz vai no galvas.

3

Visi trīs Ēversa noraksti savā starpā atšķiras tikai ar pārrakstīšanās kļūdām, tātad Ēverss nekā nozīmīga nav mainījis. Uz viņa arhetipu attiecināmās kļūdas savukārt liecina, ka arī tas pagatavots, visai mehāniski kopējot kādu iepriekšēju eksemplāru. Turpmākajai analīzei svarīgs ir tas, kas no Merķeļa materiāla «Stāstā tās latviešu tautas» izlaists vai — otrādi — kas iestarpināts no jauna. Visi lielie izlaidumi ir Pulana izdarīti, jau veidojot darba struktūru, — sadalījums 25 nodaļās ir loģisks, tās ir vienmērīga garuma. Arī par katru iestarpinājumu grupu var pierādīt, ka tie uzrakstīti ar Pulana roku. Piemēram, iestarpinātās etnogrāfiskās detaļas un izteikumi par mācītājiem izriet no Merķeļa teksta, ko pazina gan Pulans, bet ne kopētāji. Iespraustie teicieni par dzimtniecības ļaunumiem un programmatiskie vēlējumies var būt radušies tikai pirms 1820. gada un arī organiski iekļaujas Pulana tekstā. Tātad pārrakstītājiem pieder tikai kļūdas, saturs ir Pulana.

Vērtējot «Stāstu» no literārā viedokļa, duras acīs neveiklā izteiksme, nevajadzīgi atkārtojumi, lauztās gramatiskās konstrukcijas. «Stāsta» valoda neatbilst rakstu valodas normām.

19. gadsimta sākumā trūka latvisku apzīmējumu daudziem sabiedriskiem jēdzieniem. Pulans tad izlīdzas ar aprakstošu izteiksmi, piemēram, «*Patriot*» ir «labprātīgs vīrs tās tēvu zemes». Ētisko jēdzienu jomā Pulanam bija rezerve — hernhūtiešu terminoloģija («lēnīgs», «brālīga mīlestība», «pacietīga sirds», «asiņaini sviedri»). Tomēr tādā veidā daudzkārt iznācis tikai Merķeļa domu aptuvenš pārstāsts.

Taču daudzi Pulana izteicieni noklausīti tieši tautā, no tautas runas nāk daudzveidīgās darbības vārdu formas, brīvās divdabju konstrukcijas («to Vidzemi... atdodams un pagalam atstādams nekādu daļu esam vairs ar to»). Dzīvu, nemākslotu teicienu visvairāk konkrētos vēstījumos un emocionāli pārdzīvotās vietās. Pulana izteiksme ir visai tēlaina. Bruņiniekus viņš sauc «tie blēži vācieši»,

«tie bezdievīgi blēži», «tas bezdievīgs un nežēlīgs viltenieks», «rezbainieki», «laupītāji», «slepkavi», «viens blēdis vella kalps», «neganti elles zvēri», muižnieks — «briesmīgs zvērs un viens asiņu gribētājs suns». Tieši tēlainībā ir tautiskāka noskaņa: «ar pusvēderu vien ēdot», «lūko, acis ieplētis, kā viens vanags uz cāļiem». Epizodē par zemgaļu valdnieku Viestartu, kur Merķelim ir tikai īsa zemsvītras piezīme, Pulans izveido tikpat kā brīnumpasakas fragmentu:

«Kad reizu tas ar tiem savējiem uz lauku bija un brokastes ēde, pie ugunis apsēdušies, tad nāce no nejauši viens pulks bruņnieku no meža ar lielu ātrību uz tiem. Un, kas tas virsnieks no viņiem bij, tas cirte tūlī uz tā Vestgarda ar savu smagu zobinu. Bet tas pašreizī noskrēja garām un jau dziļi zemē ieiedams, tā ka lēti ārā nedabūja. Pa tām starpām atkal Vestgards uzlēce un, viņam vienu uguns pagali sagrābis, ar kuru tas šo tik cieši bruņotu vīru, kam gandrīz zobins jau klātu neķērās, ar vienu sitienu nosīte un, savus rīkus saņēmis, ir tos citus aizdzīne.»

Pulana stils (ja nevēro valodas grūtības) neapzinīgi pielāgojies darba saturam. Ievadā viņš runā tikpat svinīgi kā Merķelis. Turpretim vēsturiskajā apskatā tonis ir nopietni lietišķīgs. Sašutuma brīžos Pulans ķeras pie bargiem salīdzinājumiem. «Viss tas ir nieks un it nekas kā zirnekļa tīkls... tā tāda vella netaisnība un izsmiekls to nabaga cilvēku,» viņš no sevis piemetina, protestēdams pret apgalvojumu, ka latvieši neesot sagatavoti brīvībai.

Labi Pulanam izdevusies apceres kompozīcija. «Stāsta» sākums un beigas atbilst «Latviešiem», bet vidusdaļa, apmēram 75% teksta, — «Vidzemes senatnei». Pulans brīvi pārstāsta citu pēc cita lielākus Merķeļa darbu posmus. Taču «Vidzemes senatne» beidzas ar 16. gadsimtu, pēc tās pārstāsta atgriežoties pie «Latviešiem», t. i., pie 18. gadsimta nogales tēlojuma, rodas robs; Pulans īsumā to aizpildījis pa daļai patstāvīgi. «Stāsta» beigu daļā viņš Merķeļa materiālu izkārtu brīvi, loģiskuma ziņā neatpaliekot no oriģināla. Tā tapis viengabalīgs pārskats par Pulana jaunatklājumu — savas tautas vēsturi. Visas kompozīcijas pamatā ir vienota iecere: plašais ekskurs pagātnē kalpo sarunai par tagadni. Kopvērtējumā — lai gan Pulanam nebija ne nojausmas par literārā darba «laboratoriju», viņam piemita spilgts talants, impulsīvs un krāsains, reizē spēja to loģiski vadīt.

Pulans izlaidis Merķeļa vispārīgos spriedelējumus, dzimniecības kritikas filozofisko un ekonomisko pamatojumu, cittautu kultūras faktus, iekarotāju savstarpējo ķildu notēlojumu, vēstures avotu norādes. No savas puses viņš iestarpinājis apkārtnes dzīves vērojumus, secinājumus sakarā ar oriģināla saturu, bieži vien — patstāvīgas domas. Steidzīgi plūstošajā konspektā izceļas vietas, kur Pulans īpaši pakavējas, pat paplašina Merķeļa tekstu, tā apliecinot sevišķu emocionālu dalību. Citur Pulans tiši un ar nodomu sagrozījis saturu. Visas šīs novirzes tādā mērā maina darba idejisko jēgu, ka «Stāsts tās latviešu tautas» kļūst par patstāvīgu politiskas publicistikas sacerējumu.

Šo patstāvīgumu Pulans ir apzinājies, tāpēc licis titullapā savu uzvārdu. Ar to viņš it kā paziņo lasītājam, ka izpildījis savu pienākumu un uzņemas atbildību par grāmatā teikto. Vienlaikus tā ir arī apziņa par darba svarīgumu un nozīmību.

Jaunlaiku autoriem Pulanu daļēji tuvina tāpat tas, ka viņš ļauj vietām izlauzties savai individuālajai pasaules izjūtai, temperamentam. Viņa dusmu uzliesmojumi ir patiesi, piepildīti, nebūt ne darināti pēc literāriem kanoņiem. Visā «Stāstā» nekur nav nevarīgas gaušanās, vēstījums ir enerģisks un iekšēja sprieguma pilns. Tas ir Pulana personiskais, subjektīvais patoss.

4

«Stāstā tās latviešu tautas» centrālais ir 13. gadsimta vācu bruņinieku iebrukuma kritika. Merķelis šo aktu uzlūko par necilvēcīgu, tomēr atzīst, ka, atņemdami latviešu senčiem zemi, bruņinieki izmantojuši iekarotāju tiesības. Turpretim Pulans nepieņem nekādas iekarotāju tiesības, Pulans uzlūko par netaisnīgu arī dzimniecības iekārtu un zemes īpašumu muižnieku rokās. Attieksmē pret muižniecību viņš ir primitīvāks, bet arī konsekventāks par Merķeli. Pulans zemnieku aspīšanas cēloni saskata muižnieku personiskajā ļaunumā un nekāda attaisnojuma nepieļauj.

Pulana sociālais protests uzbrāzmo nacionālā naidā. Pulana uzbrukums kārkluvāciešiem ir daudz spīvāks nekā Merķeļa tekstā: «Ikkurš, kad jau vaļā tiek, tad jau plosās kā traks, kad tikai tāds varētu jau par vācieti tapt, un tad, kad jau par vācieti ticis un kas to kādu reizi

apkaitināje, tad jau apskaistas . . tad jau viņš tūlīn uguni iz mutes izsplauda, kā pats vells ir pārvērtījies.»

Pulana attieksme pret caru izpaužas «Stāsta» pēcvārdā, kas patstāvīgi interpretē Merķeļa faktus: «Tie muižnieki tape no tās ķeizarienes Katrīnas uz landtāgu sasaukti, jo viņa, to zemnieku grūtumu redzējuma, domāja un jau gribēja to atvieglināt. Tie muižnieki gan sanāce; ikkatrs nu domāja, ka viņi iesāks pie tās zemnieku brīvības strādāt un tos atlaist, no kā jau sen runāts tape, bet šie ar daždažādām aizbildēšanām to aizturēja, ka tas nenotike.» Tā ir zemnieku naivā ticība, ka cars ir viņu draugs, kas gan grib, bet muižnieku dēļ nespēj viņiem palīdzēt.

Vēstījumā par latviešu tautas pagātni Pulans sevišķi plaši, raitā un vijīgā valodā apraksta svinības — kāzas, bēres, dievaines, Jāņus. Šos aprakstus viņš papildinājis ar detaļām, kādas acimredzot pats novērojis. Piemēram, dievainēs saimnieks, aicinādam un vēlāk aizvadīdams veļus, sitis trīs reizes ar skalu sauju pa sliksni. No tautas ticējumu dzīlēm nācis teiciens — «Tā Laimes māmiņa bija visa laba devēja, un tie, kas nelaimē jeb bēdās kaut kādās bija, to piesauce». Senlatviešu dzīvi pirms vācu iebrukuma Merķelis idealizē, cenzdamies augstākajās kārtās ierosināt humānisma jūtas. Taču viņš pat iedomāties nespēj, ka latviešiem pašiem varētu būt nacionāla pašapziņa vai lepnums. Turpretim Pulans, Merķeļa ideālās senatnes priekšstatu kopumu pāradresēdams zemnieku lasītājiem, tiecas modināt pašos latviešos atziņu, ka viņi ir citām līdzvērtīga tauta. Pulans uzsver, ka dzimtļaužu priekštečiem svētki, reliģija, likumi bijuši pašiem savi; reizē spēcīgi skan kopības sajūta: «Nu tape tie visi kā viena tauta, kuriem Videvuts likumus deve.» Vēstures notikumos Pulans vairāk nekā Merķelis saskata morālo faktoru lomu, politiskā un zinātniskā doma neviļus reducējas uz rakstītājam labāk pazīstamajām ētikas kategorijām. Durbes kaujas aprakstā viņš atmet tiešo iemeslu kuršu pāriešanai leišu pusē (neizpildīto lūgumu, lai vācieši pēc kaujas atbrīvo gūstā kritušos kuršus no leišu rokām) un runā par kuršu morālo spēku un solidaritāti: «Tad tie latvieši piesauce atkal savus dievus un iedrošinājās savā starpā, sataisīdamies uz to briesmīgu karu.»

Pulanam izveidojušās simpātijas pret seno latviešu ticību. Viņš ievieto šādu iestarpinājumu: «Nedz ar tie ticēja vienu dievu vien esamu, bet tie domāja, kad to dievu nu daudz ir. Bet tomēr bij labāka, kā tik tīri bez

ticības ja ne: bet tak tie ļaudis no šiem melu dieviem bijās un sargājās ļaunu darīt un nebija vairs tik lieli muļķi un nesapraši kā papriekšu.» Tāla hernhūtiešu askētismam ir Pulana cieņa pret senajām tautasdziesmām un līksmie svētku apraksti.

Mācītājus Pulans uzlūko par tādiem pašiem latviešu zemnieku ienaidniekiem kā muižnieki. Kādā garākā patstāvīgā iestarpinājumā Pulans starp citu raksta: «Tā tie mīla dieva radījumu ir novārdzinājuši, bet no savas kārtas tie neaiztiekot, kad tie jau esot dieva bērni. Ak jūs neprātīgi, lopiem līdzīgi, jūs blēži un jūs vella bērni! Kas ir mērķis jūsu ticības? Jeb — kas ir tas latvietis? Viņš tāds pats cilvēks ir kā tu pats!» Dzēlīgajā mācītāju ikdienas tēlojumā Merķeļa sniegtais prototips ieguvis papildus vēl daudzas zīmīgas detaļas. Dažs mācītājs tikai svētdienas rītā atģiedoties, ka jāgatavojas sprediķim: «Tad nu, uzmodies kā no miega, nezina, ko nu būs darīt. Ieskrējis kambarī, tad kalenteri saņēmis, tad lūko, acis ieplētis, kā viens vanags uz cāļiem, tad nu tur viņš lūko ar, kāds tas lekcions un evaņģēliums ir to dienu, no kā tam jāplātās to dienu ir, vai no tām kāzām iekš Kāna jeb no cita kāda gabala . . . Tā draudze jau viņu gaida jau līdz pulksten 10 jeb 11-mitiem.» Pulana pārmetums mācītājiem pagātnē un tagadnē par neuzticību reliģiskajiem ideāliem savijumā ar Merķeļa sniegto garīdzniecības kritiku izaug par vienu no galvenajiem «Stāsta» motīviem.

Taču reliģiskā ideoloģija «Stāstā» daudzkārt arī vājina apgaismes aparato Merķeļa domu. Pat viņa slaveno sava darba novēlējumu bargajai nākotnes tiesai Pulans aizstāj ar kristīgu samierināšanos: «Lai tas žēlīgais dievs tiesā jūsu darbus pēc taisnības. Es jūsu netiesāju, un es to negribu darīt.»

Dzimtniecības iekārtu Pulans uzskata par savas tautas vislielāko postu. Viņš dedzīgi pievienojas Merķelim, kad tas uzbrūk dzimtniecībai kā veselai sistēmai: «Šī dzimtība posta visu to tautu un iegrūž to jau nabadzībā — — — Ko līdz viss, kad tie, kas to zemi paēdina un uztura, paši nabadzībā nonikst? — — — Tikai likumi un tiesas tad šos tā ir nolikuši, ka tie nevar nekādas skunstes un amatu mācīties.»

Latviešu gaišākai nākotnei Pulans ticēja: «Bet tomēr viena diena nāks, kurā šie vergi no tā vergu nama brīvi tiks, viena alga, vai šā, vai tā.» Pulana laiks ir attīstības,

prograsa laiks, virzītājs, aktīvs elements viņa pasaulsainā. Zemes jautājumā Pulans atkārtο Merķeļa prasību: «Ka tam [zemniekam] savu zemi par pienākamu nodošanu atstātu, tad tas vairs nospiešs netiktu.» Kā izsecināms no vairākām vietām, Pulanam centrālā problēma bija dzimtniecības un muižnieku jebkāda veida aizbildniecības likvidācija, un te viņu Merķeļa plāns acīmredzot neapmierināja, jo viņš to izlaidis. Pulanam izskan vienīgi prasība, lai zemnieki būtu «brīvi».

Pulans netic, ka muižnieki vai valdība atbrīvos zemniekus. «Tie ir it kā vilks, kas nevainīgu aitiņu saķēre. Ej nu un sludini tam, lai tas to jau vaļā laiž!» Intensīvi Pulans domājis par zemnieku bruņotu sacelšanos. Jo rūpīgi aprakstīta Jurģu nakts sacelšanās Igaunijā, Vidzemes galvasnaušanas mieru tēlojumā skan pacilāta bardzība. Ainu, ar ko Merķelis muižniekus biedē, Pulans atveido tā, ka kļūst skaidri nomanāmas viņa ilgas pēc tās piepildīšanās: «Kad tiem vēl tāds gadītos it kā tiem šveiceriem Vilhelm Tells, kas iekš tūkstošiem saviem līdzbrāļiem to uguni iededzināja, un tiem lietas rādītu, mācīdams, ko tie priekšlaikos neiedrošinājās vis pieminēt, .. vai ienāk tur kāds svešs karaspēks un dabū zināt tie ļaudis, domā — tad esat nu jūs jau pazuduši. Cik ātri nevar tie zemnieki pretī jums atriebties!» Ka Pulans simpatizē sacelšanās variantam, apliecina šai epizodē viņa patstāvīgi ieviestais Vilhelma Tella motīvs. Zemniecībai tās stihiskajā cīņā uzvaras cerības saistījās ar gudra, spēcīga vadoņa ideālu. (Vadonis ar spēcīgu personību ieskicēts arī Viestarta tēlā. Tā raksturojums papildināts vēl ar pāris iestarpinājumiem par viņa gudrību, fizisko spēku, lielo augumu — nebūt ne tik naiviem, jo visu tautu eposu varoņi ir tādi.)

Merķeļa paredzējumā, ka igauņu zemnieki sacelšanās gadījumā ies pirmie, Pulans iesprauž nedaudzus, bet nozīmīgus vārdus — «un atpestīsies paši sevi no to bezdievīgu rokām». Te ieplaiksnās Pulana ticība tautas spēkiem. Taču nelokāma pārliecība tā nav. Ļoti tālu Pulans ir no aicinājuma uz bruņotu cīņu. «To atvieglināšanu no tā zēlīga dieva rokām vien jāgaida ir.» Pulana nekonsekvencei ir dziļas sociālas saknes — zemniecības stihiskais protests pret ekspluatāciju, bet vienlaikus arī nespēja izšķirties par revolucionāru cīņas ceļu.

Pulans, kas pat nemācēja gramatiski pareizi uzbūvēt teikumu, patiesībā bija liels novators. Viņa sacerējumā zinātniskās, politiskās, mākslinieciskās domāšanas elementi ir tik spēcīgi, ka «Stāsts tās latviešu tautas» jau ir zinisks, politisks, māksliniecisks, nevis reliģisks darbs.

Pulana novatorisms izpaužas faktā, ka visā latviešu grāmatniecībā līdz tam plašākais Latvijas vēstures apskats plūdis no pašu tautas locekļa spalvas. Visā 19. gadsimta rokraksta literatūrā vēstures tematikai ir izcili svarīga vieta. Tālāk — viņš latviešu rakstos ievadīja Merķeļa vārdu un Merķeļa idejas. Merķelis piešķīris konkrētu formu senajām, tautā vēl acimredzot dzīvajām legendām par zaudēto brīvību, nostāstiem par zemes iekarošanu un dzimtniecības izcelšanos, centieniem pēc atbrīvošanās. Cik labs un stiprs balsts progresīvajai domai rokraksta literatūrā viņa idejas bija trīs ceturtdaļas gadsimta, rādīs turpmākie apcerējumi.

Pulans latviešus vairs neidentificē ar zemnieku kārtu. Viņa uztverē latvieši ir tauta ar savu vēsturi, kultūru, nacionālo patību. Pulans ir pats agrīnākais nacionālās pašapziņas paudējs latviešu literatūrā.

Vēl tālāk — «Stāsts tās latviešu tautas» bija zemniecības atbilde uz laikmeta centrālajiem jautājumiem. Pulana tēzes pilnīgi sakrita ar zemnieku kustības prasībām gan pēc ekspluatācijas normēšanas, gan pēc dzimtniecības neekonomisko spaidu likvidēšanas, gan pēc zemes īpašuma tiesībām.

Visbeidzot, pagātņi Pulans skata iedvesmīgās iztēles ainās. Romantizēta senatnes idealizācija ir likumsakarīga apspiesto tautu literatūrās nacionālās atmodas laikā un tās priekšvakarā. No literatūrvēsturisku parādību tipoloģijas viedokļa Pulans ir ļoti agrīns 19. gadsimta 70. gadu tautiskā romantisma priekšvēstnesis.

Zinātņu, mākslas un citu cilvēka garīgās darbības nozaru rezultāti kā politisku ideju pamatojuma metode ir tipiska apgaismes laikmeta parādība. Pulana «Stāsts tās latviešu tautas» reprezentē apgaismes stadiju latviešu zemnieku sabiedriskajā domā.

«In tyrannos!»

«Tad nebēdājam mēs neko
Ir ne par pašu vellu!»

F. Šillera «Laupītāji», pirmais
tulkojums latviešu valodā

1

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā glabājas F. Šillera lugas «Laupītāji» latviska tulkojuma manuskripts¹, kas radies 19. gadsimta pirmajā ceturksnī un bibliotēkā nonācis līdz ar Latviešu literārās biedrības rokrakstu krājumu. Tas ir kaligrāfisks tulkotāja rokas pirmraksts, bet viņa vārda redzamās vietās nav, nav arī darba nosaukuma. 1925. gadā J. Misiņš informēja sabiedrību par šo rokrakstu,² kopš tā laika literatūrzinātnes uzmanību piesaistījis pats Šillera lugas latviskošanas fakts. Taču ilgi netika pētīta tulkojuma kvalitāte. Jau nedaudz ieskatoties rokrakstā, redzams, ka dažs kas no Šillera teiktā izlaists, dažs kas pārstāstīts. Tātad iespējamas arī idejiskas pārvirzes, akcentu pārstāstījumi.

«Laupītāju» tulkotājam, tāpat kā J. Pulanam, vajadzēja izcilu literāru darbu atveidot ar nabadzīgu vārdu krājumu. Jēdzieniem, kuru latviešu valodā vispār trūka, meklēti aptuveni aizstājēji, piemēram, «den Patrioten» — «uzticamūs vīrus», «Held» (varonis) — «tas varens», daudzskaitlī «vareni godavīri». Latviskotājs mēģinājis darināt jaunus terminus: «Neuigkeiten» (jaunumi) viņam ir «jaunības», «Menschheit» (cilvēce) — «cilvēcība». Ētikas pamatkategorijas atveidotas samērā labi. Bet ar ētiskajiem jēdzieniem, kas neietilpa reliģiskajā terminoloģijā, tulkotājs reizēm nemaz nav lāgā zinājis, ko darīt. Leksikā un stilistikā

¹ FB R M «LDB 5432».

² Misiņš J. Latviešu teātra izrāde priekš simts gadiem // Izlase. — R., 1962. — 99.—103. lpp.

viņa sakars ar brāļu draudžu literatūras tradīcijām ir neapšaubāms, tomēr ne tuvu tik ciešs kā Pulanam.

Lugā ir kādas vietas dzejā. Šur tur tulkotājs centies ieturēt oriģināla ritmu. Šillera nebēdīgie vīri dzied:

*Und haben wir im Traubensait
Die Gurgel ausgebadet,
So machen wir uns Muth und Kraft
Und mit dem Schwarzen Brüderschaft,
Der in der Hölle bratet.¹*

Latviskojumā:

Un, kad mēs savu rikli nu
Ar vīnu izmazgā'ši,
Tad nebēdājam mēs neko
Ir ne par pašu vellu.

Tulkotāja doma arvien loģiski pabeigta, teikumi pareizi konstruēti. Un te jau ir tulkojuma galvenā īpatnība — Šillera kuplajā izteiksmē latviskotājs tver galveno jēgu un to atveido pietiekami precīzi, bet lakoniski. Tāpēc kopējā noskaņa no Šillera jauneklīgi trauksmainā, kalnu strautam līdzīgā runasveida atšķiras ar zināmu nosvērtību, sausumu. Tulkojumu ir patikami lasīt, tas atstāj rūpīgi pārdomāta darba iespaidu. Tulkotāja talants ir domas spēks.

Galvenās atšķirības no oriģinālteksta ir īsinājumi. Tomēr, «Laupītājus» labi pazīdams, latviskotājs mērķtiecīgi sekojis darbības pagriezieniem un personāžu rīcībai. Darbs ir nevis pārstrādājums kā Pulana «Stāsts tās latviešu tautas», bet tieši tulkojums.

2

F. Šillera luga «*Die Räuber*» («Laupītāji», 1781) ir vācu «vētras un dziņu» literatūras virziena kalngals, idejiski piesātināts darbs, kurā valda lielas kaislības, brāzmaiņā spēkā paceļas ideāls — ģeniāla personība, individuāls

¹ V. Bisenieka atdzejojumā:

Un, kad mēs vīna valgumā
Sev rikles izskalojam,
Mums dūša aug tad augumā,
Pats Sātans mums par draugu nāk,
Viņš neraida mūs projām.

dumpinieks, kas cīnās pret despotismu. Vācu valodā iespiestā veidā bija pazīstams kā lugas sākotnējais teksts, tā Šillera paša «mīkstinātais» pārstrādājums, ko vienīgo izrādīja teātros. Latviskā tulkojuma pamatā ir sākotnējā redakcija.

Lugas varoņu cilvēcisko attiecību vijums tulkotājam nav sagādājis jūtamas grūtības. Arī pārdzīvotāja spēks tulkotājam saglabāts. Kā kļūde izskan gan vecā Mora satraukums, gan galvenā varoņa Kārļa Mora atkritiens no gaidu jūsmas izmisuma bezdibeni, gan bezizejas izjūta, apzinoties pazaudēto jaunības skaidrību. Taču pārdzīvotāja tiešums gājis zudumā, tulkotāja izteiksme pat vispatētiskajās vietās tieši pareizības dēļ izklausās mākslota. Tomēr uzdevums paveikts — latviskotājam pieejamā veidā līdz lasītājam un lugas skatītājam novadītas visas galvenās emocijas. Tāds ir Franča Mora aukstais naidis: «Es būtu viens pēdējs nelietis, kad es vienu dēlu no tā tēva sirds noraut nevarētu.» Tāda ir Kārļa un Amālijas mīlestība, it īpaši nozīmīgajā 4. cēliena 4. ainā, kad jūtu versme izlaužas uz āru. Pirmo reizi latviešu rakstos individuālā mīlestība tēlota kā krāšņs pārvarīgs spēks.

Šillers pakāpeniski veido varonības jēdzienu. Sākumā Kārlis Mors nostājas pret biedru anarhismu un mantkāri, tad pamato savu individuālo karu pret netaisnību; pievienojas tādi momenti kā uzticība biedriem, beidzot atteikšanās no pašnāvības, tas ir, lēmums saglabāt sev rīcības brīvību arī traģiskākajā situācijā. Tulkojums labi izseko šiem pavērsieniem. Tā ir jauna varonības izpratne, kādu nepazīna ne vācu mācītāju sastrādātā latviešu literatūra, ne hernhūtiešu raksti, ne pirmie antifeodālie sacerējumi rokrakstā.

Tulkotājs bija reliģiozs tāpat kā Šillers un Kārlis Mors. Taču jāatzīmē, ka godīgi un precīzi atveidota arī antiklerikāla vieta. Un vēl — Franča tēls lugā pārstāv materiālistisko uzskatu, Šillera interesi par to, kaut arī rakstnieks to noraidījis reliģiskās audzināšanas dēļ. Līdzīgi arī tulkotājs ieinteresējies par šāda uzskata iespējamību un detaļām: attiecīgo vietu viņš izklāsta gari jo gari. Franča kaislīgā, pat izmisīgā atteikšanās atzīt dievu un aizkapa dzīvi saprasta pareizi un tulkota labi. Īss citāts no tās:

«Dieva nav! — — — Dieva nav! — — — Tas uz mūžību cerē, kam še ir pietrūcies; bet tas sev' neganti pievīlās. Kas ir mūsu būšana? Cits nekas kā viens lēciens no

asinīm, un ar to pēdēju asins lāsi ir ar mūsu gars iznīcis.»

Turpretim visi stiprākā tiesību pamatojumi izlaisti. Kārļa tēla traktējumā jūtama tieksme attīrīt to no negatīvā. Tas liecina, ka latviskotājam nesaprotama palika «vētru un dziņu» laikmetam raksturīgā izcilās, normām pāri kāpjošās individualitātes fetišizācija un tās paveids — jūsma par «cēlo laupītāju.»

Šillera lugas galvenais patoss ir kvēls protests pret feodālo kārtību, pret kārtu žņaugiem un privilēģijām. Šai ziņā svarīgākās oriģināla vietas ir arī pašas veiksmīgākās tulkojuma lappuses. Paraugam Kārļa teksts no 2. cēliena:

«Ties ir, es esmu to grāfi nokāvis, jūsu bezdievīgā pilsetā uguni metis, to biszāju torni uzspēris, to Dominikus baznīcu aizdedzinājis. Bet tas nav vēl gan . . . Lūkājiet, še ir četri gredzeni. Sakait to visu tai augstai tiesai, ko jūs redzat un dzirdat. Šo vienu es vienam ministeram novilku, kuru es uz jakti pie tām kājām viņa fūrsta nokavu; tas bij caur sava nāburga krišanu pie tā fūrsta tik ļoti pieglaudījies, no zemas cilts cēlies; to atraikņu un bāriņu asaras uz to gulēja. Šo gredzenu es vienam finančratam novilku, kas bagātiem goda vietas pārdeve un uzticamus vīrus no savām durvīm dzine. Šo atkal vienam baznīckungam no jūsu zortes, kuru es pats ar savu roku nokavu, kad tas uz canceli priekš visiem želojies bij, ka tā inkvizicionstiesa iznīkstot . . .»

«Laupītāju» svarīgāko kulmināciju atveide apliecina tulkotāja antifeodālos uzskatus lielo, šillerisko problēmu jomā. Bet Latvijas apstākļiem visraksturīgākajā — muižnieku un zemnieku attieksmju jautājumā? Luga nedod daudz izdevības par to spriest. Drosmīgi pārtulkota Kārļa pamācība biedram: «Ej taisni uz to muižnieku pili, rauj to iz gultas, kad tas gul; velc to no maltītes, kad tas ēd jeb piedzēries ir, rauj to no altāra, kad tas lūgdams uz ceļkauliem gul . . .» Vedas domāt, ka tulkotājam nebija svešs arī zemnieku pretmuižnieciskais noskaņojums.

«Laupītāju» tulkojuma nozīme ir apstākļi, ka tas ienesa latviešu vidē izcila literāra sacerējuma ideju vērtības, jūtu un noskaņu cildenību. Tulkotāja pasaules uzskatu tulkošanas laikā raksturo (protams, daudz primitīvākā veidā) tā pati pretruna, kas plosīja Šilleru, — no vides, no iepakaļ palikušās sabiedriskās attīstības mantotā ideālu ierobežotība, nekonsekvence un aso sociālo pretišķību

barotais naidis pret feodālās kārtības žņaugiem. Arī «Laupītāju» latviskais tulkojums, tāpat kā Šillers, devās uzbrukumā «*In Tyrannos!*»¹.

3

Taču — kas tad galu galā bija gudrais, talantīgais tulkotājs? Kad Daugavgrīvas mācītājs A. Albānuss 1835. gadā manuskriptu nodeva Latviešu literārajai biedrībai, viņš ielīmēja lapiņu ar šādu paskaidrojumu vācu valodā:

«Kāds dzimis latvietis, uzaudzīnāts Vidzemes muižnieka muižā, reiz, kad ar savu kungu bija aizceļojis uz pilsētu, tur redzēja «Laupītājus». Šis darbs viņu tā aizrāva, ka viņš to tūdaļ pēc atgriešanās pārtulkoja latviski un kopā ar citiem zemnieku zēniem uzveda kādā šķūnī, pats tēlodams Kārli Moru. Viņam bija apmēram 17 gadu, kad viņš sāka šo tulkojumu. Apakšā parakstījies dzirdēja par to apmēram pēc desmit gadiem un lūdza viņam, tagad Daugavgrīvas draudzes loceklim, manuskriptu. Pēc lielas pierunāšanas viņš to tagad dāvina Latviešu literārajai biedrībai, taču ar lūgumu nenosaukt viņa vārdu. Viņš ir iemācījies Pēterburgā galdnieka amatu, raksta ļoti pareizi vāciski un latviski un ir vispārējā cieņā.» Tulkotājs slēpis ne tikai savu vārdu, bet vēl šo to, izplēsdams vairākas aprakstītas lapas pirms pirmā cēliena sākuma un aiz lūgas beigu teksta.

Albānusa minētais gadījums tad nu ir pirmā zināmā teātra izrāde latviešu valodā. Pētnieki nešaubījās, ka izrāde notikusi Daugavgrīvas draudzē pie Rīgas, bet par laiku nebija skaidrības. Manuskripta papīrā ir ūdenszīme «1817», tas būtu iespējamais agrākais datējums, bet vēlākais — 1825. gads (10 gadu pirms manuskripta nodošanas biedrībai).

Zem Albānusa lapiņas divreiz ierakstīts vārds un uzvārds «*Johā Gottbb Silla-Miķkiht*». 1964. gadā LPSR Miliācijas pārvaldes Zinātniski tehniskajā daļā ekspertīze noskaidroja, ka to uzrakstījis pats tulkotājs. Šķita — nu tikai Daugavgrīvas draudzes baznīcas grāmatās vai revīzijas aktos¹ jāatrod Silamiķīša uzvārds, un ziņas par tulkotāju

¹ «Pret tirāniem!» (latīņu val., uzraksts uz «Laupītāju» otrā vācu izdevuma titullapas).

² Iedzīvotāju saraksti, kas pagatavoti tautas skaitīšanas laikā.

būs rokā. Tomēr, izskatot šos dokumentus vairāk nekā 100 gadu garā posmā, ne reizi uzvārds «Silamiķītis» nebija atrodams. Likās, ka tālākie meklējumi jāpārtrauc bez sekmēm.

Palika gan vēl viena iespēja, visnedrošākā un nenoteiktākā. Tulkotājs neapzinīgi savā valodā bija saglabājis dažas dzimtās izlokšnes īpatnības. Pēc tām vajadzēja meklēt tulkotāja dzimto vietu un tajā Silamiķīti. Konstatēt izdevās tikai 7 noderīgas pazīmes: ģenitīva prepozīciju lietojumu ar akuzatīvu, formas «dzirnas; strepes; skrasts; iemu, ietam, ietat», piedēkļu garos patskaņus, datīva galotni «brāļam». Dažas no tām norāda uz Vidzemes vidieni, citas — uz Rietumvidzemi. Atkal strupceļš vai, pareizāk, galīgi sajauktas pēdas. Taču pēc Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta sagatavotajiem izlokšņu aprakstiem kartē novelkot katras īpatnības izplatības līnijas, noskaidrojās, ka nelielā apvidū ap Zilo kalnu, kur senāk bija 12 muižu, «koeksistē» visas 7 pazīmes.

Izskatīt 12 sarakstus ar iedzīvotāju uzvārdiem nav grūti. (Vidzemē zemniekiem uzvārdus deva 1823.—1826. gadā, 1826. gada revīzijas aktiem pievienoja ik muižas pagasta iedzīvotāju uzvārdu reģistru.) Bet Silamiķītis joprojām neatradās.

Vienā no minētajām 12 muižām — Dikļos — pagasta iedzīvotāju sarakstā starp citiem bija lasāmi uzvārdi Grimms, Kozinskis, Ratmanis, Rolmanis, Špigelbergs, Šupfers, Šveicers. Pirmā doma: re, cik jocīgi — latviešu zemnieks, bet uzvārds kā Šillera «laupītājam»! Otrā doma — atslēga nu ir rokā! Tie bija visas «laupītāju» grupas uzvārdi, šais ģimenēs visās bija puīši, kas, pēc vecuma spriežot, varēja piedalīties izrādē, un visi viņi bija muižas kalpotāji vai to tuvinieki. Tā nu nebija nejaušība. Vajadzēja domāt, ka izrādes dalībnieki uzvārdu došanas laikā dabūjuši tēloto personu vārdus.

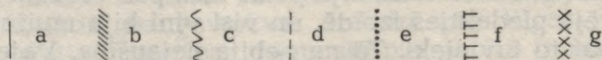
Bet kur bija tulkotājs un Kārļa Mora tēlotājs? Tā kā, pēc Albānusa vārdiem, viņš audzis turpat, kur notikusi izrāde, tad vismaz agrākajos Dikļu aktos viņam katrā ziņā bija jābūt ierakstītam.¹ Salīdzinot muižas ļaužu vecumu ar Albānusa ziņām, palika divas kandidatūras — Kārlis Heinrihsons un Jānis Peitāns. Un tad — Daugavgrīvas

¹ Ar šo brīdi Silamiķīša uzvārds «izstājās no spēles». Nav skaidrs, kāpēc tulkotājs to manuskriptā ierakstījis.

baznīcas grāmatā 1835. gadā kā kūms kādam bolderājietim ierakstīts galdnieks «Georg Johann Peitan». Galdnieks! Visbeidzot, Bolderājas muižas papīros atradās daudz dokumentu ar Peitāna parakstiem un rokrakstā, kas likās ļoti

«Laupītāju» tulkojuma valodas īpatnību izplatība Vidzemē.

a Uz rietumiem no šīs līnijas
<i>ģenitīva prepozīcijas ar akuzatīvu</i>	Agrākie pagasti
b Uz ziemeļrietumiem no šīs līnijas
<i>dzirnas</i>	1 Vecate
c Uz rietumiem no šīs līnijas
<i>strepes</i>	2 Braslava
d Uz austrumiem no šīs līnijas
<i>piedēkļu garie patskaņi</i>	3 Vilzēni
e Uz austrumiem no šīs līnijas
<i>iemu, ietam, ietat</i>	4 Baņi
f Uz austrumiem no šīs līnijas
<i>skrasts</i>	5 Ozoli
g Uz ziemeļiem no šīs līnijas
<i>brājam</i>	6 Dikļi
	7 Augstroze
	8 Daugūļi
	9 Rozula
	10 Stalbe
	11 Kūdums
	12 Lielstraupe

pazīstams. Kad pēdu dzinēja nepacietība un satraukums bija sasnieguši augstāko pakāpi un šie dokumenti tika nolikti blakus «Laupītāju» manuskriptam, varēja bez kādas ekspertīzes, «ar neapbruņotu aci» noteikt, ka tas ir vienas rokas darbs.

Tā 1965. gadā atklājās 1835. gada noslēpums — «Laupītājus» bija tulkojis Jānis Peitāns.

Pēc Peitāna miršanas ieraksta 1859. gadā var aplēst, ka viņš dzimis 1801. gada 18. janvārī; pieskaitot klāt Albānusa minētos 17 gadus, iznāk, ka viņš sācis tulkot «Laupītājus» 1817.—1818. gada ziemā, bet luga būs izrādīta 1818. gada vasarā. Tobrīd Peitāns un daļa izrādes dalībnieku dzīvoja Dikļiem piederošajā Ezermuižā (12 km attālumā), tāpēc izrāde varēja būt notikusi vai nu pašos Dikļos, vai arī Ezermuižā. Laupītāju grupu spēlēja kučiera dēls Jānis, mūrnieka dēls Atis, muižas kalpotājs Miķelis vai tā dēls Juris, kalpi Jānis un Anžs, viens no mūrnieka brāļadēliem — Mārcis vai Jēkabs. Špigelbergu varēja tēlot pavāra palīgs Jēkabs. Tobrīd vēl dzimcilvēki, viņi bija mūsu tagad sakuplojušās aktieru saimes tālie priekšteči. Lieliskās aktrises Ludmilas Špīlbergas ģimenē bija saglabāties nostāsts, ka kāds viņas sencis dabūjis uzvārdu no lomas izrādē,¹ tagad tas apstiprinājās.

Visinteresantākā ir paša Jāņa Peitāna biogrāfija. Viņš cēlies no inteligentas ģimenes.² Jau viņa vecvectēvs Pēteris bija skolotājs kopš apmēram 1725. gada, 1742.—1743. gada dokumentos minēts kā viens no pirmajiem dedzīgajiem brāļu draudžu locekļiem. Pētera dēls Mārcis arī bijis skolotājs, pats divreiz uzcēlis skolas namu. Mārča dēls Pēteris (tulkotāja Jāņa tēvabrālis) tāpat turpināja skolotāja amatu, bija ievērojams hernhūtiešu sacītājs, bet viņa dēli — viens ilggadējs skolotājs Ļaudonā, otrs mācītājs Lubānā; kāds mācītājs bija vēl nākamajā paaudzē. Neviens no viņiem nepārvērtās par vācieti. Arī Jāņa pātēvs Pēteris 1817. gadā aizgāja par skolotāju uz Dzērbeni.

Peitāna iedzimtā inteligence viņam mūža otrajā pusē pavēra ceļu pa «sabiedrības kāpnēm» uz augšu. Bolderājā viņš kļuva par muižas pārvaldnieku, vēlāk bija tās nomnieks un vienlaikus augstajā baznīcas priekšnieka amatā. Peitāns sagājās ar Rīgas latviešiem. Vienā no vēlīnajiem brāļu draudžu dziesmu krājumiem divi personisku

¹ Pamše K. Nemierā ar sevi. — R., 1966. — 13.—14. lpp.

² Heniņš A. Dikļu Peitāni // Karogs. — 1981. — № 6. — 154.—155. lpp.

izjūtu (un arī izsīkstošajai kustībai raksturīgās balsnējības) apzīmogoti pārdomu dzejoļi apzīmēti ar viņa vārdu.¹ Ja Peitāns gribēja noslēpt savu sakaru ar «Laupītāju» latviskojumu, tad jādāmā, ka viņš par kaut ko kaunējās. Tomēr luga viņam bija miļa — viņš taču manuskriptu bija glabājis 17 gadu.

Kad šeit minētie atklājumi tika publicēti², sākās savdabīga «ķēdes reakcija». Tā jau mēdz notikt — kad kļūst zināmi jauni vārdi un fakti, tie padara iespējamus tālākus atradumus. Bibliotēku darbinieks T. Karma uzgāja avīzē «*Rigische Anzeigen*» 1820. gada 31. maija 22. numurā sludinājumu³ — Dikļu dzimtkungs G. F. Tizenhauzens ziņo, ka 18. maijā aizbēguši viņam piederšie Kārlis Heinrihsons un Jānis Peitāns, un izsola augstu maksu to uzrādītājiem. Dzimtniecības atcēlums tikko bija pasludināts, bet saskaņā ar likumu zemnieki personisko brīvību varēja iegūt tikai pēc zināma laika (muižu kalpotāji 1825. vai 1826. gadā). Acīmredzot kopš «Laupītāju» tulkošanas doma par brīvību Peitānu bija nodarbinājusi arvien vairāk, abi jaunie puisi nespēja un nevēlējās garos gadus palikt kādam pa pusei «par dzimtiem». Taču bēgšana bija visai riskants, drosmīgs solis. Dikļu Tizenhauzens, bez šaubām, bija palīdzējis Jānim iegūt labo izglītību, kaut kādā veidā arī atbalstījis «Laupītāju» izrādīšanu savā muižā. Tomēr acīmredzot starp Jāni un Tizenhauzenu īstas garīgas tuvības nav bijis, kungs palicis kungs, un kalps palicis kalps.

1826. gadā Jānis, tagad saukts par galdnieku, un Kārlis atkal parādās Dikļu baznīcgrāmatās, tātad atgriezušies no klaiņu gaitām. Pēc Albānusa piezīmes zināms, ka amatu Peitāns mācījies Pēterburgā. Tātad starplaikā abi draugi bija uzturējušies pašā Krievijas galvaspilsētā.

Tizenhauzena sludinājumā bija teikts: «Kārlis Heinrihsons, saukts arī Mors...» Tātad viņš izrādē bija spēlējis vai nu Franča, vai vecā Mora lomu. Arī pie Peitāna uzvārda ir tāda pati piebilde. Tas nozīmē, ka tēloto personu vārdus izrādes dalībnieki bija dabūjuši tūlīt, labu laiku

¹ Grīntāls D. Garīgas peršīpas... No apm. 1859—1864 Pēterburgā. V. Villeruša īpašumā, mikrofilma VB R X 35, 3, 4.

² Apinis A. Pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām // Zvaigzne. — 1965. — № 3. — 4.—5. lpp.

³ Citēts rakstā: Apinis A. Gājiens pa pirmās latviešu teātra izrādes dalībnieku pēdām turpinās // Līd. un Māksla. — 1974. — 20. apr. — 16.—15. lpp.

pirms oficiālās uzvārdu došanas, un šīs iesaukas bija stingri ieviesušās sadzīvē, toreizējai izrādei bija plaša atbalsts tautā.

Beidzot — pēc sludinājuma uzzinām Jāņa Peitāna ārējo izskatu: «...vismaz 5¹/₂ pēdas garš¹, slaiki noaudzis, tumšmatains, ļoti labi izskatās, ar skaistu sejas krāsu, zilām acīm, pavisam bez bārdas, runā ļoti labi un pareizi vāciski, bēgot bija apgērbis pelēkas vadmalas virssvārkus, apaļu lakotu cepuri un tumšzilu stipri apvalkātu mēteli». Cik ļoti šis apraksts atbilst priekšstatam par enerģisko, inteligento, garīgi smalko jaunekli!

¹ Ap 165 cm — tam laikam vidēji liels augums.

Cilvēks piedzīvojumu līkločos

«Vakar teice mums tēvs vienu stāstu...
tas bija ļoti skaists.»

«Stāsts no Frīdelīna»

1

Cilvēks, personība, indivīds nav viss līdz galam ietilpināms sociālvēsturiskajā procesā. Arvien paliek pāri vēl kaut kas personisks. Šis «cilvēciskuma pārpalikums» ir jo lielāks, jo personība sabiedrībā ir attīstītāka. «Cilvēciskuma pārpalikums», tā prasība pēc atspoguļojuma, t. i., līdzekļa sevis iepazīšanai, ir tas sociālpsiholoģiskais pamats, kas literatūrā ierosina stāstījumu par cilvēku, precīzāk — nevis par to, kādam viņam jābūt, bet kāds viņš īstenībā ir. Tā izskaidrojams fakts, ka latviešu rokraksta literatūrā mēģinājumi stāstīt ne tikai, kādam cilvēkam jābūt, bet arī, kāds viņš ir, parādījās 19. gadsimta 20. un 30. gados, kad pēc dzimtniecības atcelšanas Kurzemē un Vidzemē latviešu sabiedrībā veidojās buržuāziskās sadzīves meti un sākās strauja personību attīstība.

1965. gadā, kad Jāņa Peitāna vārds mūsu republikā bija kļuvis kaut cik pazīstams, bibliotēku darbiniece H. Vaita Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā pievērsa uzmanību rokrakstam «Stāsts no Frīdelīna. Iz vācu valodas pārtulkots no Johan Peitān Ezarmuižā, pārtulkots tai 23. merc 1820»¹. Apjoms — 126 lappuses. Manuskrīpts pagatavots ar divu nepazīstamu personu rokām, tātad ir noraksts.

«Stāsts no Frīdelīna» veidots gredzena kompozīcijā. Kāds mācītājs Vācijā stāsta saviem audzēbērniem par jaunekli Frīdelīnu (brīžam arī Frīdolīnu) — skolotāja dēlu. Viņš nepatiesi apvainots slepkavībā un apcietināts, pēc

¹ FB R M «Peitāns J. I».

atbrīvošanas kļuvis par huzāru, tad nonācis par skolotāju franču virsnieka ģimenē. Viņu ar viltu iedabū Ostindijas karavīros. Pabijis Labās Cerības ragā, Frīdelīns apmeklē Japānu. Dzimtenē, izglābis no dzīvības briesmām kādu sievieti, viņš to pēc vīra nāves apprec un kļūst par mācītāju. Beidzot stāstītājs atklāj, ka pats ir Frīdelīns.

«Stāsta» autors līdz šim nav noskaidrots. Jūtams, ka dažu ko no aprakstītā viņš pats piedzīvojis.

Darba oriģināls pieder pie vācu apgaismes didaktiskās bērnu literatūras, klasificējams kā racionālisma laikmeta biogrāfiskā tipa¹ romāns. Ar saprātu var dzīvi noregulēt tā, lai indivīds kļūst apkārtnei derīgs. Frīdelīns ir ciešos kontaktos ar appasauli. Uzskatāmi iezīmēts fons — daba, pilsētu skaistums. Sabiedrība stāstā ir labi diferencēts organisms. Varoņa dzīves peripetijas nav vairs dieva uzsūtītas, to cēloņi iedziļināti konkrētajā īstenībā un cilvēku reālajās attiecībās. Kad Frīdelīns izšķiras par kādu rīcību, viņu vada ne vairs reliģiskās, bet sabiedriskās ētikas normas. Vērtības viņam ir darbs (mācītājs varētu pārtikt bez darba, bet to nevēlas), kontakti ar cilvēkiem (simpātiski tēlota Frīdelīna draudzība ar ebreju Mozu).

Pastarpām pavīd arī didaktiskai literatūrai netradicionāli autora viedokļi. Viskrietnākie cilvēki esot atrodami «apakš tiem zemākajiem». Bezsirdīgu mācītāju, kas neuzklausīja Frīdelīna nevainīguma paskaidrojumus, viņš asi noraida. Japānā kristieši atnesuši tik daudz posta, ka «tiklab sevi, kā savu ticību smirdošu darīja». Tulkotājam Peitānam acimredzot ļoti svarīga bija frāze par japāņiem: «To brīvību tie mīļo vairāk kā savu dzīvību, bet par to tiem nav jābēdājas, jo viens ciešs likums aizliedz, ka neviens to otru ne uz kādu vīzi var sev par dzimtu darīt.»

Frīdelīns ir ne vairs tips, bet jau tēls, kas tiecas uz raksturu. Eksistences jēga viņam ir nevis sevis veltīšana dievam vai citu labklājībai, bet pati dzīve. Viņš «visās nelaimēs ir brangi un cieši turējies», paļaudamies uz savām zināšanām, drosmi, uzņēmību. Tie ir topošās buržuāziskās individualitātes ideāli, bez vērtības dzimtnieciskajā kārtībā, priekšplānā topošās civilās sabiedrības apstākļos. Necilais «Stāsts no Frīdelīna» šai ziņā ir labu soli garām tā laikabiedriem oficiālajā latviešu literatūrā — A. J. Stenderam, K. G. Elferfeldam, Neredzīgajam Indriķim, kuru

¹ Par šo tipu: Бахтин М. М. Роман воспитания..., с. 188—198.

pasaulei apkārt bija dzimtniecības iekārtas novilktais neredzamais ierobežojumu loks.

«Stāstā» ir pamatīga eksotikas deva, tomēr ne izdomātas, bet reālas: Labās Cerības raga pilsētas un ēkas, ja-pāņu ticība, ceremonijas, skulptūras, apģērbi... Eksotiski varēja likties arī daudzie krasie Frīdelīna likteņa pagriezieni, tik raksturīgi literatūrai kārtas, izcelšanās «dabisko saišu» iršanas laikmetos, tik neiederīgi toreizējos Latvijas apstākļos un tik vilinoši dažiem atsevišķiem garīgi un sociālpsiholoģiski jau uz sliekšņa stāvošiem cilvēkiem. Pats Peitāns taču ar draugu K. Heinrihsonu tūlīt pēc «Stāsta» pārtulkošanas, vēl būdami dzimtcilvēki, arī līdzīgi Frīdelīnam devās piedzīvojumiem bagātās gaitās. Peitāns ar savu tulkojumu steidzās laikmetam pa priekšu. Bet ne pārāk daudz: «Stāsts» patika vēl dažiem citiem cilvēkiem — manuskripta pārrakstītājiem, visdrīzāk viņa draugiem no «laupītāju» pulciņa. «Dabiskās saites» jau sāka pairāt arī latviešu sabiedrībā.

2

Pēc gadiem trīspadsmit citā Latvijas nostūrī tikpat jauns cilvēks — mācītāja kučieris Ernests Dinsbergs (1816—1902) — pārtulkojis dažus gabalus no K. F. Losiusa garā stāsta «Gumals un Līna». Par to viņš pats pavēstījis 1859. gadā, kad izdeva visa stāsta tulkojumu. Dinsberga tulkotos gabalus ap 1833. gadu apkārtņē lasījuši tik labprāt, «ka ne papīra lupats vairs nebija atlicis». Tad viņš latviskojis sacerējuma pirmo daļu, bet tai bijis tāds pats liktenis. Vēlreiz to norakstījis 1853. gadā, pēc gadiem pieciem tad beidzot sagatavojis iespiešanai visa plašā darba saīsinātu tulkojumu.¹

Izcilā vācu pedagoga K. G. Zalcmaņa audzēknis Kaspars Frīdrihs Losiuss (1753—1817) publicēja savu populāro stāstu 3 sējumos 1795.—1800. gadā, pēc tam tas vairākkārt izdots vēl. Grāmatas darbība noris ētiski stilizētā Āfrikā. Divi iezemiešu bērni — zēns un meitene — nonāk pie kāda kristiešu vientuļnieka un iemīl viens otru. Aizkustinoši tēlota nelielā kolonija, kurai ar laiku pievienojas citi krietni cilvēki no baltajiem un nēģeriem. Tā ir apgaismes literatūrai tipiskā no pasaules izolētā ideālā

¹ Losiuss K. F. Gumals un Līna. — Jelgava, 1861. — V lpp.

utopija. Vientuļnieks Vectēvs sarunās bērniem māca kristīgo ticību, patiesībā — pilsonisko morāli. Losiusu vadījušās progresīvas idejas, daudz tādu ietverts gan Vectēva pamācībās, gan sižeta pavērsienos.

Spriest par pirmajiem fragmentārajiem Dinsberga tulkojumiem tagad var tikai pēc iespiestā, t. i., pilnīgākā teksta. Jau pirmajās lappusēs sākas eksotika — nēģeru dzīves apraksts; tūlīt seko intrigas ievērpums — divu cilšu vadoņu nesaskaņas, karš, atriebes solījumi, sākas arī darbība — Gumalu nolaupa naidīgā vadoņa vīri. Tikai pēc 50 lappusēm parādās Vectēvs, nedaudz tālāk seko viņa pamācības.

Spriežams, ka sākotnēji Dinsbergs būs pārtulkojis gan eksotiskos, gan piedzīvojumu intrigas momentus (bez tiem nevar risināties stāsta darbība), bet, bez šaubām, arī kaut ko no pamācīgās daļas (jo tā ir darba kodols). Pašreiz nevar izsecināt, ko un cik no Losiusa idejām Dinsbergs bija ietvēris fragmentos. Jādomā, ka lielo popularitāti Dundagas lasītājos «Gumals un Līna» ieguva ar veiklo un interesanto fabulu, ko «svētīja» dievbijīgās sarunas.

3

Pēc dažiem gadiem Dinsbergs pārtulkoja, varbūt arī pārveidoja vēl kādu vācu stāstu «Emilie un Trode». Manuskripts¹ datēts ar 1838. gadu, kad Dinsbergs kļuva par skolotāju. 82 miniatūras lappuses rakstītas neticami sīkiem burtniņiem, kas atgādina iespiestos.² Droši vien stāstu Dinsbergs pārveidojis, jo titullapā atzīmējis: «sataisīts no Ernst Dünsberg». Iespējams, ka arī šo darbiņu viņš laidis apkārt rokrakstā.

Saturā stāsts daudz naivāks par «Gumalu un Līnu». Nenosauktā svešā zemē kara laikā tirgoņa meita Emīlija paliek bez vecākiem, viņu pieņem uzvarētāju ķēniņš, kam pašam ir lepna meita Trode. Tā nevar Emīliju ieredzēt, tāpēc ķēniņš Emīlijai mežā uzceļ būdu, kur dzīvot nepamanītai. Tur viņa dod patvērumu trim vecenītēm, kas izrādās Laimes mātes un novēl Emīlijai skaistumu. Trode,

¹ VB R X 38, 1, 1.

² Iespiestajam līdzīgu rakstu Dinsbergs lietoja visu mūžu; vai ne tādēļ, ka jaunībā savus darbus gatavoja arī izplatīšanai rokrakstā?

«bāla un nepriša», arī grib būt skaista, tāpēc dodas dzīvot būdā, bet pret vecenītēm izturas nejauki un kļūst neciešami neglīta. No ķēniņienes dūsmām Emīlija pabēg mežā, kur tukšā mājā trīs ķēniņdēli vada idillisku dzīvi vientuļībā (atkal ideālā utopijā!). Kā jau folklorā, laiks, telpa, dabas fons reducēti līdz minimumam.

Atšķirībā no hernhūtiešu rakstītājiem, kas tulkotās legendiskās literatūras brīnumiem ticēja, Dinsbergs Emīlijas un Trodes piedzīvotajam ticēt nevarēja, nevarēja arī viņa lasītāji. Taču tauta grāmatās mīl sapni, stāstu par neparasto. Viņa akceptē tādas izdomas, kas atbilst īstenības likumībām, kas ir tās ekstrakts, apjēgts saīsinājums.¹ Tāpat kā folklorā, arī stāstā par Emīliju un Trodi vērtību hierarhija uzcelta nepārprotami: galvenais ir labais labā dēļ, cilvēka krietnība; centrālais konflikts — sadursme ar ļaunumu.

Grāmatiņas apakštītuls skan: «Īsti derīgs stāsts par pamācīšanas iekš ticības uz dievu.» Pasakas fantastisko pasaulsainu pārmāc didaktika. Taču priekšplānā nav arī didaktiskais elements, bet vēl kāds trešais — psiholoģija. (Tūlīt gan jāpiebilst, ka autors un pārstrādātājs nav spējusi izveidot bagātīgus detalizētus tēlus.) Personāžiem piešķirts daudz cilvēcisku emociju. Cilvēku īpašībās balstīta rīcības motivācija. Tajā ieskanas kāds visai būtisks moments (kā zināms no Dinsberga biogrāfijas, arī viņam personiski svarīgs): krietnā meita nākusi no zemas kārtas, turpretim Trode negrib saieties ar vienkāršiem cilvēkiem.

Rīcības motivācijas atvasināšana no individualitātes samazina apkārtējās sabiedrības lomu stāstā — citi cilvēki rādīti tik daudz, cik nepieciešams varoņu dzīves norišu tēlošanai. Varonēm gan trūkst aktivitātes, ne Emīlija, ne Trode nespēj būt citādas, un tāpēc viņu gaita jau iepriekš izšķirta. Tomēr visu stāsta norišu «ultima causa» — dziļākais dzinējspēks meklējams tur, kur ar apstākļiem saskaras un saduras indivīdu rakstura īpašības. Tā arī teiksmainā pasaciņa ir stāsts par «cilvēciskā pārpalikumu».

¹ Шкловский В. Художественная проза: Размышления и разговоры. — М., 1961. — с. 58—76.

Dziļi jo dziļi dažādu tautu legendiskā mantojuma gultnē atrodas kāda nezināma kurzemnieka tulkojums — «Stāsts par Daķiānu». Šis virsraksts ir mūsu dots rokrakstam, kam trūkst pirmo lapu. Pēc papīra, kur ir ūdenszīmes «1831» un «1833», eksemplārs datējams ar 19. gadsimta 30. gadu vidu vai otro pusi. Rakstīts nevis parastajā rokas rakstā, bet viscaur rūpīgi atdarinot iespiestos gotiskos burtus. Manuskripts atrodas Talsu Novadpētniecības un mākslas muzejā¹, nācis no Vandzenes, tā valodā ir dažas Kurzemes izlokšņu īpatnības. Šis eksemplārs nav tulkotāja autogrāfs, bet noraksts, ko veicis mazmācīts rakstītājs. Arī tulkotājs bijis mazmācīts, visdrīzāk zemnieks — tekstā daudz tiešu patapinājumu no vācu valodas, īpašvārdi ļoti sakropļoti.

«Stāsts par Daķiānu» pēc cilmes ir viens no pazīstamās septiņu gulētāju leģendas variantiem. Tās kodols radies pirmkristiešu vidē un vēstī, kā Romas imperatora Decija laikā (249.—251. g.) septiņi ticīgi jaunekļi izglābušies no vajāšanas kādā alā, kur dievs tiem uzsūtījis daudzus gadu desmitus ilgu miegu. Arābu literāti ap 10. gadsimtu leģendu papildinājuši ar valdnieka Daķiāna (Decija vārda pārveidojums) «priekšvēsturi»; šo variantu vēl ar detaļām izšķērdīgi apveltījuši persi, tā izveidodami īstu peripetijām bagātu romānu. To 18. gadsimtā franču autori tulkojumā pasniedza saviem lasītājiem, franču tulkojums nokļuva vācu izdevēju uzmanības lokā un tika vēlreiz pārtulkots.

Persu variantā septiņu gulētāju leģenda jau atkāpusies otrajā plānā, galvenais te ir Daķiāna liktenis (tāpēc viņa vārds likts mūsu dotajā virsrakstā). Latviskās grāmatas pirmavotā «Stāsts par Daķiānu» it kā domāts, lai pamācītu lasītājus uz krietnību. Bet ielasoties kļūst skaidrs, ka galvenais te ir kas cits. Vispirms jau «galvu reibinošie» piedzīvojumi. Persu aitagans Daķiāns kopā ar kādu gudro dodas Ēģiptē meklēt bagātības. Kad tās atrastas, Daķiāns gudrajam nocērt galvu. Ar bagātībām iemantojis zemes pārvaldnieka vietu, pēc tam iecēlis sevi par grieķu ķeizaru, Daķiāns liek nogalināt persu ķēniņu un ceļ savu galvaspilsētu Efesu. Ļaunā gara mudināts, Daķiāns sevi izsludina par zemes dievu. Bet seši kristīgi grieķu jaunekļi

¹ № 8122.

tam nepakļaujas, patveras alā. Daķiānu sāk vajāt nelai-
mes. Beidzot milzu čūska viņu apēd.

Kad jaunekļi pēc vairākiem gadsimtiem atgriežas, inte-
resanti tiek vēstīts par viņu saskari ar nepazīstamo pa-
sauli. Pirmais uz pilsētu dodas Jemlika. «Nepazīne viņš
vairs nevienu vienīgu: kā nami, baznīcas un torni — viss
bija citādi un citādā kārtā. Pēdīgi palike viņš stāvam pie
vienas maizes bodes un izvēlējās sev kādas maizes, un
deve vienu naudas gabalu. Tas beķeris, to naudu paņēmis,
mētāja no vienas rokas iekš otras un raudzījās drīz uz to
naudas gabalu, drīz uz Jemlikās.» Aizdomās, ka Jemlikas
senā monēta nākusi no atrasta naudas krājuma, maiznieks
par klusēšanu pieprasa daļu sev. To nedabūjis, viņš jau-
nekli nodod ķēniņa tiesai, kur tad viss atklājas. Šis «laika
mašīnas» motīvs paver iespējas pārbaudīt zūdīgo un pa-
stāvīgo. Jaunekļiem pamostoties, mainījušies valdnieki,
apkārtne, ticība, tikai tikumi nav mainījušies.

Stāsta sižets paredz, ka lasītājs kaut ko zina par Ēģipti,
Efesu, Grieķiju, tomēr tulkotājs nav par to īsti pārliecināts,
tāpēc vietām iesprauž kultūrvēsturiskus komentārus: pa-
skaidro, kas ir pašā, kas karavāna utt. (Šķiet, ka oriģinālā
šādu paskaidrojumu nav bijis.)

Vēstījums ļoti saspriegts, nevienam personāžam nav
iekšēja miera. Liela vieta ir fonam, tomēr tajā nav sadzī-
ves, tikai pasakaina greznība. Appasaule nepārveido varo-
ņus. «Stāsts par Daķiānu» pēc tipa ir agrīns pārbaudes
romāns — galvenā varoņa rīcības un vērtības pārbaude.¹
Daķiāns iecerēts kā otrādi apvērsts ētikas likumu noskaid-
rojums. Tomēr liekas, ka autoru, tulkotāju, norakstītāju
visvairāk interesējis pats Daķiāna ļaunums, noziedzības
dziļumi, tās izpausmes un eskalācijas iespējas, arī viņa
lūzumi. Daķiāns sākumā ir krietns, bet, kad apjauš, ko
var sniegt bagātība, savu ceļu sāk ar ļaundarību. Pēc pirmā
noziedzuma viņu moka nelāga sajūta, bet vēlāk iekšējus
konfliktus Daķiāns tikpat kā nepazīst. Viņam ir grandio-
zas spējas, bet nav sirdsapziņas. Tēls piesātināts ar akti-
vitātes — pakļaušanās, vainas — nevainības, tiesas — at-
taisnojuma kategorijām. Jau pirmajās lappusēs tiek pa-
sludināta iepriekšnolemtība, bet Daķiāns uzdrīkstēšanās
spēkā sasienas pret to. Līdz epizodei ar grieķu jaunekļiem
un bojāejai viņš spēj kontrolēt dzīvi ap sevi, kaut arī
ļauņā nozīmē.

¹ Бахтин М. М. Роман воспитания . . . , с. 188—198.

Pēc hernhūtiešu literatūras daudzpusības «Stāstā par Daķiānu» ir ievērojams zaudējums — sabiedrība ir tikai bezveida pūlis, pagaisis varoņu sociālais piesaistījums. Taču tikpat liels ir arī ieguvums — kontrastains, normu nenosacīts tēls, kas no personifikācijas tiecas uz raksturu. Līdzīgi arī cēlonība no izdomas tiecas uz psiholoģisku motīvāciju — bailes, atriebes kāre.

Iedrošināsimies apgalvot — šai apcerējumā aplūkotie stāsti ir primitīvs aizsākums, iedīglis cilvēku likteņu estētiskai izpētei rakstītājā latviešu literatūrā. Tieši likteņu, nevis dzīves ceļu, kā hernhūtiešu biogrāfijās. Atšķirība ir tā, ka brāļu draudžu locekļi aprakstīja savu nolemto ceļu līdz piepildījumam, turpretim Frīdelīna, Gumala, Līnas, Emīlijas, Trodes, Daķiāna likteņa atslēga ir viņos pašos, viņu īpašībās, vērtību sistēmās, īsi — personības kodolā. Ar apstākļu varu tiek konfrontētas cilvēka spējas un griba, viņa rīcība tiek motivēta ar viņa raksturu, viņš cenšas lauzt nolemtību.

Estētiska izpēte tāpēc, ka smagumpunkts no reliģiskā etosa pamazām, bet noteikti pārceļas uz pašu stāstījumu, kam lasītājā jārosina estētiska rakstura pārdzīvojums. Hernhūtiešu dzīvesstāstu autori cenšas psiholoģizēt, bet viņiem tas izdodas vēl visai abstrakti; 20. un 30. gadu stāstnieki tiši nepsiholoģizē, taču viņu varoņu psihe ir konkrētāka, īstenīgāka. Atkārtosim vēlreiz — tas ir tikai aizsākums, mēģinājumi. Ar «Laupītāju» tulkojuma dziļo māksliniecisko dzīves tvērumu tos nevar ne salīdzināt. Tomēr funkcionālā plāksnē iespējams salīdzinājums, pat pielīdzinājums: vienkāršo ļaužu vidē stāsti varēja veikt to pašu, ko F. Šillera darba latviskojums izcilāko personību apziņā.

Pagriezieni uz dzīves estētisku apjēgsmi rakstniecībā bija vajadzīgs. To pierāda vismaz četru no atšķirīgiem pasaules literārās domas strāvojumiem nākušu stāstu parādīšanās rokkrasta literatūrā divos gadu desmitos. Kas līdzīgs notika arī iespiestajā latviešu grāmatniecībā: J. H. Kampes stāsts «Robinsons Krūziņš» iznāca 1824. gadā, H. Čokes «Ciems, kur zeltu taisa» 1830. gadā, sekoja vēl pāris J. F. Lundberga tulkotu prozas darbu. Taču, kad iespiestajā literatūrā 40. gadu vidū sākās stāstu saplaukums, rokkrastos šī līnija apsīka, acīmredzot vajadzību pilnīgi apmierināja daudzos eksemplāros iznākušie latviešu autoru

sastrādātie izdevumi. Var pat izsekot, kā dažas līnijas no šajā apcerējumā skartajiem darbiem atkal parādījās pirmajās iespēstajās stāstu grāmatās. Ideālā utopijs ir gan J. F. Lundberga tulkotajā K. Šmida stāstā «Pēters jauns vientulis» (R., 1836), gan A. Leitāna tulkotajā šī paša rakstnieka «Grāfa lielmātē Genovevā» (R., 1845). Dažiāna šausmīgie piedzīvojumi it kā atkārtojas Eistākija likteņa pavērsienos (K. Šmida — A. Leitāna «Kara lielskungs Eistākus», R., 1846) un A. Leitāna tulkojumā «Bruņenieks Kārlis Rāde» (Jelgava, 1851), jauniešu sarunas ar viedo veco vientuļnieku — J. F. Lundberga tulkotajā K. Šmida darbā «Kā Indriķis no Ozolkalna pie dieva atzišanas nāce» (R., 1834) un K. Šmida — J. Kānberga stāstā «Jozapats, Indias ķēniņa dēls» (R., 1847), eksotika — visos minētajos un vēl daudzos citos.

Dziļurbumi laikmeta problēmās

«Visiem tautas draugiem, kam dievs spēku un gudrību devis, nevaijaga rokas klēpī likt, bet strādāt tikuši pie tautas labuma.»

J. Ruģēns. «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm».

1

Klaušu laiki... Kurzemes un Vidzemes dzimtniecības atcelšanas likumu pamatprincips — visas zemes nodošana muižnieku īpašumā un personiski atbrīvoto zemnieku ekonomiski un administratīvi ierobežojumi — radīja priekšnoteikumus tā saucamajam «prūšu ceļam» lauksaimniecības kapitālistiskajā attīstībā. Par valdošo kļuva kļaušu sistēma. Muižnieki varēja kļaušas paaugstināt pēc patikas, jo vieglāk arī tāpēc, ka viņu rīcībā tika atstāta virkne neekonomisko spaidu — muižas policijas funkcijas ar mājas pārmācību, rekrūšu izvēle, tiesība izsniegt vai liegt izceļošanas un sūdzēšanās atļaujas, pagastu amatpersonu izraudzīšanās. Visā tiesu sistēmā noteicēji bija muižturi.

Tomēr šie 1817. un 1819. gada likumi, īpaši pēc t. s. «pārejas laika» izbeigšanās 30. gadu vidū, kad tika atcelti daži ierobežojumi, pret pašu likumdevēju gribu arī grāva kļaušu saimniecību, jo bija radīti, lai dotu iespēju muižām intensivizēt preču ražošanu tirgum. Kopš 40. gadu vidus pārsvaru sāka gūt naudas noma. Daļa zemnieku saimniecību no muižas piedēkļa kļuva par patstāvīgām ražotājām. Pirmie desmiti saimnieku nopirka savas mājas.

Latviešu sabiedrība vairs nebija viendabīgā dzimtzemnieku kopa. No latviešu vidus izdalījās amatnieki un tirgotāji, pagastu amatvīri un sīki ierēdņi, dzirnavnieki un krodzinieki, baznīcu kalpotāji, skolotāji un ārsti, mežziņi, muižu pārvaldnieki un nomnieki. Pilsētās izsenis dzīvoja stabilas, pēctecīgas amatnieku aprindas. Visi šie slāņi gan bija atkarīgi no muižniecības, garīdzniecības, vācu

buržuāzijas, cariskās birokrātijas. Tomēr tiem vairs nevarēja piespiestu kārtā strādāt muižnieka labā. Veidojās latviešu buržuāziskā sabiedrība.

Divi gadu desmiti — no 30. gadu vidus līdz 50. gadu vidum — bija lielu sabiedrisku savilņojumu laiks. Vēl nebija aprimis hernhūtisms. 30. gadu beigās uzliesmoja zemnieku pretalkoholisma kustība. 40. gadu sākumā liels skaits vidzemnieku pārgāja pareizticībā, cerot tādējādi atbrīvoties no kungu varas. Zemnieki masveidīgi pieprasīja atļaujas izceļot uz «siltajām zemēm». Šķiru cīņas kulminācija bija plašie nemieri 1841. gadā.

Sākās sabiedriskā dzīve jaunās formās — daļā pagastvalžu un tiesu, skolotāju darbā skolās un apkārtnē, baznīcu draudzēs (vairākās vietās tās pašas rūpējās par jaunu baznīcu celšanu), pirmajos kooperatīvos un «rekrūšu lādēs». Pāri Latvijai klājās jaunu sabiedrisko attiecību tīkls, formējās jaunlaicīgas civilās sabiedrības pastarpinātā kopdzīve. Izauga izcilas personības, kas spēja ietekmēt notikumu gaitu, kas apzinājās savu nozīmīgumu.

Radās pirmā latviešu inteliģence kā sociāls slānis, t. i., aprindas, kuru dzīvē nozīmīgākais bija garīgais darbs, viņu vidū arī literātu grupējumi.¹ Tomēr latviešu autoru publicēšanās iespējas izdevniecībās, kas visas piederēja vācu buržuāzijai, tāpat abos vācu mācītāju vadītajos laikrakstos, turklāt stingrā cenzūras uzraudzībā, bija ierobežotas.

Taču runāt vajadzēja — jaunajos nenormālajos apstākļos iemezglojās problēmas cita pēc citas, šie sociālie mezgli kļuva par dominanti laikmeta garīgajā dzīvē, un godaprāts lika jūtīgākajiem, dziļāk domājošajiem uz tiem reaģēt. Tāpēc latviešu literāti no jaunās inteliģences vidus tad, kad jūta nepieciešamību izteikt krasākās domas, izmantoja seno rokraksta publicistikas formu un tā ievirzījās rokraksta literatūras straumes centrā.

2

Ernests Dinsbergs Dundagā agrā jaunībā, ap 1837. gadu, laida tautā kādu alegoriju rokrakstā. Tā ziņā tikai pēc viņa īsā pārstāsta autobiogrāfijā: «Reiz

¹ Par inteliģences konsolidēšanos un uzskatu veidošanos sīkāk: Apinis A. Agriēnā // Karogs. — 1982. — № 8. — 141.—145. lpp.; № 9. — 149.—158. lpp.

Dinsbergis bija sarakstījis līdzību, kurā starp citiem vārdiem stāvēja: «Ja Themis (grieķu taisnības dievene) izceltu svarakausu pasaules kļajumā un ar savām aizsietām acīm pēc taisnības svērtu visu cilvēku dzīvi, tad mācītājus ieraudzītu tajā grūtākā svaru kausā pie muižniekiem. Tad tie uzsvērtu mūs, latviešus, arājiņus, lai varētu izdaudzināt, ka esam viegli un nederot uz neko citu kā tikai uz kalpošanu un par rūķiem priekš viņiem,» — un tā vēl.»¹ Alegorija bija tikusi rokā mācītājam, un Dinsbergs no tā dabūja krietnu brāzienu.

Šķiet, ka no vācu populārzinātniskām grāmatām patapiņātā alegorijas čaula (antikā mitoloģija) Dinsberga lasītājiem īpašas grūtības sagādāt nevarēja, jo viņš tos jau bija radinājis un turpināja radināt pie citzemju tematikas, pie literārajiem tēliem un motīviem, kā bija redzams iepriekšējā apcerējumā. Pēc īsā pārstāsta nav īsti skaidrs, cik konkrēti un spēcīgi bija Dinsberga uzbrukumi muižniekiem. Toties skaidrs, ka no mācītāja atkarīgais autors labi izprata garīdzniecības nepievilcīgo lomu Baltijas šķiru pretišķībās un alegorijā vērsās pret visu mācītāju kārtu. Darba kopējo problemātiku labāk izprast palīdz kāds cits Dinsberga norādījums autobiogrāfijā — ap to pašu laiku viņš esot avīzē lasījis stāstu, kur noniecinātas latviešu gara spējas; stāsts viņu dziļi aizskāris (piebīdīsim — uz visu mūžu), jo latvietis, ja vien grībot un ja viņam palaimējoties, varot sasniegt to pašu, ko citas tautas. Tātad Dinsbergs alegorijā uzstājās pret kārtu un nacionālajiem žņaugiem, kuri izrietēja no feodālās sistēmas. Ap 1837. gadu citādas iespējas bija pasludinātas, bet tās vēl bija tālu no realizēšanas īstenībā. Dinsbergs ar to samierināties nespēja.

3

Ir ziņa, ka Jānim Ruģēnam esot bijis arī paša sarakstīts tēlojums par Kauguru nemieriem.² Taču, izņemot H. Enzeliņa īso liecinājumu, nekur nav atrodamas raksta

¹ [Dinsbergs E.] K. E. Ernsts Dinsbergis jeb, kā tagad raksta, Dinsberga Ernests // Latviešu kalendārs ar bildēm 1887. — Jelgava: E. Zislaks, [1886]. — 3. lpp. Alegorijas pārstāsts zināms arī citā, nedaudz atšķirīgā variantā; Dinsbergs E. Autobiogrāfija. — Cēsis, 1904. — 27. lpp.

² Enzeliņš H. Skati... , 266. lpp.

pēdas, tāpēc neko tuvāk spriest nav iespējams. Vai tik šī ziņa nav pārpratums? Toties citai Ruģēna rokraksta grāmatai bija plaša atbalss tautā.

Jānis Ruģēns (1817—1876) dzimis Valmieras mācītāja pagastā hernhūtiešu rakstītāja ģimenē. 1839.—1843. gadā Ruģēns mācījās J. Cimzes skolotāju seminārā. 1843. gadā uzrakstīts publicistiskais traktāts prozā «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm». Apcere gāja no rokas rokā daudzos norakstos. To pārrakstīja, piemēram, Valmiermuižas Elizabetes skolas skolnieki. Apceri 50. un 60. gadu mijā iepazīna Vecpiebalgā. 70. un 80. gados grāmatu lasīja Tirzas apkārtnē. «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm» ierosinājis vairākus citus literārus darbus. Tā E. Dinsberga apjomīgajā dzejojumā «Par skolu» (1847) daži motīvi liekas pārņemti no Ruģēna apceres. Acīmredzot arī J. Austriņa ideja sacerēt plašus publicistiskus dzejdarbus (sk. 138. lpp.) smelta Ruģēna traktātā, bet Austriņa dzejojumi savukārt noderēja par paraugu citiem rakstītājiem. Tā «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm» kļuva par sākumu garai publicistisku darbu virknei.

1939. gadā pēc kāda saglabāta (bet ne gluži korekta) noraksta «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm» iespiests Ruģēna darbu kopkrājumā¹. Cits divu nezināmu roku noraksts — burtnīca ar 34 lappusēm — tagad glabājas V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkā², Ruģēna rokrakstu fondā, ko savulaik no dažādiem īpašniekiem savākuši Valmieras novada kultūras darbinieki V. Švēde un V. D. Balodis. Jādomā, ka šis eksemplārs tapis Valmieras apkārtnē 19. gadsimta 40., varbūt 50. gados. Tajā mazāk kļūdu nekā iespiestajā tekstā, tāpēc šis noraksts izmantots turpmākajiem citējumiem.

Apceres vēsturiskā daļa, lai gan koncentrēta, balstās dažādos avotos. Ruģēns bija lasījis daudz vācu grāmatu par Baltijas vēsturi. Visvairāk viņš uzticējies G. Merķelī. Traktāta publicistiskajā daļā ir vairāki no J. Cimzes noklausīti izteicieni. Darba virsraksts un kompozīcijas elements — ceļa motīvs patapināti no brāļu draudzēs pazīstamā alegoriskā darba «Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm» (sk. 30. lpp.). Bez tam Ruģēns izmantojis tautas nostāstus. Svarīgākais apcerē tomēr ir paša pārdomas un secinājumi.

¹ Ruģēns J. Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm // [Ruģēns J.] Kad atnāks latviešiem tie laiki? — R., 1939. — 365.—386. lpp.

² VB R X 40, 1, 29.

Rugēns acīmredzot jūta ap sevi augam jaunu spēku — latviešu inteligenci, kas viņu uzklausītu. Viss līdz tam latviski avīzēs un grāmatās rakstītais Rugēnam droši vien likās nebūtisks, it kā galvenajam garām runāts; viņam pašam turpretim bija sakāms šis «galvenais». Tāpēc viņš tam arī meklēja gluži jaunu formu. Apmēram tā var iedomāties savdabīgā traktāta tapšanu.

Sarežģīto, bet pietiekami grodi savērpto apceres kompozīciju ievada jautājums «Voi tad nav nekāda zalve iekš Gilead¹?» (t. i., latviešu tautas labklājības celšanas līdzekļa). Autors atbild pozitīvi, bet, lai šo līdzekli parādītu, viņš atzīst par nepieciešamu noskaidrot tautas panīkuma cēloņus. Tai nolūkā darba lielākā daļa veltīta vēsturiskam atskatam. Pāris vietās Rugēnam izdevušās īsti spilgtas sava laika dzīves īstenības ainas. Atskata pēdējais posms iztirzā sociālās attiecības pēc dzimtniecības atcēluma.

Gribēdams teiktajam piešķirt lielāku nozīmību, Rugēns apceri ietērpis reliģiskā apvalkā, ik brīdi griežas pie Bībeles, to citēdams vai izmantodams salīdzinājumiem un metaforām. Bet Rugēns jau nu nebija tas vīrs, kas spētu saglabāt svinīgu sejas izteiksmi. Viņš izsaucas, jautā, uzrunā, atkārtο jau teikto. Vēstījums nerit gludi, tas it kā metas visos stūros, brīžam sūdzoties un pārmetot, brīžam sprakstot jokdarībā.

Tiesi tautas ikdienas runas un folkloras elementi rada ironisko noskaņu, pat līdz dzēlīgam izsmieklam. Muižniekus Rugēns nosauc par «traniem», vāciešus — par «vācu kankariem», par zemniekiem viņš saka, ka tiem «par kurmjēm jāpaliek», ka tos «cērp» un tiem «spārni nosviluši». Kroga vietā rakstīts «sutraina», dzērāja — «kam abas ceļa puses pieder». Nicinājumu autors izsaka parupjiem izteicieniem: «Tikai latvieši vien strādāja ar sviedriem vaigā, un, ko sastrādāja, to šie resnvēderi aprīje. Tāpēc arī nespēja no savām pilīm arā rausties, kad krievu cārs Ivāns Vidzemē ielauzēs.»

Tā caur jokiem liela sāpe, drastiski vaļīgā tonī saruna par vissvariģāko — par tautas pagātņi un nākotņi. Tādu publicistisku darbu varēja radīt tikai Rugēns.

¹ Gileada — Bībelē minēts jūdu zemes novads, ko ienaidnieki bieži un smagi postījuši.

Rugēns nav pirmais latvietis, kas rakstījis par savas tautas vēsturi, bet pirmais gan, kas no pagātnes un tagadnes sastatījuma izveidojis patstāvīgu tās vēsturiskās gaitas koncepciju. Viņš cenšas vēstures ritējumā iedziļināties kā domātājs. Tā Rugēns nonācis līdz lietu nenovēršamās attīstības izpratnei: «Kaut gan viss jauns, kas pie mūsu tautas nāk, lēni nāk, taču nāk un nāk»; «Nevarēja vairs savus nagus laika riteņa spieķos krampt un sacīt «Stoil», ja gribēja savus skrumstus vesalus pataupīt.»

Rugēns idealizē senlatviešu brīvo dzīvi, Baltijas «uzzēģelētājus» sauc par slepkavām, viņu guvumu par «netaisnām mantām». Dzimtniecības jaunumu Rugēns redz galvenokārt neekonomiskajos spaidos:

«Tiesas nekādas zemniekiem nebija. Ko muižas kungs nosacīja, ar to bij jāpaliek mierā, voi gribēja, voi negribēja. Vectēvi diezgan zin stāstīt par tiem stabiem, kur ļaudis piesēja, un par tām pātagām, ar ko tos nabadziņus piesietus no kājām līdz pat galvu nosvaipīja. . . Ir pašu savu dzīvības draudzeni nevarēja citkārt no sava prāta ņemt.»

Lielākais pagrieziena punkts pēc Rugēna domām, ir 1819. gada dzimtniecības atcēlums. To viņš cildina prozā un dzejas rindās. Likuma saturu Rugēns formulē šādi: «Latvieši nu vairs nepiederēja muižniekiem, . . . bet nu viņiem bija brīv savu dzimteni atstāt un citur savu maizi pelnīt.» Rugēns tātad neredzēja, ka daudzus gadus pēc jaunā likuma — vēl viņa zēna dienās — zemniekiem nebūt nebija atļauts aiziet no savas muižas un pagasta un kā pāris gadu pirms apceres sarakstīšanas tika represēti ļaudis, kas gribēja no Vidzemes doties «savu maizi pelnīt» uz citām Krievijas gubernām.

Tomēr ar labi tēmētiem Bībeles vārdiem Rugēns žēlojas, ka zeme — latviešu «iemantojama tiesa ir svešiem rokās». Tālāk viņš runā par «sava īpašuma» atpirkšanu no svešniekiem». Šo netaisnību juridiski fiksēja tieši 1819. gada «atbrīvošana». Rugēns labi redz zemnieku nabadzības un nožēlojamās dzīves cēloni valdošajās zemes īpašuma attiecībās: «Dodat vien latviešiem zemi rokā, ko viņi par savu varētu saukt, tad gan redzēsat, ka:

Ielejas tie līdzinās,
 Rēcis kalnus, ielejas;
 Celmus cirtīs nost pagalam!
 Metis čakaņus pa malām.»

Asi Ruġēns nosoda zemnieku tiesnešus. Sēdēdami kungu starpā, viņi tā spriežot tiesu saviem brāļiem: «Klau, klau, ko cienīgs tēvs saka, kā lielskungs to grib!» Arī pērkami viņi esot ar alus spaini un brandvīna blaški. Bet tiesu amatpersonu un likumu atkarība no muižniekiem arī bija nostiprināta ar dzimtniecības atcēluma aktu.

Tā autora tieksme dziļāk ieskatīties dzīves parādībās noveda viņu pie paša cildināto likumu kritikas.

Garāmejot Ruġēns «Ar acīm redzētā ceļā uz Vidzemes debesīm» pieskāries dažām citām aktuālām problēmām. Nevērodams, ka rekrūšu došanas pienākums bija zemnieku dzīvē viens no vissmagākajiem, Ruġēns raksta: «Tas mūsu tautai par godu, ka var arī savus dēlus sūtīt zaldātos.» Pāris izteikumu vērsās pret žūpošanu. Netikuma saknes Ruġēns skata pareizi, bet pārāk šauri — tikai nebrīvības laikmeta psiholoģiskajā mantojumā.

J. Pulans, sekodams G. Merķelim, smēja par apgalvojumu, ka latvieši neesot gatavi saņemt brīvību. Ruġēns, novērojis viņus šai brīvībā, ir daudz kritiskāks, dzēlīgi runā par ļaužu morālo mazvērtību: joprojām viņi ir zaglīgi, dzērāji, vairās no grūtībām, naudas dēļ spējīgi uz nodevību, skolas gudrību sauc par niekiem.

«Ar acīm redzētā ceļā uz Vidzemes debesīm» nav mācītāju kritikas. Tam cēlonis varbūt bija luterāņu garīdznieku lielā ietekme uz Ruġēnu ģimeni, varbūt paša dzejnieka atkarība no viņu labvēlības brīdī, kad tapa apcere. Sākušos pāreju pareizticībā Ruġēns, tieši runāt nedrīkstēdams, nosauc par «tumsiem pērkona padebešiem no rīta puses» un nosoda, pat necenšoties izprast šās kustības sociālā protesta jēgu.

Traktātā pausta arī rakstītāja attieksme pret viņa laika noteicējiem politiskajiem spēkiem. Pret muižniekiem Ruġēna nostāja ir noteikti negatīva (kungu pretestība caru pasākumiem zemnieku dzīves uzlabošanā). Pārliecība par neapturamo progresu ļauj Ruġēnam nešaubīgi ticēt: «Audzin aug tie mākuļi, kas arī vienreiz! — vienreiz! muižnieku sauli pilnīgi aptumšos,» — un: «Tiks mana tauta dziedināta.» Tomēr spaidu likvidēšanā Ruġēns vardarbību neatzīst par pareizu metodi, kā secināms pēc viņa citējuma no Kauguru nemieru apraksta. Viņš samierinās ar nenormālo stāvokli pēc dzimtniecības atcelšanas, kad latviešiem pašu zeme jāatpērk no muižniekiem. Vēl vairāk — vāciešu privilēģēto stāvokli savā laikmetā Ruġēns vispār skar tikai kā garāmejot un izvairās no frontāla uzbrukuma

šiem zemnieku galvenajiem ienaidniekiem. Arī no cara valdības nākotnē autors nekādu palīdzību vairs negaida un nelūdz. Šeit nu nobriest problēma — ar ko var izskaidrot šādus uzskatus, šķietamu domāšanas nekonzekvenci?

Atbilde meklējama Ruģēna nākotnes programmā tautas attīstībai. «Kāpēc tad visai tautai būs par zemniekiem vien palikt, kāpēc tad zemnieks nevar savu dēlu par amatnieku, rentes kungu jeb pašu mācītāju iekš draudzes audzināt? — — — Nu ir latviešiem visas durvis vaļā.» Objektīvi tas nozīmē aicinājumu izveidot turīgus latviešu slāņus, attīstītu latviešu sabiedrību ārpus lauksaimnieciskās ražošanas sfēras.

Ruģēna pasaules uzskatā reljefi izteikti stihiskā materiālisma elementi: «Ja gribam, ka garam būs labi klāties, tad papriekš jālūko, ka miesai labi klājas,» — un: «Kad latviešiem labāki ietu, tad arī viņiem būtu labākas domas!» Tomēr viņa nākotnes programmas otrā tēze ir ar šīm atziņām pretrunā. Par latviešu turības un labklājības celšanas līdzekli Ruģēns uzlūko tieši izglītību un apceres beigu daļā rezumē: «Tik skolas vien tā zalve no Gilead ir.» Glābiņa meklējumi izglītībā ir raksturīgi jaunu tautu ideoloģijā atmodas periodu sākumos. Ruģēna tēzes, piemēram, sasaucas ar somu literatūrkritiķa J. V. Snellmaņa atziņām tais pašos 40. gados. Bez tam jāatceras, ka Ruģēns rakstīja, kad Latvijā diezgan strauji atplauka skolas un viņš pats gatavojās skolotāja darbam.

Ruģēns pilnīgi atzīst, ka izglītību kavē zemnieku materiālais stāvoklis — «viņiem tukšas rokas, tukša ķeša, viss tukšs». Tomēr: «Latviešu tautai var palīdzēt, ja tik vien tautas draugi savā spēkā un gudrībā pie savas tautas strādā.» Inteligence — «tautas draugi» — ir galvenais spēks vispārējā izglītības celšanā un tād, risinot domu tālāk, jaunas sabiedrības izveidē un materiālā stāvokļa uzlabošanā.

Runājot par inteligenci — apceres tiešo adresātu, vis-skaidrāk izpaužas arī Ruģēna uzskati nacionālajā jautājumā. Izejas punkts: latvieši ir nevis zemnieku kārta, bet tauta. Tāda nostāja diametrāli pretēja dzejnieka labvēļa mācītāja F. Valtera krasajai tieksmei pārvērst latviešus par vāciešiem, tāpēc Ruģēna patstāvība šai lietā pelna jo lielāku atzinību.

Jau dzimtniecības atcelšanas gados daži mācītāji bija izteikušies par nepieciešamību latviešus pārvācot. Taču pārvācojušies latvieši devās projām no zemnieku sētām,

muižniekiem tas nebija izdevīgi. Tāpēc 20. gadu avīzēs un grāmatās mācītāji vairāk cildināja latviešu valodas jaukumu un turēšanos pie zemnieku dzīvesveida. Bet 40. gados pārtautošanas tendence kļuva stiprāka, jo, rodoties latviešu buržuāziskajiem slāņiem — eventuālajiem vāciskā elementa konkurentiem, vāciešiem izdevīgāk bija tos piesaistīt sev. Tādēļ šajos gadu desmitos aicinājums turēties pie savas tautības nozīmēja aicinājumu nostāties opozīcijā kā pret feodālajām aprindām, tā arī pret vācu buržuāziju Baltijā. Ruģēnam nacionālās pašapziņas motīvs saistās nevis ar lepnumu par slavenu pagātņi, bet ar nepieciešamību aizstāvēt topošās sabiedrības un jaunās latviešu inteliģences eksistēšanas tiesības. «Tautas draugu» pazīme viņa uztverē — tie nepārvācojas, bet «patur savu tautu sirdī». No nacionālās apzināšanās stadijas Ruģēns nonācis līdz aktīvajam patriotismam. Tas iziet ārā no šauri utilitāriem ietvariem, tas arī vairs nav pakārtots tikai sociālajam protestam vien. Tuvība savai tautai Ruģēnam ir ētiska kategorija, kas nosaka cilvēka vērtību, «Ar acīm redzēta ceļa» galvenais patoss.

Rezumēsim. Ruģēnam visai tālas bija zemnieku ikdienas materiālās, ekonomiskās intereses. Viņš pat neieņinas par kļaušu nastas samazināšanu, kas bija zemnieku kustības pamatprasība. Autoram nav radikālu centienu sabiedriskās iekārtas grozīšanai. Šai pēdējā aspektā «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm» paliek iepakaj visiem nozīmīgākajiem pretfeodālās rokraksta publicistikas sacerējumiem. Ruģēns prasa nevis novākt pretinieku no ceļa, bet tikai vienādas tiesības ar to.

Tomēr Ruģēns pareizi uztvēris būtiskāko 1819. gada dzimniecības atcēlumā — kapitālistisko attiecību perspektīvas. Izrādās, viņa doma bijusi dziļa un tālredzīga. Viņa apceres programma objektīvi nozīmēja reformistisku cīņu par kapitālisma ātrāku uzvaru «prūšu ceļa» apstākļos. Ruģēna nopelns ir tas, ka viņš šo cīņu sāka ļoti agri. Arī sekundāros momentus — nacionālās pašapziņas jautājumus, inteliģences uzdevumus — Ruģēns skaidri formulējis un attīstījis jau gadus 20 pirms «Pēterburgas Avīžu» slavētajiem rakstiem. Un viņa aicinājums «strādāt tikuši pie tautas labuma» laiku laikos būs dzīvs, liks godbijībā pieņemt tā pirmo nesavtīgo izteicēju.

Zemniekam ne gluži parastu dzīvi nodzīvoja «tas latvietis Kristaps Kaktiņš Vidzemē»¹ (1801—1867). Viņš bija kļaušu saimnieks Mazsalacā. Kad Kaktiņš mājās rīkoja sanāksmes un tajās teica sprediķus, sākās berzēšanās ar Mazsalacas mācītāju. Savus sprediķus Kaktiņš lika iespiest, laida kļajā vēl citas pašsacerētas pātaru grāmatas. Viņš bija pirmais pašreiz zināmais latvietis, kas izdeva savus darbus par paša līdzekļiem. Vienlaikus Kaktiņš ar vesela arkalpārdevēju tikla palīdzību izplatīja savu un citu autoru reliģisko lasāmvielu plašākā apkārtnē.

1837. gadā spontāni aizsākās latviešu zemnieku pretalkoholisma kustība. Kad administrācija nepieļāva sātības biedrības nodibināšanu Mazsalacā, Kaktiņš sāka propagandu pats un — kļuva par muižniecībai nevēlamu personu. «Muižas valdnieks.. errīgs bez kristīgas apdomas bija palicis, kad brandavīna andele gāje mazumā,» viņš vēlāk rakstīja. Tā kā muižniekiem piederēja degvīna dedzināšanas un kroģēšanas monopoltiesības, viņiem atturības kustība bija sevišķi netīkama.

Attiecībām ar Mazsalacas muižniekiem un mācītāju arvien saasinoties, Kaktiņš 1843. gada beigās vai 1844. gada sākumā uzrakstīja pret viņiem vērstu darbu «Vientiesīgs stāsts. No daža kristīga šās laicīgas dzīvības ceļa staigāšanas»². Tas bija paredzēts vai nu izplatīšanai rokrakstā, vai (vismaz atsevišķi posmi) publicēšanai iespiestā veidā: autors tekstā vērsās pie lasītāju vai klausītāju publikas.

«Vientiesīgs stāsts» ir pirmais Kaktiņa laicīga satura darbs, kaut ietērpts reliģisku prātojumu apvalkā. Ārējais karkass — autobiogrāfija. Taču apjoms ir neparasts: eksemplārs bez beigām aptver 237 liela formāta lappuses. Galvenais ir stāstījums par Kaktiņa sprediķotāja un literāta darbu, it īpaši par cīņu par cīņu pret alkoholismu. Lasītājs uzina, kā milzīgā garīgā sasprindzinājumā Kaktiņš sācis rakstīt sprediķus, kā mācītāji solījuši tos «driķos izlikt», bet nav solījumu turējuši, kā Mazsalacas sātībnieki dibinā-

¹ Šādā formā viņš parakstījies zem kāda raksta. Tuvāk par viņu: Apinis A. Kristaps Kaktiņš latviešu grāmatniecības un sabiedriskās domas vēsturē // Raksti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka. — 1974. — 5. — 190.—215. lpp.

² Darbs uzglabājies Kaktiņa ģimenes arhīvā dažos autora pirmraksta fragmentos (LCVVA 4060. f. 1. apr. 330. l. 2. d. 303.—322., 365.—388., 1014.—1022. lp.), nepilnīgā nenoskaidrotas rokas pārrakstījumā (330. l. 1. d. 1. sēj.); dažas nodaļas A. Leitāna pārstrādājumā (328. l.).

juši biedrību un Kaktiņu izraudzījuši par priekšnieku, kā noraidīti biedrības statūti, kā Kaktiņš devies tieši muižu krogos ar savu «bildināšanu» atsacīt «tiem stipriem cilvēku samaitādamies dzērieniem». Ar rūgtu ironiju Kaktiņš stāsta:

«Tas priekšnieks to lielāko algu dabūja un visvairāk, tāpēc ka tas ne vien sātības priekšnieks, bet arī pagasta tiesas priekšnieks bija, tāpēc ka tas to darbu gribēja ar laicīgu varu uz priekšu dzīt, nemaz vērā ņemdams, ka laicīga vara nepalīdz pie dieva valstības vairošanas. Tāpēc tas dažu pēc likumu vēlību dzērēju, kas krogū voi ceļmalā kā lops bez jēgas gulēja, kad izgulēja, strāpēja ar cietumu un ar miesas strāpi. — — — Un tāpēc viņa laikā citi amata biedri brandavīna brāļi bija un to muižas valdnieku uz to atmaksu par tā sātības darba tam priekšniekam paskubināja dot.»

Apcere pārvēršas nesaudzīgā uzbrukumā «augstnieku» un «bagāto» kārtai, kas tik gudrojot, «kā labāki varēšot tos nabagus apakšniekus spiest». Autors tiesā arī garīdzniecību: «Visos laikos arvien ir bijuši tie baznīckungi un priesteri tie pirmie visām labdarišanām un īstenai patiesībai pretinieki. Kad vien viens iesāk ko labu darīt, kas dievam par godu un cilvēkiem par labu, tad tie to tūlīt ienīst, šūš¹ un vaijā.»

Kaktiņa valoda daudz sausāka, tuvāka sava laika grāmatu valodai, bez poētiskas izteiles, neizteiksmīga, kaut tiecas uz patētiku. Mūsu lasītājam «Vientiesīgā stāstā» būs interesanti pavērot, kā attīstījies biogrāfiskais žanrs salīdzinājumā ar brāļu draudžu locekļu dzīvesstāstiem. Dažs kas Kaktiņam vēl ir tāpat kā brāļu un māsu biogrāfijās. Tā «Vientiesīgā stāstā» aktualizētais saturs cīnās ar automatizēto domas masu — autors bieži atkrīt maz motivētā Bībeles atkārtotāšanā. Arī Kaktiņš vēl neprot šķirt sabiedriski svarīgo, objektīvo no privātā, subjektīvā. Bet būtiska atšķirība, liels solis uz priekšu ir personības koncepcijā.

«Vientiesīga stāsta» varonis ir veclaiku moralizētāja drānās tērpies gluži jaunlaicīgs cilvēks. Ar administrāciju viņam jau ir spēles dalībnieka, pretspēlētāja attiecības — viņš pat jautas iekšā tās kompetencēs, nebīstas strostēt ne pagasta amatvīrus, ne muižniekus un mācītājus. Ar Vidzemes iedzīvotājiem sazināties viņam palīdz jaunlaiku informācijas komunicēšanas sistēma — avīzes, izdevniecības.

¹ Šausta.

Ap Kaktiņu ir publicitātes atmosfēra: viņš uzstājas skaitā neierobežotas anonīmas publikas priekšā. «Vientiesīga stāsta» centrā ievirzīta varoņa sabiedriskā darbība, daudzpusīgie sociālie kontakti. Kaktiņš tēlo sevi par taisnības cīnītāju, istās dieva mācības realizētāju. Viscaur viņš ir nežēlīgi bargs, paštaisns, augstprātīgs. Tas vairs nav dieva rīks vai likteņa rotaļlieta, bet spēcīga personība, aktīvs notikumu virzītājs. Ja kāds hernhūtiētis bija tāds, viņš dzīvesstāstā centās to tušēt; Kaktiņš tieši otrādi — savu lomu visādi cenšas izcelt.

«Vientiesīga stāsta» varoņa acīs vērtības ir gan piederība pie saimnieku kārtas un laba, iekopta māja, gan dievbijīga, godīga dzīve, bērnu paklausība, strādīgums, taisnīgums, solījumu pildīšana, prātīgums. Citiem vārdiem — tipisks buržuāziskais puritānisms, kas vienmēr jaunajai šķirai ir līdzeklis, ar ko nostiprināties līdzās vecajām, ierocis cīņai ar vecās pasaules varām. Kaktiņš ir optimists, viņš cer, ka, par spīti «pasaules» pretestībai, viņa veikums nezudīs, bet palīdzēs cilvēkiem.

Tāpēc arī Kaktiņš uzskata par nepieciešamu savu personisko pieredzi darīt zināmu citiem. Te darbojas līdzī vjadzība pēc sociālās komunikācijas — vjadzība gan attaisnot savu rīcību sabiedrības priekšā, gan iegūt plašu atziņību. Zemniecībā bija radies jauns darbinieka tips.

6

1845. gadā Kaktiņam nomu uzteica galīgi, vasarā viņu izlika no mājām. 1846. gada septembrī viņš izstrādāja jaunu apceri «Grāmata, ko brālis brāļam rakstīja par to latviešu rakstītāju Kristap Kaktiņģu». Apceri Kaktiņš centās izmantot savas taisnības pierādīšanai, iesniedzot tiesās. Tomēr tā izveidota kā plašs literāri publicistisks darbs (apmēram 40 lappuses). Arī «Grāmatu», kā teikts īpašā piebildē vienā eksemplārā, Kaktiņš mēģināja «dot uz driķēšanu», bet tas neizdevās, «rakstītāju pie kakla darba tiesas [krimināltiesā] apsūdzēja». Tiesa autoru nesodīja, tikai pieteica sacerējumu neizplatīt.

Tomēr Kaktiņš savu darbu nevis noglabāja, bet laida cirkulēt rokrakstā, kā liekas, pazīstamu cilvēku vidū. (Acīmredzot autors domāja, ka lasītāju prasības pret rokraksta grāmatu nav tik augstas, tāpēc «tās starpu dažādas zīmes ar nav visas īstenā vietā pievilktas un citas pavisam

trūkst. — — — Rupš rakstītājs, rupš arī tas stāsts, bet tomēr skaidrā latviešu valodā un patiesība».) Pašlaik zināmi divi «Grāmatas» noraksti: viens Kaktiņa ģimenes arhīvā, acīmredzot 40. gadu beigās nenoskaidrotas rokas pagatavots¹, otrs A. Leitāna ap to pašu laiku pārrakstīts un stipri izredīgēts².

«Grāmata» ir kā turpina «Vientiesīgo stāstu». Autors kā persona no malas «pa punktiem» pamatīgi izklāsta notikumus, kas saistīti ar Kaktiņa izdzīšanu no mājas, apraksta viņa dzīvi svešu ļaužu pajumtē. Autoram ir daudz ko teikt, bet viņš it kā sakniebj lūpas, sākumdaļa ir protokoliski lietišķīga. Tikai tēlojot, kā saimnieks dodas projām no iekoptās sētas, autors ļauj vaļu emocijām. Kaktiņš «.. like svētu Bībeli padusē un uz tiem sacīja: «Iesim nul!» Un tad pats pirmais no savas sviedru vietniņas izkāpe. — — — Ne vairs pa celiņu, kas caurgāja caur to dārzu, ko tēvs un dēls sūri grūti dēstījuši un pēc tā saldus augļus baudījuši, un nu jāiet no tiem nost, un tā katris še un tur sevišķi pa to dārzu gāja, gribēdams cits no cita un par visiem no tiem slēpt, kam tā izešana par prieku bija, savas asaras slēpt.»

Netrūkst «Grāmatā» arī zemniecisku viltību. Acīmredzami simulēta ir Kaktiņa slimība, tiši inscenēta Bībeles meklēšana pēdējiem pātariem, lai aizkavētu izešanu. Tomēr autors pārliecināts, ka lasītājs to pieņems par svētu patiesību. Apcerei īsta nobeiguma nav, vēl turpinās Kaktiņa stāvokļa nenoteiktība.

Aprakstot pats savas likstas, Kaktiņš skāris kardinālos sabiedriskos jautājumus — par zemnieku tiesībām uz zemi un par tiesu sistēmu.

Vairākkārt izskan Kaktiņa pārliecība, ka saimniekam esot tiesība uz savu «sviedru vietniņu» — māju un zemi, kurā viņš strādā. Kādreizējais pagasta tiesas priekšsēdētājs, kas tik labi pazina likumus, nevarēja nezināt, ka pēc 1819. gada noteikumiem muižniekiem bija pilnīga rīcības brīvība ar viņu īpašumu zemi. Vairākkārt Kaktiņš aizrāda, ka viņam nevarot pierādīt nevīžīgu saimniekošanu. Tāda iebilde balstījās uz 1804. gada likumiem, bet tie taču sen jau bija atcelti. Kaktiņa argumentēšana nevis ar kādiem sīkumiem vai procesuālām normām, bet tieši ar pamatprincipu liecina, ka viņš atzīst 1819. gadā iedibināto kārtību par netaisnu.

¹ LCVVA 4060. f. 1. apr. 331. l. 50.—70. lp.

² FB R Ms 1247, 97.

Kaktiņš rūpīgi «ķer» tiesas orgānus, kad tie rīkojas pretēji noteikumiem, pakļaujoties muižnieku ietekmei: pagasta tiesai «tā atsacīšana nepieder»; muiža «spriedumu deve pagasttiesas vīriem bez tiesas istabas, ērgļa, galda un bez vairāku spriedēju». Tātad autors uzskata, ka tāda tiesu sistēmas uzbūve, kas muižniekiem piešķir tik lielas privilēģijas, ir netaisnīga un nepareiza.

Atšķirībā no J. Ruģēna nekādas pozitīvas programmas izvirzīt Kaktiņš nespēj. Viņa skats ir nesalīdzināmi šaurāks. Kaktiņš «Grāmatā» izteicis tikai savas kārtas — turīgāko kļaušu saimnieku — ikdienējās intereses, nedomādams ne par kādām attīstības perspektīvām. Taču Kaktiņš cīnās balstīties uz jaunizveidotā ekonomisko spēku samēra. Viņš Jaunkaktiņos bija uzcēlis vējdzirnavas, viņam bija dārzs ar 300 augļu kokiem, viņa saimniecei pašai «dēļ slaukšanas tik tad vien bija jāiet, kad luste, voi kad meitiņas nebija mājā». Kaktiņš «Grāmatā» ar lielu pašapziņu visu laiku skaita savu mantu. Acīmredzot turība devusi viņam drosmi gan sprediķošanas, gan grāmatu izdošanas un izplatīšanas lietā, gan atturības kustībā, arī drosmi stāties pretī mācītājam un kungam. Bet likums varēja vienā dienā Kaktiņu padarīt par nabagu un aizlikt šķēršļus viņa sabiedriskajai darbībai. Juridiskās normas neatbilda jaunajam spēku samēram. Tāpēc Kaktiņa intereses sakrita ar zemnieku kustības galveno virzienu.

Vienlaikus ar «Grāmatu» Kaktiņš gatavoja iespiešanai lūgsmu un sprediķu krājumu «Garīgas dieva lūgšanas iekš dažādām miesas vajadzībām». Tas ir viskonsekventākais sociālā protesta izpaudums visā laikmeta grāmatniecībā. Kaktiņš apjautis, ka sadūrušies nevis atsevišķi indivīdi, bet divas pretējas nometnes, apjautis lielo sabiedrisko konfliktu. Taču manuskripts rokraksta literatūras sfērā nenonāca, bet apgūlās cenzora arhīvā¹; uz kādu laiku tika nosacīta stingra policijas uzraudzība pār Kaktiņu.

Abos darbos, kas kļuva par rokraksta literatūru — «Vientiesīgā stāstā» un «Grāmatā, ko brālis brāļam rakstīja» —, Kaktiņš vēl nav nonācis līdz tādiem vispārīnājumiem kā pēdējā krājumā. Tomēr Kaktiņš arī «Vientiesīgā stāstā» un «Grāmatā» izcēlis virspusē vairākus laikmetam būtiskus problēmu samezģojumus.

Ja gribētu formulēt kopsaucēju visai Kaktiņa problemātikai, tad tas būtu — zemniecības pašapziņas mošanās un augsme.

¹ Pašlaik FB R Ms 1102.

19. gadsimta sākumā Tērbatas universitāte gribēja pārņemt Kurzemes tautskolu uzraudzību. Tad muižniekiem un mācītājiem zustu kontrole svarīgajā zemnieku izglītības jomā. 1838. gadā beidzot lieta nokārtojās — ar ķeizara Nikolaja I rīkojumu viss bija jāatstāj pa vecam. Ikgadējās sinodēs garīdznieki arvien apsprieda, kā celt mācītāju varu un autoritāti izglītības lietās. Spiediens pieauga.

Arī Vācijā, Prūsijas valstī, skolas bija pakļautas garīdzniecībai. Bet turienes Hiršbergas ciema skolotājs Frīdrihs Vilhelms Vanders, cēlies no trūcīga drēbnieka dzimtas, atklāts, parupjš vīrs, 40. gados sāka publicēt rakstus un brošūras: tautskola nedrīkst būt baznīcas kalponīte, mācību iestādes jānodod valsts pakļautībā. Viņu iedēvēja par Sarkano Vanderu. Viņa rakstus aizliedza, pašu pratināja, atlaida no darba. Pirms 1848. gada revolūcijas Vanders piedalījās Berlīnes revolucionāri noskaņotos pulciņos, tika ierakstīts policijas «melnajos sarakstos» kā visnegēlīgākais Vācijā pastāvošās kārtības nodevējs un ienaidnieks.

Kurzemes skolotājus 40. gados gatavoja Irlavas seminārs no Prūsijas ataicinātā teicamā pedagoga K. Zadovska vadībā. Seminārs skolotājos ieaudzināja viņu cēlā uzdevuma apziņu. Taču semināru tāpat kontrolēja garīdzniecība. Ko gan Kurzemes skolotāji 40. gados varēja zināt par Sarkano Vanderu?

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras daļā bibliotēku darbiniece I. Klekere 1982. gadā uzgāja mazformāta burtnīciņu ar 20 lappusēm — «Par skolu»¹. Tas izrādījās 19. gadsimta 40. gadu vai 50. gadu sākuma rokraksts. Autors sevi nosaucis tikai beigu piezīmē vācu valodā: «Skolu draugs lūdz savus amata brāļus šo eksemplāru norakstīt un ar līdzīgu piezīmi palaist cirkulēt starp amata brāļiem par labu un svētību tautskolai un tautai.» Anonīmā «skolu drauga» lūgums ticis izpildīts: mūsu rīcībā esošais teksts ir noraksts (to pierāda pārrakstišanās kļūdas), ko gatavojuši divi cilvēki. Tas atrasts Kalētos, valodā ir kurzemnieku izlokšņu īpatnības, tātad — Kurzemes skolotāju darbs.

¹ FS 1609, 10. Atraduma publicējums — Apinis A. Vērtīgs liecinājums // Skolotāju Avīze. — 1983. — 1. jūn.

Pēc neliela ievada autors īsumā atstāsta kādu no Vandera dumpīgajiem sacerējumiem. Zemniekam esot nepieciešamas daudzveidīgākas zināšanas, nekā pašreiz sniedz skola. «Ka skola un baznīca šķirās, ir sen mana vēlēšanās; to pašu arī vēlās visi ļaudis. Jo tauta tad tik top uzcilāta un nāk pie gaiša prāta un valsts tad tik liela un stipra paliek, ja skola no baznīcas jūga pavisam atsvabināta. — — — Kur lielāka vara dieva kalpiem, tur tumšāki un nospiesti ļautiņi.» Arī bēdīgais skolotāju materiālais stāvoklis kļuvis labāks, un viņi tad varētu sevi visu veltīt bērnu audzināšanai, ja skolu pārņemtu valsts. Nobeigumā Vanders aicina skolotājus pielikt spēkus, lai to panāktu: «Biedri, nostājieties rindēs un cīnījieties to labu cīnīšanu ar nešaubīgu ticību un pastāvīgu garu, cerēdami, ka uzvarēsiet!»

Kurzemē jautājums par baznīcas vai valsts uzraudzību skolās bija ne šauri pedagoģiska lieta, bet uzbrukums svarīgam feodālās sistēmas palieku iecirknim. Atcerēsimies arī, ka daļa latviešu inteligences toreiz izglītību uzlūkoja par galveno kļūmīgās sociālās situācijas atrisinājumu. Tā arī šī burtnīciņa izrādās par mēģinājumu iejaukties samilzušā problēmā, par nozīmīgu publicistiskās domas piemīnēkli.

Bet kas varēja būt tās autors? Acīmredzot viņš meklējams tajās aprindās, kas sagatavoja skolotāju pašapziņas kāpuma vilni, to vilni, kurš saskatāms nedaudz vēlāk pedagogu konferencēs. Šis aprindas 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā centrējās ap brāļiem Andreju un Jāni Spāģiem. Tiesām, Meldzeres skolotāja un nākotnē pazīstamā jaunlatviešu darbinieka Andreja Spāģa vēlākajos rakstos pāris izteicienu atbalso brošūriņu «Par skolu». Tā kādā vēstulē Kurzemes amata brāļiem viņš izsakās, ka skolotājam jāstrādā vairāk nekā algādzim. Tāda frāze ir arī brošūriņā. Tālāk burtnīciņā atrodama doma: «Tā sasodīta un dikti apsmejama skolmeistaru lepnība lai tālu no mums, bet tikpat [...] arī vērgu klanīšanās.» To Spāģis plašāk attīstījis speciālā rakstā «Lai paliek lepnība pa vienu un lišana pa otru roku, ej to labo vidus ceļu», kas ievietots viņa agri mirušajam brālim Jānim veltītajā piemiņas krājumā «Draugu vaiņaks» (Jelgava, 1853). Var droši spriest, ka Andrejs Spāģis apceri «Par skolu» labi pazina, akceptēja ar simpātijām. Tomēr diez vai viņš bija tās autors —

¹ Šai vietā papīrs bojāts, iztrūkst pāris vārdu.

brošūras izteiksme ir gan ļoti inteligenta, bet ne zinātniskas domu gaitas vadīta, turpretim Andreja Spāga raksti ir izteikti zinātniskā stilā. Varbūt sacerētājs bija Jānis Spāgis (1825—1852), kas, mācījies pie Zadovska, varēja būt informēts par tālaika Prūsijas pedagoģisko literatūru. Jānis Spāgis 1846. gadā bija spiests aiziet no Aizupes skolas kāda apstākļa dēļ, ko brālis Andrejs vēstulē trešajai personai nevēlējās minēt. Varbūt šis cēlonis bija tieši burtņīca «Par skolu»?

Diemžēl pašlaik nokļūt tālāk par šiem «varbūt» nav izdevies.

8

19. gadsimta 40. un 50. gadu mijā Dundagā pulsēja rosīga, arvien sasprindzinātāka sabiedriskā doma. Jaunajam skolotājam Frīdriham Mālbergam (1824—1907) rokās tika svarīgākie G. Merķeļa sacerējumi, un jūsmotāja dzīvītas bija vesels apvērsums. Vienu gadu Mālbergs nostrādāja Rīgā. Tieši tolaik, 1850. gada maijā, Merķelis nomira. Kā iepazīstināt plašākas latviešu aprindas ar diženā cilvēka veikumu un piemiņu? Mālbergs sarakstīja viņa biogrāfiju «Dr. G. Merķeļa mūža strauts».

Šo darbu viegli datēt. Ievaddzejoli runāts par Merķeļa nāvi, bet vienā norakstā atzīmēts eksemplāra izgatavošanas laiks — 1851. gads. Tātad biogrāfija sacerēta 1850. vai 1851. gadā. Pēc visām pazīmēm spriežams, ka tā bija paredzēta iespiešanai. Avīzes rakstam sacerējums par garu — 71 lappuse, tātad bija iecerēta atsevišķa grāmatiņa. Tomēr nezināmu, kaut arī nojaušamu iemeslu dēļ «Mūža strauts» iespiests netika un turpināja gaitu rokraksta grāmatas veidā. Pašlaik pieejams tikai apceres autormanuskripts¹. Tas esot piederējis F. Brīvzemniekam, pēc tam T. Zeifertam; tas 1934. gadā tika publicēts (bez beigu dzejojuma)². Taču pirmskara gados Rīgas vēstures muzejā bija E. Dinsberga pagatavots noraksts³. Autormanuskriptā sacerētāja vārds atzīmēts ar iniciāļiem «Fr. M.», bet Dinsbergs

¹ FB R M «Mālbergis F. I».

² Burtņieks. — 1934. — № 7. — 534.—545. lpp.; № 8. — 620.—635. lpp.; № 9. — 682.—693. lpp.

³ Minēts rakstos: Unāms Ž. Kā latvieši atrada Garlību Merķeli // Brīvā Zeme. — 1937. — № 292; Baumanis A. Daži vārdi par latviešu biogrāfisko literatūru. Rokraksts RLMVM 165226.

norakstā tos aizstājis ar vārdu «latvietis». Tātad bija nolemts darbu laist apkārt plašākās aprindās, kur nebija vēlams daudzinaut autoru.

1856. gada 1. jūnijā Juris Alunāns, būdams students Tērbatā, iesniedza turienes cenzoram «Mūža strauta» rokrakstu¹. Kā redzams pēc cenzūras izrakstiem, tā teksts redakcionāli atšķirās gan no autormanuskripta, gan no Dinsberga noraksta. Arī Alunāna rakstīts tas nevarēja būt (tā liecina gramatiskās formas). Rokraksts diez vai varēja būt gatavots cenzēšanai, atšķirības nevis mīkstināja saturu, bet, taisni otrādi, to saasināja. Visticamāk, ka Alunāna rokās bija nonācis kāds no cirkulējošajiem norakstiem, kas pavairošanas laikā parastā kārtā pārveidojies. (Bet varbūt tieši šis bija sākotnējais Mālberga teksts un mūsu rīcībā esošais autormanuskripts — tikai vēlāk nogludināts variants?) Darbs Tērbatā tika aizliegts, pamatojot: «nav pieļaujams raksts tautai, ja rakstā aplūkota personība, kas cīnījies un cietusi par zemāko tautas šķiru atbrīvošanu no augstāko atriebības».

«Mūža strauts» ir Merķeļa pirmā biogrāfija latviski, tapusi galvenokārt pēc viņa memuāriem. Mālbergs labi pazina arī pašas Merķeļa grāmatas. Apcere ir populārzinātniska grāmata, rakstīta ar izteikti inteligentisku pieeju. Autors ir pirmām kārtām pedagogs, ne publicists. Biogrāfija sacerēta gludā, literārā prozā, ar dzejoļu iestarpinājumiem, ar pārnestas nozīmes vārdiem un pat veselām gleznām.

Nedaudzās dabas ainas ir banālas. Turpretim visai veikli, pat mūsdienu lasītājam interesanti izdevušies Rīgas iespaidi, «kur ēkas kā sadauzīti pliki klints kalni biezi cita pie citas slienās klāt un torņi kā vareni bišķi pa starpām augsti jo augsti gaisos izceļās. Kur ļaužu bari, svētdienas drēbēs ik dienas gērbusies, it kā bitītes ziedos nāk un iet, ormaņi ar milžu ratiem skrej un brauc, kā visa zeme rīb un trīc.»

Mālberga nelielais talants īsti atraisījies sajūsmas spārnotajā, krāsainajā latviešu senvēstures redzējumā. Romantiski gleznains ir tā fons:

«Dziesmas paliek klusu, dūdas norimstās, miestīņš neputo vairs, visa daba iemieg pusnakts salda miega šūpulī, un viss paliek kluss, tik vien sviķu lāpas pa retiem pakal-

¹ Igaunijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs Tartu 321. f. 1. apr. 48. l. 40. lp.; 222. l. 222.—223. lp.; 316. l. 8.—9., 14. lp. Paša teksta nav.

niem koku galos tumši un sēri vēl mirdz, un tēvs Videvads, pie Romnoves jauko un kuplo ozolu piespiedies, dziļās domās būdams, jūtās savādu gadījumu: dabas dziļumi atverās vaļā, un viņas noslēpumi un augsti mūžīgi spēki ar saviem tikumiem un likumiem dodās cilvēkiem pazīties un darās ar vājiem radījumiem paliekamu derību.»

Mālberga stilu, liekas, ietekmējusi vācu romantiskā literatūra, precīzāk — tās triviālie refleksi viņa lasāmvielā.

Sociālo ideju plāksnē «Mūža strauts» daudz seklāks, piemēram, par J. Rugēna «Ar acīm redzētu ceļu uz Vidzemes debesīm». Mālbergs runā tikai par pretstatu — dzimniecības smagums agrāk un brīvības laime tagad:

Jo mūsu tēvi vērgu jūgā un spostā
No brīvības laimes nej sapņos manīj'si nav;
Tie nospiesti dzīvoja grūtā tumsības postā.
Bet viņu bērni no saitēm mēs raisīti jau.

Un pateicīgi tā pūliņa augļus še baudām.

Par tagadni Mālbergs arī tālāk neparaka neko vairāk kā šo ievaddzejoļa domu. Pēc dzimniecības atcēluma viņš nerāda nekādas ēnas.

Darba antifeodālā būtība ir autora sajūsmā par Merķeli. Par «Vanemu Imantu» Mālbergs raksta: «Nezinu vairs otru grāmatu, kas latvietim, kas savu tautu un kārtu mīl un vācu valodu prot, tik daudz patiesības par savu tautu izteiktu un tik jauki būtu lasīt kā šī» un «Nekādas grieķu un riemeru mīklas, dievekļu pasakas nav jaukākas lasīt kā tā patiesība šīnī grāmatā». Līdzīgi viņš cildina arī citus Merķeļa darbus.

Merķeļa galvenais patoss — ekspluatācijas nosodījums «Mūža strautā» atspoguļots netieši. Apcerē nav nevienas kritiskas piezīmes par muižniekiem un dzimniecības juridisko iekārtu kaut vai tikai pagātnē, vienīgi vairākkārt žēloti nelaimīgie zemnieki. Zīmīgi — «Latviešu» iztirzājumā Mālbergs pat nepiemin, ka Merķelis te prasījis dzimniecības atcelšanu (tas īsi teikts citā vietā), un bibliogrāfiskajā apskatā Mālbergam «Latviešus» — «nav vaļas še pieminēt». Taču lasītājus viņš atkal un atkal uzaiņina lasīt šo Merķeļa «pirmo vareno goda darbu», kurā stāstīts, «caur ko to bērni [latvieši] tik daudz gadu simteņus nāves ēnā smokstot». Un vēl — apcerei pievienots

15 lappušu garš dzejojums «Garamīlis» ar visai caurspīdīgu alegoriju.

«Garamīlis» ir latviešu literatūrā pirmais episkais dzejdarbs ar teiksmainās senatnes tematiku, tomēr līdz šim ne reizi nav publicēts. Astoņrindu pantos stāstīts par idilli Gantu zemē, par dabā auguša ideāla jaunekļa Garamiļa jūtām pret kaimiņa meitu Iemīli. Bet saderināšanās brīdī Garamīli sagūsta laupītāji, pārdod par vergu svešā zemē. Tur viņā ieskatās kunga meita Līda. Garamīlis uzzina, ka Gantu zemi iekarojuši varmāči no Badsprāgstu zemes.

Tiem nospaidītiem apakš vērgu svara
Nu mieru māca nūjas, pātagas.

Garamīlis raujas uz dzimteni, bet turp netiek. Saprņī viņš redz,

Kā badsprāgsti, kas izmirušieš badā,
Ar gantu taukiem lepni barojās
Un viņu dzīvību ar kājām bradā.

Bet sprņī viņam parādās arī nākotnes aina,

Kur rītenis pēc atklāj briesmasautu
Un Auseklis kur apspīd gantu tautu,
Kā gaismu blāzma varas darbus gremdē
Un milestības starus izplāta.

Taču Iemīle nogalināta, Garamīlis atgriežas pie Līdas, dzīvo laimīgs un dara laimīgu viņas tautu, iznīdēdams šai zemē bardzību.

Nasta, ko Mālbergs bija cēlis, izrādījās viņa spēkiem par smagu: dzejojuma sižeta risinājums ir naivs, garie jūtu tēlojumi ir nevarīgi salkani, skaidri saskatāmi nepārkausēti aizguvumi gan no literatūras par nēģeru verdzību Amerikā (vergu kuģis, vergu tirgus)¹, gan no Merķeļa «Vanema Imantas» (Garamiļa sprņis), gan no pseidoro-mantiskās literatūras dežūrpaņēmieniem. Necentisimies lasītājam iegalvot, ka dzejojumam būtu vērā ņemama literārā vērtība. Svarīgs ir kas cits. Gantu un Badsprāgstu zemes varmāču pretstatījumam jāatgādina Latvijas iekarošana un vācu bruņinieku uzkundzēšanās 13. gadsimtā, bet

¹ Iespējams, ka no H. Bičeres-Stovas romāna «Krusttēva Toma būda». Dundagā tas parādījās starp 1852. un 1855. gadu, un arī «Garamīlis», liekas, rakstīts nedaudz vēlāk par «Mūža strauta» pamatdaļu, jo pievienots uz atsevišķas loksnes.

protesta saucieni pret bardzību, necilvēcību bija aktuāli vēl tobrīd.

No teiktā lasītājam būs skaidrs, ka Mālbergs ar visu karsto sirdi bija pievienojies Merķeļa naidam pret feodālo apspiestību, tikai nevarēja to izteikt atklāti.

Toties klaji un dedzīgi Mālbergs no Merķeļa ideju arsenāla izceļ brīvās pagātnes idealizāciju. Merķeļa sacerējumu bibliogrāfiskajā pārskatā (nodaļā «Goda darbi») negaidot ielaužas vairākas lappuses garš jūsmīgs senatnes tēlojums, kas ir visa Mālberga sacerējuma kulminācija. Te šalc pirmatnīgi meži, te tauta dzīvo darbīgu dzīvi, prot liksmot un svin krāšņus svētkus Romnovē, te paceļas reljefs, pat monumentāls teiksmainā Videvada tēls. Senie latvieši «starpību tie nekādu nezin, visi ir vieni brāļi, viena tauta, visi ir vienlīdzīgi . . . Nabagu tie savā zemē nepazīst . . . zemes stūris katram brīvs.» Spēcīgi izteiktajā apziņā, ka latvieši ir tauta ar savu patību, kas izpaudusies pagātnē, atklājas Mālberga progresīvais patriotisms.

Laikā, kad Mālbergs rakstīja «Mūža strautu», tapa jauna kopība — latviešu nācija. Starp komponentiem, kas nāciju veido, viens no svarīgākajiem ir nacionālā apziņa. Tā atspoguļo attiecības un attiecību struktūru, kādas pastāv starp šīs kopības locekļiem, starp šo un citām nācijām. Nacionālā apziņa vien vēl nāciju neveido, bet nācijas tapšanas procesā neviens cits faktors šo komponentu aizstāt nevar. Jo svarīgāka tā ir apspiestām tautām cīņā par atbrīvošanos, šai cīņā tā arī visaktīvāk formējas.

Savukārt viens no būtiskākajiem nacionālās pašcieņas veicinātājiem visās zemēs ir tautas kopējās pagātnes pazīšana. Pie tam šai pagātnei nepieciešama kāda pozitīva vērtība, lai pamatotu nācijas līdztiesību ar citām. Tāpēc visur nacionālās atmodas sākumā tautas pagātne tiek tēlota tā vai citādi slavena, kā varoņlaikmets. (Latviešu rok raksta literatūras autori, kas izmantoja Merķeli, bija reliģiozi kristieši, tomēr jūsmoja par «pagānu» laikiem. Neviena tauta, kas cienī sevi, neatsakās no «pagānisma» perioda, jo tas ir varoņu, epopejas ideālais posms.¹) Nereti vēsturiskā īstenība tiek papildināta vai «uzlabota» ar fantāzijas palīdzību, pie tam fantazētāji paši tic šo izdomu īstenumam (Mālbergs nešaubās pat par Imantas leģendas Merķeļa varianta patiesumu). Nekādā gadījumā nedrīkst šos iztēles produktus kvalificēt par tendencioziem vēstures

¹ Гачев Г. Д. Ускоренное развитие литературы, с. 171.

viltojumiem — tie parasti izriet no progresīvas, būtībā pareizas vēstures koncepcijas.

«Dr. G. Merķeļa mūža strauts» tad nu tiecas latviešu idealizēto pagātņi kā dārgu mantojumu ievadīt sabiedrības apziņā.

Nevienā citā to gadu literārā sacerējumā skaistās kopējās senatnes tēma nav izvērsta tik plaši, neskan tādā pacilātībā kā «Dr. G. Merķeļa mūža strautā». Mālbergs kļuva arī par vienu no vēl tikai tālumā jaušamās nacionālās kustības priekšvēstnešiem, bet nacionālā kustība jau šajā aizmetņa stadijā savu centienu izpaušmei sāka izmantot Merķeļa ideju bagātīgo krājumu.

9

Viena no vispopulārākajām grāmatām 19. gadsimta pasaulē bija amerikāņu rakstnieces Herietas Bičeres-Stovas romāns «Krusttēva Toma būda» («*Uncle Tom's Cabin*»). Romāns ar autores maigās un stiprās sirds izsāpēto verdzības nosodījumu 1852. gadā nāca istā laikā un kļuva par sensacionālu bestselleru. Tai pašā gadā tas pārtulkots un iznācis arī vāciski. Par pirmo tulkojumu latviešu valodā ilgi uzskatīja Ernesta Dinsberga paveikto, kas ar nosaukumu «Unkel Toma būda» iespiests Jelgavā 1863. gadā. Tagad šis uzskats jākorrigē. J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā atradās Dinsberga rokraksts «Toms un Evangelīne» (ar piebildi apakštitulā «No Unkel Toma būdas izņemts»), kas datēts jau ar 1855. gadu.¹ Apskaužams ātrums — tikai trīs gadi pēc oriģināla parādīšanās. Burtnīca (115 lpp.) sākumdaļā ir tīrraksts, kas norakstīts no melnraksta, tālāk darbs turpinās melnrakstā, visbeidzot, pāris lappušu ir tikai shematisks uzmetums. Taču titullapā Dinsbergs atzīmējis, ka manuskripts domāts kādam viņa draugam Kārlim Šleseram. Tātad arī šis tulkojums bija paredzēts izplatīšanai rokrakstā, kaut dāvināšanas nodoms galu galā droši vien nav realizēts.

Dinsbergs acīmredzot tulkojis pēc vācu izdevuma. No plašā romāna viņš izvēlējies vidusdaļu — aprakstu par Toma dzīvi Klara (Sentklēra) namā (14.—29. nodaļas, izlaižot 19., 21., 23. nodaļu). Kā rāda virsraksts un arī teksts, Dinsbergam daudz nozīmēja gaišais meitenītes Evangelīnes (Evangēlīnas) tēls.

¹ RLMVM 118749.

Latviskojums ir ļoti saīsināts. Dinsbergs īsinājis dabas aprakstus, garus monologus, arī dialogus, dzīves tēlojumus. Tā pazudusi romānam būtiski svarīga estētiska iezīme — episkais plūdums. Izlaisti pārspriedumi ar smalku psiholoģisku analīzi (Klara audzināšana, precības), bet saglabātas sulīgākās, sadzīviskākās ainas (mis Ovelijas, t. i., Ofēlijas revīzija Klara saimniecībā). Tas arī saprotams — Bičeres-Stovas stila jaukumi un elegantais anglosakšu humora cauraustais stāstījums vēl nebija uztverami ne pašam Dinsbergam, katrā ziņā ne jau nu viņa lasītājiem, kas uz to nemaz nebija gatavoti. Romāns oriģinālā ir tipiski inteligentisks, Dinsbergs to pāradresē vienkāršiem lasītājiem. Tulkojuma fragmentārisms nemaz nav jūtams, darbības norises ir skaidras, domugaita nepārprotama.

Zaudējums, salīdzinot ar oriģinālu, ir jūtams vērtību skalā. Ikviena laba daiļdarba tulkojums, parādot lasītājam nepazīstamas, nepierastas, bet oriģināla tapšanas zemē gandrīz vai aksiomātiskas vērtības, paplašina viņa aksioloģisko amplitūdu. Dinsberga tulkojumā šis slānis sašaurināts līdz minimumam. Un vēl — raksturu vietā sniegti tēli — idejas nesēji ar kādu vienu uzsvērtu īpašību. Bičeres-Stovas oriģinālam piemīt spēcīga estētiskā ievirze, Dinsberga tulkojumam — tikai sabiedriski ētiskā.

Viss tikko minētais nebūt nav neveiksme — arī šis tulkojums ir dziļurbums problēmā. Tas izriet no ievada, ko Dinsbergs patstāvīgi pievienojis stāstam (iespiestajā variantā šis ievads aizstāts ar citu, neitrālu). Cilvēkmīlestība tiekot pārkāpta gan verdzības iekārtā, gan tur, «kur vēl laudis dzimtu kārtā tur, ko viņu kungi jeb dzinēji ieskata par savu mantu jeb īpašumu, ar ko var darīt, kā pašiem tīk: dzīt un nodzīt pie darba, sist un strāpēt, kad tik dusmas, un pārdot vai izmīt pret kaut kādu citu lietu, ko vairāk iekārojos, kā pret suni, zirgu, zābakiem u. t. j. pr. Šī netaisnība bija vēl nesen arī mūsu mīļā Kurzemē! Un vēl mūsu tēvi atminās gan, kā muižnieki ar ļaudīm dzīvojuši.» Bičeres-Stovas romāns Dinsbergam kalpo skaidrākai dzimtniecības netaisnīguma modelēšanai.

Šajā modelēšanas nolūkā tad arī tulkotajā vēstījumā daži momenti īpaši uzsvērti («mācība un verdzība kopā nesaderas»), pat mainīta dažu teikumu jēga un pierakstītas frāzes, kā oriģinālā trūkst (vācu tekstā: «*Die Post existierte für ihn nicht*»¹; Dinsbergs latviski: «kurš vērgam ļaus

¹ «Pastis viņam [rakstītnepratējam Tomam] neeksistēja.»

skolā iet? — — — Jo tas neko nemāk, jo savam kungam labs priekš dzīšanas»).

Dinsbergs ievadā paslavē Aleksandru I par dzimtniecības atcelšanu Baltijā, tomēr par muižniecības patieso noskaņojumu nelolo nekādas ilūzijas: «Lai gan viens otrs muižnieks šā tā vēl spaid un darbojās, taču to vairs nevar, ko dzimtu laikos varēja, un arī goda un taisnības labad jākaunās.»

Dinsberga kritiskā doma dodas vēl tālāk. Verdzību nosodīdams, viņš līdztekus principā nosoda valsts varu, kas ļauj gan dzīt, gan sist, t. i., ekspluatēt un ekspluatāciju nodrošināt ar ārpusekonomiskiem spaidiem. Dinsbergs ievadā ļoti skaidri uzsver verdzības un dzimtniecības cēloni — bagātības vairošanas kāri. Viņš kritiku vispārina, attiecina uz visiem laikmetiem. Dinsbergs redz, ka arī jaunlaiku gars, kas liek valdniekiem atcelt verdzību, daudz nespēj: «Šādiem kristīgiem kungiem nebija nekāds prieks, ka ļaudīm caur brīvību labāki klāsies, bet vairāk žēl, ka tiem nu uz tādu vīzi savi ļoti labi peļņi zudis un tie ļaudis vairs nevarēs dzīt un sist kā lopus, savu bagātību un lepību vairodami.» Visas šīs atziņas Dinsbergs summē: «Kuram cilvēkam ir tā vara otru par savu dzimtu vai vērgu turēt?! — to otru cilvēku, kas dažkārt daudz jo labāks un godīgāks nekā viņu negantīgais dzinējs, kas to par savu ieroci tur uz bagātības vairošanu?»

Nekonkrētāks par J. Ruģēnu, K. Kaktiņu, F. Mālbergu, Dinsbergs tomēr izteicies par viņiem principiālāk — «Toma un Evangelīnes» ievadā viņš Latvijas apstākļus sasaistījis ar visas pasaules apspiesto un apspiedēju nesamierināmo pretrunu, nostājies pret jebkuru ekspluatāciju vispār.

19. gadsimta 30.—50. gados rokraksta literatūra izvērtās daudzveidīgāka žanros, tematikā un motīvos, izplatījās jaunos novados, atstāja dziļākas un ilgstošākas pēdas nekā agrākie sacerējumi. Tā rokraksta literatūras daļa, kurā vadību pārņēma topošā intelīgences, sakļāvās ar pārējo latviešu rakstniecību, ievijās vienotā literārā procesā, kļuva par tā turpinājumu aiz robežas, pāri kurai iespīestā veidā publicējamie darbi nedrīkstēja doties. Tikai — rokrakstuniecīgās tirāžas dēļ tajos izteiktās idejas vēl nevarēja izplatīties vispār nacionālos mērogos, ieplūst nācijas kopējā apziņā tieši. Kā katras nacionālās atmodas priekšvakarā,

rezonējošā vide sākotnēji bija intelektuāļu grupa, ko nodarbināja tautas vēsture un nākotnes perspektīvas, kultūra un masu apzinīguma līmeņa celšana.

Rokraksta literatūras darbi, kas skāra sabiedriskās attīstības būtiskās problēmas, attieksmi pret dzimtniecības atcelšanas likumu radīto kārtību risināja no dažādām pozīcijām, autori pārstāvēja dažādus slāņojumus. Neizvirzot domu par radikāliem vai revolucionāriem pārkārtojumiem, tomēr atrazdamies opozīcijā, viņi meklēja izeju kapitālisma attīstības pastāvošā veida ietvaros, meklēja sabiedrības pozitīvas attīstības ceļus nākotnē. Savu tautu viņi mīlēja, un «brīvība» viņiem bija svēts vārds.

Vai dieva pasaule iekārtota taisnīgi?

«Bet citi lielās bēdās vaid
Un palīdzību allaž gaid'.
Tie zināt grib, par ko tas nāk,
Kas viņiem krustu uzlikt māk,
Un nevar taču galā tikt,
Un prātu nevar mierā likt.»

J. Ruģēns. «Ijaba stāsti»

1

Arī šoreiz cenzūras vara izrādījās šķietama. 1863. gadā Kurzemes Evaņģēliski luterāniskā konsistorija, saņēmusi Jāņa Ruģēna dramatiskās poēmas «Ijaba stāsti» manuskriptu, aizliedza to iespiest, jo darbs nesaskanot ar svētajiem rakstiem, varot izraisīt necieņu pret dievvārdiem, maldus un māņticību. Kurzemes konsistorija šo lēmumu paziņoja arī Vidzemes konsistorijai. Taču «Ijaba stāsti, dziesmu vīzē sarakstīti» — dzejā dramatizētas Bībeles leģendas ainas, kopējā apjomā tuvu 100 iespiestām lappusēm —, par spīti šim aizliegumam, izplatījās rokrakstā. Zināmo norakstu skaita ziņā tas ir viens no rekordistiem visā 18. un 19. gadsimta latviešu rokraksta literatūrā. Ir bijuši vismaz divi autormanuskripti¹, bez tam pašlaik reģistrēti vēl septiņi noraksti². No šiem septiņiem seši, liekas, radušies Valmierā vai Ziemeļvidzemē.

Dzejojums publicēts tikai 1939. gadā, un tikai mūsu gadsimta 70. gadu beigās to analizējis literatūrzinātnieks R. Pussars.³ Viņš to pārliecinoši raksturojis kā filozofisku poēmu.

¹ Vienu no tiem redzējis dzejnieka brāļadēls P. Ruģēns (viņa vēstule FB R M «Ruģēns J. I»), cits izmantots iespiedumam grāmatā: [Ruģēns J.] Kad atnāks latviešiem tie laiki?, 275.—364. lpp.

² VB R X 40, 1, 15; VB R X 40, 1, 16; VB R XA 157 № 13; FB R M «Ruģēns J. I»; RLMVM 40057; V. Villeruša īpašumā (mikrofilma VB R X 40, 1, 43); P. Ruģēna pagatavotais (minēts viņa vēstulē).

³ Pussars R. Ar filozofisku poēmu pret feodālo tumsonību // Bibliotēku zinātnes aspekti / V. Lāča LPSR Valsts b-ka. — 1980. —, 4(9). — 102.—115. lpp. R. Pussara publikācija daļēji izmantota šajā apcerējumā.

«Ījaba stāsti» sacerēti 1859. gadā. Bija sākusies jaunlatviešu kustība — 1856. gadā iznākušas Jura Alunāna «Dziesmiņas», parādījušies jaunlatviešu raksti «Mājas Viesī». Bet 1859. gadā vēl nebija nedz «Sētas, dabas, pasaules», nedz «Mūsu tēvzemes aprakstīšanas», nedz «Pēterburgas Avīžu», nedz K. Valdemāra, A. Spāga, K. Biezbarža «ciņas grāmatu». Gaiss jau trīsēja, jaunlatviešu kustības apveidi tika jaušami, bet lielās idejas vēl nebija skaidri izteiktas, filozofiskās domas jomā «spēka lauki» vēl nebija iezīmējušies. Šai brīdī Rugēns nāca ar savu filozofiski piesātināto poēmu. Rugēns nebija jaunlatvietis, taču vienmēr dzīves parādību vērtējumos kaut kas viņu tiem tuvināja. Vai arī «Ījaba stāstos»?

2

Jau viens no pirmajiem Rugēna rokrakstu apkopotājiem V. D. Balodis konstatējis, ka «Ījaba stāsti» sarakstīti pēc vācu rakstnieka J. V. Millera grāmatas «*Hiob. Dramatisches Gedicht*»¹, kas 1850. gadā izdota Amerikas Savienotajās Valstīs, Ņūorleānā. Grāmata ir ārkārtīgi reta. Bez panākumiem tā tika meklēta 1939. gadā, arī 70. gadu beigās, kad netika atrasta pat nevienā Vācijas Demokrātiskās Republikas bibliotēkā. 1982. gadā beidzot atradās eksemplārs tepat Rīgā, V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas rezerves fondā². Grāmatā ir P. Krumberga īpašuma spiedogs, Krumbergs bija valmierietis un Rugēna laikabiedrs, tāpēc diezgan droši var spriest, ka šis ir tieši tas pats eksemplārs, ko izmantojis Rugēns.

Par Johanu Vilhelmu Milleru pazīstamajās vācu enciklopēdijās un biogrāfiskajās vārdnīcās nekas nav rakstīts. Kāpēc grāmata izdota Amerikā? Poēmas saturs liek domāt, ka tās autors bija republikāniski vai pat revolucionāri noskaņots vācietis, kas pēc 1848. gada revolūcijas varbūt bijis spiests emigrēt. Millers bija izglītots, daudz lasījis domātājs, taču ne liela dzejas talanta īpašnieks.

Sīzeta pamatam Millers izmantojis Bībeles legendu par Ījabu. Sākuma ainās Jehovu (dievu) kaitina Sātans, apgalvodams, ka ticīgie tikai uzpirkti ar Jehovas labdarību. Sātans gatavs saderēt, ka pat Ījaba izslavētā uzticība ir

¹ «Ījabs. Dramatisks dzejojums.»

² Tagad VB R W2/2843. Informācija par atradumu — Apīnis A. Jāņa Rugēna filozofiskā poēma «Ījaba stāsti» un tās pirmavots // Grāmatas un grāmatnieki. — R., 1985. — 123.—132. lpp.

šķietama. Dievs derības pieņem, atļauj Sātanam nodarīt Ījabam visādus ļaunumus. Aiziet bojā Ījaba lopi, gani, dēli, viņam uzbrūk briesmīga slimība. Ījabs sāk šaubīties par dieva labestību. Centrālā ir aina, kad Ījabu apmeklē trīs gudrie — Elifass, Bildads un Cofars. Kad Elifass cildina dzīves priekus, Ījabs atbild, ka tie pieejami tikai veselajiem, un jautā — kāpēc dievs savu meistardarbu cilvēku nomāc ar tūkstoš nelaimēm. Bildads apgalvo, ka dievs visiem atmaksājis pēc nopelna. Ījabs to neatzīst — ļaužu apspiedēji krīt gan, bet posts, ko tie nodarījuši, labots netiek. Cofars izsakās, ka taisnīgais saņem algu iekšēja mierinājuma veidā, kāds liegts ļaundariem; Ījabs iebilst, ka sirdsapziņas tiesa cilvēkus labākus nepadara un ne-taisnie laimi bauda netraucēti. Ar šo ainu autors noārda reliģijas svarīgākās sociālās doktrīnas. Visā poēmā iepīts arī diezgan daudz izteikumu ar sabiedrības kritikas raksturu. Beigu izlīdzne ir formāla: Ījabs, kaut nespēj dievu atzīt par taisnīgu, tomēr gatavs pielūgt viņa lielumu, tātd Jehova derības laimējis. Jehova savukārt deklarē, ka ļaunumu var pārvarēt cilvēks pats ar darbu, mērenību, gudrību. Tā poēmas centrā tiek ievirzīts cilvēks un viņa spēja pārveidot pasauli.

Rugēns Millera darbu atveidojis brīvi. Viņš ņem katru Millera domu, it kā noģērbj tai vācisko izteiksmi un sniedz to lasītājam jaunā patstāvīgā vārdu un tēlu ietērpā. Tipiski vāciski daudzvārdīgās tirādes Rugēns īsina, dialogos turpretim pusrindas izvērš līdz pilnām. Millera pants nedaudz klab, Rugēna — vairāk. Taču Millera runasveids ir vītēnāks, Rugēna — atsperīgāks. Millers raksta lasītājam, kam ir solīda skolas bagāža vispārīgajā vēsturē, literatūrā, dabzinātnēs, pat filozofijā, turpretim Rugēns no sava adresāta neprasa vairāk kā tikai Bībeles pazīšanu. Viņš tiši izvēlas vienkāršus vārdus, brīžam pat īsti rupjus. Kā Milleram, tā Rugēnam labi izdevies Bībeles leģendu izvērst uzskatāmās ainās ar biežu vietas maiņu, ar brīžam asiem konfliktiem. Rugēna tēli ir raupjāki, ar šaurāku rīcības motivāciju. Tāpēc kā īsti raksturi palikuši tikai divi — Ījabs un viņa sieva Āmara.

Millera atziņas Rugēnu tik ļoti saistījušas, ka viņš tās padarījis par savām. Tomēr tālāk būs redzams, kur Rugēns jūtami novirzās arī no Millera idejām. Tā literatūrzinātnei ir tiesības runāt par Rugēna poēmu, nevis viņa tulkotu sacerējumu. Jo vairāk tāpēc, ka «Ījaba stāstus» Rugēns dēvējis par savu vērtīgāko un mīļāko darbu.

Rugēns savos «Ījaba stāstos» godprātīgi pārnesis Millera poēmas domu bagātību. Tomēr, nonākdama citā vidē, citā sociālā un literārā kontekstā, tā ieguvusi arī citādus, ļoti zīmīgus vaibstus.

Rugēns patstāvīgi raksta poēmas nobeigumā:

Caur savu saprašan' un spēku
 Tam [cilvēkam] pārvaldīt būs pasaulsēku;
 Lai mācās pazīt katras lietas dabu,
 To var tad brūķēt viņš priekš sevis.

Šai nolūkā Rugēns nodarbojas ar zināšanu propagandu, kas Milleram nebija jādara. Zeme starp planētām esot

Pēc lieluma ar citām tā kā zīle;
 Ap Sauli tā ar visu spēku griežas
 Un vēl ap savu pašu asi sviežas.

Millera tekstā nav ne vārda par Zemes kustību ap savu asi, Rugēnam šī doma atkārtota divreiz. Astronomijas vēsturnieki noskaidrojuši, cik tolaik Latvijā bija svarīgi izplatīt heliocentrisko pasaules uzskatu — vēl ne tuvu tas nebija ieviesies ļaužu apziņā. Citur Rugēna Jehova apgalvo:

Kā citās zvaigznēs dzīvo, to es zinu.

(Millera tekstā arī šāda izteiciena nav.) Citu pasaulu apdzīvotības ideja (ko izteicis arī dižais vācu filozofs I. Kants) patiesībā bija trieciens baznīcas centrālajai — pestīšanas — dogmai (Jēzus atpestījis no soda tikai Zemeslodes cilvēkus; kas tad būs ar citu pasaulu iedzīvotājiem?).

Kur Millera Jehova jautā — vai tad man, lai novērstu nelaimes, vajadzētu lauzt likumus un izjaukt spēku harmoniju, tur Rugēns raksta, ka Saule un zvaigznes

Tā gājušas caur tūkstoš gadiem,
 Tā ies vēl tās uz radu radiem,
 Kamēr šī lielā pasaul' stāvēs,
 Nekas tās viņu ceļā kavēs. —
 Viss iet pēc saviem likumiem.

Šais rindās izteikts deisma pamatprincips: dievs pasauli gan radījis, bet tālāk tā dzīvo pēc saviem likumiem. Salīdzinājumā ar teismu (visu pasaulē, pat mata nokrišanu no galvas, nosaka dievs) deisms ir pakāpe tuvāk ateismam. Nule citētie fragmenti rāda, ka Rugēna pasaules uzskatā

nozīmīgs bija arī apgaismes mantojums, kas viņu satuvina ar jaunlatviešu darbību tautas izglītošanā.

Rugēns bija nonācis līdz parādību duālistiskās būtības izpratnei:

Tik katra lieta nav it laba,
Tai pielīp allaž slikta daba.

(Millera formulējums «katra lieta no sākuma ir nepilnīga» ne tuvu nav tik krass.) Viss poēmas sižets balstīts duālismā. Pretišķības viena ar otru jo cieši saistītas. Sātans zina: pasaule bez velna vairs nebūs pasaule.

Kad nebūs vairs nu ellē ciesties,
Tad negrib vairs pie dieva griezties.

Tāpat pāris norādījumu lasītājam dialektiskā domāšanā.

Neatkarīgi no Bībeles leģendas pirmām gan Millers, gan Rugēns iztirzā sociālā taisnīguma tematu. Rietumeiropas 1848. gada revolūciju liecinieks Millers domā plašās kategorijās, sauc tiesā firstus, absolūtismu, iekarotājus, tautu apspiedējus, valsts un baznīcas varu. Latvijā iekarotāji sen nebija plosījušies, bet absolūtismā un valsts varā zemnieki redzēja pretsvaru feodālajai ekspluatācijai. Tāpēc šīs vietas «Ijaba stāstos» atveidotas vāji, paslīd garām lasītāja uzmanībai. Nemaz neatveidotas palikušas Ijaba mutē liktās spēcīgās rindas:

*Der Sieger wälzet Strafgesetze
Mit Schwert dem Unterworfenen auf.*¹

Temata kulminācija ir Sātana jautājumos par velna uzdevumu:

*Wer hilft dem Priester und Tyrannen
Das Volk in heilsam Joch zu spannen,
Da es nich fällt in Barbarey
Und bricht der Ordnung Kett' entzwei?*²

Rugēnam šī vieta reducēta līdz minimumam:

Kas ļaudis apakš jūga spaidīs?
Kas vairs nu mācītājus klausīs,
Kā viņi grēku prātu lauzīs?

¹ Uzvarētājs ar zobenu uzveļ soda likumus uzvarētiem.

² Kas palīdzēs priesterim un tirānam

Jūgt tautu veselīgā jūgā,

Lai tā nekristu barbarismā

Un nesarautu kārtības važas?

Toties spēcīgi ir Rugēna uzbrukumi tiem kungiem, kuru varu latviešu zemnieki un citi Rugēna kārtas biedri izjuta ik dienas. Kā precīzi šāvieni mērķi skan Ījaba iebildumi Bildadam:

Bet tie, kam nauda ir iekš maka,
Tos nabagus stumj allaž akā.
Tie mazie zagļi, tie tiek kārti,
Bet lielie tikai drusciņ bārti.
Ar naudu bāzt var acis ciet
Tiem, kam ir kāda tiesas liet',
Tas bezkaunīgais stāv iekš goda,
Bet kaunīgais, tas nāk iekš soda.
Kas stipra tauta, tā dzen citu nost
Un dara mazai tautai lielu post',
Un saka: tas no dieva likts,
Lai kalpo augstiem, kas ir sliktis.

Pēdējās četras rindas atbilst Millera tekstam:

*Ein starkes Volk vertreibt das Schwache
Und heuchelt, es sey Gottes Rache.¹*

Covars (Cofars) savukārt tik ļoti nokaitinājis Ījabu un pašu Rugēnu, ka tie viņam sviež acīs vārdus, kādu Millera tekstā vispār nav: netaisnīgajiem —

Tiem auglīgi ir viņu lauki,
Un paši tā kā vepri tauki,
Pār bikšu skrotēm vēders gāžas,
Jo katru reiz tie pilni bāžas;
Kā baļļas mātītes ir resnas,
Uz visu vīzi ļoti greznas.

Mūsu apcerējumu lasītājam jau zināms, kas palika Rugēna «ienaidnieks № 1», un visus šos smagos apsūdzības vārdus var droši pirmām kārtām adresēt Latvijā valdošajam vācu virsslānim. Rugēna niknuma uzbrāzmojumi «Ījaba stāstos» ir saturā un virzībā identīti tai atbalsij un atbalstam, ko jaunlatviešu centieniem izrādīja zemnieku kustība un tās rokraksta literatūra 19. gadsimta 60. gadu pirmajā pusē (par to būs runa nākamajos apcerējumos), bet izskanējuši jau dažus gadus agrāk.

Rugēnu nodarbinājis jautājums par ciešanu jēgu. Lūdzam lasītāju ieskatīties šī apcerējuma moto vārsnās, kas paplašina Millera trīsriindu domu.

¹ Stipra tauta padzen vāju
Un liekuļo — tā esot dieva atmaksa.

Atbildi Ruġēns meklē Bībeles leġendā un Millera poēmā.
Vai atrod? Sātans kādā vietā interpretē Ījaba šaubas:

Tas neesot vis žēlīgs dievs,
Kam esot prieks par citu mokām,
Kas radīti no viņu rokām.

Ījaba sieva Āmara, prāta balss un cilvēcisku jūtu vadīta,
arī saceļas:

Voi tu kāds slepkavs jeb kāds blēdis esi,
Ka tādu smagu slogu nesi?

Pats Ījabs:

Kāpēc tad viņš, ko radīj's, moka,
Ar bēdām viņa prātu loka?

Kas skaitīt var to bērnu pulku,
Kas nav iekš grēkiem krituši
Un tak jau šūplī cieš daudz mōkas,
Un vecāki raud, žņaudzot rokas . . .

Kāpēc šie tā ir cietuši . . .

Visbeidzot izlaužas secinājums:

Dievs taisnis nav, to sacīt varu.

«Tajā ietveras tik liels spēks, tik neapstrīdama loģika, ka leģendas sižetam obligātais izlīdzinājums darba beigās neko būtisku vairs nespēj ne izdzēst, ne mainīt,» raksta R. Pussars.

Atbildes par ciešanu jēgu nav. «Ījaba stāsti» nozīmē platu Ruġēna soli projām no reliģiskās ortodoksijas. Dieva taisnības problēma patiesībā ir dzīves kārtības taisnīguma problēma. Ruġēns atšķirībā no Millera poēmā to izvērsis par galveno. Ruġēns, tāpat kā Ījabs, līdz mūža beigām palika ticīgs, tomēr pasaules iekārtas taisnīgumu neatzina. Viņš pietuvojies pasaules literatūras revolucionārā romantisma mūžsenajam jautājumam par «svešo vainu»: vainīgi vieni, bet cieš un iet bojā citi, nezināmi spēki vada cilvēka likteni, izkropļo viņa dabisko harmonisko attieksmi pret īstenību.

Ruġēns ir pārliecināts humānists. Nevis likteņa triecienu nomocīta vecīga vīra nevarīgas žēlabas, bet enerģiska vēlme palīdzēt cilvēkam pārvarēt ļaunumu. Jā, ļaunums ir, liktenība ir, bet ir arī iespēja tam stāties pretī:

Ikvienam būs uz labu dzīties!

Viņš cīnīties var pretī droši,
Tā visas bēdas pārspēt koši.

Ticība cilvēka paša spēkiem tad nu ir vēl viens moments, kas «Ījaba stāstus» tuvina jaunā, topošā laika dzīves izjūtai, tā filozofiskajai domai.

Rugēna «Ījaba stāsti, dziesmu vīzē sarakstīti» ar savu filozofiskumu ir tālaika latviešu literatūrā neparasta parādība. Tāpēc pirmajā brīdī paradoksāla var likties viņa poēmas lielā izplatība rokrakstos. (Milzenīgo tekstu parakstīt nebija vis nieka lieta; to varēja uzņemties tikai cilvēki, kam šis dzejdarbs bija īpaši dārgs.)

Pirmkārt, liekas, te darbojās tas apstākļis, ka lasītāji labi pazīstamu sižetu sastapa interesanti literarizētā veidā. Tālāk — «Ījaba stāsti» bija viens no vērienīgākajiem darbiem tālaika latviešu rakstos, tas varēja saistīt cilvēkus, kas bija noskaņoti uz pārdomām. «Ījaba stāstu» lasītāji, cik spriežams pēc norakstu kvalitātes, bija paglitoti intelektuāli un pusinteliģenti. Treškārt, Rugēns, tāpat kā visi tālaika latviešu tulkotāji, lokalizētāji, patapinātu sižetu pārstrādātāji, oriģinālu bija vienkāršojis, tuvinājis neelītāra lasītāja uztverei. Šādu rīcību nekādi nedrīkst vērtēt par negatīvu. Vienkāršošana bija literatūras demokratizēšana. 19. gadsimta latviešu grāmatniecības un literatūras visbūtiskākā iezīme (arī augstākajos sasniegumos) ir demokrātisms, tuvība relatīvi ļoti plašai auditorijai. Laika gaitā demokrātisms izrādījies vērtīgs kultūras ieguvums; aizsākums tam meklējams pirmo latviešu literātu darbībā. Beidzot, «Ījaba stāstu» popularitātei labvēlīgs bija arī to parādīšanās brīdis. Zīmīgi, ka divi noraksti¹ tapuši 1863. gadā, daži nedatētie arī ap to pašu laiku. 1863. gadā jaunlatviešu raksti jau bija radījuši plašu savilņojumu tautā, vienlaikus zemnieku kustības jaunus uzplūdus pavadīja liela aktivitāte antifeodālas rokraksta literatūras izplatīšanā. Acīmredzot Rugēna darbs gāja kopsolī ar vispārējā progresa, pretmuižnieciskās un antiklerikālās cīņas ideju kopumu.

¹ VB R X 40, 1, 15 un VB R X 40, 1, 16.

Liels smieklis

«Ha ha, ha hā!
Vot joki mājā!
Ganiem aust diena —
Kungi spriež tumsu.»

Satīrisks dzejojums
1864/1865

1

Līdz šim aplūkotā rokraksta literatūra ir nopietna, pat drūma. Taču ir atrodami arī tādi rokrakstā izplatīti sacerējumi (gandrīz vienīgi dzejas formā), kuru galvenais ierocis ir kluss pasmējiens, aizrautīgs joks, dārdošu smieklu kaskādes. Bet, pirmkārt, tie tapuši sakarā ar kādu lokālu, konkrētu smejamu parādību, un, pašai parādībai iznīknot, daļa darbu pazaudējusi nozīmi, aizmirsusies, nomētājusies. Otrkārt, daži jokpilnie pantojumi saglabājušies tikai folkloristu pierakstos vai arī dziesmu burtnīcās starp neskaitāmām sentimentālām ziņgēm, tāpēc ne tuvu visi nav bez milzu darba apzināmi. Atliek pēc pašreiz pieejamiem tekstiem un faktiem iezīmēt it kā punktētu jautrā žanra attīstības līniju. Mēģināsim to izdarīt.

Senākais zināmais satīriskais dzejojums runā par mācītāju P. E. Šacu Tirzā; viņš tur darbojās no 1837. līdz 1853. gadam, tātad arī 58 rindas garais dzejojums «Es pats Šacs» tapis Tirzā šai starplaikā. (Ja pamfletā tēlo to pašu zēna pēršanas gadījumu, ko min tālāk aplūkotais 1853. gadā uzrakstītais vāciskais dzejojums, tad «Es pats Šacs» arī būs sacerēts 1853. gadā vai īsi pirms tam.) Trīs dzejojuma «Es pats Šacs» norakstus paglābis J. Misiņš.¹ Tādi cirkuļējuši Tirzas apkārtnē vēl ilgus gadus pēc Šaca aiziešanas. 1862.—1864. gada nemieru laikā dzejojums atrasts arī Spārē pie Cēsīm, kur tas nokļuvis no Āraišu draudzes skolas². Talantīgais asprātis bija pratis savām rindām it kā

¹ Divi FB R M «Misiņš J. 116», viens publicēts grām.: Rancāns F. Jānis Misiņš un viņa bibliotēka. — R., 1963. — 37.—39. lpp.

² LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 301.—302. lp.

iedot spārnus — tās folklorizējās.¹ Vēl 1927. gadā pantu fragmenti pierakstīti no 80 gadus vecas teicējas Kosā.²

Dzejojums sākas ar mācītāja pavēli savam kalpotājam:

Kārlī, ej tu uz to bērzu,
Lauz man brangus žagarus!
Ne uz biksēm — pliku miesu
Mācīt vajag rakarus.

Žagarus Kārlis jau gan atnes, bet kult nevainīgu bērnu —
to nu viņš nedara vis.

Pilnām dūsmām tad pats Šacs
Cērt tik pats, vai galv', vai acs.

Pret zemniekiem mācītājs ir augstprātīgs, bet

Kungi viņu godā ceļ.

Autoram arī uz zemniekiem ir rūgts prāts, viņš pārmet:

Tie nemāk tev zobus rādīt,
Liekās sev' ar kājām spārdīt.

60. gadu nemieros atrastajā lapīnā pamflets «Es pats Šacs» norakstīts līdz ar vēl vienu dzejojumu vācu valodā «*Pasquille über den Tirsenschen Pastor Schatz*»³ piecpadsmit četrpantus pantos. Pēc vācu valodas kļūdām noredzams, ka šo sarakstījis latvietis. Norakstā atzīmēts oriģināla tapšanas datums — 1853. gada 16. aprīlis.

Paskvilai trūkst ironijas dzirkstīguma, tā tikai pamācīgi strostē, pat tieši uzsauc mācītājam, lai tas labojas. Šaca galvenā vaina — mantrausība.

*Er möchte alles selbst aufschlingen
Und doch noch was nach Hause bringen.*⁴

Jānis Ruģēns, kas arī pats savu dzīvi prata vērst labā anekdotē, esot dažādiem gadījumiem piemērotas dziesmas «purinājīs kā iz piederknēm». Dažs kas no šīs ražas tikai

¹ To pastāsta J. Misiņš (Misiņš J. Tirzas baznīcas un draudzes pagātne // Tirzas baznīca 1826.—1926. — [R., 1926]. — 32. lpp.) un A. Niedra (Niedra A. Autobiogrāfiski apcerējumi. FB R M «Niedra A. 23», 87. lpp.).

² FS 279, 1850.

³ «Paskvila par Tirzas mācītāju Šacu», LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 300.—299. lp.

⁴ Viņš gribētu pats visu aprīt
Un taču vēl ko mājup aiznest.

pieminēts Rietekļa, J. Krodznieka un citu valmieriešu atmiņās, dažs kas patvēries rokkrakstos un vēlāk publicēts¹. Pāris datētu dzejdarbiņu norāda, ka Ruģēns visvairāk smējies jaunrades otrās kulminācijas periodā 19. gadsimta 50. gadu otrajā un 60. gadu pirmajā pusē.

Virkne Ruģēna dzejoļu velk uz zoba viņa apkārtnes cilvēkus: «Slavēdami savas mājas» (radies krogā, kad tur ceļa kļaušu reizē sabraukuši tuvējo pagastu saimnieki), «Valmieriešu saimnieki», «Kauguriešu meitas», «Valmieras mācītāja ļaudis», «Kāda Vidzemes meita», «Stāsts par kādu Vidzemes tēvu, kas valkā priesteru svārkus un nes levīta cepuri». Citi «filozofē» par kādu dzīves parādību — «Подлохом» par cietumnieka sīkajiem prieciņiem, «Sīkstulis aiz kapa» par skopumu, «Dzērāja dziesma» par alkohola pievilcību.

60. gadu sākumā reiz svētdienas rītā Vecpiebalgas ceļos uz spīlītēs iespraustām lapiņām bijis izkaisīts asprātīgs dzejolis par turienes bravūrīgākajiem jaunekļiem. Tikai krietni vēlāk Kaudzītes Matīss darījis zināmu, ka autors bija jaunais skolotājs Jānis Austrīņš.² Noraksts ar nosaukumu «Kāds vārdiņš par Vecpiebalgas baznīcā gājējiem» iekļuva lielajā 1862.—1864. gada savilņojuma lietā.³ 1865. gadā dzejoli norakstījis arī piebaldzēns J. Vīgants, dodams tam virsrakstu «Kāds vārdiņš par tiem luktū gulētājiem baznīcā».⁴ Celtne esot slavena ar savu skaistumu. Bet vai tad nu bez ākstiem un ākstībām:

4. Jo daudz te deiču jaunkungu
Jeb, labāk sakot, pļukatu,
Kam baznīcā ir tāda viet',
Kur meitām labi pretī smiet.

6. Nu luktās tur ir istā viet',
Kur visi deiči kopā iet.
Kas augstāku vien sevi tur,
To neatradīsi citur.

(Šis motīvs izmantots arī brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiku» 3. daļas 2. nodaļā — Švauksa dižošanās baznīcas ērģeļu korī un sarunas pēc tam.)

¹ Noraksti VB R X 40, 1, 14; 40, 1, 17; 40, 1, 19—22; FB R M «Eiduks I» un «Cirītis M. I, II»; publicējumi grām.: [Ruģēns J.] Kad atnāks latviešiem tie laiki?

² Austrīņš A. Radu raksti // Atziņas. — Cēsis—Rīga, 1924. — 3. d. — 110.—111. lpp.

³ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 374.—375. lp.

⁴ FB R M «Vīgants J.».

Vīganta norakstā ir vēl otrs dzejojums — «Gaudas pār Piebalgu», kas arī varētu būt Austrīņa spalvas darbs. Tajā ar humoristisku pārspilējumu attēlotas baumas par gaidāmo panīkumu Piebalgā, kad tā tikšot pārdota citam muižniekam. Taču tas esot pelnīts sods par piebaldzēnu izlaidību, «andeles» garu, krāpt un zagāt kāri.

Kad 1864. un 1865. gadā notika Vidzemes zemnieku savīlņojuma izmeklēšana, administrācijai atklājās vesels satīriskās dzejas birums. Pamfletus pret Drabešu un Bīriņu muižas īpašniekiem, kā arī virkni sikāku, rokā nedabūja.¹ Bez iepriekš minētajiem dzejojumiem lietai varēja pievienot vēl četrus anonīmus sacerējumus, kas bija vērsti pret Nītaures mācītāju D. Treiju. Tie stilistiski un uztverē atšķiras, tāpēc droši vien būs dažādu personu uzrakstīti.

Trīs no četriem pamfletiem dzejā tapuši 1862.—1864. gadu laikā. «Zēnam brīnums»² ir stipri nerātns deviņpantu darbiņš par mācītāja «sāņusgājieniem». Pārējie ir bez virsraksta. «Steidz, Veselīt, un atnes olas»³ — ar šādu uzsaucienu viena sešpantu dzejoļa sākumā ķesteris tiek uzaicināts glābt mācītāju, jo

3. Raug, Treijiņš šodien baznīcā
Tā brēca savā sprediķā,
Ka rīklīt' tam it gluži fiks'
Patais' uz vienreiz tikai — «kiks».

Taču nelīdz arī olu kultenis. Par šā un iepriekšējā dzejojuma sarakstīšanu administrācija turēja aizdomās Nītaures saimnieku, nesen atlaisto skolotāju Kārli Spundi.

Plašā pamfleta «Krietnie ļaudis, kopā nāciet» (kopā 38 sešrindu panti) pirmā daļa lietai pievienota veselos astoņos eksemplāros, otrā trijos.⁴ Dzejojuma ideja, liekas, patapināta satīrā par Šacu. Treija grēku saraksts ir varen garš: gan augstprātība, lamāšanās un kauslīgums, gan rentnieku krāpšana, skopums, uzmācība sievietēm. Sprediķus un citus pienākumus viņš veicot pa roku galam vien.

20. Pašam Treijam dieva vārdiņš
Ir tik andel's ierocis.
Viņa paša lepnais prātiņš

¹ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 77., 91., 101., 132., 262., 391., 395., 399., 429. lp.

² Turpat, 8.—10. lp. divos eksemplāros.

³ Turpat, 62. lp.

⁴ Turpat, 48., 51.—54., 136.—139., 186.—189., 190.—194., 232.—233., 252.—254., 348.—350. lp.

Netic, ko pats sacījis.
Naudas dēļ tas stipri strādā,
Lai tā tiek, par to tas gādā.

Bet draudzi viņš mācot — nekrāt mantu. Viņš nīdējot skolotājus, terorizējot bērnus, bet mācībnieku priekšā esot smieklīgs. Laikam jau mācītāja kunga portrets bija īsti izdevies, ja pantojumu laudis tik labprāt pārrakstīja.

Negarais spriganais dzejolis «Ha ha, ha hā!»¹ ierēdņiem šķita rakstīts vēlāk un viņiem speciāli piespēlēts, lai no K. Spundes novērstu aizdomas par pārējo sacerēšanu. Tas tiešām ir radies tikai 1864. gada beigās vai 1865. gada sākumā. Pamfletists zina vēstīt: Treijs ar kukuļiem esot panācis, ka kungi viņu aizstāv, un «gani» — draudze neko pret viņu nevar padarīt.

Gans saka: «Treij rāda niķus.»
Šie atbild: «Tev došu plīkus!»
Gans saka: «Treij dara ļaunu.»
Šie — klausās, voi solis Treijs naudu.

Smieklu dzeja paplauka arī Kurzemē. 1864. gadā pie-rakstītas «Jaunauces pagasta ziņģes»². Katrs no 23 divu vai trīsriindu pantiem veltīts kādam saimniekam. Arī mā-cītājam ticis savs dzēliens:

5. Bilenšteins ir aitu gans,
Naudas grašu lasītājs,
Linus, vilnas prasītājs.

Ēdoles mācītājmuižā, baznīcā, krogā, kalvē, dzirnavās 1869. gada decembrī parādījās «paskvilas», kas bija adre-sētas mācītājam K. Šmitam viņa jubilejā. To teksti nav atrasti, zināma tikai paša mācītāja piezīme draudzes hro-nikā. «Paskvilās» viņam izteikts pārmetums, ka, paklausī-dams apriņķa iestāžu pieprasījumam, viņš baznīcā paziņo-jis dienu, kad no dažiem saimniekiem tikšot piedzīts uzspiests parāds muižniekam, un ieteicis rīkoties kā kal-pam evaņģēlijā, lai viņiem parādu atlaiž (t. i., pazemīgi lūgties un solīties maksāt).³

Mazsalacas pusē 1869. gadā radies garumgarais «Stāsts par Niguļiem» (121 četrriindu pants)⁴. Ar lielu patiku dze-

¹ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 435. lp.

² VB R X 57, 2, 33, 37. lp.

³ Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas. — R., 1928. — 1. d. — 117. lpp.

⁴ Krājumā VB R X A 157 № 13; M. Ciriša krājumā FB R M «Ciri-tis M. I, II».

jotājs klāsta, kā kādreiz turīgā Niguļa saimnieka dzimta, zaudējot pārticību, vainu redz burvībās. Energiskā māte, ielikusi vezumā gaļas gabalu un putrainu kuli, aulekšus aizlaiž meklēt zinātāju, kas varētu burvi padarīt nekaitīgu. Kad šķietamais palīgs atvests Niguli,

34. Tam tika rādīts zemīgs prāts,
Tam tika galdiņš balts uzklāts,
Ir sviesta telēk's, baltmaize
Un brandviņš glāzē, cepete.

Glābējs izliekas atburam nelaimes, pasola atklāt burvi — tas būšot cilvēks, kas noteiktā dienā nāks un prasīs dzert. Burvja godā nedomādams iekļūst — puisis, kas cerējis uz Niguļa Mārietu. Viss beidzas ar skaļu skandālu:

92. Visvairāk Mārietīņa ļļauj
Un niknus lāstu vārdus krauj.

Acīmredzot «Stāsts» bieži skandēts vai dziedāts, tāpēc tā sākums bija patvēries dažu cilvēku atmiņā un atzīmēts vairākos folkloras pierakstos¹.

Tai pašā krājumā² ierakstīti un ap to pašu laiku radušies 38 astoņrindu panti «Lozberu kronis par dāvanu Umurga Bībeles un misionies dziedātājiem». Limbažu dziedāšanas biedrības biedriem dievvārdi Umurgas baznīcā jākuplina ar dziesmām, bet, dievkalpojumam sākoties, tie krogā

7. ..Pie glāzes vēl atrodās.
Kas tiem ir katram priekšā,
Tie šauj tik visu iekšā.

Ar dziedāšanu baznīcā tā nu veicas, kā veicas, taču tūlīt pēc tam viņi atkal drāžas uz krogu, cauru nakti ālējas.

Nule pārlūkoto tekstu lielais vairākums attiecas uz 19. gadsimta 60. gadiem. Tāpēc var domāt par humoristiskās un satīriskās dzejas aktivizēšanos šai laikā. Šādas attīstības cēloni mēģināsim izskaidrot apcerējuma beigās.

2

Smieklu dzejas daļa sākotnēji būs izplatījusies mutvārdos, dziedāta pazīstamu dziesmu melodijās. Interesanta ir paralēle ar somu 19. gadsimta literatūras vēsturē

¹ FS 137, 123; 212, 104; 334, 1081; 1978, 1051; Bb 31, 979.

² VB R XA 157 № 13.

zināmajiem zemnieku dzejniekiem, kuru daiļradē mutvārdu tradīcija transformējās par rakstīto. Sacerējumus, kuru saturā bija ikdiena, autobiogrāfiski momenti, apkārtnes notikumi, didaktika, humors, satīra, viņi dziedāja, vēlāk paši pierakstīja. Viņu literāro formu ietekmējusi gan folklorā, gan grāmatas.¹ Rakstītajā latviešu asprātību dzejā sakars ar tautasdziesmu formu ir minimāls (izņēmums — «Jaunauces pagasta ziņģes»), tomēr kopējā noskaņa tuva folkloras garam — apdziedāšanās dziesmām, anekdotēm. Rokraksta literatūras jautro daļu gan tieši, gan netieši ietekmējusi 40.—60. gados sakupļojusi iespīestā latviešu dzeja, kurā tāpat netrūka zobgalības elementu. Var konstatēt pat populāru dzejoļu reminiscences. Tā dzejojumā «Ha ha, ha hā!» viens no «ganiem» pieprasa:

Lai tas [mācītājs] no mums šķirās,
Iet citur — tur durās un sperās.

Bet Limbažu dziedātājam

15. .. Iekš bārdas balss tam ķērās
Un liķers rīklē spērās.

Te pārfrazētas rindas no «Pēterburgas Avīzēs» citētā P. Krumberga dzejoļa par mācītāju J. Grotu:

Ķeries, veries,
Karies, turies un atsperies.²

Humoristiskajā un satīriskajā rokraksta dzejā tapa arī savas pēcteciņas tradīcijas. Vairākas satura līnijas atkārtojas no darba darbā: mācītāju kritika, saimnieku smieklīgo īpašību un izdarību apspēle. Tradīcija ir pāris trafaletu pantmēru ar nedaudziem izņēmumiem, līdzīgi uzbūves elementi. Piemēram izmantosim dzejojumu ievadfrāzes.

Paskvila par Šacu:

*Hört und erstaunt, was ich euch sage
Von eines Pfaffen Schändlichkeit!*³

Rugēns:

Klausait, laudis, ko jums teikšu,
Pirms es savas dienas beigšu,
Lieciet to nu labi vērā!
Tur būs jābrīnās bez mēra.

¹ Карху Э. Г. История литературы Финляндии. — Л., 1979. — С. 174—178.

² Pasta taša // Pielikums pie Pēterburgas Avīzes jeb Dzirkstele. — 1862. — № 4.

³ Klausieties un brīnieties, ko es jums sacīšu
Par kāda priesterā negodu!

Anonīms satīriķis par Treiju:

1. Krietnie ļaudis, kopā nāciet
Klausīt īstu taisnību!
Patiesību atzīt sāciet!
Teikšu it patiesību.

«Stāsts par Nigūļiem»:

2. Uzklusaities, ko stāstīšu
Ar labu, skaidru apziņu!

Kā katram rokkraksta literatūras žanram, tā arī smieklu dzejai ir sava «poētika» — komikas līdzekļu krājums.

Valoda parasti ir parupja. Smējēji reizēm uzšķiļ vārdu spēles. Tādi ir jau virsraksti «Ēs pats Šacs», Ruģēna «Подлохом» (no vācu vārda «das Loch» — «caurums, atslēgas caurums» un krievu prievārda «нод» — «zem»). Austrīņš apspēlē Avena uzvārdu:

16. .. Tas bada, grūž un spēkus rād',
Un sevi pašu priekšā stād'.

Tāpat rikojas arī Jaunauces ziņgētājs:

6. Kunkuliši putru vāra
Bez neviena kunkuliša.

Rakstītājiem un dziedātājiem, lasītājiem un klausītājiem ļoti patik pārspilējumi, hiperbolas, kas bieži izaug līdz karikatūrām.

Piebaldzēni

12. .. Nu pieci vairs neandelēs
Ap vienu pašu āzi.

Kad Treijs liek kungiem naudu galdā,

Tiem actiņas mirdz
Un pagībst tā sirds.

Reizēm izdodas laba situāciju komika. Tā Piebalgas švīti, luktās nonākuši,

8. Un nu, ko katris jaudā, spiež;
Neviens vairs otram ceļu griež,
Lai vien to laimī panāktu
Un luktu malu pasniegtu.

Treijs, rikli ar olu kulteni ārstēdams, grib turpināt dievkalpojumu:

5. Pēc kanc'les perša dziedāta,
Un draudze gaid' uz altāra,
Un Treijiņš nāk ar tīri fiks',
Sāk dziedāt, bet tik izdzied — «kiks»!
6. Nu: «Zapermente, donnerveter,» —
Tas dūrēm sit un splauj par meter'.
Tad kājām skrien uz māju fiks'
Un pasak' savai sievai — «kiks»!

Jo spēcīgs komikas līdzeklis autoru rīcībā ir kontrasts, negaidītība. Īpašam efektam vajadzēja rasties, kad humorā sprēgājoši panti bija jādzied nopietnas, gaužas dziesmas melodijā (tāda vairākkārt norādīta). Ik pa brīdim uzmirdz ironija — vārdu un izteikumu tiešajai nozīmei pretēja jēga. Ruģēns dzejojumu par svētuli beidz ar aicinājumu visiem, kas viņu satiek:

Tas lai sveicina un godā
Tēvu, kas sēž naudas podā.

Daudz ironijas ir «Stāstā par Niguļiem».

Smieklīgais ir tas, kas satīriskā personāža izturēšanās veids neatbilst viņa patiesajai būtībai. Visas personāžu tiešās runas izvēršas par negribētu pašatmaskošanos. Mācītāji Šacs, Treijs, Bīlenšteins īstenībā ir tik ļoti tālu no šai amatā sagaidāmajām augsti ētiskajām īpašībām un cieņīgās stājas. Atsedzot lietu īsto būtību, negatīvos «varoņus» tā padarot smieklīgus, satīriķi līdz ar to svin uzvaru pār pašu negāciju.

Taču rokraksta literatūras satīriskajā daļā šī uzvara nav pilnīga. Smiekli nav liksmi, līdzī to sprakstoņai dzirdamas traģiskas skaņas. Satīra ir rūgta tad, ja izsmietā parādība izrādās spēcīgāka par smējēju. Asaras slēpj Ruģēns, dzejojumu «Zēnam brīnums», «Steidz, Veselīt», «Ha ha, ha hā!» sarakstītāji, jaunaucenieks. Bet citi ar rūgtumu tieši konstatē negācijas nepārvaramību — Austrīņš, Niguļu un Limbažu dzērāju apdziedātāji. Treija pretiniekam, kas sarakstījis dzejojumu «Krietnie ļaudis, kopā nāciet», nīkums tik ļoti nokaitēts, ka smiekli vairs nenāk; tā ir gan satīra, jo lietoti satīras līdzekļi, tomēr satīra bez smieklīem. Pats par sevi saprotams, ka visos sacerējumos autoru pozitīvais ideāls ir klāt, vai nu izteikts, vai neizteikts.

Latviešu rokraksta literatūrā trūkst inteligentisko satīras līdzekļu — fantastikas, groteskas. Arī labsirdīgs, piedodošs humors, kur autori cilvēku vājības nenosoda, uzlūko par normālas dzīves daļu, pavīd retumis. Tikai Ruģēns, jaunaucenieks, arī bez dzēlīguma sameklē apkārtnes cilvēku raksturīgās īpašības. T. s. «jautrā apliecinājuma» aplūkojamā rokraksta literatūras žanrā vispār nav.

Rodas secinājums: gandrīz nav lietoti pasīvākie, rezonējošie komikas līdzekļi, turpretim lielā pārsvarā ir aktīvākās, uzbrūkošās formas. Zobgaļi ātri vien no personisko, nekaitīgo īpašību izsmiešanas pāriet pie sociāli negatīvā novērtēšanas. Zīmīgi — nav neviena teksta, kurā augstāka kārtā zobotos par sociāli zemāk stāvoša trūkumiem. Vēršoties pret savas kārtas biedriem, bez pārsūdzības tiesībām tiek nosodītas sabiedriski kaitīgas parādības. Bet vissmagākie šāviņi tiek raidīti pret darba cilvēka ienaidnieku — muižnieku, mācītāju.

Lielākā daļa rokraksta satīras tēlo atsevišķo. Bet visur autori ļauj nojaust, ka atsevišķais var būt vai jau ir vispārīgs. Katrs satīrisko rokrakstu tēls ir tips, izaudzis no savas vides un laika. Tipizācijas veidi ir divējādi — psiholoģiskais un sociālais. Pirmais pārsvarā ir Ruģēna dziesmās par apkārtnes cilvēkiem, Austriņa smieklos par Piebalgas luktu gulētājiem, daļā Jaunauces ziņģu, bagātīgi detalizētajā Niguļa ļaužu tēlojumā, otrs — Ruģēna veltījums «Vidzemes tēvam», cietumam, sīkstulim, «Gaudās par Piebalgu», Umurgas krogabrāju nosodījumā. Pamfletos pret mācītājiem Šacu un Treiju savijas abi veidi, iezīmējot jo raksturīgu Vidzemes vācu mācītāja tipu ar sociālām noteiksmēm pārsvarā.

Satīriskā dzeja parasti dzimst saspīlētās cilvēku attiecībās. Kad aiz personiskā konflikta slēpjas dziļāki sociāli cēloņi, lokālsatīra var iet līdzī politiskajai dzejai, to balstīdama vai pat pārvēršdamās tajā. Tā notika 1862.—1864. gada Vidzemes saviļņojumā, kur līdzās politiska satūra rokrakstiem, pat proklamācijām, cirkulēja lokālsatīriskie. Pamfletiem pret mācītājiem piemita tieša antifeodāla ievirze.

Tagad šķiet iespējams atbildēt uz jautājumu, kāpēc latviešu rokraksta literatūrā komiskās dzejas saplaukumu var vērot 19. gadsimta 60. gados. Cēlonis acīmredzot ir šī

žanra nule aprādītā lielā sociālā aktivitāte, rīcības griba. Individīda sabiedriskā aktivitāte plašos mērogos, vēlme pārveidot dzīvi varēja Latvijā pa īstam izvērsties tikai šai laikā, kad tika pārvarēta gadsimtus ilgusi nomāktība.

Smieklī ir tautas spēks. Komikas radītājs un viņa aizrautais līdzsmējējs domu un jūtu uzbrāzmojumā pārdzīvo dziļu iekšējās atbrīvošanās procesu. Komika, smieklī, ironija, satīra atbrīvo autoru un lasītāju no viltus autoritātēm, no uzspiestām mācībām, grauj novecojušu sociālu formu un uzskatu sistēmas monolitumu. To veica arī lielais smieklis latviešu rokraksta literatūrā.

Ganiem aust diena!

Ak, latvju cilts, jūs zemnieki!

«Redzi, visā Vidzemē ir mums, saimniekiem, atsacīts, mājas tiek izpostātas, un mēs — no tūkstošiem gadiem Vidzemes iedzīvotāji — esam tagad... visiem pasaulē vazankiem līdzīgi darīti.»

Proklamācija «Dedzīgi mīļoti tautas brāļi!»

1

19. gadsimta 50. gadu beigās sabiedriskais noskaņojums Baltijā pamazām kļuva nemierīgāks. Krievijā gatavojās atcelt dzimtniecību, sakarā ar to ļaudis gaidīja pārmaiņas varbūt arī Kurzemē un Vidzemē. Dundagas jūrmalā vairāki tūkstoši visnabadzīgāko iedzīvotāju — lībiešu — no liesajiem lauciņiem iztikt nespēja, nomas maksa jau izsenis viņiem bija nesamērīgi augsta. Tāpēc viņi piepelnījās ar zveju, zivju izvadāšanu, malkas piegādi pilsētām. Milzīgās Dundagas muižas īpašnieks barons K. Osten-Zakens no lībiešiem pieprasīja vēl papildmaksu par viņu blakuspeļņas avotiem. Kad zemnieki atteicās to maksāt, barons 1859. gada Mārtiņdienā (10. novembrī) lībiešiem uzteica līdzšinējos nomas līgumus, bet decembrī paziņoja jaunus, vēl drakoniskākus nomas noteikumus.

Tad četri drosmīgākie lībiešu vīri, viņu skaitā arī Nika Šūbergs, devās pie Baltijas ģenerālgubernatora. Viņi prasīja Dundagā ieviest kroņa taksi par zemes nomu vai arī, lai valdība no muižnieka atpērkot zemnieku zemes gabalus un tos iznomājot pēc saviem noteikumiem. 1860. gada februārī viņi saņēma atbildi — nekādu pārmaiņu nevajagot. Bet martā Dundagā ieradās komisija, kurā ietilpa tikai muižniecības pārstāvji. Šūbergu iekala dzelzīs, arī viņa trīs biedrus apcietināja, aizveda uz Ventspili. Aprīlī atbrauca ģenerālgubernatora sevišķu uzdevumu ierēdnis, atkārtoti nodiktēja zemniekiem drakoniskos noteikumus un pieteica, ka nepaklausīgos izlikis no mājām. Četriem vadoņiem, kas bija atvesti atpakaļ Dundagā, paziņoja, ka viņiem mājas tiek atņemtas, bet paši sodāmi ar cietumu un

rīkstēm. Jurgos (23. aprīlī) neviens lībietis no mājām negāja projām, pēc trim dienām sākās brutāla cilvēku izlikšana.

1861. gada sākumā Šūbergs saņēma 50 rīkšu sitienus. Taču, līdzko atveseļojies, viņš atkal bija ceļā uz Pēterburgu. Tur izdevās ķeizaram adresētu sūdzību iesniegt augstiem valdības ierēdņiem. Un atkal atbilde bija negatīva. Tad Šūbergs Dundagā palikt vairs nevarēja, viņš apmetās Pēterburgā. Vienlaikus ar jauniem lūgumrakstiem viņš uzsāka arī plašāku apceri, kas acīmredzot bija paredzēta izplatīšanai rokrakstā, jo adresēta nevis iestādēm, bet «kristītiem brāļiem». Nepabeigtais uzmetums — trīs ar pusi lielformāta lapas — Šūbergam tika atņemts 1863. gadā. Pēc vairāk nekā gadsimta šo uzmetumu arhīvā atradusi vēsturniece M. Svarāne.¹

Apceri Šūbergs nosaucis «Še ir patiesīgs notikums, ko muižnieki ir darījuši ar vienu mazu tautu no 2000 dvēsel, kas dzīvoja Kurzemes jūrmalā iekš Dundagas muižu (jeb pagastu), tanī 1859. g. — 1860. g. tas ir noticis»². Neskolotais rakstītājs nav pievērsis uzmanību valodas gramatiskajai pareizībai, tāpat notikumu pārskatāmībai, toties raksta jo tēlaini, bieži lietodams pat tiešo runu. Tā barons «kļiedze: «Lopi, nost no manim! Jūs zināt, ka es ir jums uzteicis, un es to zinu, ka es jums ir uzteicis!»

Autors nespēj stāstīt apvaldītā mierā. Komisijas vīri Dundagā «tad tur cauru nedēļu tiesu turēja un nabagu līvniekus pūlēja līdz nāvi pazudināt, ar kungu dzēre viņu un sampaneru un turēja prieku dienas ar līvnieku asinīm». Komisijas priekšsēdētājs iesauc Šūbergu istabā, piedāvā viņam mājas par velti (!), lai tik viņš paliekot mierīgs. «Uz to es atbildēja: «Es esmu mierīgs. Lai ir pēc taisnības: sprieden' jeb tā, kā kungs apsoliya priekš astoņiem gadiem, — to kroņu taks' (zemes vērtīb')!» Lasītāju satricina notikumu apraksta tiešums. Kad Ventspils pilskungs izliek zemniekus no mājām: «No mums viena sieva par 48 stundām nomire no tām mokām, un daudz sievas, kas uz grūtām kājām bija un ar maziem bērniem vēl iekš gultas, tape no gultas izrauti, un ar nažiem šuplu valgi sagriezti, un pusmiruši novesti.» Nepaklausīgie tiek turēti

¹ Svarāne M. Nika Šūbergs cīņā pret Dundagas baronu // Dabas un vēstures kalendārs 1983. gadam. — R., 1982. — 183.—186. lpp. M. Svarāne aizrāda, ka Šūberga apcere pārāk radikālā satura dēļ nevarēja būt domāta publicēšanai «Pēterburgas Avīzēs».

² LCVVA 412. f. 2. apr. 874. l. 26.—28., 31. lp.

Dundagas cietumā ļoti ilgi, «kamēr uti pusem bija noēduši» viņus, vēl citi, «mežā izdzīti, dzīvoja kartupela pagrabos».

Kad pēc vairākkārtējām sūdzībām atkal saņemts noraidījums un pārmetums par nepamatotu žēlošanos, Šūbergs izsaucas: «Saprotait nu, kristīti brāļi: viņi mūs moca līdz nāvi un paši lūdzas, lai mēs par to pie augstām tiesām nelūdzamies! (Voi tie nav buntinieki? Tie ir slepkavu dzimums!)»

Apcerē «Še ir patiesīgs notikums» runāts tikai par vienu lokālu notikumu, taču atspoguļojušās jaunās zemnieku kustības sākuma pamattēzes. Lībieši vēl neprasa pilnīga zemes īpašuma tiesības, tikai nomas normēšanu. Līdztekus jāatbrīvojas no muižnieka varas, tomēr respektējot arī viņu, — valdībai tikai jānodod tam attiecīgs rīkojums vai jāatpērk no viņa zeme.

Var uzskatīt par laimi, ka līdz mūsu laikam nonācis zemnieku cīņas apraksts, tās vadoņa personības apzīmots. Apbrīnojama ir Šūberga enerģija, misijas apziņa, ko baro gan taisnības izjūta, gan ciešās saites ar saviem «līviniekiem», gan atbildība par visu viņu dzīvi.

2

1862., 1863., 1864. gads Vidzemē. Klaušu nomāktajiem zemniekiem nesenie Krievijas dzimniecības atcelšanas likumi likās kā ideāls. No galvaspilsētas sāka nākt jaunās «Pēterburgas Avīzes», kurās skanēja līdz tam nedzirdēti droša un zemniekiem labvēlīga balss. Kāds lasītājs redakcijai sajūsmā uzrakstījis: «Zinām, ka to karu, ko vedat ar rakstiem, to mūsu dēļ esat darijuši.» Kāds cits: «Kad mani ar kultu, es nebrēktu, ja zinātu, ka tas «Pēt. Avīzēm» par labu nāk.» Aktīvākie zemnieki un inteligēnti meklēja pazīšanos ar K. Valdemāru, J. Alunānu un citiem jaunlatviešiem, kurus uzskatīja par saviem vadoņiem. 1863. gadā paklīda valodas, ka muižnieki Polijā un Lietuvā sacēlušies pret cara valdību, ka zemnieki atbalstot ķeizara karavīrus cīņā pret saviem ienaidniekiem muižniekiem. Pie tam valdība tur par to ar rīkojumiem atbrīvoja zemniekus un kalpus no pienākumiem pret muižu, pazemināja zemes izpiršanas maksu, piešķīra bezzemniekiem nelielas zemītes un nometināja viņus kroņa novados ar atvieglotiem noteikumiem.

Saviļņojums auga augumā. Šur un tur Vidzemē tapa iesniegumi iekšlietu ministram, troņmantniekam, ķeizaram ar lūgumiem aizsargāt pret pārliecīgām nastām un nomu, noteikt lētu zemes pirkšanas maksu, uz Vidzemi attiecināt Krievijas un Polijas likumus. Zemnieki cerēja uz klausu aizstāšanu ar naudas nomu, uz aizliegumu muižniekiem padzīt zemniekus no mājām un iejaukties pagasta dzīvē. Galvenie prasību izteicēji bija saimnieki, bet kalpi viņus atbalstīja, jo intereses sakrita — pēc iespējas mazāk tikt «dzītiem uz kārtu» muižā. Ja tiktu nosacīta lēta zemes izpiršana, tad arī kādai kalpu daļai pavērtos iespēja iegūt savu stūrīti.

Taču administrācija sāka tvarstīt lūgumrakstu iesniedzējus. Pagastu amatvīrus, kas lūgumus parakstījuši, atcēla no amatiem, pret viņiem sāka tiesas vajāšanu. Tad kļuva skaidrs, ka zemnieku cerības uz valdības palīdzību izrādījušas pilnīgi veltīgas. Cilvēkus apcietināja, daudzos dzīvokļos notika kratišana, tika meklēti un arī atrasti nelegāli raksti.

Tais gados no rokas rokā norakstos gāja Jura Alunāna plašā vēstule nomniekam Rušmanim vācu valodā.¹ Tas ir īsts traktāts par muižnieku un ķeizara antagonismu, par Baltijā gaidāmajām reformām. Leipcigā 1862. gadā iznāca anonīma brošūra «*Baltische, namentlich livländische Bauernzustände*»² (lasītāji vēl nezināja, ka to sacerējis K. Valdemārs). Tā tēloja zemnieku nenoteikto stāvokli starp brīvību un verdzību, kaismīgi uzstājās pret neprātu turēt divas tautas saimnieciskā atkarībā. Divi vīri neatkarīgi viens no otra ķērās pie tās tulkošanas. Liezēres skolotājs Jēkabs Pētersons paguva pārcelt latviski tikai sākumu³. Bet Rīgas skolotājs Augusts Spunde — iekarsīgs, izšķirīgs cilvēks — darbu paveica. Viņa tulkojumu pārakstīja citi, un arī tas kļuva par rokraksta publicistikas darbu.

Kā atzīmēts iepriekšējā apcerējumā, nemiernpilnajos gados tautā sakuploja dzejošanas tradīcija. Gluži dabiski, ka veidojās īpašs publicistiskās dzejas žanrs. Viens otrs autors cerēja šādus savus sacerējumus ieraudzīt «Pēterburgas Avīzēs». Laikraksta nodaļā «Pasta taša» divos pirmajos gados vien ir atteikumi kādiem desmit rakstītājiem, kuru dzejdarbi bijuši pārāk asi.

¹ Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». — R., 1937. — 3.—8. lpp.

² «Baltijas, īpaši Vidzemes zemnieku stāvoklis».

³ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 242.—251. lp.

Kāpēc rokraksta literatūrā tik labi iestrādāto publicistiska plaša apcerējuma formu tagad aizstāja dzeja? Acīmredzot brīva no izglītojošā un izziņas materiāla, tā bija aģitatoriskāka, cīņai piemērotāka. Iespējamajā latviešu dzejā jau kopš Vecā Stendera laikiem tika kopta sabiedriski politiska tematika, īpaši 40. gadu literātu A. Līvintāla, J. Ruģēna, A. Leitāna, E. Dinsberga daiļradē. Šī tradīcija saplūda ar tautas satīras tradīciju kopējā gultnē — publicistiskajā dzejā, kas pārņēma pat abēju formālos paņēmienus un vārdu krājumu.

Valmiermuižas rakstvedis Pēteris Krumbergs (1823—?), aktīvs «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādnieks, labprāt rakstījis dažāda satura dzejoļus, arī satīriskus, jo bijis liels zobgalis. Ap «Pēterburgas Avīžu» iznākšanas laiku viņš laidis tautā vairākus dzejojumus rokrakstā ar klaji antifeodālu ievirzi. Ziņu par tiem saglabājis Kaudzītes Matīss.¹ Viens dzejējums saucies «Latvieši priekš un iekš septiņsimts gadiem. Stāstu dziesmu virkne». Tās pirmajā nodaļā bijis šāds fragments:

Tik daudz gadus latvju tauta
Dzīmtus kungus apdziedās,
Cik daudz gadus tā bij rauta
Vergošanas mocībās.

Kad šai Bābelei atrauti
Un šās zemes mocībām,
Kur mēs tapām dzīti, kauti,
Debesis mēs nonāksam,

Tad mēs visi, sastājušies
Pie tā sviedru ezera,
Kas tur kopā sakrājušies,
Ko mums kungi izspieda,

Viņiem jauki nodziedāsim
Par tām liekām dzišanām
Un tiem pateicību dosim
Par tām ēstām pelavām.

Spirgta, talantīga dzeja, atmiņā paliekoša glezna. Krumberga smieklī caur sakostiem zobiem liek domāt, ka visam dzejojumam piemītusi satīriskā nokrāsa. Tradicionāls bija autora atskats senatnē, tradicionāls acīm redzami izmantotais avots — G. Merķeļa raksti.

¹ Kaudzīte M. Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. — Cēsis—Rīga, 1924. — 1. sēj. — 88. lpp.

Saviļņojuma izmeklētājiem Vidzemē 1864. gadā izdevās iegūt divos norakstos¹ anonīmu satīrisku dzejoli «Veca Pētera domas». 54 rindas rakstītas veikli. Kamēr visas citas tautas un īpaši jau vācieši (t. i., Baltijā privileģētās šķiras) ir «tik smalki un tik greznīgi, / Kā tīrā lepnībā vien tīti», latvietis — «Nodriskāts, nabags, nospārdīts» — tiek vēl no kanceles mācīts nekrāt mantu.

Tas ir tolaik progresīvajā publicistikā bieži cilāts temats, kura dziļākā jēga — prasība pēc zemnieku kārtas līdztiesības ar citām un pēc brīvas buržuāziskas attīstības.

Izmeklētājiem iznāca darīšana arī ar J. Rugēnu. Uzgājuši divos norakstos viņa dzejojumu vācu valodā «*Die Synode von Wolmar im Jahre 1863*»², viņi Rugēnu nopratināja. Tas ļoti nopietnā garā (droši vien, klusībā smīnēdams) iegalvoja, ka 327 rindas garais darbs esot garīga drāma. Dzejojumā bīskaps pieprasa no mācītājiem «atskaiti», bet tie sūkstās par ticības trūkumu, par ļaužu dzīšanos pēc pasaulīgiem labumiem. Cilvēki runājot, ka pagānu misijas līdzekļi aizejot citiem mērķiem. Visnelāgākā esot «Pēterburgas lapa» —

*Denn, was wir säen, pflanzen, gießen,
Das tritt es wieder mit den Füßen,
Macht manchmal Witze, die nicht passen . . .³*

Patiesībā pamflets ir viens no Rugēna lieliskajiem jokiem, smalka ironija. Bīskapa svinīgajā runā mudž visnodrāztākie un muļķīgākie melnsvārču štampi. Apstākļu pazinējiem autora izsmiekls noprotams no bīskapa uzbrūkuma hernhūtiešiem un no viena runātāja sašutuma par vārdā nenosaukta mācītāja (t. i., H. Braunšveiga) baznīcas reformu mēģinājumiem. Kā zināms, Rugēns no hernhūtiešu dzimtas bija cēlies un Braunšveigu ļoti cienīja.

Dzejojums liecina par Rugēna simpātijām pret jaunlatviešiem un par drosmi mācītāju kārtas kritizēšanā. Tātad viņš bija ticis vajā no agrākās mācītāju ietekmes. Pamflets ir viens no pašiem labākajiem Rugēna darbiem viņa jaunrades otrās kulminācijas periodā.

¹ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 49.—50., 157.—158. lp.

² «Valmieras sinode 1863. gadā» (LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 271.—278., 341.—347. lp.). Vienu norakstu pagatavojis J. Austrinš. Šāda sinode notika, bet ar tās faktisko norisi dzejojumam nav sakara.

³ Jo, ko mēs sējam, audzējam, laistām,
To tā atkal samin ar kājām,
Reizēm taisa nepiedienīgus jokus.

Kratišanā pie Rugēna tika atrasts arī otrs pamflets dramtizētā dzejā vācu valodā — «*Die neue Vermessung der Bauernländereien oder die Revisoren in Livland*»¹, 114 rindas 5 ainās. Viņš to piedēvēja nesen mirušajam Kokneses skolotājam M. Zariņam, tomēr tas varētu būt paša Rugēna sarakstīts. Pamfleta sākumā muižnieks nolemj pārmērīt zemnieku zemi, lai no viņiem iegūtu papildu nomu, pierunā revidentu paaugstināt zemes vērtību. Pēdējā ainā, atgriezdamies no muižas, zemnieks izmisumā izsaucas:

*Statt früher vierundzwanzig Thaler
Bin ich gestellt zum vierzig Zahler.
Der Teufel holen mag den Messer,
Den Kuchen-, Eier-, Hühnerfresser!*²

Pamflets tā cieši sasauca ar vienu no galvenajām zemnieku kustības prasībām — ierobežot nomas paaugstināšanas iespējas.

3

60. gadu sākumā Vecpiebalgā par ārstu strādāja Jānis Anžs Jurjāns — jaunlatvietis, K. Valdemāra studiju un domubiedrs. Administrācija viņu uzlūkoja par vienu no galvenajiem saviņņojuma vaininiekiem, un tas nebija bez iemesla, kaut pierādīt viņam neko nevarēja.

Pats palikdams ēnā, Jurjāns bija īstais Piebalgas spirtās garīgās dzīves rosinātājs. Jurjāns bija nodibinājis «biedrību» — literāru pulciņu, kurā piedalījās daži apkārtnes jaunieši un tuvējo Liepkalnes, pēc tam Ogres pagastu skolotājs Jānis Austriņš (1842—1919), kas dzimis turpat Vecpiebalgas Kaikašos.

Kaut gados ļoti jauns, Austriņš bija jau sacerējis «neskaitāmus dzejoļus»³. Literārajam pulciņam viņš bija vel-tījies jūsmas pilnu dzejoli «Tautiešu dziesma».

Mēs — latvju dēli — turam cienā
Par tautas laimi rūpēties
Un bezviltīgā prātā vienā
Kā brāļi kopā turēties.

¹ «Jaunā zemnieku zemes mērīšana jeb revidenti Vidzemē» (LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 404.—415. lp.).

² Agrāko divdesmit četru dāldeņu vietā
Esmu padarīts par četrdesmit maksātāju.
Lai velns parauj mērmieku,
Kūku, olu, vistu rijēju!

³ Izteiciens izmeklēšanas protokolā.

1862. gada beigās vai 1863. gada sākumā piepeši daudzās Vidzemes vietās parādījās dažādu roku pārrakstīts garš dzejojums — 66 astoņrindu panti ar nosaukumu «Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē», vēl pēc pusgada — īsāks, «Latviešu Jāņu dienas dziesma 1863» (15 četrpantu panti, ar datējumu 16. jūnijā).¹ Tikai 1929. gadā Kaudzītes Matīsa raksts² pavēstīja, ka abi pamfleti bijuši Austriņa darbs.

«Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē» un «Latviešu Jāņu dienas dziesma 1863» jau tūlīt iemantoja lielu ievērību, abi dzejojumi pieder pie nozīmīgākā devuma tālaika rokkraksta literatūrā.

Kā tapa Austriņa pamfleti? Ir daudz tieši pārdzejotu vietu, aizgūtu motīvu no Valdemāra brošūras par Baltijas zemnieku stāvokli; brošūras asā kritika par jaunā Vidzemes zemnieku likuma 359. paragrāfu, kurš ierobežoja zemnieku pārvietošanās brīvību, ierosinājusi «Latviešu Jāņu dienas dziesmu 1863». Daudzas domas smeltas «Pēterburgas Avižu» pirmo 15 numuru lielajos programmatiskajos rakstos. Kaudzītes Matīsam Austriņš teicās izmantojis G. Merķeļa «Latviešus». Mūsu apcerējumu kopsakarā interesants ir atklājums, ka Austriņš labi pazinis Ruģēna grāmatu «Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm», tāpēc par to drusku sīkāk. Tā, piemēram, «Jāņu dziesmas» beigu pantos jaušams tiešs aizgūvums no Ruģēna apceres:

Ruģēns	Austriņš
Šiem tautas draugiem gan arī ar Jeremiju dažreiz jāraud: «Ak, kaut es nebūtu dzimis nekā to nelaimi manu ļaužu redzēt.» Labāki es būtu citā tautā dzimis nekā tādā, ko citas tautas par kājslauķi brūķē.	12. Tev jānolād kā Ijabam Dzimtsdiena tavam dzimumam. Nelaimīgs ir, kas piedzimis Šai zemē, tapis latvietis.
	13. Tev glābšanas un taisnības Daudz vairāk būt' iekš pasaules, Ja lopu kārtā piedzimis Tu būt' iekš citas zemītes.

«Latviešu tautas gājumā» var saskaitīt vēl kādas sešas līdzīgas paralēles. Vai arī — runādams par izglītību (43.—46. pantā), Austriņš ar Ruģēnu acīmredzot polemizē, bet lieto Ruģēna argumentāciju un motīvus.

¹ Par abu pamfletu zināmajiem norakstiem sk. tālāk 148.—151., 154.—155. lpp.

² Kaudzīte M. Kāda nepazīta pirmcensona piemiņai // Rakstu krājums / Rīgas Latv. b-bas Zinību komis. izdots. — 1929. — 19. krāj. — 76.—81. lpp.

Ar agrāko rokkraksta literatūru Austriņu sasaista arī «Latviešu tautas gājuma» kompozicionālā shēma: ievads — atskats vēsturē — pašreizējais stāvoklis — programma-tisks nobeigums. Dzejojuma lielākā daļa veltīta sava laika publicistiskam iztirzājumam, tā sairst vāji saistītos kompleksos. Tvirtāk uzbūvēta «Jāņu dienas dziesma»: dabas plaukumam kontrastē jaunais zemnieku apspiešanas solis. Dzejojuma pēdējā trešdaļā izaug spēcīgs vispārinājums:

10. Tu maza, vāja latvju tauta,
Tu spiesta, šausta, saistīta;
Tas vārds tev piekrit «mocekle» . . .

Arī valodas līdzekļu izvēlē Austriņš tiecies tuvināties rokkraksta literatūrai. Tas spilgti redzams, abus pamfletus salīdzinot ar viņa paša garo dzejojumu «Karš starp ritergaru un brīvības varu» (domāts «Pēterburgas Avīzēm», palicis neiespiests¹). Pēdējais rakstīts inteligentiskā noskaņā, pilns svešvārdu un abstrakciju. Turpretim «Latviešu tautas gājuma» un «Jāņu dienas dziesmas» valoda ir robusta, priekšstati ņemti tikai no zemnieka dzīves. No veclatviešu rakstu valodas Austriņš raisās vaļā, tiecas uz dzīvo tautas runu.

Vājākā vieta Austriņa darbos ir dzejas tehnika. Papildam ir trafaretu un neveiklu atskaņu, aplamu uzsvāru, apostrofējumu. Panti monotoni klauz. Bet bija taču tolaik jau J. Alunāna augsti mākslinieciskā dzeja. Austriņš to noteikti būs pazinis, tomēr viņa talantam nebija pa spēkam pat atdarināt Alunāna cīruļdziesmas skanīgumu. Droši vien Austriņš to nemaz negribēja.

Abi pamfleti uzrakstīti dedzīgas agitācijas runas intonācijā, tomēr pamatnoskaņa ir drūmi nopietna. Elēgiskais tonis ieskanas jau «Latviešu tautas gājuma» pirmajā pantā:

1. Ak, latvju cilts, jūs zemnieki,
Jūs mani tautas brāji,
Pa Kurzemi un Vidzemi
Kas esat tuvu, tāji!
Jums uzskatot, tā sirds sāk lūzt
Un asras acīs spiežas, plūst,
Kad labi to nomana,
Kā jums ir dzīvošana.

¹ LCVVA 762. f. 1. apr., 7. l. 183.—210. lp.

Dzejojumā ir arī satīriskais elements. Kungi saka:

19. Ak, zemnieks, tev ir saules gaiss
Par brīvu, kā vēl vaj'ga?
Priekš apgērba tev ir kāds maiss
Un katrā stundas laikā
Tev kūlieni un sitieni,
Cik vien tik tūk, atrodami.

Labi izdevušās Austriņa un citu autoru pamfletu vietas ļauj apgalvot, ka rakstītāji stihiski tuvojās reālistiskam stilam. Būtu interesanti dzejojumus izanalizēt latviešu reālistisma ģenēzes kopsakarā. Tomēr pēc pamatuzdevuma pamfleti nav daiļliteratūra, bet publicistika.

4

Ko Austriņš vēlējās, pēc kā tiecās viņa pamfleti? «Latviešu tautas gājumā», autoram runājot par muižniecību, valda īsts kara pieteikuma tonis. Ar nicinājumu teikts, ka zemniekam nav nekāda labuma no mācītāju runām par dieva laipnību, arī bizmaņu motīvs sasaistīts ar mācītājiem. Jāpiezīmē, ka nedz Valdemāra brošūrā, nedz «Pēterburgas Avīzēs» nav nomanāma kaut cik asāka mācītāju kritika.

Atšķirībā no agrākās rokraksta literatūras Austriņa darbos pastiprināta uzmanība zemnieku dzīves saimnieciskajai pusei.

Saimnieciskajā panīkumā Austriņš redz cēloni zemnieku morālajam pagrimumam. Ruģēns dzeršanas postu uztvēra kā pagātnes palieku, «Pēterburgas Avīzes» («Par krogiem», 1862, № 8—9) šo nelaimi pamatoja ar zemnieku grūto dzīvi, bet Austriņš vaino muižnieku iedzīvošanās un uzkundzēšanās kāri. Ar skaidro zemnieka saprātu Austriņš saskata, ka garīgā attīstība atkarīga no materiālās dzīves apstākļiem. Viņš polemizē ir ar Ruģēnu, pēc kura domām turīgie latvieši tikai nicinot mācības, ir ar «Pēterburgas Avīzēm», kas propagandēja zemnieku skolas:

43. Ko palīdz mācīt, skubināt,
Lai latvieši jel mostas . . .

Ko palīdz jaunas skolas celt? . .

Vai domāt var uz skološan'
Tāds, kas vēl kunkst iekš bada?

45. .. Ar visu mācīšanu
Ir nieki tā nepaveiksies,
Līdz kamēr laiki atsteigsies,
Kas tiem to tiešām vēlēš
Un spēkus nenonāvēš.

Panti, kas pievēršas zemes nomnieku saimnieku juridiskajam stāvoklim, ir labākie visā «Latviešu tautas gājumā», un Austriņš tajos ir visneatkarīgākais no literārajiem paraugiem. «Brīvā konkurence» un «brīvie līgumi»...

40. It bieži vien tas atgadās
Kuntraktus pāri taisīt,
Kur kungam tad nepiemirstas
Tur citus skaitļus maisīt.
Ik reiz tas uzceļ dālderu
Par pāra rubļiem dārgāku...

Zemniekam vai nu jāpakļaujas muižas īpašnieka patvalī, vai jāzaudē eksistences pamats. Posta cēloni Austriņš redz tieši pastāvošajos likumos, kaut arī nevēršas pret valsts varu.

Latviešu pagātne tādā veidā, kā to rādīja G. Merķelis, J. Pulanam bija pašam jauns atklājums, kas rūpīgi jāstudē. Ruģēnam tā bija jau labi pazīstama, viņam bija jāsteidz par to pastāstīt citiem. Austriņa laikā priekšstats par seno laimīgo dzīvi un sekojošo zemes atņemšanu kļuva jau vispārējs, to vajadzēja tikai atgādināt. Tāpēc no visas Merķeļa motīvu bagātības viņam palicis viens — zeme, ko dievs devis latviešiem uz paaudžu paaudzēm īpašumā, bet vācu iebrucēji nolaupījuši. Austriņš neapelē pie senatnes slavas un nacionālā lepnuma. Nav Austriņa darbos nācījas veidošanās laikmetam tik svarīgo valodas, kultūras problēmu, pat kārkļuvācietības nosodījuma.

Austriņa nākotnes ideāls — «pastāvīga grunte» zemnieku rokās, sākotnējais mērķis («Latviešu tautas gājumā») — panākt, lai uz Vidzemi un Kurzemi tiktu attiecināts Krievijas 1861. gada dzimtniecības atcelšanas likums un tā papildinājumi Rietumnovadam («poļiem»). Tātad pretstatā Ruģēnam Austriņš uzskatīja par nepieciešamu mainīt pašu sabiedrisko iekārtu. 1862. gadā Austriņam likās, ka līdzeklis ir lūgums ķeizaram. Taču 1863. gada pirmajā pusē neveiksmi piedzīvoja lūgumrakstu kampaņa, kurā Austriņš bija piedalījies ar jauneklīgu sajūsmu. «Latviešu Jāņu dienas dziesmā 1863» par ķeizaru vairs

vispār nav runāts, autors vairs īsta ceļa neredz. Tā reālā īstenība pati kļiedēja viņa caristiskās ilūzijas.

Austriņa uzskatu pamats bija zemes nomnieku saimnieku intereses, tie tobrīd atradās zemnieku kustības vadībā. Viņš pamfletos, kā bija redzams, pieslējās programmai, ko izteica zemnieku lūgumraksti, bet svarīgos jautājumos jūtami atgāja no jaunlatviešu uzskatiem. Austriņš dzejojumos «Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē» un «Latviešu Jāņu dienas dziesma 1863» uzstājās kā zemnieku kustības ideologs.

5

«Dedzīgi mīloti tautas brāļi!» Četras lappuses garu proklamāciju ar šādu virsrakstu 1864. gada rudenī pa pastu saņēma vairākas pagastvaldes Vidzemē.

Pašlaik zināmi četri šās proklamācijas eksemplāri.¹ Tekstu pārrakstījušas, viena otru papildinādamas, divas personas. Beigās pievienots pieraksts «Biedrības locekļi» un šķietami piecu dažādu personu paraksti iniciāļu veidā; patiesībā tie ir vienas rokas darbs. Eksemplāri datēti ar 2., 12., 20. oktobri. Proklamācijas no Rīgas izsūtīja acimredzot kāda neliela radikāli noskaņota grupa.

Zināma tuvība agrākajai rokraksta literatūrai (religiska terminoloģija, jēdzienu dubultojumi) it kā noskārstama proklamācijas salīdzinājumos un epitetos, kas adresēti muižniecībai: «mūsu tautas spiedēji un ienaidnieki .. ir uz visu viltību daudz gudrāki nekā tā čūska paradīzes dārzā», «svešas tautas plēsoņi», «apridami suņi».

Proklamācijas sacerētāji sāk ar atziņu, ar kuru Austriņš beidza savu darbību politiskās dzejas laukā, — ilgas pēc ķeizara palīdzības izrādījušās veltīgas. Vainīgi, protams, esot muižnieki. Tāpēc autori aicina savervēt nelielus cilvēku pulciņus un nogalināt muižniekus, vajadzības gadījumā nodedzinot muižas. Bet valdības orgāniem pretoties nedrīkst, zaldātus vajag uzņemt «kā viesus un kā brāļus» un lūkot tos dabūt sev par palīgiem.

«Tā nāksim mēs pie pastāvīgas būšanas, un mums nebūs vairs apkārt jāsakraida.» Šādu mērķa formulējumu atšifrēt

¹ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 5.—6., 67.—71. lp.; PSRS Centrālais valsts vēstures arhīvs Ļeņingradā 1282. f. 3. apr. 133. l. 24.—25. lp. (fotoattēls grām.: Kozins M. Zemnieku kustība Latvijā XIX gs. 60. gados. — R., 1958. — Starp 256. un 257. lpp.).

palīdz draudu vēstules vairāku muižu īpašniekiem,¹ kas tika izsūtītas reizē ar proklamāciju. Tās arī solās rīkoties ar varu, ja nebūs pildītas saimnieku un puīšu prasības — mērena normēta rente vai mērena normēta māju izpirkšanas maksa.

Proklamācijas «Dedzīgi mīļoti tautas brāļi!» autoriem doma par vardarbību kā vienīgo nepieciešamo cīņas metodi nobriedusi, bez šaubām, vērojot notikumus Polijā, Lietuvā un Latgalē, kur apbruņoti zemnieki uzbruka muižniekiem. Tāpēc arī proklamācijā teikts: «Lai darām tā kā citas tautas un pestījamies sev!» (Vairākos Lietuvā, Baltkrievijā, Polijā izplatītajos uzsaukumos atrodams līdzīgs aicinājums, tāpat uzruna «brāļiem»; arī tur nereti skrejlapas piesūtīja aprinķu u. c. amatpersonām. Šādas sakrītības pat pieļauj domu, ka Vidzemes proklamācijas autori bija tos redzējuši.)

Neparasti spēcīgi proklamācijā pausta apziņa par tautas — «no tūkstošiem gadiem Vidzemes iedzīvotāju» — tiesībām uz tēvu zemi. Ar pēdējo ir saprasts ne tikai apstrādājamais zemesgabals vien. Autori runā par «savu dārgu tēvu zemi» un aicina: «Tēvu zemes pestīšana ir svēts darbs!»

Vēl joprojām proklamācija turas pie kopējas masveidīgas akcijas principa. Vēl joprojām mērķis ir mērena noma un zemes pirkšanas maksa. Bet jauns ir aicinājums iznīcināt muižniekus ar varu. Tajā atspoguļojusies zemnieku kustības tālākā evolūcija.

6

Kad nu galīgi kļuva skaidrs, ka nekādu pārmaiņu likumos nebūs, 60. gadu otrajā pusē saimnieki sāka iepirkt mājas par muižnieku diktēto maksu. Jaunlatviešu kustības priekšgalā izvirzījās mantīgie īpašnieki pilsētās un laukos, tie neprasiya agrāro attiecību demokrātisku pārkārtošanu, tikai lūdza tiesu un pārvaldes reformas. Bet nabadzīgākie saimnieki gadiem un gadu desmitiem mocījās ar pirkuma maksas kārtošanu, daudzi to nemaz nespēja; bezzemniekiem cerība uz savu stūrīti saruka pavisam. Un tā zemnieku kustībā atskanēja jauna prasība — sadalīt viņiem zemi bez atlīdzības. No 1863. gada vidus nemiernieki

¹ LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 60., 153., 168.—169. lp.

konsekventākos gadījumos prasīja arī muižu laukus un līdz ar to — likvidēt muižnieku varu vispār. Zemnieku kustībā vadība pārgāja trūcīgo saimnieku un kalpu rokās. Vienlaikus pajuka kustības masveidīgais raksturs. Šur tur sāka degt muižu ēkas, notika atentāti pret vienu vai otru muižnieku.

60. gadu otrās puses rokraksta literatūrā nozīmīgākais bija dzejojums «Rīme par mācību saviem tautas brāļiem»¹ 560 rindās. Divos tā norakstos atzīmēts 1866. gads; tas arī ir visticamākais šo vārsmu tapšanas laiks. Divos norakstos ir norādījumi uz autoru. Viens eksemplārs nosaukts «Ernst Dinsberga rīme»², otrā piebilsts — «Sacerēts no Dinsbergu Jāņa»³. Rakstnieks Ernests Dinsbergs nevar būt sacerētājs — pārāk atšķirīga ir valoda, stils, domugaita. Bet viņam bija brālis, mazāk pazīstams literāts Krišjānis Dinsbergs (1830—1904), 60. gadu pirmajā pusē tas dzīvoja Pēterburgā, aktīvi darbojās «Pēterburgas Avīzēs». Ap 1868. gadu K. Dinsbergs atgriezās no galvaspilsētas un iekārtoja jūrskolu Užavā, netālu no Ventspils. 1871. un 1872. gadā Ventspils apkārtnes zemnieku nemieros «Rīme» gāja no rokas rokā, tiesa par autoru apvainoja K. Dinsbergu, taču pierādīt neizdevās. Tomēr var domāt, ka dzejojums pieder gan viņam. Tā zīmīgi, ka autors runā ar zemniekiem kā no viņu vides cēlies, bet sarakstīšanas brīdī tālu dzīvojošs inteliģents. Tālāk — Ventspils apkārtnes nemieru izmeklētājiem izdevās «Rīmes» pēdas sadzīt līdz saimniekam Kristam Dāvidam, ar kuru K. Dinsbergam bija sevišķi sirsnīgas attiecības, un no Dāvida rokām 1872. gadā nākušie noraksti ir autortekstam daudz tuvāki nekā visi pārējie. Vēl norādījums — K. Dinsberga autobiogrāfiskajos sacerējumos, kur aprakstīts, cik netaisna bijusi viņa vajāšana par dalību nemieros, nav ne vārda, ka viņš nebūtu pamfleta autors vai ka par sacerēšanu viņš būtu apvainots nepamatoti.

«Rīmē» ir virkne aizguvumu no «Pēterburgas Avīžu» rakstiem, kas iespiesti līdz 1863. gada otrajai pusei, ir līdzība ar J. Austriņa «Latviešu tautas gājumu, sevišķi Vidzemē» un «Latviešu Jāņu dienas dziesmu 1863». Ja «Rīmi» sacerējis K. Dinsbergs, tad līdzību var viegli izskaidrot — «Pēterburgas Avīžu» redakcijā bija nokļuvuši

¹ Par norakstiem sk. tālāk, 148.—149., 151. lpp.

² Jaunlaiku kopija FB R M «Dinsbergs K. II».

³ LCVVA 4060. f. 1. apr. 815. l.

Austriņa pamfletu noraksti (sk. tālāk, 148. un 149. lpp.).

Ar nolūku vai bez «Rīmē» ieviesusies stipra Ziemeļkurzemes izlokšņu ietekme. Taču «Rīmes» autors pavisam ticis vaļā no veclatviešu rakstu valodas un mācītāju izteiksmes. Īpašu, lēkājušu toni dzejojumam piešķir neparasti daudzie vienzilbes vārdi. Literārās formas ziņā «Rīme par mācību saviem tautas brāļiem» paliek krietni iepakaļ Austriņa darbiem. Visu laiku tā vien liekas, ka autors bijis pārliecināts — jo rupjāk, jo tautiskāk. Bet reizēm viņam ir tieksme runāt aforistiski, un šīs vietas ir vislabākās:

26. ..Tava laime, nabags bauris,
Tava laime — plikais pauris,

27. Tava laime — liks kā kraķis,
Tava laime — pliks kā zaķis...

Kompozicionāli «Rīme» ir autora uzruna brālim — Kurzemes zemniekam. Tajā iestarpināta arī zemnieka retoriska atbilde autoram. Jaušama atrautība no tiešajām ekonomiskajām zemnieku vajadzībām, no viņu ikdienas. Dzīves materiāls salīdzinājumā ar «Latviešu tautas gājumu» daudz nekonkrētāks.

Pamfletu dinamiskāku padara daudzie jautājumi, uzmodinājumi, enerģiskie nosodījumi. Kopējā noskaņa ir skumji nebēdīga, ar krietnu «karātavu humora» piedevu, taču zemniekam autors par to atvainojas:

47. ..To es nerunāj', tev' smiedams,
Bet it žēli asar's liedams.

Turpretim par kungiem un mācītājiem pamfletists runā ar tādu sarkasmu, ka «Rīme» tālu pārspēj Austriņa stilu:

25. Tie tev sauc: «Man' mīļi draugil!»
Tie tie liemie istie skaugi;
Tie tik sev to mantu pilda,
Adu tev ar rikstiem silda.

7

Vēlreiz jautājums — ko šoreiz gribēja autors, kāds bija «Rīmes» sacerētāja mērķis?
Zemniekam viņš saka:

4. Plikums, badi, bēdas, mokas,
Izsalkums un briesmu rokas —
Tie ir tavi dārgumi,
Tie tav's dzīves gārdumi.

Zemnieks ir visbriesmīgākajā kunga patvaļā. Lappusēm gari ir zemnieku fiziskās sodīšanas apraksti. Tomēr autors neiedziļinās grūtību cēloņos, kā mēģināja Austriņš.

Nelielajā pagātnes ekskursā tikai aprakstīta muižnieku nezhēlība. Toties tālāk pilnā spēkā skan latviešu zemnieka tiesību apziņa:

88. Niknais krāpnieks un negantnieks,
Plītnieks, zvērs, vai tu tas mantnieks?
Voi tu ir tos plačus kantoj's?
Voi tu ir to gruntu mantoj's?

89. Ak nē, tas no mana cilta,
Kam tu atrāvis ar viltu.

Veseli 24 panti kritizē mācītājus no reliģioza cilvēka pozīcijas, visvairāk par turēšanos kopā ar muižniekiem.

Jaunums, kā trūka 60. gadu sākuma pamfletos, ir uzbrukumi buržuāzijas pārstāvjiem:

105. Dakter', skrīver', advokāti —
Visus met pār vienu kārti!
Muižaskungi tādi paši —
Uzsauc baurim strupi, aši.

«Kaunīgo latviešu» motīvs pāraug paštautas bagātnieku alkatības nosodījumā:

108. Daudz no šiem, no brāļu slakas,
Rok priekš brāļiem dziļas akas.
Cits no šiem ir viltnieks Jūdāss —
Līdz par naudu atņemt būdas.

No Austriņa praktiski materiālistiskās uztveres atšķiras aicinājumi izglītotiem strādāt brāļu labā, daudzkārtējie saucieni pēc gara gaismas un cilvēka cieņas.

Autors neformulē nākotnes ieceres, toties viņa rīcības programma radikāli atšķiras no 60. gadu sākuma rokraksta dzejojumu prasībām. Gandrīz trešā daļa teksta zemniekus mudina kungu vardarbībai pretoties ar bruņotu spēku:

50. ..Lai būt' kāds, kas tevi dauza,
Tam tu dod ar lielu bauzi

51. Tā, ka galva pušu sprēgā
Un viņš paliek it bez jēgal

100. Dod tak pret ar visu varu,
Lai ar iet it kā uz karu!

Autors nonāk līdz aicinājumam pašiem zemniekiem likvidēt muižniecību kā ekspluatatoru šķiru:

86. Kāpēc turam mēs šos vīrus?
Tos būs skaust no zemes tirus!

Aktīvās cīņas doma ir visa dzejojuma galvenā ideja. Aicinājums «izskaust no zemes» muižniekus, kam nav mantojuma tiesību uz «tiem plačiem» un «gruntu», nozīmēja prasību pēc muižu sadalīšanas bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Uz to cerēja arī Ventspils nemieru dalībnieki. Radikālākā nemiernieku grupējuma — bezzemnieku — programmas uzmetumā, starp citu, bija prasīts zemi sadalīt mazos gabalos. Tādējādi «Rīmes» programma atbilda visdemokrātiskāko zemniecības slāņu — kalpu, valinieku, sīksaimnieku — interesēm. Atšķirībā no proklamācijas «Dedzīgi mīloti tautas brāji!» pamfletists orientējās ne uz masveidīgu rīcību, bet uz individuālu izrēķināšanos. Arī šajā taktikas jautājumā Ventspils nemiernieki turējās pie tāda paša uzskata un gatavojās tā realizēšanai.

8

Nepilnu desmit gadu laikā zemnieku kustība strauji evolucionēja, virzījās no prasības uz prasību, un rokraksta publicistika sekoja visām tās fāzēm. Bet ne tikai. Šie rokraksti tieši iejaucās notikumos, piedalījās ļaužu noskaņojuma veidošanā.

Vidzemē satīriski un publicistiski dzejojumi, proklamācija, K. Valdemāra brošūra un tās tulkojums, J. Alunāna vēstule, Kurzemes mācītāju 1862. gada sinodes protokola noraksti ar R. Šulca runu pret «Pēterburgas Avīzēm» u. c. cirkulēja no rokas rokā, tika lasīti hernhūtiešu saiešanas namos, izdalīti tirgos, izlikti publiskās vietās. Jādomā, ka tekstus būs aktīvi izplatījuši Jurjāns un Austrīņš Piebalgā, cits centrs varbūt bija ap Rugēnu un Krumbergu Valmierā. No Rīgas reizē izsūtīja proklamāciju, draudu vēstules un dzejojumu «Ha ha, ha hā!» pret mācītāju D. Treiju, tiešs vai netiešs sakars ar šo izsūtīšanu bija skolotājam A. Spundem. No Cēsīm vienlaikus vairākām personām tika nosūtīti Austrīņa pamfleti. Drabešu muižas stārasts, liels grāmatnieks Jēkabs Vilips no Cēsīm un

Rīgas saņēma satīriskus dzejojumus un pamfletus, tos cītīgi pavairoja. Vēstulē Pēterburgas Latviešu biedrības darbiniekam Dāvim Grīntālam 1863. gada 12. decembrī viņš stāsta, ka no nezināmām personām Rīgā pa pastu saņēmis «Latviešu Jāņu dienas dziesmu 1863», to norakstījis kādos 30 eksemplāros, bet to pieticis ko izsūtīt «kārummyekiem» tikai uz Straupi, Burtniekiem, Smiltēni, Skujēni un Nītauri. Citi dziesmai esot atraduši arī meldiju. Ar šo pašu vēstuli viņš vienu eksemplāru nosūtīja Grīntālam, kas to tālāk nodeva K. Baronam.¹

Kratišanas laikā izmeklētāji ieguva ziņas vismaz par kādiem 10 «Latviešu tautas gājuma» norakstiem, lietai varēja pielikt divus atņemtus eksemplārus, ko pagatavojuši skolotājs P. Blumbergs un skolēns J. Sērmūks Liezērē.² Atņēma arī trīs «Latviešu Jāņu dienas dziesmas» eksemplārus.³ Izmeklētājiem izdevās atrast 62 personas, kas piedalījās politiskās literatūras izplatīšanā, — 16 skolotājus, 7 muižu pārvaldniekus, 7 saimniekus, 6 pagastu amatvīrus, 6 mūrniekus un būvmeistarus, 3 tirgotājus, 2 dzirnavniekus, 2 skolniekus, 2 ierēdņus, vienu vaļinieku, kalpu, muižas stārstu, dārznieku, viesnīcnieku, ārstu (5 cilvēkiem protokolos profesija nav norādīta).

Ventspils apkaimē 1871. un 1872. gada savilņojumā īpaša loma bija «Rīmei par mācību saviem tautas brāļiem». Tiesas orgāni atrada divus dzejojuma eksemplārus. Mazmācīta rakstītāja pagatavots noraksts burtnīcā⁴ piederēja trūcīgam saimniekam Kristam Dāvidam — pašai dziedīgam, dzelzainas enerģijas cilvēkam, dedzīgam aģitatoram, vienam no galvenajiem notikumu virzītājiem⁵. Otru norakstu amatnieku brāļu A. un J. Šteinbergu uzdevumā bija izdarījis 16 gadus vecais Andrejs Kristovskis, arī burtnīcā⁶, glītā skolnieciskā rokrakstā. Teksta analīze lie-

¹ Vilips J. Vēstule D. Grīntālam. K. Barona noraksts FB R M «Barons K. II», 66. lp.

² LCVVA 1. f. 12. apr. 262. l. 196.—224. lp.

³ Turpat, 120., 234.—236. lp.

⁴ Turpat, 787. f. 1. apr., 27. l. 311.—324. lp.

⁵ 1881. gadā muižnieki viņu atentātā nogalināja.

⁶ LCVVA 787. f. 1. apr. 27. l. 179.—194. lp. Šai burtnīcā sākotnēji bija ierakstīts kāds cits teksts: piecas lapas no burtnīcas bija izplēstas pirms «Rīmes» rakstīšanas, un uz vāka palicis virsraksts «Šis un tas. Par tām lietām tai 1777. gadā». Vai izplēstajās lapās bija kaut kas sakarā ar Vidzemes 1777. gada nemieriem? 1871. gadā Krievijā bija parādījušies I. Suļģina publicētie 1777. gada notikumu dokumentu tulkojumi krievu valodā, varbūt kāds Ventspils apkaimes nemiernieks, kas bija saistīts ar Pēterburgas latviešiem, bija tos uzzinājis un izmantojis.

cina, ka abiem eksemplāriem bijis viens pirmparaugs, ko acīmredzot Dāvids devis Kristovskim, taču arī tas — kļūdainis noraksts. Pamflets bija dziļi satraucis lasītājus. Šteinbergu eksemplāra pēdējā lappusē kaligrāfisku ornamentu ielocē ierakstīts:

Tā gāj' toreiz latviešiem,
Bet nu tā ies vāciešiem.

Aģitēdami brāji pastāvīgi atsaucās uz šo «grāmatu, kas labāka par Bībeli», un izteicās, ka tā liekot nogalināt muižniekus. Pēc izmeklēšanas dokumentiem sasekmējami vismaz 4—5 «Rīmes» noraksti nemieru apvidū.

Vēl pārsteidzošāka ir 60. gadu rokraksta publicistikas spēja dzīvot sabiedrībā ilgi pēc tiešajiem notikumiem. Tāda ilga gaita bija Austriņa pamfletiem «Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē» un «Latviešu Jāņu dienas dziesma 1863», kā arī «Rīmei par mācību saviem tautas brāļiem».

Pēterburgas Latviešu biedrībā, kas bija kļuvusi par Latvijas zemnieku sakaru centru ar vadošajiem jaunlatviešiem, nonāca arī «Latviešu tautas gājums». K. Valdemāram ierodoties biedrībā 1864. gada 5. aprīlī, tas tika viņam pasniegts līdz ar īpašu apsveikuma dzejoli. Pamflets kopā ar apsveikuma dzejoli cirkulēja galvaspilsētas latviešu vidū norakstos; no tiem viens — P. Vēziša pagatavots 1865. gada aprīlī — saglabājies.¹ Tajā trūkst Austriņa dzejdarba vidusposma (32.—42. pantu), citu pantu secība neloģiski sajaukta, un numerācija atšķiras no sākotnējās. Šis variants sastopams vēl kādos norakstos, sauksim to par otro redakciju.

«Latviešu tautas gājums» jau 1863. gada sākumā kļuva pazīstams Ernestam Dinsbergam. To var izlobīt no viņa tālaika darbu salīdzinājuma ar pamfletu.

Abi Austriņa dzejojumi (nenosaucot autoru) 1867. gadā tika iespiesti žurnālā «*Отечественные записки*» J. Kalēja (Kuzņecova) rakstā «*Экономический и нравственный быт балтийских крестьян*»² krievu burtiem latviešu valodā ar krievisko tulkojumu līdzās. Publicētājs izmantojis labus («Gājumam» — pirmās redakcijas) norakstus, kas nākuši no Vecpiebalgas draudzes skolas skolotāja Jātņieka rokām. Vecpiebalgas draudzes skolā pēc Jātņieka ierosmes

¹ RLMVM 53753.

² «Baltijas zemnieku saimnieciskā un tikumiskā dzīve» (Май. — Кн. 2. — с. 278—289).

no žurnāla tos norakstīja vairāki skolēni un skolotāji, starp citiem Kaudzītes Matīss un Pēteris Zaravičs¹.

«Latviešu tautas gājumu» labi pazina un pēc tā parauga savu nozīmīgo dzejojumu «Kalpu dzīves apdziedātājs» rakstīja līdz šim neatsifrētais «— .—, kalpu desmitnieks» («Mājas Viesis», 1867. g. 27. numurs).

Andreja Pumpura politiska satūra dzejas darbi, kas sace-rēti viņa Piebalgas dzīves laikā 1869. un 1870. gadā, — «At-balss 14. februārim un 26. martam 1869», «Ļurbuvalsts» — ar intonāciju, raksturīgajām pantu kodām, motīviem vedi-nāt vedina domāt, ka viņš pazinis Austriņa darbus. Pie-balgas literārajā pulciņā «Ķirps» tolaik taču tos labi zi-nāja vismaz Jurjāns un Kaudzītes Matīss.

Ir saglabājušies divi «Latviešu tautas gājuma» noraksti, ko pagatavojusi Vilipa roka. Pēc grafoloģiskajām īpatnī-bām vienu var attiecināt uz 60. gadiem², otru — uz 70. vai 80. gadiem³. Pirmo 1878. gadā kāda tagad nezināma per-sona iedevusi Lapas Mārtiņam. 1877. gadā pamfletu savā piezīmju burtnīcā⁴ ierakstījis Lubānas saimnieks Pēteris Celmiņš.

Vēl 80. gados Austriņa dzejojumi tika daudzīnāti, jo tikai tad Kaudzītes Matīss «muti no mutes» dabūja zināt to autoru. Bija ļaudis, kas visu garo «Gājumu» prata no galvas — grāmatnieks Mārcis Meņģelis Kārļos⁵, Ausekļa draugs, cītīgs pašmācībnieks Andžs Siliņš Vietalvā⁶. Arī P. Celmiņa burtnīcā novirzes no autorteksta ir tāda veida, ka jāsecina: rakstīts pēc atmiņas vai klausoties skandē-tāju, kas runājis no galvas. V. Vankins pamfletu iepazīna skolotāju vidē 1889. gadā, arī sagrozītā veidā.⁷

60. .. Uz kungiem cerēt viss ir vel',
Tie neļaus mūsu laimei zelt.

Šīs rindas bija folklorizējušās un tika skandētas vēl 20. gadsimta sākumā, pat nezinot to pirmavota.

¹ FB R M «Zaravičs P. III, 6». Liekas, ka Zaravičs, aizgājis par sko-lotāju uz Druvienu, tur būs Austriņa pamfletus skandējis, jo viņa au-dzēknis K. Tarziers 1877. gadā apsveica savu skolotāju ar pantiem, kas atgādina Austriņa dzejojumus (FB R M «Zaravičs P. III, 3»).

² RLMVM 49304.

³ RLMVM 53752.

⁴ Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejā 20059.

⁵ Jankavs A. «Bauris» // Students. — 1936. — № 8. — 181.— 182. lpp.

⁶ [Ambainis V.] Potrimps V. Krusttēva nostāsti // Madlienas ziņas. — 1926. — № 25.

⁷ Vankins V. Šis un tas. Rokraksts VB R XA 302 № 4, 142.—147. lpp.

«Latviešu tautas gājums» pa kādiem līdz šim nenoskaidrotiem kanāliem pārceļoja arī uz Kurzemi. Ir atrasti vairāki noraksti, kur tas otrajā redakcijā lokalizēts, Vidzemes vārda vietā liekot Kurzemi, un kopēts līdz ar «Rīmi par mācību saviem tautas brāļiem», pie tam arī «Rīmei» šeit ir sava otrā redakcija. Vilinoši būtu iedomāties, ka «Gājumu» pie kurzemniekiem aizvadījis Krišjānis Dinsbergs, kas Pēterburgā varēja iepazīt tieši tā otro redakciju. Taču šāds pieņēmums nav saskaņojams ar mūsu iepriekšējo pieņēmumu, ka Dinsbergs ir «Rīmes» sacerētājs: dubultnorakstos ietvertā «Rīmes» otrā redakcija nekādā ziņā nav pirmās redakcijas autora darbs. Te neveikli ieliedēti 25 nemākulīgi panti par kādu konkrētu zemnieku pēršanas gadījumu. Pašreiz zināmi četri šādi dubultnoraksti: vienu 1870. gadā Kurzemē «tautā» atradis ierēdnis K. Reke un nodevis mācītājam A. Bilenšteinam¹, otrs tapis ap 1870. gadu (šis skaitlis ierakstīts eksemplārā) un glabājās Lutriņos J. Zandberga ģimenē², trešais nedatēts no Vecpils apkārtnes³, ceturtais 1896. gadā vai nedaudz vēlāk ierakstīts dzejoļu burtnīcā, kas bija J. Janševska īpašumā⁴. «Rīmes» otrā redakcija pieejama vēl divos norakstos: vienā nedatējamā un nelokalizējamā⁵, vienā ar gadskaitli 1898 no Vendzavas⁶. Turpretim pie pirmās redakcijas pieder tikai abi 1872. gadā pie Ventspils uzietie eksemplāri.

«Rīmes» reminiscences ir dzīvas pāris revolucionāro dziesmu tulkojumus, ko ap 1900.—1905. gadu veicis F. Roziņš (vienā gadījumā varbūt viņa dzīvesbiedre Magda). V. Morisa «Marša» piedziedājumā pat pārfrazētas dažas «Rīmes» rindas:

Mūsu miesu aplāj skrandas,
Putra mums pa kuņģi vandās.

«Latviešu tautas gājuma» un «Latviešu Jāņu dienas dziesmas» atskaņas gadījās atrast vēl 1903. gada jauno «Pēterburgas Avižu» Literāriskā pielikuma 56. numurā nodalā «Purva malā», kad pielikumu rediģēja R. Blaumanis. Tur iespiests ar pseidonīmu «Enkudrenka» parakstīts dzejolis «Ko, «mužik», vairāk vēlējies?». Revolūcijas priekšvakara pretmuiznieciskais noskaņojums tajā izteikts ar

¹ Mašīnraksta kopija no A. Bilenšteina kopijas VB R XA 157 № 42.

² CVVM VM 1701.

³ Liepājas Vēstures un mākslas muzejā 3736.

⁴ RLMVM 133471.

⁵ Jaunlaiku kopija FB R M «Dinsbergs K. II».

⁶ LCVVA 4060. f. 1. apr. 815. l.

motīviem un frāzēm, kas tieši patapināti no Austriņa dzejojumiem.

Lai pilnīgi izsekotu visām 60. gadu rokraksta pamfletu atbalsīm latviešu rakstos, būtu jāizdara darbs, kas atgādīnātu adatas meklēšanu siena kaudzē. Šeit sniegtā garā faktu virtene ir uzkrājusies «pa ceļam», speciāli nemeklējot. Tāpēc tā ne tuvu nav pilnīga.

Var secināt, ka no visas latviešu rokraksta literatūras 60. gadu publicistiskajai dzejai bija visspēcīgākā sabiedriskā ietekme.

Vairākās kaimiņzemēs literatūrzinātne konstatējusi latviešu satīriskajai un publicistiskajai rokraksta literatūrai līdzīgas parādības. Tā jau minēto somu zemnieku dzejnieku dziedātajā, vēlāk pašu pierakstītajā jaunradē skanēja arī sabiedrības attīstības problēmas, protests pret tautas un valodas apspiestību. Vidzemes guberņas igauņu daļā bija pazīstamas antifeodālas atskaņotas tautasdziesmas. Raksturīgākais dzejējums «Igaunis un viņa cilts» līdzīgs Austriņa «Latviešu tautas gājumam», igauņu dzejā var izsekot tādai pašai ideju evolūcijai līdz aicinājumam uz bruņotu cīņu kā latviešu publicistiskajos rokrakstos.¹ 1866. gadā Vilandes aprīņķī tika atrasti vairāki eksemplāri uzsaukuma pantmērā, kas «atgādina igauņiem bruņinieku laupītāju ierašanos 1200. g. un to, ka viņi ar viltu un ļaundarībām iekarojuši dzimto zemi». Tālāk uzsaukums aicinājis atņemt muižniekiem zemi, apgalvojis, ka cars tādā gadījumā to atstāšot zemnieku īpašumā.²

Visās šais parādībās redzama viena likumība: tautas inteliģence, vēlēdamās iesaistīties jaunlaicīgā politiskā un garīgā dzīvē, no folkloras pāriet uz rakstīto literatūru, vispirms starpformā — ar izplatīšanu rokrakstā. Šī forma tiek izvēlēta gan tāpēc, ka daļai sacerējumu iespiešana nav pieejama satura dēļ, gan tāpēc, ka citiem sacerējumiem (nepolitiskā satīra) ir nozīme tikai tuvākā nākotnē, gan, visbeidzot, tāpēc, ka tā ir vienkāršāk, dibinās tiešāks kontakts ar lasītāju. Veidojas it kā jauns folkloras paveids — rakstītā folklorā. Tekstu izplatīšanā piedalās galvenokārt dažādu zemniecības slāņu pārstāvji.

¹ Тедре Ю. Отражение классовой борьбы в эстонских рифмованных народных песнях XIX века: Автореферат диссертации... — Таллин, 1955.

² Kozins M., 261.—262. lpp.

60. gadu publicistiskie dzejdarbi skāra būtiskus pretekspluatācijas cīņas pamatus, to galvenās idejas palika dzīvas arī tad, kad konkrētā situācija bija mainījusies, tās ietiecās vispār nacionālā problemātikā. Tāpēc 60. gadu publicistiskie rokraksti ir nacionālās literatūras daļa.

9

19. gadsimta 60. gadu rokraksta publicistiku literatūras un vēstures zinātne apgūst gausi. Pēc tam kad J. Kalējs (Kuzņecovs) bija publicējis Austrīņa pamfletus, pagāja kādi 60 gadi, līdz Kaudzītes Matīss lasītāju publiku iepazīstināja ar Krumbergu un Austrīņu. Ilgu laiku svarīgākais ziņu avots bija 1937. gadā iespiestais valstspadomnieka K. Šmita ziņojums par 1862.—1864. gada Vidzemes zemnieku savīļojuma izmeklēšanu¹, kur minēti visi 60. gados atrastie teksti. Ziņojumu izmantoja vairāki literatūrzinātnieki un vēsturnieki. Līdzīga tipa summāru ziņojumu par Ventpils apkārtnes 1871.—1872. gada nemieriem analizējis A. Drīzulis², pieminot arī administrācijas atrastos pretmūžnieciskos sacerējumus. Taču vienīgie pazīstamie teksti (pie tam ne visiem pētniekiem) bija Kalēja (Kuzņecova) publicētie, tā ka pat autoritatīvos izdevumos ieviešās kuriozas kļūdas.³ 60. gados Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā beidzot tika atrasti Vidzemes un Ventpils apkārtnes notikumu izmeklēšanas materiāli ar autentiskiem tekstiem un daudzām papildzīnām. Par šiem atradumiem tika sniegtas informācijas⁴, lai tos darītu pieejamus zinātnei. Tomēr paradoksālā kārtā pēc tam nedz vēsturnieki, nedz literatūrzinātnieki 19. gadsimta 60. gadu rokraksta publicistikai vairs nav pievērsušies. Bet, lai šo materiālu ieliedētu kopējā vēstures un literārās dzīves panorāmā, darāmā vēl ir daudz.

Viss lielais vairākums minēto tekstu ir norakstos ar izlaidumiem, samainītām rindām, grozītu vārdu kārtību, at-

¹ Dokumenti par «Pēterburgas Avīzēm». — R., 1937. — 239.—269. lpp.

² Дризул А. К вопросу о революционном движении 70-х—80-х годов XIX века в Латвии // Изв. АН ЛатвССР. — 1953. — № 1. — С. 97—98.

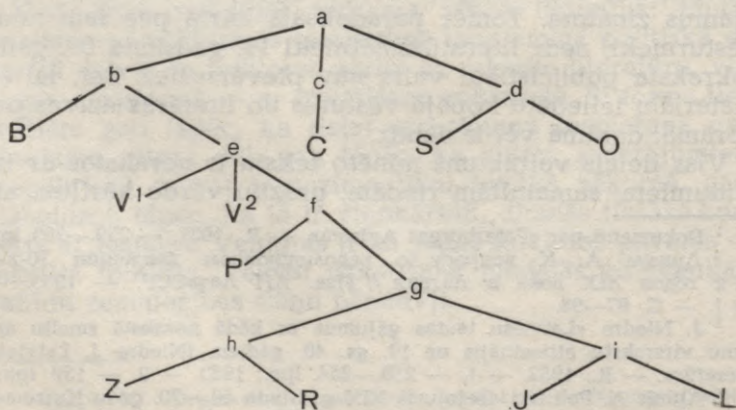
³ J. Niedre «Latviešu tautas gājumu» ar kādā norakstā smeltu aplamu virsrakstu attiecinājis uz 19. gs. 40. gadiem (Niedre J. Latviešu literatūra. — R., 1952. — 1. — 259.—264. lpp.; 1953. — 2. — 159. lpp.).

⁴ Apinis A. Politiski dzejojumi XIX gadsimta 60.—70. gadu Kurzemes zemnieku nemieros // LPSR ZA Vēstis. — 1965. — № 9. — 59.—68. lpp.; Apinis A. Jauni materiāli par nelegālo politisko literatūru Vidzemē 1862.—1864. g. // Turpat. — 1968. — № 8. — 41.—49. lpp.

šķirīgiem izteicieniem, citām gramatiskām formām. Šeit nu ir izdevīga reize ļaut mūsu lasītājam nedaudz ieskatīties tekstoloģiskā darba «virtuves pusē». Literatūrzinātnei ir svarīgi izlobīt autortekstam tuvāko variantu — normālt tekstu, ko tad turpmāk varētu lietot pētījumiem, popularizējumiem, mācībām, citēšanai. Šo tekstoloģijas atzari sauc par tekstu zinātnisko kritiku.

Darbs sākas ar norakstu precīzu izlasišanu, iedalīšanu grupās pēc novirzēm un ar eksemplāru savstarpējās sakarības un atkarības noteikšanu. Ik novirze jāpārbauda ar jautājumu: vai tā varēja būt kopēta no cita pazīstama noraksta. Tā noskaidrojas, ka bijuši arī tagad vairs neeksistējoši noraksti, kas noderējuši par arhetipu (pirmparaugu) zināmajiem eksemplāriem vai to grupām. Šajā darba procesā veidojas norakstu «ciltskoks» — stemma, kas shematiski attēlo zināmo eksemplāru tapšanas secību.

Paraugam «Latviešu tautas gājuma» norakstu stemma. Ar mazajiem burtiem apzīmēti neesošie, bet rekonstruējamie eksemplāri (a — autora autogrāfs; f — otrās redakcijas arhetips), ar lielajiem burtiem zināmie noraksti: B — P. Blumberga noraksts, C — P. Celmiņa pieraksts, S — J. Sērmūkša noraksts, O — noraksts, kas izmantots žurnālā «Отечественные записки», V¹ — vecākais J. Vīlipa noraksts, V² — jaunākais J. Vīlipa noraksts, P — P. Vēziša noraksts Pēterburgā, Z — Zandbergu ģimenes noraksts, R — K. Rekes atrastais noraksts, J — noraksts J. Janševska kladē, L — Vecpils apkāmes noraksts Liepājas muzejā.¹

¹ Ir nenoteiktas ziņas, ka eksistē vēl pāris norakstu.

Izvēloties visticamāko, autortekstam tuvāko variantu, katra novirze jāapsver no loģikas, autora stila, iespējamo vēlāko modernizējumu, gramatikas, ortogrāfijas, pantmēra un atskaņu, noraksta ticamības un vēl citiem viedokļiem. Piemēra pēc nosauksim dažādos virsrakstus, ar kādiem cirkulējis Austriņa plašākais pamflets: «Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē», «Latviešu tautas gājumi, sevišķi Vidzemē», «Tautas gājums», «Latviešu tautas gājums no vecim laikiem», «Latvju cilts», «Latvju tautas gājums», «Шестьдесят шесть куплетов»², «Latvju tautas liktenis», «Jēkaba Vīlipa klausu revolucionāra gauda (1840)». Pēdējie trīs ir vēlāk doti, bet ar pirmajiem sešiem dzejojums bija pazīstams tautā. Kurš ir īstais, autora radītais? Pats Austriņš 1915. gadā rakstīja Kaudzītes Matīsam: «Kāds tai garākai poēmai bij virsraksts, vairs skaidri neatminu, laikam «Latviešu tautas gājums» jeb «Liktenis».» Vismazākā laika un starpnorakstu distance no autormanuskripta ir 1863. un 1864. gadā Vidzemē atrastajiem eksemplāriem B un S, un tie saucas «Latviešu tautas gājums, sevišķi Vidzemē». Šāds virsraksts ir ļoti tuvs arī autora atmiņā nenoteikti saglabātajai formai, tātad šis ir visticamākais sākotnējais darba nosaukums.

Vēl teksta kritikas piemērs. «Gājuma» 1. panta (citēts 139. lpp.) 4. rindiņas pēdējie vārdi B eksemplārā ir «tuvi tāli», S — «tuvi tāļi», V¹ — «tuvu tāli», V² — «tuvu tāļu». Atskaņai ar otrās rindiņas «brāļi» vajadzētu būt «tāļi». Vai tāda forma iespējama? Piebaldzēni apstākļenos ar galotni *-i*, kas atvasināti no īpašības vārdiem, pēdējo līdzskani mīkstina (piemēram, «lēņi» = «lēni»), tātad forma «tāļi» ir likumsakarīgs apstāklenis. Bet tad arī iepriekšējam vārdam jābūt apstāklenim, un tāds Piebalgā ir «tīvu», ko paskolotais autors, tuvinādams literārai izteiksmei, būs pārveidojis par «tuvu». Tātad Austriņam visdrīzāk bija «tuvu, tāļi». Šādi uzdevumi izvirzās katrā pamfletu pantā, gandrīz vai katrā rindiņā.

Šķietami garlaicīgā senu tautas rakstniecības sacerējumu tekstoloģiskā nostrāde patiesībā ir aizraujoši interesants darbs. Tā prasa gan striktu loģiku, gan arī atjautu un izdomas spēju.

¹ «Sešdesmit seši panti».

Zemnieku Prometeji

«Man pateik byut kūpā ar brōlim un
mōsom.»

P. Migliniks

1

Latgale pāris gadsimtus bija bijusi Polijas valsts atpalikusi nomale; pēc pievienošanas Krievijai 1775. gadā — tāpat dažādu guberņu, visbeidzot Vitebskas guberņas tāla maliene. Saimnieciskā darbība te ritēja gausi, kultūras attīstība arī. Zemnieki mita ciemos, kuru izolētību zīmīgi uzsver otrs latgaliskais ciema nosaukums «sola». Sabiedriskā dzīve tajos bija identa ar sadzīvi. Ilgi spēkā palikusī dzimniecības iekārta (to atcēla 1861. gadā) un naturālā saimniecība iekonservēja patriarhālās attiecības sētā.

Ļaužu garīgo pasauli visu sev pakļaut tiecās katoļu baznīca. Dievvārdu grāmatas tautai kopš 18. gadsimta pirmās puses izdeva valodā, kas veidojās uz augšzemnieku dialekta dziļo izlokšņu bāzes. Šis latgaliešu rakstos iekoptais latviešu valodas paveids tagad tiek dēvēts par latgaliešu rakstu valodu.¹

Dzimniecības atcēlums 1861. gadā gan savīlņoja Latgales zemniekus, gan aktivizēja grāmatniecību. Muižnieks G. Manteifels izdeva kalendāru 1862.—1871. gadam «Inflantuzemes² laikagrōmota».

1863. gadā Polijā, Baltkrievijā, Lietuvā uzliesmoja sacelšanās pret cara valdību, tā skāra arī Latgali. Te nemierus

¹ Šai apcerējumā citāti sniegti latgaliešu rakstu valodas jaunajā ortogrāfijā. Tās izrunas īpatnības: o — īss kā svešvārdos, piemēram, *fotogrāfija*, ō — kā divskanis *uo*, ē — kā divskanis *ie*, y — kā krievu *vi*, aiz līdzskaņiem apostrofs nozīmē mīkstinājumu, pirms *i* un *e* visi līdzskaņi izrunājami mīksti.

² *Inflanty* — sens Latgales nosaukums poļu valodā.

vadīja poļu muižniecība. Sacelšanās sagrāve izvērtās par katastrofu Latgales latviešu kultūras dzīvī. 1865. gada 6. septembrī tika izdots cirkulārs, kas aizliedza Ziemeļrietumu apgabalā (vairākas Krievijas guberņas, to sastāvā arī Latgale un Lietuva) grāmatas iespiest ar «poļu», t. i., latīņu burtiem, vai ievest tādas no citurienes. Tipogrāfijās iznīcināja latīņu rakstu, apturēja Manteifela kalendāru.

Aizliegums ilga turpat 40 gadu — līdz 1904. gada 24. aprīlim. Nedaudzās grāmatas, kas latviešu valodā tika iespiestas ar krievu burtiem, pirka ļoti maz.

Latviski lasīt bērni mācījās no vecākās paaudzes, kas pazina tikai latīņu burtus. No ciema uz ciemu slepus stāigāja arī īpaši skolotāji, visvairāk sievietes. Gadsimta beigās Latgalē lasīt prata apmēram 50% latviešu iedzīvotāju.

Pamazām veco grāmatu sāka trūkt. Atsevišķi uzņēmīgi veikalnīeki, tāpat lietuviešu grāmatu izdevēji Austrumprūsijā (no turienes aizlieguma laikā daudz lietuviešu grāmatu ar latīņu burtiem slepeni ievada Lietuvā) vairākas reizes lika pārdrūkāt vecās latgaliskās lūgsnu grāmatas un pirmmācības līdzekļus, kontrabandas kārtā ietransportēja Latgalē. Tomēr šo grāmatu bija daudz par maz, cenas sākāpa ļoti augstu. Visus 40 gadus Latgalē valdīja grāmatu bads. Šādos apstākļos sakuploja zemnieku rokraksta literatūra.

Darbojoties ar šo tematu, kļuva samanāmas dažas rokraksta literatūras pēdas Latgalē jau pirms aizlieguma, pat vēl 19. gadsimta pirmajā pusē. Tā rokraksta grāmatā, kas piederējusi Jonim Seilim Gaigalavā, papīrs ir ne jaunāks par 19. gadsimta 30. gadiem; arī pirmie ieraksti — baznīcas dziesmas poļu valodā ar latgalisku tulkojumu — ir krietni agrāki nekā krājuma centrālā daļa, kura tapusi 60.—70. gados. Šai pašā grāmatā pierakstītas divas dziesmas, kas tēlo kungu un zemnieku attiecības vēl dzimtniecības iekārtā. Andriva Jūrdža rokrakstā savukārt ir divas dziesmas no dzimtniecības atcelšanas laika 60. gadu sākumā, viena no tām sacerēta ne vēlāk kā 1861. vai 1862. gadā¹.

No tikko nosaukto faktu virknes izriet, ka 60. gadu sākumā Latgalē jau bija rokraksta literatūras iedīgļi, uz kā balstījās aizlieguma laika rakstītāji.

¹ Līdz šim tās uzskatītas par A. Jūrdža sacerētām, taču diez vai 15—16 gadus vecs zēns spētu sniegt tik dziļdomīgas pamācības, drīzāk tās ir kāda vecāka dziesminieka darbs.

Kad jaunas ar latīņu burtiem iespiestas grāmatas tikpat kā nevarēja nopirkt, nolietotās pielaboja īpaši cilvēki — «grōmatnīki». Viena laikus viņi arī dažu ko pārrakstīja vai sacerēja no jauna. Paņemot rokā tādu rokrakstu, mūs vispirms aizkustina tā laika rakstītāju tieksme savus darbus veidot līdzīgus iespiedumiem — reizēm burti atdarina iespiestos, citkārt teksts rotāts ar ilustrācijām, kas izgrieztas no vecām iespiestām grāmatām. Rakstīja sev, draugiem, arī pārdošanai. A. Jūrdža vēstulēs no pāris vietām izlobāms, ka eksistēja pat takse par rokrakstiem: «As vīnu grōmotu pīrakstēju dēļ bazneicas Jōneiša, par kuru muns dorbs moksoj 4 rubli, as jam atdevu por 2 rubli, bet vēl naasmu nu jō naudas dabovis».¹ Kādā rokrakstā atzīmēts rakstītājs A. Svilāns, pasūtītāja B. Garanča un maksa 5 rubļi.

Aizlieguma laikā radās pirmā Latgales latviešu inteliģence — daži katoļu garīdznieki. Viņu literārā darbība palika tikai ticības kopšanas vai valodas apguves ietvaros (religīzi lasāmgabali, sprediķu manuskripti, gramatika rokrakstā), folkloras vākšanā. Turpretim Latgales rokraksta literatūras svarīgāko daļu sastrādāja zemnieki.

Latgales rokraksta literatūra cieši savijusies ar folkloru, precīzāk — ar tās jaunāko, t. s. netradicionālo slāni. Rokrakstu dziesmām raksturā pilnīgi līdzīgas folkloristi pierakstījuši 19. gadsimta beigās un 20. gadsimtā no mutvārdu tradīcijas; dažs kas rokrakstos ienāca no tautas mutes, dažs kas no rokraksta literatūras autoru sacerējumiem vēlāk folklorizējās. Rakstītāji, protams, smēlās ierosmes arī iespiestajā literatūrā, pirmām kārtām latgaliskajās grāmatās. Daļa tekstu ir tulkota no poļu un krievu valodas. Zinātnei priekšā vēl ļoti liels un grūts darbs: noskaidrot šo tulkojumu avotus.² Taču arī patapinātie sacerējumi pārveidojās, organiski ieplūda kopējā latgaliešu rokraksta literatūras repertuārā.

Lielākajai daļai tekstu autori nav nosakāmi. Svarīgāk likās pagatavot grāmatu, nevis sacerēt. Tāpēc reizēm pierakstītāji sevi rokrakstos atzīmējuši. «Grōmatnīki» apzinājās sava darba sabiedrisko nozīmi. Liriskajā «Dzīsmē Mateisa Draša» ieaudies pants, kas skan kā rakstītāju manifests:

¹ VB R X 2, 1, 16, 2. lp.

² Dažu dziesmu nosaukumos ietilpst personvārdi («Dzīsmē Ernasta Bryunika», «Dzīsmē Mateisa Draša», «Dzīsmēņa — runa Stepōna», «Vaiciks mazais»). Vai tie būtu norādījumi uz poļu oriģinālu autoriem?

Es' vasala, grōmatēna,
Un tu, mīleīga spaļvenal
Jau reš' rūkā jūs tureišu,
Bet, kojs¹ dzeivs, vīn napamesšu.²

Turpretim sacerētāja individualitāte it kā izkusa kolektīvajā jaunradē.

Rakstītāji vispirms steidzās apmierināt «praktiskās» vajadzības: ražoja dievvārdu tekstus. To arī visvairāk saglabāties. Laicīgajā rokraksta literatūrā atšķirībā no Vidzemes un Kurzemes Latgalē tikpat kā nepazīna publicistiku, toties liels bija māksliniecisko elementu īpatsvars. Trūkstot iespēšanas iespējām, autori nevarēja saņemt objektīvu sabiedriskās domas vērtējumu par savu veikumu, kritisku atbalsi, pa īstam sacensties ar citiem, savstarpēji papildināties un mācīties, cits citam «pakāpties uz pleciem». Tāpēc četros gadu desmitos Latgales zemnieku rokraksta literatūra maz attīstījusies, palikusi visai viendabīga. Pēc aizlieguma atcelšanas vēl līdz Pirmajam pasaules karam dažviet rokrakstu ražošana aiz inerces turpinājās, tagad jau ieskanoties arī pa jaunam motīvam.

2

Ir ziņas, ka rokraksta grāmatas cirkulējušas Barakavā, Dricēnos, Zasnā (Maltas pagastā). Rudzētos Aļoizis Bojārs (dz. 1887. g.) esot vairākos eksemplāros pārrakstījis pirmmācības līdzekli «Pōtoru un atsaceību grōmatīņa». Ar pārrakstīšanu nodarbojušies Līksnas skolēni. Bērzpils (Domopoles) pagasta Bērzišu ciemā bija uzglabājusies 19. gadsimta 70.—80. gados rakstīta pātaru grāmata, ko pagatavojis Savers Kindzuļs (bērzpiliētis, ērgelnieks Līvānos un Rēzeknē, miris ap 1910. gadu). Bērzpili ap 1900. gadu rakstīja Augusts Stērninīks un Kazimirs Silajons,³ tur tiek minēts arī rakstītājs Ciprijans (vai Ontons) Korklinīks. Varakļānu pagastā rosīgi rīkojās Augusts Svilāns Lazdinieku ciemā. Ar viņa iniciāļiem apzīmēta pirms 1875. gada pārrakstītā «Dzīsmē bēdeīga cylvāka»⁴, viņš, kā teikts, par maksu 1889. gadā pagatavojis dievvārdu

¹ Kamēr.

² A. Jūrdza laicīgu sacerējumu krājumā; J. Seiļa grāmatā.

³ Viņu pagatavota lūgšanu un dziesmu krājuma fragments VB R XA 96 № 313 II.

⁴ VB R XA 96 № 172.

grāmatu Borbolai Garančai¹, 1894. gadā sakopojis burtnīcā 7 laicīga satura dziesmas². Varaklānos esot bijis rakstītājs Benedikts Salinīks, turienes Kazusalas ciemā — Staņislavs Pūrmaliņš. Turpat Varaklānos, šķiet, tapis ar 1890. gadu datēts nenoskaidrota rakstītāja reliģisks rokraksts³. Vairāki «grōmatnīki» zināmi Gaigalavas (Bikavas) pagastā. Tur dzimis Vincents Leika (1816—1918) — grāmatiesējējs un reliģisku piederumu tirgotājs Viļakā. Viņš pārrakstījis grāmatas ticības pirmmācībai.⁴ Gaigalavas Nagļu ciemā Marta Sukrauska no 80. gadiem līdz 20. gadsimta sākumam cītīgi rakstījusi vairākus dievvārdu krājumus, varbūt par maksu.⁵ No Gaigalavas nācis ļoti vērtīgs piemineklis — dažādu dzejdarbu kopojums, kas piederējis Jonim Seilim.⁶ Jons Seijs (1832—1928) dēvēts par «Dzīsm'u Jōni», pats sacerējis un komponējis, taču saglabātajā eksemplārā ar viņa roku izdarīta tikai īpašuma atzīme 1889. gadā. Lielāko daļu pagatavojuši trīs anonīmi rakstītāji, bez tam konstatējams vēl vairāku personu raksts. Seiļa klētī 30. gados bijuši redzami kādu 10 grāmatu fragmenti. Makašānu pagastā Francis Škesters (1847—1913), par grāmatu ieinteresējies no vidzemnieku iespieddarbiem un būdams muzikāli apdāvināts, pats sacerējis ap 30 dziesmu, norakstus izdālājis. Škesteram bijuši rokraksti arī par biškopību, zemkopību, dzeršanas un mānticības postu.⁷

Visrosīgākie laikam gan bija Nautrēnu (Zaļmuižas) pagasta «grōmatnīki». Izidors Vonogs Nautrēnu Bliseņos pirms un pēc 1880. gada rakstījis reliģisku tekstu krājumu⁸. Nautrēnu Galdadirviešos Veronikai Rancānei (A. Jūrdža meitai) piederēja nenoskaidrota cilvēka pirms

¹ FB R M «Garancs B. I».

² FS 929, 41547—41555.

³ VB R XA 96 № 312.

⁴ Cybuļskis J. Vincents Leika // Latgolas Škola. — 1938. — № 3. — 57.—58. lpp.

⁵ Tie apvienotī vienā kopsējumā VB R XA 159 № 33. Vienas grāmatinas beigās atzīmē «Dividesmit kapeiku cenys».

⁶ VB R XA 96 № 314. Par J. Seili un viņa grāmatu: Apeļs M. Latgališu dzeja vēsturiskā perspektivē — Zidūnis. — 1938. — № 9. — 263.—265. lpp.; № 12. — 361.—363. lpp.; Seijs S. Jōns Seijs // Jaunais Vārds. — 1939. — № 15.

⁷ Trūps J. Latgolas nabreiveibas laikmeta dzīsmiņiks Francis Škesters. // Latgolas Bolss. — 1944. — № 11; Škesters F. Jaunūs sajmšonas dzīsmē // Turpat. — № 25; Trūps J. Zemniķis un dzīsmiņiks Francis Škesters // Turpat. — № 28.

⁸ VB R X 2, 1, 1. Viņa grāmata gatavota, aizejot uz «službu, tys ir, soldotūs».

1
Brāju draudzes saiešanas nams
Bilskas Baltaci

2

Brāļu draudzes
saiēšanas nama iekšskats

Dseesma, Dee swehta waffar
ehdeena: Meld: es pee Jesu turrefche

Atneset pee Altara,
Swehtas dohmas manni Brakli,
Jaynais pascha feedura,
Wetzais nam jaw matti bakli,
Augfts, un fems, nam dauds nam mas,
Wesfi fche bes starpibas.

Snatt us Debbes dsiwoschan.
Præku - Asparinas Randa,
Kas no Maises Ehd ar man,
Kas no swehta wilna banda,
Eai par fawu tizzibu,
Dewu teiz ar lihgsnibu.

Taisni labbi dsiwosin,
Brakli, un bes nofeedibas,
So arr fabwaksim asfirim,
Isleetakim eersche pasemmibas,
Jesuu Brakliu mihlibu,
Matzija un taisnibu.

Tee

Stāsti no taks

Vežzais Brāļu

Draudzes.

Kas tikka iksi pa galba
leem sa nemts par peemi
neschanu.

4

D. Kranca

«Tie stāsti no tās vecas brāļu draudzes».

Noraksts ap 1798—1801

Cēsu apkārtņē

Tage der Wallfahrt
eines Armon Lettischen
Bauers

Von dem Jahre 1722
dieser Welt

Ich bin geboren d. 10ten May 1722
in dem gefinde Rangel, unter
dem gültigen mecklenb. in
Wendische Cräyße in Wallmarßen
Kirchspiel, meine älttern waren
Johann Lautt, der mein Vater
ist, und Johanna, die mein Mutter
ist, so war alles in Mühen, doch
etwas gelinder, wegen ihrer Kinder aber hatten
nach ihrer Verheirathung, so hatte ich mich
in der Jugendzeit und besonders
bei dem Abendmahl, was ich nicht
kann mit gehen, und so hat sich
jetzt gezeiget, daß ich mich
nicht verzeihen, nach dem ich noch
jetzt nicht ab Pettenburg zurück
kann, was man zu Kinderzeiten
nicht sehr nicht zu bestimmen kann, was
ich zu erinnern über die Jahre, daß ich
das nicht weiß, was ich nicht
besonders sind und bedarf ich das
nicht zu wissen, bei dem ich
nicht an einem Orte, das ich
nicht, das nicht, und die
Eylch davon, die nicht, und die
nicht, das nicht, die nicht

nach einem Jahr

3741, XV
Parunnaschana no Jēz. augšamzell
nor.

Metēd: Zelfschir man appaxsch kakjahn.

Pirma parunnaschana.

Maria maddala.

1. Nu mihlar mahjar! nahksim ar knaschu
tchaxklibu, pee lakka swaidicht sakksim la
kungu meefinu, jo mum schir darbs pee-
nahkahr, wijsch zo yan petrijir, to dar-
riht mum nu klahjahr, wijsch irr mah-
karijir
2. Ak kungi un juhr laudir! ko esat darrijishi?
wijsch irr to nahwibaudijir, juhr esat kah-
wuschi, un sawas riknor rokkor pee wip-
na likkuschi, lam darrijat juhr ronsch-
kar, ko mehr ill mihlojishi.
3. Woi naw tees? mihlar mahjar! ko wijsch
bij mahzeitar, kam mahzeitar bij krahnas
schir mufsa zeenigair mum sludinair indee
nar! M'faldi wahrdipi, kaut kuffas wijsch
bij weezair no winna d'jirdeti.

Pārb. 1952

Es esmu sem'neeks' widsemē,
Man grūkti darbi pašaulē,
Es mēseha kaļp us' behrsa kōhki,
Un zēhrtu setli ratt un lohki,
Es tais par kurpehm luhzinu,
Un Kunga xlehti pildiju,
Tam Bāsniz Kungam teesa teek,
No Dieva prohtu es neneek.

7

Dzejolis

«Es esmu zemnieks Vidzemē»

F. B. Blaufūsa grāmatas norakstā 1753.

Diebstahl und diebstahligen Handlung

Jung

H.

„Lage“

Jeinje diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung
diebstahligen Handlung

8

Dzejojums

«Cienīgs lielskungs, zemes tēvs!»

J. K. Broces pierakstā

Ermelingshof A. 1779

9

J. Šteinhauera nams Rīgā
Ermeliņmuižā
(tag. Dziesmu svētku parka tuvumā)
J. K. Broces zīmējums

GIBRIZIS SCHIKOLA

Jeb

Krusta skolas Gramata no
Gura naktaniela Rammama
Us Raklita-tai Cada-1797,
merz-9-deena

Altkubus Lospats

Šķinai gramata tu gura Dandj Ubradise

1. Karkota krusta skolas makziba Ar jaunnehem Krusta
skolas Djesmichem Djespuchkoti
2. Karkota ne lahem 10. Neke mullikim un vidu stekio
Kda mu perma Djespau ar Dwi ziltikim Djespuchem
3. Karkota Dwi hselb gannidu usstiem seuchtem ka keneim
Dewa jeh hleks un budois tai jehkta Bekhels Rakstis
4. Stehku Karkota li Ar Stejim Ridojdu Diltsej zelle
5. Karkota uwaru feres speigeli kar tek Lelie lus Dewu
Bijigs ka tos Djespuchis jauru jirdi uwar Stepluchal
6. Ka karta uwaru Windfigu Bekhels gauribu
7. Kaus pu lekkaus un uwarpuchem Luchpuchanem ar
Djesmichem

(Naktaniela Rammama)

10

J. N. Ramaņa

«Krusta skolas grāmatas»

noraksts Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas

Fundamentālajā bibliotēkā

11
Ilustrācijas
J. N. Ramaņa
«Krusta skolas grāmatas»
norakstā

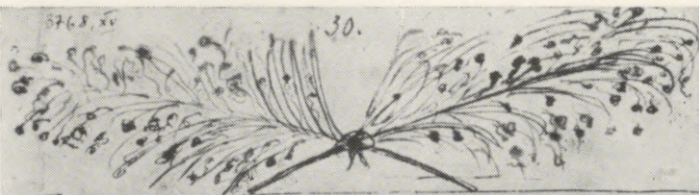

12
G. Ēverss
ar dzīvesbiedri

Tautis tāh Latvīšku
 Tautis no vomas preekštān
 Jāh's Jāh's Dienai is Dēstis
 ne G: Mer'ed patertallān
 Jāh's Jāh's Jāh's Jāh's
 Jāh's Jāh's Jāh's Jāh's
 1849 gada
 J. Pulan
 D. E. 1790 gada

Tautis tāh Latvīšku
 Tautis no vomas preekštān
 Jāh's Jāh's Dienai is Dēstis
 ne G: Mer'ed patertallān
 Jāh's Jāh's Jāh's Jāh's
 Jāh's Jāh's Jāh's Jāh's
 1849 gada
 J. Pulan
 D. E. 1790 gada

13
 J. Pulana
 «Stāsts tās latviešu tautas»
 G. Eversa 1849. gada februāra noraksts

Pirma ~~daļa~~ notikumu
 Franken,
 Saale un Säch Moors P. L. S.

Franzis un weppais Moors.

Franz: Bet woi tuhs ar Pat weffale Lechus?
 tuhs totis dahlis isphattatier.
 wepp: moors: - Ahfti weffale mans Delte, was few iz
 man, ja sak wa.
 Franz: La Tasse in at nakhufi - wena grab
 mata - no onuhfa Stizhudele nos Leipzig.
 wepp: moors: factif Sinnas no wana Delte kakhfa
 Franz: hm. hm! - la gan in, det ar Sisk Pehs -
 ed ne fannu - woi es - fakfu weffaleba? - woi
 tuhs tikhai keegham is Pali et Pat mans Delte
 wepp: moors: Wa fute, es Siche Uhoem! no mania
 Delte winsche ra Pisto! - Wa la us kann Delte.

14

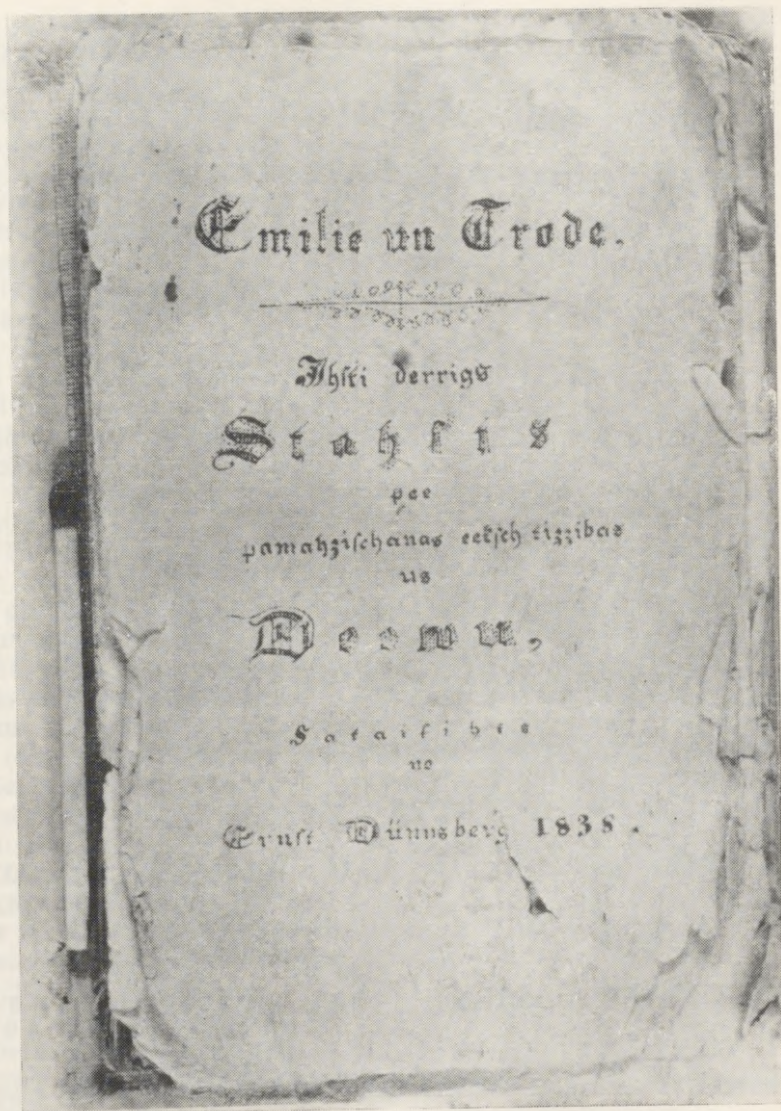
F. Šillera «Laupitāju» tulkojuma

1. cēliens.

Lappuses augšdaļā

agrākā izkasītā teksta vietā

iezīmēts ornaments

15
«Emilie un Trode»
E. Dinsberga rokrakstā

weenu ami rekšy weenu zauru
 nu, semme vspraudnyču, lihdj
 pus sčhnu in ta, nu ta vewar
 reia wure sčh avs abra tapt
 Du wuwyč sčhnu sčhnu ami
 isalabte, to ami iswillebanis.
 Bet wuwyč no werna sposčhu
 ma kas no zauruma wuwyč
 assis spildeia no ta wuwyč it
 ta apulobots sčhnu, nu
 grilbejals wuwyč to ism
 teht kas kas sposčhu sčhnu
 warreču hult, in so kas padu
 rohta Du wuwyč wuwyč
 weenu sposčhu spildeia sčhnu
 plasti, to dubina redidom

1892. gada pagatavots līdzīgs rokraksts¹. Tie abi saturā tuvi tālāk minētajiem hronoloģiski vecākajiem A. Jūrdža krājumiem, tāpēc varētu būt no pēdējiem norakstīti.

Andrivs Jūrdzs (1845—1925) Naurēnu Kārklīniekos veidoja apjomīgus krājumus, pat vairāk nekā 1200 lappušu. 20. gadsimta 20. gadu sākumā P. Strods, apmeklējams Jūrdžu, viņa mājās redzējis 15 rokraksta grāmatu un vēstulē T. Zeifertam² tās nosauc. To saturā bijuši gan laicīga satūra dzejoļi un stāsti, tautasdziesmas, gan garīgas dziesmas, lūgšanas un stāsti (dažās grāmatās apvienoti vairāki šādi žanri).

Pēc Stroda lūguma Jūrdzs šīs (vai daļēji citas) 15 grāmatas nodevis dibināmajai bibliotēkai-muzejam.³ Bibliotēka 1925. gada beigās nodega, šai traģiskajā notikumā aizgāja bojā arī Jūrdža rokraksti. Mūsdienās zināmas vēl saglabājušās šādas viņa grāmatas: reliģisku tekstu krājums, kas rakstīts 1875.—1887. gadā, varbūt arī pirms un pēc tam⁴, laicīgu un nedaudzu reliģisku sacerējumu krājums 19. gadsimta 70. un 80. gados⁵, dzejoļu un dažu citu tekstu kopojums ap 1903. gadu⁶, «Myužeigais kalinders» 1907. gadā⁷, «Grōmota vysaidu dzism'u un lyugšonu, litaniju un godziņku» 1908.—1909. gadā⁸, «Parunu vōceleite» ap 1910. gadu⁹, jaukta satura grāmatīņa 1916. gadā¹⁰, «Myužeigais kalinders» 1916. gadā¹¹, jaukta satura, garīgu sacerējumu, kalendāra, vārdnīciņas 9 fragmenti¹², viena grāmata (domājams, reliģiska satura) personiskā īpašumā un pašreiz izpētei nepieejama.

Naurēnietis Pīters Miglinīks (1850—1883), dabūjis izglītību Rēzeknes pilsētas skolā un strādādams par rakstvedi Zaļmuižā, Viļakā, Makašānos, bija iemanījies latgaliski rakstīt ar krievu burtiem. Viņa dzejoļi, tāpat kā citu tautas literātu darbi, Latgalē izplatījās arī mutvārdos līdz ar melodijām. 30. gados eksistēja mape ar apmēram 10

¹ VB R X 2, 1, 9.

² FB R M «Zeiferts T. 430, 19».

³ Strods P. Myusu Centralos bibliotekas-muzeja litā // Zidūnts, — 1923. — № 8. — 328. lpp.

⁴ VB R X 2, 1, 2.

⁵ FB R M «Jūrdzs A. I».

⁶ VB R X 2, 1, 6.

⁷ VB R X 2, 1, 7.

⁸ VB R X 2, 1, 26.

⁹ VB R X 2, 1, 6.

¹⁰ VM R X 2, 1, 6.

¹¹ VB R X 2, 1, 4.

¹² VB R X 2, 1, 10—14, 27; R XA 96 № 122; R L2 / 2363.

Miglinika dzejoļiem paša rokrakstā¹. Izteiktas domas, ka Miglinika rokai piederējis krājums, kas tika atrasts Nautrēnu pagasta Rogovkas ciemā un datēts ar 1886. gadu, vai šīs dziesmas vismaz viņa sacerētas.² Taču liekas gan, ka šis krājums bija kāda cita Nautrēnu rakstītāja darbs.

Bez nule nosauktajiem krātuvēs un personiskā īpašumā atrodas daži nelokalizējami rokraksti un rokrakstu fragmenti.³

Šeit sakopotās ziņas izvietojot uz kartes, redzams, ka Latgalē rokraksta literatūra plauka galvenokārt vidienē, Rēzeknes un Ludzas apriņķu daļā Barkavas, Varakļānu, Gaigalavas, Nautrēnu, Makašānu novadā. Cēloņi pašreiz nav īsti skaidri — varbūt lielāka saimnieciskā rosība un ļaužu turība, varbūt kontakti ar lezemiekiem Lubānas tirgos, varbūt inteligentāki iedzīvotāji? Gaigalavas—Driecēnu—Makašānu—Nautrēnu joslā ap 1900. gadu konstatēta vislielākā lasītprasme Latgales latviešu zemnieku vidū — 76,5%, bet turpat blakus Viļānu—Varakļānu novadā no visiem iedzīvotājiem tikai 39,2%.⁴

Šai «katalogā» nosauktie rokraksti tad nu ir viss, kas saglabājies vai zināms mūsdienās. Kādreizējās bagātības daļa. Ir daudz tekstu, kas atkārtojas dažādos norakstos; tā var secināt, ka bija izveidojies vispārpazīstams tekstu repertuāra kodols. Saglabātie rokraksti ļauj tajā ieskatīties, sadzirdēt «kora» kopējo skaņu, taču skaidrs, ka daudzu «balsu» trūkst: darbi vēl nav atrasti vai arī — aizgājuši bojā uz visiem laikiem.

Latgales rokrakstu vākšana aizsākās 20. gadsimta 20. gados ar Jūrdža grāmatu iegādi jau minētajam Latgales muzejam. 30. gados no Jūrdža mazdēla J. Cibulka Latvijas Valsts bibliotēka ieguva divas grāmatas (vēlāk viena izrādījās nevis Jūrdža, bet Vonoga rakstītā). Miglinika mape atradās privātās rokās līdz Lielā Tēvijas kara beigu cēlie-

¹ Apels M. Latgališu dzeja vēsturiskā perspektīvē // Zidūnis. — 1938. — № 9. — 262.—263. lpp.

² Smejters P. Vēstule A. Gobam 1931. g. FB R M «Goba A. 99». Krājumu apraksta un citē A. Goba (Goba A. Latgale. — R., 1933. — 99.—101. lpp.); citētie dzejoļi visi ir arī zināmajā Jūrdža krājumā FB R M «Jūrdžs A. I.».

³ VB R XA 96 № 313 I; turpat III; FS 891, 1762; A. Brejdaka īpašumā (kopija VB R XA 159 № 35).

⁴ Salmiņš A., Lozda J. Latviešu skola kapitālisma intensīvas attīstības un proletariāta veidošanās laikā. — R., 1882. — 100. lpp.

nam, pašlaik tās liktenis nav zināms. Aizrautīgais Latgales bibliofils un bibliogrāfs Stepons Seiļš savu kolekciju sāka veidot jau 30. gados un turpināja līdz mūža galam 1979. gadā, izstaigādams māju mājas, iztaujādams jaunus un vecus. Viņam izdevās sadabūt pāris Jūrdža lapiņu, vairāku dievvārdu grāmatu fragmentus; nozīmīgākais ieguvums, ko Seiļš glabāja kā acuraugu, bija Joņa Seiļa krājums. S. Seiļa mantinieki pēc ilgākām pārdomām izšķīrās viņa kolekcijas kodolu ar visiem šiem rokrakstiem uzticēt V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkai.¹

Cits pētniecības «stūrakmens» — Jūrdža laicīgo sacerējumu krājums, izceļojies no viena īpašnieka pie otra, beidzot pēckara gados nogulās toreizējā J. Misiņa bibliotēkā, kas tagad ietilpst Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā.² Pārējie Jūrdža nesadegušie rokraksti līdz ar viņa bibliotēkas daļu joprojām atradās pie viņa otrā mazdēla Aleksandra Jūrdža, ko vecaistēvs bija izaudzinājis par grāmatu mīļotāju. Aleksandrs Jūrdžs mantojumu glabāja rūpīgi, neizdālāja, taču arī izvairījās darīt pieejamu pētniekiem. Valsts bibliotēkas darbinieki 60. gadu otrajā pusē, Jūrdža rokrakstu meklējumos izbraukājuši Latgali, atrada Aleksandru Jūrdžu pavisam citur — Vidrižos — un griezās pie viņa ar piedāvājumu nopirkt Andriņa Jūrdža grāmatas. Taču sirmais vīrs negribēja no tām šķirties. Tikai dažas nedēļas pirms nāves 1970. gadā Aleksandrs Jūrdžs visu šo bagātību atvēlēja iegādāties Valsts bibliotēkai.³ Kad šis fakts kļuva zināms plašāk, sākas «ķēdes reakcija»: no vairākām vietām bibliotēkā tika saņemti signāli par vēl dažiem Jūrdža rokrakstu īpašniekiem laukos un pilsētās. Ejot pa šo signālu pēdām, Valsts bibliotēka Jūrdža materiālu fondu papildināja ar 1916. gada kalendāru un «Grōmotu vysaidu dzism'u...».

Liekas, ka tieši Latgales rokraksta literatūras jomā visvairāk vēl var cerēt uz sekmēm «grāmatu medībās» un jauniem atradumiem. Taču šai lietā vajadzīgs plašākas sabiedrības atbalsts.

Līdztekus rokrakstu vākšanai risinājusies to izpēte. Pirmskara periodā faktu ziņas snieguši vairāki autori, literatūrvēsturisku novērtējumu centies izstrādāt M. Apeļš.

¹ Rokraksti — VB R XA 96.

² FB R M «Jūrdžs A. I».

³ A. Jūrdža rokrakstu fonds VB R X 2.

Padomju Latvijā faktu apkopošanai pievērsies S. Seiļš¹, vispārināti pārskati pieder V. Vanagam².

Līdz šim literatūrvēsturnieki centušies Latgales rokrakstu materiālus apgūt un izvērtēt ar viņiem parastu metodi, monogrāfiski aprakstot viena vai otra autora devumu, pasaules skatījuma īpatnības, ideoloģiju. Taču arvien bijis jākonstatē, ka nav īstas drošības, vai tekstu sacerējis domājamais autors. (Sākumposmā šai ziņā gadījušās pat diezgan daudzas kļūdas.) Šai apcerējumā mēģināsim tuvoties mūsu rīcībā esošajām vērtībām no citas puses — aplūkot tās kā anonīmu, kolektīvas daiļrades procesā izveidojušos veselumu. Uz šāda fona tad arī izcilāko personību individualitātei jātiek jo spilgtāk saskatāmai.

3

Latgales rokraksta literatūrā nevar ātri ieskriet un momentāni orientēties, te jāiestaigā lēni, jāiejūtas; tikai tad tā atklājas pētnieka skatienam, ļauj izdarīt vērtējumus un secinājumus. Pat rakstītās dzejas vārsmošanas sistēmā te ir kas svešāds — mums tik parastā sillabotoniskā pantmēra vietā nereti ir sillabiskais, kur galvenais ir zilbju skaits rindā, bet uzsvara vietai vārdā un uzsvaru secībai rindā tikai pakārtota nozīme. Latgaliešu dzejā sillabikas ietekme nākusi no poļu kultūras. Uzsvaru neregularitāte bija mazāk jūtama arī tāpēc, ka dzejojumi bija domāti dziedāšanai un melodija «dzēsa» lingvistiskos uzsvarus.

Pirmais gājiens — reliģisko tekstu sfērā. Pirmais konstatējums — tie nav norakstīti no standartiskā, izplatītā iespiestā krājuma «Piļneiga grōmota lyugšonu.». Reliģiskā repertuāra kodols atkārtojas no rokraksta uz rokrakstu. Tas veido galveno daļu arī Jūrdža agrīnajā krājumā, kas tapis 1875.—1887. gados, tāpat vēlīnākajā krājumā «Grōmota vysaidu dzism'u.». Bet pēdējam ievadā Jūrdžs rakstījis: «Un, skaitīdams itū grōmotu, lyudzu, naizmērstit par manim un par cytim labdareitōjim, un par dzeivim un nūmyrušim, kuri ir maņ paleidzējuši itōs dzīsmes, lyugšonas, godziņkas un litanijas pōrtulkavōt nu cy-

¹ Seiļš S. Viens no pirmajiem // Karogs. — 1970. — № 11. — 147.—152. lpp.

² Latviešu literatūras vēsture. — R., 1963. — 2. — 760.—765., 776.—783. lpp.; Vanags V. Sociālās taisnības cīnītājs // Karogs. — 1970. — № 12. — 142.—145. lpp.

tas volūdas myusu volūdā.» Izteiciens «maņ paleidzējuši» liek domāt par iniciatīvu no zemnieku puses. Interesanti, ka šie paši teksti ietilpst iespīestā kontrabandas izdevumā «Jauns bryvežyks tercyarskais». Tam titullapā gan ir 1875. gads, bet saturā norādes uz notikumiem līdz pat 1890. gadam, tātad faktiskais izdošanas laiks ne agrāk kā 90. gadu sākumā. Krājuma nosaukums «Jauns terciāru breviārijs» nozīmē, ka tas domāts par rokasgrāmatu franciskāņu mūku trešajai kārtai, saturs ir jo bagātīgs — daudzveidīgi teksti dažādiem dzīves gadījumiem. Balstoties uz citēto Jūrdža priekšvārdu un viņa agrīnā krājuma saturu un datējumu, hipotētiski var pieņemt, ka tulkojumu galvenā daļa radusies 70. un 80. gados Nautrēnu novadā zemnieku vidē ar Jūrdža aktīvu dalību, pēc tam 90. gados «Bryvežyka» organizētāji garīdznieki to ietvēruši savā krājumā, visbeidzot, dažos rokrakstos tā ienākusi vēlāk jau no iespīestās grāmatas.

Katolicisma īpatnība: baznīca tiek nostatīta par starpnieci starp cilvēku un dievu, t. s. baznīcas tradīciju autoritāte — līdzās svēto rakstu autoritātei. No tam liels automatizēta, ceremoniāla materiāla īpatsvars arī rokrakstos. Uz ticīgo iedarbojās pati izdarība, melodija, bezgalīgie atkārtojumi. Par pretsvaru šim automatizētajam fonam tiecas kļūt dziesmas, kurās informācija ir aktualizēta, uz tvērēju iedarbojas tieši, ar savu saturu, konkrētību. Reliģiskie priekšstati te ir cilvēciskoti, pārcelti jutekliski tveramā sfērā. Latgales dievvārdu rokrakstos šīs dziesmas ar savu uztveres svaigumu ir interesantākā daļa, tai tad arī tālāk pievērsīsimies.

Dziesmas, kas veltītas noteiktiem personāžiem, izklāsta legendu sižetus vēstījošā manierē. Svētajam Franciskam

5. Kupčōšonu tāvs kavējōs¹,
Un Franciška pīvuicējōs².
Franciška, kū aizpeļņēja,
Vys' nabogim izdalēja.

9. Pamat tāvam muižas, cīmus,
Pļovas, mežus un teirumus,
Zaltu, sudobru smōdēdams,
Vys' mat zam kōjom sameidams.³

¹ Piekopa tirdzniecību.

² Mācijās.

³ A. Stērniņa un K. Silaļoņa krājumā; A. Jūrdža abos krājumos; I. Vonoga krājumā; V. Rancānei piederējušajā krājumā.

Katolicisms, cenzdamijs jo ciešāk piesaistīt vienkāršo ļaužu masas, nekautrējās savus sižetus bagātināt ar tautiskiem tēliem, bet vērojumu un abstrakcijas aizstāt ar darbību. Tāpēc katoļu zemēs ir pat plaši reliģiskās folkloras slāņi, piemēram, poļu Ziemsvētku dziesmas koļendas, kurās «pagānisms dzīvo katolicismā kā roka cimdā»¹. Pretstatā luterānismam un hernhūtismam pārnovados, kur reliģiskie raksti un tautas mutvārdu daiļrade palika divas šķirtas pasaules, Latgalē kults daļēji folklorizējās. Vai pati zīmīgākā tekstu dzīvīgākās daļas iezīme tad nu ir šis folklorisms.

Vairākas tāda tipa dziesmas rokrakstos vēsti par Kristus piedzimšanu Betlēmes kūtī:

7. Tyulen vērss un ezeļs klōt pi siles stōjās,
Pyuzdami siļdēja divu tamōs mōjās.
Gulēja tad Jezus mīreigs kai jērens.²

Cita «Dzīsmē ab pīdzimšonu kunga Jezu Krista» rāda, kā putni priekā lido uz Betlēmi un sarunājas savā starpā:

Pulkim mozas peiles skrēja,
Bet raudives³ kvacynōja.

Dzaguze ar bolsu
Sauce, koč ar klusu:
«Uz gūda, uz gūda!»

«A, jo byus ti vēl žbanā⁴ kas,
Dūs ti gon mums dzert da vaļas?» —
«Dzērve ar garu koklu
Dzers gon labi olu,
Dūs un mums, dūs un mums.»

Laksteigola dzīd dyškantu,
Kanaraks⁵ ar ceiruli eļktu⁶,
Krauklis basavōja,
Skūrstone⁷ paleidzēja
Ļusteigi, ļusteigi.

¹ Skujenieks K. Balss pa rasu // Ābelīte: Poļu tautasdziesmas. — R., 1984. — 15. lpp.

² M. Sukrauskas krājumā; J. Seļļa grāmatā.

³ Meža pīles.

⁴ Alus krūzē.

⁵ Kanārijputns.

⁶ Altu.

⁷ Kovārmis.

Līdzī dzīvo arī dzīvnieki:

Začš ar krolīkim¹ sēdēja,
Ar sovom kūjom bungōja.
Lōcs pōtorus skaitēja,
Zyrgs zūbus zvanēja
Uz siles, uz siles.²

Naivi teatrālas Bībeles ainiņas it kā atgādina Latgales zemnieku koka skulptūras.

Tai jau pikoltu ar naglom naosom
Nu zemes paceļ Jezu ar nalobom
Rūkom, kad bendes krystu pastotēja;
Vysi redzēja:

Pacaltam kungam uz augšu ar krystu
Pōrvēre sōnu vyssvātu ar škāpu.
Nūmyra Jezus, golvu svātu likdams,
Dvēseli laizdams.³

Arī dzejas formā ir daudz folkloriska — izteiksme, epiteti, nereti pat deminutīvi. «Dzīsmē ab mīleību kunga Jezu Krysta» par labo ganu, kas meklē nomaldījušos avi:

O, grīzīs, lyudzu, da sova puļceņa,
Bo⁴ esi muna mīleīga vuškeņa⁵!

Upeņa straume ceista⁶ yudisneņa,
Dadūd tu maņ te gaužu asareņu!⁷

Šis folklorisms dzejas saturā un formā tomēr nav specifiski latvisks (tādi varbūt ir deminutīvi). Liekas, tas mantots no katoļu zemju internacionālā, vispārīgā folklorisma.

Aktualizētās reliģiskās dzejas itin kā pretējā spārnā atrodas morālfilozofiska satura dziesmas, rakstītas tautas runas rāmajā dikcijā. Tā «Dzīsmē svāta kēniņa un profeta

¹ Trušiem.

² A. Jūrdža krājumos un fragmentā 1915 VB R X 2, 1, 27; V. Rancānei piederējušajā krājumā.

³ I. Vonoga krājumā.

⁴ Jo.

⁵ Aitiņa.

⁶ Skaidra.

⁷ A. Jūrdža agrīnākajā krājumā; V. Rancānei piederējušajā krājumā.

Davida ab nāredzeišonu ļaunas un ab staravōšonu¹ gūdeigas dzeives» nosvērti pamāca:

Bo, kai sīnu kaļtej saule,
Tai ļauns dreiž gaist uz pasaulu.
Es vacuma dagaidēju,
Bet vēl nikod naredzēju,
Kab taisneigs tai aplaists² byutu,
Kad jō bārnim maizes tryuktu.
Nabogim gan deve ticeigs
Un pats vysod beja prīceigs.
Škita — vysu izdalēja,
Bet bogōti bārnī beja.³

Vidzemes hernhūtiešu dziesmās reliģiskais ideāls padarīja dzīves vērtības par maznozīmīgām, relatīvām; Latgales aktualizētajās dziesmās ikdienas dzīves vērtības pakļauj sev reliģisko ideālu.

Duras acīs, ka Latgales reliģiskajos rokrakstos tikpat kā trūkst baznīckunga tēla. Šie rokraksti ir ļaužu pašdarbošanās rezultāts. Analizēto aktualizētās grupas tekstu raksturs liecina — tie radušies ne «praktiskos» (ceremonālu) nolūkos, bet kā emocionāla pašizteikšanās. Virzienu Latgales zemnieku reliģiski literārajai pašdarbībai gan deva baznīca, bet pa šo ceļu gāja pati tauta, soļu rakstā ienesot savas īpatnības. Kristietisma mākslinieciskās apziņas apaugme ar tautas domāšanas veidu un folklorismu bija produktīva, radīja īpašu poēzijas slāni.

4

Bet nu pavērsim nākamās durvis — uz Latgales laicīgās rokraksta literatūras kolektīvo, anonīmo slāni. Te valda dzeja, prozas tikpat kā nav. Šīs parādības cēloni mūsu izpratnē mēģināsim formulēt apskata beigās.

G. Manteifela kalendāra «Inflantuzemes laikgrōmota» 10 gadagājumi kopumā veido apjomīgu dzejas krājumu — ap 60 laicīgu dzejoļu. Pa lielākajai daļai tie ir mācītāju, varbūt arī paša Manteifela tulkojumi no poļu valodas. Daudzus dzejoļus zemnieki vienkārši pārrakstīja, dažas svarīgākās kalendāra tematiskās līnijas vēlāk rokrakstos attīstītas plašāk. Bet Latgales rokrakstu laicīgajā daļā —

¹ Cenšanos pēc.

² Padarīts nelaimīgs.

³ A. Jūrdža krājumos; I. Vonoga krājumā; V. Rancānei piederējušajā krājumā.

nedz kalendāra dzejas pārstrādājumos vai tulkojumos no poļu un krievu valodas, nedz oriģinālsacerējumos vai mutvārdu tradīcijas pierakstos — nav izmanāmas darbošanās ierosmes no ārpuses.

Latgales dziesminieku daiļrades poētiskā sistēma vēl rūpīgi jāpētī, tagad iespējams izteikt tikai dažus vērojumus. Dziesmas ir dziedātas, tāpēc sastopami refrēni. Dzejots tiek istā zemnieku sarunvalodā, taču bez vulgaritātes, bez obscenitātes (bet nav arī tautasdziesmu veselīgā erotisma). Daudz ir garo dziesmu, kam nereti pat pārdesmit pantu. Jūtas — kā folklorā — bieži izsaka ar darbību.

Un nu — par dzejas motīvu dominantēm.

Ļoti spēcīga ir didaktiskā strāva, no klajām pamācībām meitenēm sargāt godu, puisiem un vīriem atturēties no dzeršanas līdz čakluma un goddevības sludināšanai. Bet arī bez mīlestības un prieka nav īstas dzīves.

Dabā valda harmonija. Tiek minētas tikai likumsakarīgās, ne ārkārtas parādības.

Sarkans reita pusī dag;
Nakts, tymsuma mōte, bāg.
Austra aust, gaisma brīst,
Mēness, zvaigznes dzisin dzist.
(«Reita dzīsmēņa»¹.)

Jaukū maureņu, pļovas zīd zīdā,
Klēpī maņ pučes ikš jauka laika,
Oī oī, zom zom, ikš jauka laika.
(«Dzīsmēite ganeites uz mauras»².)

Dabas dzejā zemnieki iepin zemnieku darba ainas. «Reita dzīsmēņas» turpinājumā

Vizuļoj nu puču klōns,
Laiž nu klāva³ lūpus gons.

Orōjs zemi rūkom grīž,
Laiks da dorba vysus spīž.

Darba apraksti izvēršas veselās gleznās, pat panorāmās. Jūrdžs vairākreiz pārrakstījis «Infantuzemes laikagrōmotas» ciklu «Divipadsmīt kalendera dzīsm'u»⁴, kur tēloti katra mēneša darbi zemnieka gadskārtā.

¹ A. Jūrdža laicīgajā krājumā.

² Turpat.

³ Kūts.

⁴ Tas ir E. Dinsberga sacerējums «Zemnieka dzīve, katrā mēnesī cauru gadu», aizgūts no kalendāra «Veca un jauna laika grāmata» 1868. gadam.

Cita motīvu grupa — sadzīve. Ir diezgan daudz jaustru dziesmiņu par jaunu puisi un meitu attiecībām. Virkne dzejoļu dažādos krājumos rāda ciemošanās jaukos brīžus — viesu ierašanos, sarunas, viņu pavadīšanu. «Dzīsmēņa svētu nōkšonas» tēlo precību svinīgo norisi: zirgi

Vīglas kūjas gleiņy sviž,
Kai jumprovas danci grīž,
Ar vōcsodlym apsodlōti,
Imovi pušķim pušķoiti.
Ti ļūti speid uz tōlīni,
Apleik¹ rīsti² ar misīni.

Gon bogōti, radzu, svōti,
Maņ uz viņim lobi prōti.³

Svilāna un Seiļa krājumos ir vēl viena «Dzīsmēņa svōta» (Seilim datēta ar 1868. gadu). Svarīgo sarunu dziesminieks atveido gausi un pamatīgi.

«Kuri, kaimin mīly, jōjat?» —
«Uz jums, vai tad nazynōjot?»

Seko ceremoniāla tabakas ieņņaukšana. Jaunavas tēvam precības patīk, tomēr viņš vēl precinieku sūta pie mātes. Tā arī būtu labisprātis, tik pati meita vēl šaubās. Tēvs lūko viņu pierunāt:

«Ču, meiteņ, narunoj daudzī,
Taidy pošy tī ir ļauds,
Taidu pati dorbu strōdoj,
Taipat un ab dzeivi gōdoj.»

Tad arī meita piekāpjas. Sacerētājam izdevusies skaista žanra glezniņa.⁴

No F. Škesterā klāsta zināma «Jaunūs sajimšonas dzīsmēņa» kāzās.

Sokit, lai dreīž sīru školda;
Atbrauks jaunī, sēs aiz golda,
Gostu⁵ pībrauks te na druska,
Daudzi trauku vāg⁶ zakuska.

Grīzit, grīzit, muzykanti,
Pyutit, pyutit, stabuļņiki,
Stabulejit jauki!

¹ Apkārt.

² Apdarināti.

³ A. Jūrdža laicīgajā krājumā; J. Seiļa grāmatā.

⁴ Dziesma pēc atmiņas pierakstīta arī folkloristu ekspedīcijās — FS 548, 12892; 530, 303.

⁵ Viesu.

⁶ Vajag.

Vai visiem rakstītājiem patīk humors. Labu joku īpaši iecienījuši Seiļa grāmatas pagatavotāji. Šai krājumā «Lai me zagļu» ir tā pati, kas Jūrdža uzrakstītā «Dzīsmēņa palicas¹ sēdeitōja aba laima zagļu» — cietumā nonākušais tur sastop jautru kompāniju.

Izsmiekls vērsas pret alkoholu. Tāds ir miniatūrais dramatisējums «Vasala, mōseņ!» Seiļa krājumā. Viena no kaimiņienēm krogā nav bijusi veselās piecas dienas. Otrā arī taisās līdz:

«Pagaid tod, mōseņ, kōpšu uz rejas,
Pajemšu ūlas, isim obejas!»

Trijos norakstos patvērusies «Dzīsmē bēdeīga cylvāka» jeb «Dzīsmē kaiminō».

1. Pi kaiminō vyss lobs parads²
Sātā, teikumā ir dareits,
A pi mana — leika kēve,
Itēi pošā vacō tāva.

Cēlonis — dzeršana, rezultāts:

13. Jau ōrā gulu uz lauka,
Kai radzu sevi najauku.
Muna mute pylna dubļu,
Keša tukša nu rubļu.
Bārni, sīva sātā gaida,
A maņ pateik dzeive taida.

Beigās, protams, solījums laboties.³ Arī Jūrdžs pazobojas par plēnciem:

Es pīdzēru brandivīna,
Atsigulūs uz mēslīņa.
Ok, nazyna ļaudaveņa,
Kad es guļu uz mēslīņa.
(«Dzīsmēņa dzārōja»⁴)

Īsti latgaliska sirsnība strāvo jauniešu mīlestības dziesmās. Jaunava iztēlojas, kā runās ar savu Joneiti:

O, dzeives munas dzeive vīneigal!
O, kai ņyu asmu laimeigal!
Lai sirds vīn pošā runoj ar tevi,
Kad es atdūmu tev sevi!
(«Dzīsmē bryutes»⁵.)

¹ Policijas aresta telpas.

² Padoms, paraugs.

³ 1875. gada norakstā VB R XA 96 № 172; A. Svilāna 1894. gada krājumā; J. Seiļa grāmatā. 20. gadsimtā dziesma tautas mutē bijusi ārkārtīgi populāra: folkloristi to pierakstījuši ne mazāk kā 36 reizes.

⁴ Laicīgajā krājumā.

⁵ A. Jūrdža laicīgajā krājumā; J. Seiļa grāmatā.

Dziesminiekiem nav sveša dzīves tumšā puse, īpaši Seiļa grāmatas autoriem. Karavīram ilgajā svešatnē asaras būs par dzērienu, bēdas — par maizi («Karaveirs»). Pie vīra izdotā meita nevar sagaidīt, kad vecāki atbrauks ciemā. Reiz pēc gadiem ceļā viņu satiek māte:

«Klausīs,» soka, «može zyni,
Vai vasala Ivyņa?» —
«Māmeņ,» soku, «napazyni?
Toš es, tova meityņa!»

Kad māte brīnās, kā meita pārvērtusies, viņa atbild:

«Nava lela breinuma:
Osorōs un bādūs, lōstūs
Naturēsi skaistuma.»

Mātes izmisums par nomirušo bērnu dziesmā «Jōneits» aizņaudz elpu. «Dzīsmē bōriņu kōzōs» svinību dienā daba ir drūma. Bārene lūdz zemi, lai tā nobirst no tēva kapa un ļauj tēvam dot meitai svētību.

Tā dziesmās iezīmējas viens no galvenajiem tematiem — cilvēcisko attiecību vijums. Rakstītāji ir smalkjūtīgi, neatļaujās intīmu pļāpību, sīkmanīgu rakņāšanos otra dvēselē.

Daba un darbs, ikdienas prieki un pārvarīga mīlestība, līksmi brīži un plosīgas bēdas... Ielasoties šai dzejā, pamazām atskāršam, ka dziesminiekiem svarīgs ir pats dzīves plūdums. Viņi, brīžam jo sekmīgi pārvarēdami kailo didaktiku, cenšas atklāt tā jēgu. Pirmo reizi latviešu rok raksta literatūrā radusies laicīga lirika — subjektīvās sabiedriskās apziņas atveide. Latgalē rokraksta literatūra ir intravertāka, vairāk vērsta uz iekšu nekā Vidzemē un Kurzemē. Cēlonis tam varbūt ir šī novada ļaužu noslēgtākā, izolētākā dzīve. Zīmīgi: vēsturiskais laiks, ģeogrāfiskā telpa šai literatūrai ir gaužām mazsvarīgi faktori, toties daba — nesamērojami svarīgāks elements nekā pārnovadu rokrakstu autoriem. Rekonstruējamais lasītāja tips vairāk ir ieinteresēts jūtu un iztēles pārdzīvojumos, mazāk lietiskajā informācijā vai racionālā domu noskaidrošanā.

Bet sociālo attiecību atspoguļojums?

Seiļa grāmatā dzejolis «Zemņiks» rāda zemkopja dzīvi gaišās krāsās — kārtīgu saimniekotāju, godīga mūža dzīvotāju visi cieni. Savā sētā viņš ir pieticīgs:

Ustobeņa, koč moziņka, tei maņ bez porōda.

Arī Jūrdža krājumā vairākkārt runāts par šo tematu: no kalendāra pārrakstītas «Dzīsmēņa sātas laimes», «Dzīsmēņa. Kāds cylvāks vysod ir laimīgs»¹, par to pašu stāsta arī jau virsraksts «Zemņīkam ir jauka dzeive».

Nevajag pārprast — te izpaužas nevis pakļaušanās apspiestībai zemā sociālā stāvoklī, bet liela pašcieņa, apziņa, ka zemnieka dzīvei piemīt liela vērtība. Nav nekādas samierināšanās ar ekspluatāciju. Seiļa grāmatas rakstītāji savā krājumā ierakstījuši arī dzejoli «Voiciks mozais». Voiciks nosoda tos,

Kas kungus lelus slavynoj,
Ar baili lelu gūdynoj.

Un tālāk par kungiem:

Koč plēš ōdu, naudu mokā,
Koč natur jī žēlestības,
A ni por grošu taisnības,
Koč sirds špetna, kai pī suņa,
Jōsok: «Kungs lobs, myusu breine.»²
Jōmērst bodu, nadūd maizis;
Papros' — peicka tiks nu reizis.

Zemnieki strādā kunga labā, bet viņš visu sastrādāto notērē izpriečās.

Jūrdža krājuma dziesmā sakarā ar tikko pasludināto dzimtniecības atcelšanu teikts:

Nastrōdōsim kungu lauku —
Natur vini uz mums spāku.
Myusu sirdim prȳcōšona,
Kungu sirdim nūskumšona.

Dziesmas «Atvoļneišonas dīnā nu kunga» autors nobažījies, vai visi zemnieki pratīs brīvību saņemt, un brīdina netrakot ļaunā prātā pret augstiem likumiem, jo valdniekam pienākas pateicība par atbrīvošanu no kungu varas. (Vairāki panti te tieši pārņemti no Neredzīgā Indriķa «Brīvestības precēšanas» un «Dziesmas dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības».) «Niknums³ pasaulā» atgādina:

Myus ar kungim naiṛadzeitīs,
Kotry⁴ trokoj un lepnejās;

¹ G. Manteifela pirmparaugi G. F. Stendera dzejā.

² Apbrīna.

³ Nīcība.

⁴ Kuri.

bet pastardienā

Redzim, katrus nūsmōdēs:
Vai zemņikus, aba¹ viņus.

Īpašs sociālā protesta gadījums — Seiļa grāmatā ierakstītā dziesma krievu valodā (datēta ar 1873. gadu). Tā sacerēta Latgales krievu vecticībnieku vidū, protestē pret lūgšanas namu slēgšanu, svētgleznu atņemšanu, ļaužu pēršanu. Bet ir šai dziesmā arī atbalss no 60. gadu pirmās puses: ja drosmīgi cilvēki sāktu tādu pašu sacelšanos, tad

Ведь и мы им помощь бы дали.²

Tomēr naivi gudrā Latgales rokraksta dzeja, tāpat kā folklorā, atveido ne tik daudz notikumus un neatgriezenisku laika plūsmu, cik noslēgtu rotēšanu sevī, lēni mainošos modeļus un aprites. Ļaužu liktenis iesaistīts bezgalīgajā laimju un nelaimju spirālē, nīcīgās dzīves — lielajos pasaules, dabas un cilvēka eksistences ciklos. Nesteidzīgi, bet rosīgi visi dara vajadzīgo. Nekādu psiholoģisku izlēcienu, visur valda dabas un darba ritms. Dzejnieki, iemīlējušies savā zemes un mājas darbā, cildina gadsimtos izkopto ļaužu attiecību kultūru, tiecas zemnieka dzīvi apjēgt episki, dzied tai īstu himnu. Autori spēj to, ko agrākā latviešu leļzemnieku rokraksta literatūra nespēja, — ikdienas norises un vidi padarīt par literatūras attēlojuma objektu, savu necilo dzīvi pacelt poēzijas līmenī, lielu likumsakarību augstumā.

Šķiet, ka šī ikdienas poetizēšana ir par galveno cēloni prozas iztrūkumam latgaliešu rokrakstu kopējā mantojumā: pacelt augstumos spēja dziesma, dzeja, bet ne tāda proza, kāda būtu pa spēkam no kultūras pasaules izolētajiem zemnieku rakstītājiem. («Inflantuzemes laikagrōmōtas» proza, kas viņiem būtu noderējusi par paraugu, nebija māksla un nespēja vispārināt.)

Latgales dziesminieki apliecina savas zemnieku kārtas nozīmību, sava zemnieku darba vērtību. Viņi veido savu, no ārpuses un oficiālajiem norādījumiem neatkarīgu dzīves uzskatu.

¹ Vai.

² Arī mēs taču tiem sniegtu palīdzību.

Pāri anonīmo dziesminieku devuma ietvariem pacēlušās divas personības — Andrivs Jūrdžs un Pīters Miglīnīks.

Čaklā «grōmatnīka» Jūrdža rakstos līdzās kopējam repertuāram ir skaitā daudzi dzejdarbi, kuros samanāmas individuālas iezīmes, tos tad var ar zināmu drošību uzlūkot par viņa paša sacerējumiem (kaut arī daļēji pēc svešiem motīviem). Jūrdžs tiecās dziļāk, kā domātājs apjēgt savu esamību (mūža beigu posmā viņa lielā aizraušānās bija aforismu sacerēšana). Arī viņš slavina zemnieka dzīvi, bet cenšas to piepildīt ar cilvēka cienīgu rīcību un augstākām vērtībām.

Dorbā laima un dorbā gūds.¹

Pie Jūrdža paša devuma acīmredzot pieder vairāki dzejoļu cikli viņa grāmatās — Jaungada dziesmas, virkne prātniecisku dzejojumu ar nosaukumu «Sprosta² dzīsmēņa». Vēlīnākajā daiļrades daļā ir divi jo zīmīgi cikli — ar ģimenes tematiku³ un šūpļa dziesmiņas⁴. Tajos bargais didaktiķis pārsteidz ar neparastu maigumu. Bet mīlestības dzejā Jūrdža jūtas izteiktas ar sentimentāliem priekšstatiem, vispārīgām frāzēm. Tikai mirušās sievas piemiņai veltītais dzejolis spēj izlauzties ārā no šiem trafaretiem:

.. tagad vīns eju,
Sadz rudīņa tūces⁵ skumeigū seju,
Gausoj dienas, dorbā gaist muns spēks un nikst,
Un dvēsele muna pēc tō mīra tveikst.

(«Raudas A. Jūrdža»⁶.)

Jūrdžu plosa pārejas laika cilvēkam raksturīga pret-runa — viņš tiecas uz individuālo, personisko, intīmo, bet paliek vispārīguma, tipiskuma, pieņemtības varā.

Svarīga Jūrdža darbības puse — viņš uztvēra Vidzemes un Kurzemes rakstniecības vēsmas. Vairākos Jūrdža dzejoļos redzamas K. Firekera, A. Līventāla, J. Ruģēna, K. Valdemāra, J. Zvaigznītes, A. Pumpura darbu atskaņas. Arī

¹ «Grōmotā vysaidu dzīsm' u ..»

² Vienkārša.

³ Krājuma fragments ap 1908 VB R X 2, 1, 13, II.

⁴ «Grōmotā vysaidu dzīsm' u ..»

⁵ Mākoņi.

⁶ «Grōmotā vysaidu dzīsm' u ..»

cieņa pret tautasdziesmām, lielais to savākums, spēja nošķirt tautas dzeju no rakstītās Jūrdžu tuvina pārnovadu kultūras strāvojumiem. Jūrdžs regulāri pirka un lasīja lejzemiņu kalendārus, grāmatas, avīzes, šo to no turienes pārveidojams latgaliski un atbilstoši savai izpratnei, tā cenzdamies šīs strāvas un strāviņas ievadīt sava novada ļaužu gara dzīvē. Un atkal pretruna: Jūrdža uztveres limenis un dzejas talants bija nepietiekams kaut cik pilnvērtīgam «lielās literatūras» transplantācijas procesam.

Tikai nav jāaizmirst viens — kā tieksmē uz individuālo sākotni, tā tieksmē uz pārnovadu literatūras vērtībām Jūrdžs Latgalē bija novators, kas aizgājis priekšā savam laikmetam un videi.¹

20. gadsimta 20. un 30. gados bija apzināti tikai kādi desmit ar Pītera Miglinīka roku rakstīti dzejdarbi, un no tiem pašiem vairāki esot bijuši krievu dzejoļu tulkojumi un patapinājumi. Taču šis mazums ir visas Latgales rokraksta literatūras lepnums, pie tā jāpakavējas tuvāk.

Miglinīka nemierpilnā taisnības cīnītāja dzīve kļuvusi par legendu; tajā mijas kungā spīvs naidis un zemnieku dievināšana, spožas uzvaras tiesās zemnieku labā un cietumā iemantotā slimība, kuras iznākums — vīrs, «lels kai kolns», aizgāja nāvē 33 gadu vecumā. Nav šaubu par krievu demokrātiskās kultūras ietekmi uz Miglinīku, vairāk nekā apšaubāms ir daudzzinātais viņa sakars ar revolucionārās organizācijas «Земля и Воля» slepeno tipogrāfiju Balvos, jo, kad tā darbojās, Miglinīkam bija 12 gadu.²

Kamēr nav atkal atrasta Miglinīka dzejoļu mape, jāpieņem ar agrākos literatūrvēsturiskos rakstos citētajiem diviem dzejojumiem. Viens no tiem apcerēs citēts ļoti fragmentāri (nenorādot fragmentu secību) un sniegts Miglinīka autogrāfa nelielas detaļas faksimilattēlos. Pilnā veidā Jūrdžs to ierakstījis savā laicīgo sacerējumu krājumā ar virsrakstu «Dzīsmēņa». Tie zinātnieki, kas varēja salīdzināt Miglinīka un Jūrdža rokrakstus, apgalvo, ka Jūrdžs esot šo to sagrozījis pantmēra un atskaņu dēļ. Taču citētāji arī paši mainīja un gludināja — viņu lasījums atšķi-

¹ Šis īsais ieskicējums tikai cenšas parādīt A. Jūrdža darbības daudzpusību, kura prasa detalizētu analīzi un izvērtējumu, kāds arī pašlaik top un paredzēts citam izdevumam.

² Pēc Jūrdža ģimenes nostāstiem, Jūrdža mājās paslēptos tipogrāfijas burtus atgādājis Miglinīks. Šis burtu materiāls saglabājies; tagad noskaidrots, ka tas nav tas, ko lietoja «Земля и Воля» spiestuve (eksperimenta materiāli VB R X 2, 3, 4).

ras no turpat blakus iespīstā faksimilattēla. Liekas, ka autora tekstam tomēr tuvāks būs Jūrdža variants; to tad arī izmantosim, koriģējot pēc Miglinika autormanuskripta tās vietas, kas redzamas faksimilattēlos.

Šī dzejojuma pirmā daļa ir pazīstamas krievu dzīru dziesmas tiešs tulkojums. Arī otrā daļa pēc formas ir dzīru dziesma, varbūt tāpat tulkota vai pārfrazēta pēc kāda krievu avota. Citēsim to pilnā veidā (pirmo reizi mūsu literatūrzinātnē).

Nemit, draugi, glōzes rūkā, pa vīnai izdzersim!
Jymā gori¹ sleicynoīsim, bādai acs aizlīsīm.

Ik šādam pantam seko piedziedājums:

Ei, ei, nabādojit, pōrdzeivōsim vysī.
Ai² osorom bādōm sovom napaleidzēt myusīm.

Tālākie panti:

Uz pasauļa nataisneiba krepka³ kai myurs ira.
Myura myusīm ar kulakīm narozsist tod, čyra⁴.

Bādu cist mes dajūkušy, mōkom treisēt soltumā.
Ka nabogīm draugu nava, tys jau seņ [..]⁵.

Uz pasauļa laima ira, toļka⁶ na dēļ vysu;
Uz pasauļa prīca ira, toļka na dēļ myusu.

Kuram toļko saule speidļa, tys nikod naiģōdōs,
Ka daudz kuram cīšy solts ir, jis ab tū nabādōs.

Nava myusīm dōrgu drēbu, ni kambaru, klēšu,
Bet por tū tod dušys⁷ myusu malny kačy naplēš.

Zalta teļam nazaklonit, cyta laimai naskaudit,
Pret vareigīm šō pasauļa nalauzit capuru⁸.

Lepneigīm jus kulak' rōdit, dūdit rūku nabogīm,
Na brovī⁹ durit nataisneibai, a taišni pošā acī.¹⁰

Dzeives myusīm nabyus žāl, kad un nūmērt dais.
Te mes nikō napamessim, tikvīn vōrgu dalis.

¹ Bēdu.

² Ar.

³ Stīpra.

⁴ Noteikti.

⁵ Rokrakstā defekts.

⁶ Tikai.

⁷ Dvēseles.

⁸ Tā autogrāfa faksimilā. Jūrdžam acīm redzama kļūda «capuri nūmaucit».

⁹ Uzaci.

¹⁰ Pēdējās pusotras rindas Jūrdžam:

.. tū jums soku kryšny [skaidri un gaiši],
Nadur brojī nataisneibai, aļa [bet] acī taišni.

Dziesmas trešā daļa, kaut neveiklāka, skan līdzīgi (arī to sniedzam pilnīgā veidā, piedziedājumu uzrādot tikai pirmajam pantam).

Dzerit, draugi, glāzes dreizōk, laiku eisu taidu
Atīt gaška¹ smērts² dēļ myusu, izrucēs³ nu bādu.
Ei, ei, nabādojit, vysī pōrdzeivōsim,
Atīs gaška smērts dēļ myusu, atims bādas myusim.

Uz pasaūļa česnūs⁴ ļaužu gona ir bez myusu.
Jī kai Kains nazisteidzās⁵ brōļa nūsist mīsu.

Cyta laimai naskaud nikod uz pasaūļa,
Kad jis treis un maizis prosa, stōvādams uz saūļa⁶.

Olkonom⁷ jī gon daudz paleidz, porōdā dūdami,
Ka jis por tū aizliks jūsīm nu mugoras kraukli⁸.

Gotovi da ašņa sist ir vysod nabadzeņu,
Kad jis, olkons byudams, nūzūg maizes gorūzeņu.

«Kam nalyudzat dīva sova, vōrgūs dzeivōdami,
Por tū vysu, kū jis roda, por niku byudami?»

Navarim mes paēst reitam, koč agry paceļti,
Un ar leitu soltas tyuces sausu šnūr' aplīti.

Kad jau mes acis izplētem, taidš pat beja pasaūš,
Un, kad daiš acis aizmīgt, taidš pošš paliks pasaūšs.

Rūgtais glāzes prieks, sarkastiskais «česnūs ļaužu» izsmējiens ar pārsteidzošu līdzību atgādina nedaudz vēlākās E. Veidenbauma dzejas noskaņu. Būt pretī netaisnībai un «vareigim šō pasaūļa» — tas ir aktīvas dzīves stājas sauciens, cīņas sauciens.

Dzejnieku vada dziļa kopības sajūta ar tautas brāļiem. Otrs dzejolis, kas pieejams tikai 30. gadu citējumos (šeit arī pilnā veidā):

Maņ pateik byut kūpā ar brōlim un mōsom,
Maņ pateik līt svīdrus un asni par jim.
Maņ pateik, ka uzvaru gyun lobais,
Ka ļaunais izgaist kai tymša nakts.

¹ Viešņa.

² Nāve.

³ Izpestīs.

⁴ Godīgu.

⁵ Jūrdža kļūda! Varbūt «pazasteidzās»?

⁶ Jūrdža kļūda! Varbūt «sākļa»?

⁷ Izsalkušam.

⁸ Jūrdža kļūda! Varbūt «kraklu»?

Maņ pateik tās bādas, kū ciš brōji, mōsas,
Jō bādu un nalaimu tauta mes esam.
Bet reizi par vysom mums atmirdzēs laime —
Mes byusim šē kungi tod dzymtajā zemē.
Ar taisneibas spōrnim mes ceļsimēs gaisā
Un valdeisim paši par sevi un zemi;
Mes byusim tad varoni cāli un stipri
Kai jyumolā stōvūšō myužeigō klipts!

Šis dzejolis diemžēl ticis citēts tikai jaunlaikos cita dzejnieka pārstrādātā veidā.¹ Latgaliešu rokraksta literatūras pazinējam tūlīt nepatīkami duras acīs tādi modernizējumi kā «varoni cāli», «myužeigō klipts» un citi. Jāsāk šaubīties pat, vai nav sagrozīta sacerējuma sākotnējā idejiskā virzība. «Mes byusim šē kungi tod dzymtajā zemē.» Vai pārstrādātājs to nav patapinājis no Plūdoņa krietni vēlākā dzejoļa? Tomēr sākuma tēzei, kas izteikta pirmajās rindās, un visai kopnoskaņai gan varam ticēt.

Miglinīks atradis adekvātu izteiksmi savam pārdzīvojumam; šis pārdzīvojums fascinējoši iedarbojas uz uztvērēju. Miglinika protests bija apzināts, dzejoļi klaji pauda nesamierināmību ar pastāvošo kārtību, aicināja cīņā par taisnību. Latgales rokraksta grāmatniecības vidē bija izaudzis un nobriedis revolucionārs demokrāts.

Latgales laicīgā rokraksta literatūra ir šā novada literārās dzīves īstais sākums. Vidzemē un Kurzemē latviešu rakstniecība vispirms atradās sociāli un nacionāli svešas augstāko slāņu inteliģences rokās. Turpretim Latgalē virzītājs spēks bija pašas tautas, zemniecības pārstāvji, iniciatīva «no apakšas». Tāpēc literatūras sākotne te bija primitīvāka, bet tuvāka vienkāršo lasītāju, adresātu interesēm, apstākļiem, psihei, vērtībām. Visa literārā aktivitāte, darbošanās pretī liegtajam un ļautajam bija protests arī tajā daļā, kur neatskanēja neviens tiešs nemiera izpaudums, bija protests pret varas nesējiem un viņu politiku.

Nebūs pārspīlēti teikts, ka Latgalē aizlieguma laikmetā rokraksta literatūra bija gaismas stars tumsas valstībā, rakstītājus pelnīti dēvē par zemnieku Prometejiem.

¹ Pēdējās sešas rindas citētas arī nedaudz atšķirīgā jaunlaiku redakcijā.

Krustcelēs

«Strādnieku šķiras atsvabināšanai vispirms jāir pašu strādnieku šķiras lietai.»

E. Veidenbaums

1

19. gadsimta nogale Latvijas vēsturē sākās ar pārejas laiku, it kā ieleju starp divām virsotnēm — starp jaunlatviešu kustību un Jauno strāvu, beidzās ar stāvu augšupkāpumu Jaunās strāvas gados. Kādas puses vispār-ideoloģiskās attīstības procesos, kuri ielejas posmā risinājās dziļāk ieslēpti, kalnupejas laikā bija klajāki, izgaismo rokraksta literatūra?

Stāsts, drāma, poēma jau senāk no rokrakstu sfēras bija pārgājuši iespīestajā literatūrā. Tāpat pārdomu un liriskā dzeja Vidzemē un Kurzemē piederēja «lielajai» rakstniecībai. Dažas senākās rokraksta literatūras atzares turpinājās, pat vecākā no tām — hernhūtiešu raksti. Tikai uz pēdējiem bija jau bieza pelējuma kārtā, no tiem dvesa piesmakuša sektantisma elpa, naidis pret skolām, biedrībām, teātru izrādēm... Arī lokālā tautas satīra kā literatūras parādība «izstājās no spēles»: tā vairs nerisināja tik nopietnus uzdevumus kā 60. gados, neizstaroja tādas ideju un formveides ietekmes uz citām rokrakstu atzarēm.

Rokraksta literatūras īstā sfēra bija tur, kur eksistēja sociālie spriegumi. Mēģināsim orientēties laikmeta rokraksta literatūras galvenajos sabiedriskajos motīvos. Tūlīt jāpiebilst, ka arī te dažs kas varbūt drīzāk nācis no mutvārdu tradīcijas vai otrādi — no rokrakstiem folklorizējies, un nav pētnieku spēkos to īsti strikti nošķirt.

Folkloristi¹, galvenokārt Kurzemē un Zemgalē, pierakstījuši veselu grupu īpatnēju garu dziesmu — atceres par dzimniecības laika grūtumu.

¹ FS materiālus, kas izmantoti šai apcerējumā, sameklēt palīdzējusi M. Viksna.

Tad muižu šķūnos, tīrumos
Tik vaidus dzirdēja,
Un muižu rijās pātagas
Tik asins krāsoja.¹

Līdzīgas ir vēl vairākas citas dziesmas.² Dažos dzejojumos rādīts, kā kungs pēc nāves nokļūst ellē.³ Bet Jūrkalnē pazina romantisku balādi «Tiesas kalns» par diviem latviešu jaunekļiem Alsungā, kas vadījuši sacelšanos, pēc tam, lai citus glābtu, paši pieteikušies un vesti pie bendes bluķa.⁴

Smagu atceres nastu 70. un 80. gados Veismaņos (Vaivē) pacēlis Andžs Liberts (1816—1888), senas hernhūtietiešu dzimtas loceklis. Viņa raksts «Ap Cēsīm, par no vecu līvu, viņu īpašuma un tiesību zaudēšanu šī drusciņa piemiņai» (1878)⁵ vēstī, kā zudušas un izkrāptas brīvgrāmatas, kas apliecinājušas viņu zemes īpašuma tiesības, bet mācītājs sācis ņemt nelikumīgu maksu par t. s. «līvu pulksteņa» (zvana) zvanīšanu. Nekas nav īpaši saasināts, tomēr jaušams, ka joprojām nav rimusi netaisnības apziņa par lībiešu nospiešanu kopējā dzimtlaužu masā.

Ar senām atmiņām saistīts arī Pētera Švarcbaha raksts «Bebra karš»⁶ (10 lappuses burtnīcā). No teksta izlobāms, ka vispirms, apmēram 50. gados, Švarcbahs uzrakstījis iestādēm domātu iesniegumu. Bet saglabātais autormanuskripts pēc papīra un raksta attiecināms uz 70. gadiem un adresēts plašākām aprindām, tātad iesniegums pārstrādāts par rokraksta grāmatu.

«Bebra karā» aprakstīti notikumi Jaunbebru nemieru laikā 1841. gadā. Darbs interesants divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, Švarcbahs pats notikumos bija iesaistīts kā pieaicinātā ārsta šķūtnieks, aculiecinieka nostāstam tāpēc piemīt neapšaubāma vērtība, kaut arī faktus nepieciešams pārbaudīt ar citām ziņām. Otrkārt, autoram piemīt veikla

¹ Šīs dziesmas 15 pantu pierakstīti dažādos variantos Ugālē, Gaikos, Pastendē, Sērenē (FS 20, 3; 919, 204; 997, 3737, 9237; 1660, 4354; 1955, 15191).

² FS 1177, 11533-5, 12005, 23860; 1385, 126; 1474, 730; 1693, 7743; 1880, 103.

³ FS 116, 25437 Nauksēnos; 997, 16771 Ugālē; 1960, 6791 Mazirbē.

⁴ FS 1510, 2. Pēc FS iegūtām nenoteiktām ziņām, autors varētu būt skolotājs Kārlis Kreims (1867—1891), kas publicējies ar pseidonīmu «Skābais».

⁵ Liberta rokraksta noraksts VB R X 1, 3, 8.

⁶ FB R M «Švarcbahs P. I».

stāstītāja talants, saista brīvais, nepiespiestais sarunas tonis.

Jaunbebros no kāda nemiernieka Švarcbahs uzzina, ka naktī gaidāms uzbrukums muižai. «Mēs liksim pie mājām uguni, tad nāks ārā, tad tos plēsoņu¹ kungus nositīsim.» Bet Švarcbaha domu gaita: «Kur tad tu palicīsi, kad visus valdniekus nositīs?» Viņš ārstam izstāsta nemiernieku nodomu un tā to izjauc. Taču viņš redz arī, kā sodekspedīcijas vadītājs, paslēpies aizkrāsne, dreb: «Kur es palikšu, kur es palikšu!» Švarcbahu uz pratināšanu izsauc dienu pēc drausmīgās eksekūcijas, un šoreiz viņš pratinātājiem drosmīgi sviež acis: «Tagad ir sanākuši Poļu zemes vilki un plēs cilvēkus!» Vēlāk Švarcbahs zemnieku priekšā taisnojas — viņš neesot vainīgs «pie dumpja neizdošanās. Sliktāk būtu bijis, ja es tur nebūtu.» Tomēr viņš pats devās pie muižnieciskās administrācijas pēc atzinības un apbalvojuma.²

Švarcbaha loma notikumos bija tik nepievilcīga, ka to padarīt par idejisku pozīciju nebija iespējams. Rokraksta nozīme ir cita — kā vēsturiskā filmā lasītāja acu priekšā darbojas pretēji spēki. Vienā pusē ir nevis akla ļaužu masa, bet idejas pārņemti cilvēki. Nemierniekus vieno solidaritāte, biedriskums. Bet varas nesēji rikojas asinskāri un reizē glēvi. Tas viss skaidri izceļas pat sīkā nodevēja skatījumā, it kā apgrieztā spoguļattēlā.

Kādēļ Švarcbaham šie senie notikumi pēc trim gadu desmitiem atkal bija jācilā? Taču laikam viņš noskārtā, ka spriegums starp tautu un apspiedējiem nebija mazinājies, un, tādā atmosfērā nespēdams justies omulīgi, atkal mēģināja taisnoties. Tā arī šis bezidejiskais sacerējums īstenībā var liecināt par nemiera gruzdoņu sabiedrībā.

Rokrakstos un tautas mutē attīstījās un pārveidojās patriotisma tēma. Kādreiz J. Pulanam, J. Rūgēnam, F. Mālbergam vajadzēja patriotisma jūtas modināt. Viņi tāpēc argumentēja, pierādīja, pārliecināja, tur iekšā bija visa viņu būtība. Tagad turpretim autori patriotismu apliecina, demonstrē. Tāpēc viņi vienkārši apgalvo, reizēm pat diezgan brašulīgā tonī, un doma vairāk slīd pa parādību virsusi. Tikai sargāsimies šīs skaļās tirādes nosodīt — arī tās bija aizliegtas, arī tās devās uzbrukumā.

¹ Nosvītrots, pierakstīts «sliktos».

² To viņš arī dabūja — viņam uzdāvināja māju.

J. Ruģenam tiek piedēvēts dzejojums pēc A. Pumpura «Īmantas» parauga.¹

Pārfrazējumā ievītais motīvs par «latvju meitiņām» ir tipisks «tautiskā laikmeta» dzejai un arī tukšziedīgajai nedzejai. Bet Ruģēna rindas par Daugavas tilta sargāšanu pret ienaidniekiem, šķiet, nākušas no citurienes: vēsturiskās upes sargāšanas tēma bija izvērsta plašumā dzejoli «Viens saucējs sauc pie Daugavas», un A. Niedra zina stāstīt, ka 80. gados to Tīrzā dziedājuši pēc vācu dziesmas «*Wacht am Rhein*»² meldijas.³ Acīmredzot pēdējais dzejojums darināts tieši pēc šīs vācu urrāpatriotiskās dziesmas parauga, bet tās ietekmes iesniegušās arī vēl citos dzejdarbos.

Dziesmu «Viens saucējs sauc pie Daugavas» pazina arī Piebalgā⁴, Dignājā⁵. Folkloras pierakstos tā atzīmēta ļoti dažādās Latvijas vietās: Limbažos, Lielvārdē, Sēlpilī, Tukuma apriņķa Jaunpilī, Aucē.⁶ Kaut arī pierakstos ir lielas atšķirības, taču izplatīšanās tādos attālumos vedina domāt, ka pamatā būs bijis rakstīts teksts. Niedra sakās pazinis dziesmas autoru (tomēr vārdā nenosauc), tas ticis aizsūtīts uz Sibīriju.

Saucējs pie Daugavas sauc — atnākušas svešas tautas, izceļas upes krastos, kļūst par baroniem. Ik pants beidzas ar piedziedājumu:

Ak, tēvija, tev jānes nu
Tavs likten's ar paciešanu.
Būt' Daugava apvaktēta,
Netrūktu latvjiem brīvība.

Likteņupes tēls vispār bija kļuvis par tautas brīvības simbolu. Interesanti laikmeta noskaņas ievijas dzejojumā «Pie mūsu senču Daugavas», ko pēc atmiņas citējis Apsesdēls.⁷ Kādam lauciniekam lapa ar dzejojumu Rīgā uz ielas nomesta priekšā, no šī laucinieka dziesmu vēlāk ieguvus

¹ [Ruģēns J.] Kad atnāks latviešiem tie laiki?, 143. lpp. Pumpura dzejolis tiek datēts ar 1874. gadu. Ja pārfrazējuma autors tiešām ir Ruģēns, tad pārfrazējums radies 1874.—1876. gados.

² «Sardze pie Reinas».

³ Niedra A. Autobiogrāfiski apcerējumi. Rokraksts FB R M «Niedra A. 23», 87.—88. lpp.

⁴ Austrīņš A. Puiškans. — R., 1959. — 367. lpp.

⁵ Akuraters J. Vecaistēvs // Kopoti raksti. — R., 1939. — 3. sēj. — 299. lpp.

⁶ FS 1443, 41; 1453, 648; 1592, 2217; 1664, 457; 1849, 37; 1968, 5326.

⁷ Apsesdēls. Vai dokuments? // Latvju Grāmata. — 1928. — № 5. — 321.—322. lpp.

lauku amatnieks Rozbeķos, kas to 90. gados iemācījis
Apsesdēlam.

Pie mūsu senču Daugavas
Par apsmieklu mēs bijām;
Tur plēsām savas pastalas
Un vīzēm auklas vijām,

Kur vergi bijām varmākiem,
Kas muguras mums kala.

Literārajā formā jūtama noteikta tuvība J. Austrīņa «Latviešu tautas gājumam, sevišķi Vidzemē»: līdzīgs pantmērs, atskaņu izkārtojums, pantu loģiskais dalījums uz pusēm, uzsvērtie pantu nobeigumi ar samākslotajām rindām, konkrētu detaļu un nevarīgu vispārīgu frāžu mija. Ļoti, pat ļoti iespējams, ka dzejojumu «Pie mūsu senču Daugavas» sarakstījis Austrīņš. Darba patoss ir tas pats, kas agrākajā rokkraksta literatūrā, — seno tiesību apziņā balstīts naidis pret muižniekiem. Klāt pienākuši tautiskā romantisma atribūti Rāmava, Pērkontēvs, tēvu dziesmas. Bet autora secinājums ir tikai ticība vēsturiskās taisnības uzvarai bez kādas tiešas rīcības programmas.¹

Patriotiskas tematikas dzejojumus no seklibas glāba paštautas darboņu savtības kritika, kas pakāpeniski pieņēmas spēkā. Ap 70. gadiem plašiem vēzieniem, talantīgi (kaut nedaudz veclaicīgos izteicienos) rakstīts anonīms dzejolis «Tēvijai un tautas draugiem, Latvijai»².

1. Tev, dārga Latvija, tā nakts reiz paiet steidzās,
Kas tevi savā tumšā klēpī smacēja . . .

Tautas dēli dodas pie darba. Bet ir arī tādi, kas domā tikai par savu labumu.

4. . . «Mēs sen priekš tautas strādājam,»
Tie lielās dažu dien,
Bet viņu darbus atrodam
Priekš naudas maku vien.

Taču pret laika straumi viņi nespēs neko.

¹ V. Ambainis, komentējot Ausekļa «Kupleju no bizmaņiem» ([Ambainis V.] Austrums V. Piezīmes // Auseklis. Izlase. — R., 1955. — 325. lpp.), stāsta, ka, Baumaņu Kārļa papildināta, ar nosaukumu «Bizmaņu gauda» tā 70. un 80. gados nelegāli izplatīta rokkrakstos. Savus apsvērumus Ambainis pierāda ar saglabāto norakstu (FB R M «Pētersons J. I»). Taču to pagatavojis Limbažu bibliotekārs J. Pētersons 1928. gadā no Baumaņa oriģināla.

² Noraksts jau vairākkārt minētajā Ziemeļvidzemes krājumā VB R XA 157 № 13 līdzās 70. gadu izrakstiem no iespīestās literatūras.

Lejasciema podnieks Gustavs Ozoliņš (1866—1942) pie-
rakstījis kupleju «Tā pasaulē jau iet»¹. Tās autors ne tikai
niknojas, bet arī pasmīn.

Dažs vārdos uzlielās
Liels tautas mīlotājs,
Bet darbos parādās
Tik naudas kārotājs.

Tēvs Krastiņš nosaucās,
Dēls — Ūfer. Viņš teic: «Man
Tas nav no lepnības,
Tas tikai labāk skan.»

Tiešās sadursmes ar pastāvošās kārtības likumīgajiem
un nelikumīgajiem balstiem rosināja rokraksta literatūrā
arī tiešāku, skarbāku intonāciju. Tāds ir Snēpeles pagast-
tiesas priekšsēdētāja saimnieka Ādama Bierica pamflets
1885. gada beigās par turienes muižnieku V. Hānu. Bierics
to bija sacerējis kopā ar savas mājas kalpiem un kaimiņu
jauniešiem. Tas bijis dziedams pazīstamas ziņģes «Milzu
vīrs Goliāts» meldijā, saglabājies kāda skolēna kļūdainā
norakstā pēc cita skolēna diktāta.²

Aplam bezkaunīgs lielmutis
Bij Snēples vienrocis.
Viņš, garus svārkus uzvilcis,
Ar striķi sajozies,
Kā slogs uz pagast' uzlicies
Un viņu asin's izsūcis.

«Lielmutim» ir arī pielūdžēji, bet

3. ..Lai lūdz tie tautas glēvoņi,
Kas tautai tik par kavēkli!

Beigās top atgādināta Pēterburga,

5. ..Kur latviešiem aug gaismiņa
Un muižniek' var' top nīc'nāta.

Dzejojumu 1885. gadā dziedājuši šur tur svētkos, ballēs,
krogā, saimnieki un kalpi kopā. Barons gaidīja, lai «vai-
nīgie» viņam pazemīgi atvainojas, bet Bierics lepnī attei-
cies to darīt.

¹ VB R XA 206 № 2, 308. dziesma.

² LCVVA 585. f. 1. apr. 1799. l. 11. lp.; Malvess R. Pamflets kā zem-
nieku cīņas forma pret muižniecību Kurzemē 19. gadsimtā. 1977. Rok-
raksts VB R XA 105 № 105.

Ernests Dinsbergs, kā zināms, 1864. gadā bija izraidīts no dzimtā Dundagas pagasta trimdā uz Jaunjelgavu, pēc tam 1865.—1867. gadā uz Rīgu. Vēlāk viņš par savu izsūtījuma laiku uzrakstīja sīku aprakstu «Mans Bābeles ciets». Dinsbergs to devis dažiem inteligentiem Rīgā lasīt un vairs nedabūjis atpakaļ.¹ Pēc apraksta kādreizējā lasītāja F. Ādamoviča atmiņas, Dinsbergs tajā žēlojies par vietējo sīko, bet visvareno administratoru, muižnieku un viņu pakalpiņu patvaļu.²

Citam literātam — Lapas Mārtiņam — tika piedēvēta³ baznīcas dziesmas parodija ar ļoti izteiksmīgo mācītāja raksturojumu:

Viens melnskungs kāp' uz kanceles
Un lamā mūsu dvēseles,
Ka velnam tās piederot.
Viņš apēd mūsu cālišus
Un novīl mums daudz rubuļus,
Un saka, ka mēs dzerot.
Ēdis
Blēdis
Mūsu cāļus.
Mūsu brāļus
Tas piekrāpis
Un pēc naudas tas tik slāpis.⁴

Visbeidzot, cīņas balsis. Rainis bija stāstījis A. Birker-tam, ka viņa ģimnāzista gados (varētu būt 1880. vai 1881. gadā) cirkulējusi «kāda nelegāla brošūra latviešu valodā — par cāļu kaušanu. Par cāļiem te apzīmēti muižnieki, kuriem jāpadara gals, lai neapspiež zemniekus.»⁵ Brošūra varēja būt tikai ar roku rakstīta. Te nu atkal vēsture pētniekam uzdod interesantu mīklu. Rainis stāstījumu par brošūru saista, kaut netieši, ar 80. gadu sākuma sensacionālo notikumu — latviešu tautības virsnieka K. Aizupa it kā mēģinājumu noorganizēt pretmuižniecisku pulciņu

¹ Iespējams, ka tas ir tas pats «Dinsberga trimdas stāsts», kas publicēts (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1933. — № 10. — 246.—252. lpp.; № 11. — 425.—438. lpp.; № 12. — 505.—511. lpp.). Tomēr izteiktas arī domas, ka «Trimdas stāsts» rakstīts vēlāk, lai sagādātu materiālu F. Brīvzemnieka iesniegumam.

² Ādamovičs F. Dūnsberģis trimdā // Latvju Grāmata. — 1925. — № 6. — 407. lpp.

³ Niedra A. Autobiogrāfiski apcerējumi, 87. lpp. Dziesmas izplatīšanos Tīrzā Niedra attiecina uz 70. vai 80. gadiem.

⁴ FB R M «Cirītis M. I, II». Citu variantu pēc atmiņas citē A. Deglavs. (Deglavs A. Rīga // Kopoti raksti. — R., 1927. — 5. — 528. lpp.)

⁵ Birkerts A. J. Raiņa dzīve // Rainis J. Dzīve un darbi. — R., 1925. — 1. — 34. lpp.

un pasākumus, ar plašu ievēribu guvušo tiesas prāvu un Aizupa attaisnošanu. Aprindās, kas grupējās ap Aizupu, tiešām izgatavoja rokraksta literatūru, tādi darbi minēti apsūdzības aktā.¹ Kaut arī nav iespējams tos identificēt ar Raiņa nosaukto sacerējumu, tomēr brošūra par cāļu kaušanu visdrīzāk varēja rasties gan kādā sakarā ar Aizupa apkārtnes diezgan paskalo rosišanos.

1882. gadā Pēterburgas garīgās akadēmijas students Ernests Grāvītis (vēlāk pazīstamais tautskolu inspektors) atvedis un izdalījis vairākiem Cēsu apriņķa pareizticīgo skolu skolotājiem (tagadējā Madonas novadā) revolucionāru dzejoli «Senču dziesma».² Tas veidots pēc krievu dziesmas «Дубинушка»³ parauga. Kratišanas laikā «Senču dziesmu» un vēl otru līdzīgu atrada Kārzdabas skolotāja Jēkaba Andžāna (jeb Andžjāņa) dzejoļu burtnīcā, kratiņtāji attiecīgās lapas pievāca.⁴ Citēsim pirmos un pēdējo pantu un piedziedājumu.

Daudz dziesmu ir dzirdams Latvijā.
No priekiem un bēdām tās atskan.
Bet visvairāk sirdi aizgrāb tās,
Kas stāsta no sentēvu dzīves.

Dūšīgais krievs pret ienaidnieku
Dūri ceļ un bomi tam rāda,
Bet mūsu zemnieciņš, lai kungs nedusmotos,
Cepuri noņēmis, rokas tam laiza.

Atnāks laiks, latvi uzmodīsies
Un no stiprām pilīm sāks bizmaņus dzīt,
Un no stiprām pilīm sāks bizmaņus dzīt
Ar brangām un stiprām rungām.

Atnāc palīgā, dieviņ!
Atnāc palīgā, krieviņ!
Pret bizmaņiem! (3 reiz.)

Latviskais teksts veidots pēc dziesmas «Дубинушка» revolucionārā (A. Oļhina) varianta, kas iespiests tikai 1885. gadā, bet piedziedājums — pēc legālā (V. Bogdanova) varianta, kas publicēts jau 1865. gadā. Tas nozīmē,

¹ Из дела Виленского военного окружного суда 17.III 1882 г. Машинопись FB R M «Aizups K. I».

² Vičs A. Latviešu skolu vēsture. — R., 1940. — 5. grām. — 9.— 10. lpp.

³ «Runga».

⁴ Igaunijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs 451. f. 1. apr. 1189. l. 56. lp.

ka paraugam noderējis kāds krievu rokraksts vai mutvārdu skandējums, kurā bija kontaminēti abi varianti. Nav brīnums — pie minētajiem skolotājiem esot atrasti arī krievu narodovoļču raksti. «Senču dziesma» tradicionāli saistīta arī ar latviešu iespiesto un rokraksta literatūru. (atkal Daugavas motīvs, bizmaņu vārds). Var domāt, ka dziesmu būs sacerējis kāds latviešu students Pēterburgā, bet izplatīšanā acīmredzot aktīvākie bija Vidzemes skolotāji.

Otra atrastā dziesma¹ ir cita autora sarakstīta, it kā pirmās domu turpinājums un secinājums:

Tad trīsim duncus, cirvus, nažus,
Kā var vispirms iznīdēt prūsus,
Un tad tos citus lielus vīrus
Lai ķeram tā kā meža zvērus!

Administrācijai gan reti bija gadījies atrast rakstu galus ar tik krasiem izteikumiem, tādus pierādījumus par dumpības garu. Tomēr — lietu izbeidza, jo cariskajām iestādēm bija ļoti neomulīgi atzīt, ka nemiernieki ir pareiztīcīgo skolotāji.

Tā uz papīra un atmiņā saglabātajos rokrakstos mūsu priekšā noklājies vesels sociālu ideju spektrs: no centieniem apjēgt smago pagātņi, no patrokšņaina patriotisma un spēcīgas tautiskā romantisma ietekmes līdz revolucionāram demokrātismam.

2

Protesta gars jo spēcīgs bija jaunatnē. Skolās un augstāka tipa mācību iestādēs parādījās slepeni audzēkņu žurnāliņi rokrakstā. Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā 1896. un 1897. gadā žurnāls «Brīvība» (6 numuros, ap 100 lappušu katrāl) iznāca ar moto «Bez pašas ķeizara majestātes visaugstākās atļaujas».² Semināra žurnālos piedalījās vēlākais revolucionārais dzejnieks Jēkabs Kalniņš

¹ Igaunijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs 451. f. 1. apr. 1189. l. 57. lp.

² Dermanis V. Kuldīgas skolotāju semināra audzēkņu soc.-dem. organizācija 1896.—1897. g. // Proletāriskā revolūcija Latvijā. — [M., 1924]. — 1. — 65. lpp.; Tomāss E. Dzīve semināra internātā // Baltijas skolotāju seminārs 1870—1919. — R., 1940. — 112. lpp.; Daberts J. Kurzemes tautskolotāja stāsts // 1905.: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. — R., 1956. — 2. — 172. lpp.

(Mākonis), 1905. gada cīnītājs Juris Zingbergs, Rīgas vidusskolēnu latviešu lasāmvakaru dalībnieku žurnālu «Uz Priekšu» (1895, № 1—2)¹ vadīja vēlākais publicists Jānis Asars, Vecpiebalgas draudzesskolas žurnālu «Skolas Piemīņa» (1897—1898, № 1—6)² — vēlākais revolucionārs un PSRS valsts darbinieks Jānis Bērziņš (Ziemeļis). Zināmajos žurnālos piedalījušies arī citi topošie dzejnieki, rakstnieki, zinātnieki. Saglabātajos eksemplāros atrodams pa sociāli ievirzītam dzejolim, satīra par «veikaliskiem» laikrakstiem, simpātijas Jaunajai strāvai un «Dienas Lapai», pa materiālistiskai atziņai («Cilvēku darbību vada idejas, kuras tiek no sabiedrības apstākļiem radītas» — J. Bērziņš (Ziemeļis)).

Skolēnu rokraksta žurnālu tradīcijas aizsācējiem — šeit minētajiem un neminētajiem izdevumiem — savā laikā un vidē bija nozīmīga loma. Katrs numurs esot bijis vesels notikums, žurnālus lasījuši ne tikai pulciņu dalībnieki, bet arī citi audzēkņi un pat personas ārpus mācībiestādes. Tā bija priekšpakāpe lielajam domu noskaidrošanas darbam, uz ko vedināt vedināja jaunie dzīves apstākļi, «vecās strāvas» (Raiņa izteiciens) un Jaunās strāvas saduras laikmets.

Taču bija rokraksta literatūras darbs, kas vienlaikus rezonēja, pie tam ar sevišķu spēku, daudzos Latvijas nostūros un pat ārpus tās, kur bija garīgi moži jaunieši. Tas bija Eduarda Veidenbauma (1867—1892) dzejoļu krājums. Dzejnieka bērēs no rokas rokā sākusi iet viņa dzejas burtņīca, palikusi viņa draugiem Tērbatas studentiem. Tika pagatavoti pirmie noraksti. Latviešu rakstniecības maģistrāle vēl uz brīdi ievirzījās rokraksta literatūras novadā. Jau pirms pirmā visai apcirtā šīs dzejas iespieduma (1896) bija desmitiem norakstu, arī hektogrāfiski novilkumi. Veidenbauma daiļrade plaši analizēta, to vēlreiz darīt nav vajadzības. Šeit tikai sniegsim pašlaik zināmos faktus par dzejoļu krājuma norakstu izplatīšanos.

Šķiet, ka jau Tērbatas studentu vidū radies noraksts³, kas saglabājies līdz mūsdienām. 1892. gada beigās Veidenbauma dzejoļi ierakstīti Liepājas ģimnāzista E. Kuršinska kladē.⁴

¹ FB R M «Asars J. I».

² Noraksts VB R X 1, 3, 9.

³ FB R M «Veidenbaums E.»

⁴ Tagad E. Veidenbauma muzejā Liepas ciema Kalāčos.

Jelgavā Veidenbauma dzeju pirmais atvedis ģimnāzists Ludis Pauls 1892. gadā. A. Birkerts atceras skolēnu pulciņa sanākumi: «Pauls izvilka no krūšu kabatas mazu burtnīciņu oktāva formātā un sāka lasīt ar paša pasīko, bet ļoti skaidro rokrakstu rakstīto manuskriptu. Iesāka viņš ar elēģiju «Kā gulbji balti padebeši iet» — — — Sevišķi lielu iespaidu dzejolis atstāja uz mums vēl tamdēļ, ka viņš nāca mums kā no sirds: šādas ilgas pēc laimīgākas dzīves mēs pazinām un vairāk vai mazāk pazinām arī to dūksnāju, kur norisinās nežēlīgā maizes cīņa. — — — Pauls lasīja un lasīja. Viņš nebija liels lirikas cienītājs un allaž mēdza pazoties par estētiskām vērtībām. Bet šai gadījumā viņš ar sevišķu patiku, sevišķu sirsnību, izjūtu, veiksmi un pacietību lasīja dzejoli pakal dzejolim, acimredzot labi apzinādamies, ka katrs dzejolis ir ne mazāk vērtīgs un īpatnējs par iepriekšējiem, pat gluži otrādi: pieliek jau esošajām vērtībām vēl jaunas klāt. — — — Kad Pauls pabeidza lasīt, aizvērdam burtņīciņu cieti, mēs liesmojām priekā un sajūsmā. Lasīšana bija ilgusi pāris stundu, bet mēs būtu varējuši klausīties bez apnikuma vēl daudz stundu, ja krājumā būtu vēl bijuši kādi teksti.» No Paula eksemplāra norakstus pagatavojuši D. Bundža, K. Viļķers, A. Birkerts un vēl citi.¹ Arī Jelgavas sieviešu ģimnāzijā 1892. vai 1893. gadā kāda Veidenbauma dzejas burtnīca gāja no rokas rokā, to tad lasīja Aspazija.²

Ne mazāk aizrautīga auditorija bija strādnieku pulciņi. J. Driega atcerējās, ka Veidenbauma dzeju Liepājas strādnieki pēc 1893. gada pārrakstījuši desmitos eksemplāru.³

Rucavas skolotājs (vēlākais partijas darbinieks) Pēteris Doks kaut kur dabūto burtnīcu acimredzot licis norakstīt diviem saviem audzēkņiem 1895. gadā⁴, pēc tam šo norakstu sūtījis brālim Doku Atim uz Inčukalnu. Vecsātu lauksaimniecības skolā 1895.—1897. gadā Veidenbaumu slepus lasīja Jānis Jaunsudrabiņš.⁵ Šo dzeju iepazīna arī Kuldīgas semināristi.⁶ Vecpiebalgā Veidenbauma dzejoļi bijuši draugiem J. Bērziņam (Ziemelim) un K. Skalbem,

¹ Birkerts A. Mana mūža baltās un nebaltās dienas. Rokraksts FB R M «Birkerts A. 29», 406.—427. lpp.

² Aspazija. Mana dzīve // Aspazija. Mana dzīve un darbi. — R., 1940. — 6. — 53. lpp.

³ Driega J. Atmiņas // Proletāriskā revolūcija Latvijā, 41. lpp.

⁴ Noraksts VB R X 39, 1, 71.

⁵ Jaunsudrabiņš J. Mana dzīve // Kopoti raksti. — R., 1985. — 15. sēj. — 311. lpp.

⁶ Skroderis A. Semināristu rokraksta žurnāls «Bēglis» // Baltijas skolotāju seminārs, 528. lpp.

pēdējais tos tad deva tālāk draudzesskolniekiem. Te jau-
nieši, kas arī paši vingrinājās rakstīšanā, gandrīz visus
dzejoļus prata no galvas.¹ Veidenbauma dzeju deklamēja,
tai radās melodijas, to dziedāja, pat nezinot autoru, ilgus
gadu desmitus.

Savu dzejoļu krājumu Veidenbaums nebija domājis pub-
licēšanai. Turpretim tieši izplatīšanai rokrakstā viņš
1886. gadā gatavoja «Apcerējumu par privātīpašumu»².
Tas izlobāms no teksta teikumiem: «Bet kurš tad būs tas
apgāzējs? Protama lieta, ka pirmais būšu es, šis burtnīcas
sacerētājs, otrais būs mans biedrs, kas tev, lasītāj, šo bro-
šūru iedeva, un trešais būsi tu, ja tu šīm domām piekriti.»
Pēc E. Treimaņa (Zvārguļa) liecības, Veidenbaums darbu
adresējis galvenokārt kalpiem un rokpeļņiem.³

Veidenbaums runā vienkāršā valodā, pielāgojamies
lasītāju izpratnei. Pregnantie jēdzieni un termini atkārto-
jas, virknējas neiedragājamā loģikas celtnē, kuras kar-
kasu veido retoriski jautājumi, uzrunas lasītājam, grafiski
teksta izcēlumi.

Veidenbaums apzinīgi turpina antifeodālās rokraksta
literatūras tradīcijas, ieskaitot pat tipiskos jēdzienu kumu-
lējumus. Viņš pieskaras «zelta» senatnei, runā par bruņi-
nieku iekarojumu, par zemes atņemšanu latviešiem, iz-
manto salīdzinājumu ar vergu ķēdēm. Uzskatāmāk pama-
tot ekspluatācijas būtību autoram palīdz šie pazīstamie
antifeodālās rokraksta literatūras paņēmieni, kas nākuši
no G. Merķeļa ideju arsenāla. Bet patoss un mērķis Vei-
denbaumam jau ir cits: strādnieku šķiras partijai «ar
sparu» jāiegūst valsts vara. Veidenbauma burtnīca ir pir-
mais latviešu autora darbs, kur ietvertas marksisma idejas
un citēts K. Marksa rakstu fragments, kaut arī autoram vēl
nebija skaidrības par rīcības veidu. «Apcerējumā par pri-
vātīpašumu» krustojas antifeodālā tautas atbrīvošanās kus-
tības posma un sociālistiskās nelegālās publicistikas ten-
dences.

¹ Skroderis A. Kur debesīs deg kāvi. — R., 1959. — 15. lpp.; Goba A.
Antons Austrīņš // Austrīņš A. Kopoti raksti. — R., 1929. — 1. sēj. —
XXII lpp.; Birkerts A. Kārlis Skalbe // Skalbe K. Kopoti raksti. — R.,
1922. — 1. — 66. lpp.

² Oriģināls bez pirmās lapas E. Veidenbauma muzejā Liepas ciema
Kalāčos. Virsraksts L. Volkovas rekonstruēts. Ar agrāk pēc atmiņas vei-
doto virsrakstu: Gabals iz tautsaimniecības // Veidenbaums E. Kopoti
raksti. — R., 1961. — 2. sēj. — 7.—52. lpp.

³ Treimanis E. Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos // Vei-
denbaums E. Kopoti raksti. — Cēsis—Valmiera, 1920. — 1. — XXIV lpp.

Vai «Apcerējums» tolaik nonāca pie lasītājiem? E. Treimanis (Zvārgulis) izteicies neskaidri — Veidenbaums darbam «liek rokrakstā apkārt cirkulēt». Citi literatūrvēsturnieki šaubījušies, vai vairāk par dažiem cilvēkiem «Apcerējumu» dabūjuši redzēt. Sakarā ar šo jautājumu vispirms dažas nelielas atkāpes.

J. Jansons (Brauns) vēlāk atcerējās par 90. gadu vidu: «Liepājā kādreiz nāca mūsu rokās (kopā ar leišu grāmatu sūtījumu iz Viļņas) kāds latvisks nepabeigts manuskripts, kur diezgan labā aģitatoriskā stilā bij uzsvērtas šķiru pretējības (sevišķi muižnieku un rentnieku zemnieku attiecības). Acīmredzot šis rokraksts bij cēlies agrākos kustības laikos 80-to gadu sākumā, bet, kas bij šī aģitācijas raksta autors, tas palika nezināms.»¹ Savukārt Liepājas jaunstrāvniece E. Minka minējis manuskriptu (1893) «Mīlais lasītājs!», kas «izskaidroja bagāto un nabago šķiru pretešķības, stāstīja par Anglijas zemnieku sacelšanos un citas interesantas lietas. Šis manuskripts nāca no poļiem.» Minka to pavairojis ar hektogrāfu 100 eksemplāros.² Par Jansona (Brauna) un Minkas minēto grāmatu sūtījumu no Viļņas vēlāk sīkākas ziņas bija sniedzis E. Skubiķis — ap 1891. gadu no turienes Liepājā ieradies tikko augstskolu beigušais poļu advokāts R. Dmovskis ar «labu klēpi revolucionārās sociālistiskās literatūras», kurā bijis arī rokraksts «Mīlais lasītājs!»³ Tālāk — iestāžu rokās nonāca 1896. un 1897. gadā Kurzemē cirkulējusi hektografēta brošūra «Stāsts par bagāto un nabago». Pēc protokola atstāstījuma, brošūras mērķis bijis «mudināt lauku darbaļaudis pret bagātajiem zemes īpašniekiem un mantīgo šķiru vispār, aicinot ar sparu pielīdzināt savu stāvokli mantīgās šķiras stāvoklim». Darbs beidzies ar uzsaukumu «Strādniekiem vajag savienoties īpašā politiskā partijā un iegūt sev valsts varu un valdības lietu vadību».⁴

Iespējams jau, ka šais liecībās runāts par atšķirīgiem sacerējumiem, tomēr vairāk liekas, ka par vienu. Visus raksturojumus ļoti labi var attiecināt arī uz Veidenbauma «Apcerējumu par privātpašumu». (Veidenbauma piemi-

¹ Jansons J. Pirmie soļi // Darbs. — 1914. — № 3. — 170. lpp.

² Minka E. Atmiņas par Jauno strāvu. A. Birkerta pieraksts 1934. RLMVM 369332.

³ Birkerts A. Jauni materiāli par J. Jansona-Brauna jaunības gadiem. Rokraksts RLMVM 99122; Šteinbergs V., Vilsons A. J. Jansona-Brauna dzīve. — R., 1957. — 11. lpp.

⁴ Vilsons A. Veidenbauma dzīve. — R., 1967. — 59.—60. lpp.

Kristaps Kaktiņš.

18
K. Kaktiņš

štiehla wairak' pēceuge un štiprogāhš,
un reof' walfti ne kānda šhabe nāis no
tikriņš, bet wairak' labbums.

Prēti walfti, jē it ne socecu Ewropā
ne udrādāhš, hās' eikšh' sennam' Prūsphom
pakorak' šhahwēhš; hē Anglija un Spānšfētā
augstli' šaušhu galwināh' atred' tā pašhu Prūs-
phāh' sennēcku galwinād' uscepi, bet tāš' irr
jennams' ne tā' leclahā' pulkā' sēzēhš; jē
wehl' irr' dešgan' hē wehlētoh'. Tās' nu' arwānā
tē ne necegs', kā' pēgāstā' šhēhla' nāw' tāš'
lētš' darbš' us' cōhš' hāwlu' pē' gāis'māš' wehš',
bet pē' tāhā' jōgahā' zih' šhēhams' tā' tē
ne hāhēi' pinnēhli' ne wālojina'. Tē' jwa b-
bada' šhēhla, jē' labhāh' est' ar' mahz' bāhōm,
jē' tōstā' mahz' rēta, jē' zētāh' tā' pē' waldē-
šhānās' pētūrrāhš' un' behdē' laikā' tā' sē.
Laišh' pēh' iņā' gēwra' par' kēh'ninū' un' tēh'wā
jēmmi. Un' atihā' jē' šhēhla' ne pēcēstā' un

ar' šhēhāmū' pakorēmtā, jē' ne šhēhlijama
tā' pātē, un' jē' šhēhātāh' šhāh' ar' mahz' bāhōm
Pēgāstā' šhēhla' tad' nēš' sōwā' wāh' rē' ne
ne pēlūtā' wēhš'. Lāwēš' pāleek' jē' dēnā' jē
māhš', un' grēh' ne' šhēhāmū' socecu' pāh' rēhš',
winn' šajēhšh' wēh' rē' un' gārd' nāhā, kāš'
tēhš' ne' tē' ne' pēcēstēcem' pē' šhēhātā' wēhš'
wehš'. Tās' ne' tēz', tāš' lā' ne' est' gēwra' un'
Itālija' Spānija' un' Portugāl' un' bēh' rē' tā'
augstlēmū' un' eš' lēmū' šhāp' pēcēstēcem' un'
tādū, tad' atwēdēhš; kā, hūr' leclahā' wāwā
Dēwā' kāl' pēem, tūr' tām' šhāh' un' nē' pēcēstē'
šāstēm'. Tēhš' nēš' ne' lūm' gāhā' tūstā, hās'
pēcēstē' nāggēš' šhāhē; winnā' wehl' hāw-
pāh' tēh' hāwēstā' ne' kā' sūnnā' hām' ar' dēwš'
kāhōm' ne' hūngā' gāldā' jē' pāh' tēhš'.

Ewāngēlijama' walftāh' ar' šhēhlahōm' est'
jē' dēgā' labhāh' sēw' šhāh' Prūsphāh', hās'
šhēhla' pātē' sēwāš' tē' jās' un' us' rāwē.

Garamīlis.

Ar lešmahm gars weht dohmū spuhrnās zeltes
Par firmahm laimes bīsehm pahrskallīht,
Tur saldas skannas weuntefizi smellers,
Kur mihleflibas dahrga Lehga mīht;
Tad patrefibas mehtelēti wellees
Daudf raibumas tik drohstī israhdiht,
Ka mihlefliba dšihwā spēhkhā trauktohs
Un bresmas, nedarbi pēi taulahm raunktohs.

Gan Lehgaj weht taht ballas deenas fimpā,
Kur weuntefiba laime grefnozāhs,
Kad newainigās prechōs lehpans winna,
Ka dšihwee, nedšihwee wijs gohdam salātkāhs,
Da garu neš no behdū fimmes zinna
Wīht winnās mihleflibas palejās,
Kur sellene jeb lihawina spāifla
Lirdomihbako ar garu saitehm saifla.

Kur saule spēhd, ar daudfreif nequīs jaurahs
Pa jaukem dabbas seedu spāiflumēm;
Gan pūkhītohs gan ehspīkhī esell trauzahs
Un grīkhē mīht starp pūstheem gohdigēem.
Kur laiki nāht, gan arī spēem un rauzahs:
Starp rīhtēem un starp waktēem
Tē fimmē, no gantū wāflē saukā,
Kur zītreif bijusi gan dšihwee jaukā.

21
J. Ruģēna «Ijaba stāstu»
noraksti
V. Lāča Latvijas PSR
Valsts bibliotēkā

H i o b.

645

Dramatisches Gedicht

von

Johann Wilhelm Müller.

MAX KLADZKO, RIGA.

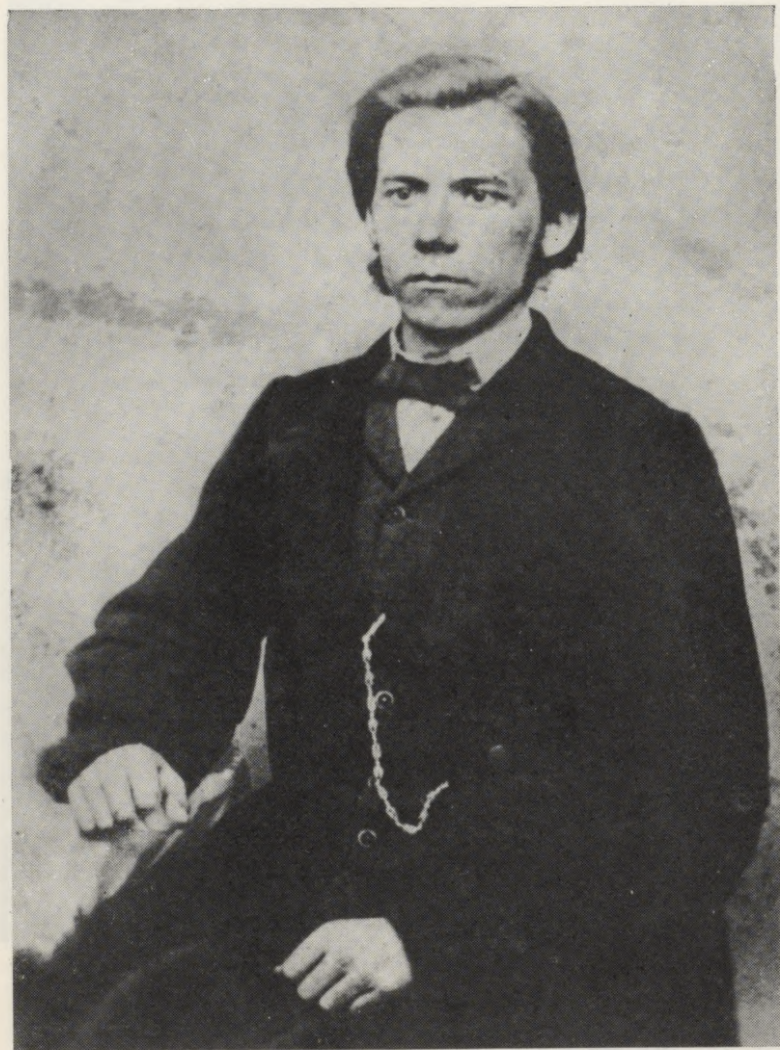
New-Orleans,
in der Buchhandlung von Louis Schwarz.

New-York,
G. B. Westermann Brothers.

Braunschweig,
Westermann'sche Buchhandlung.

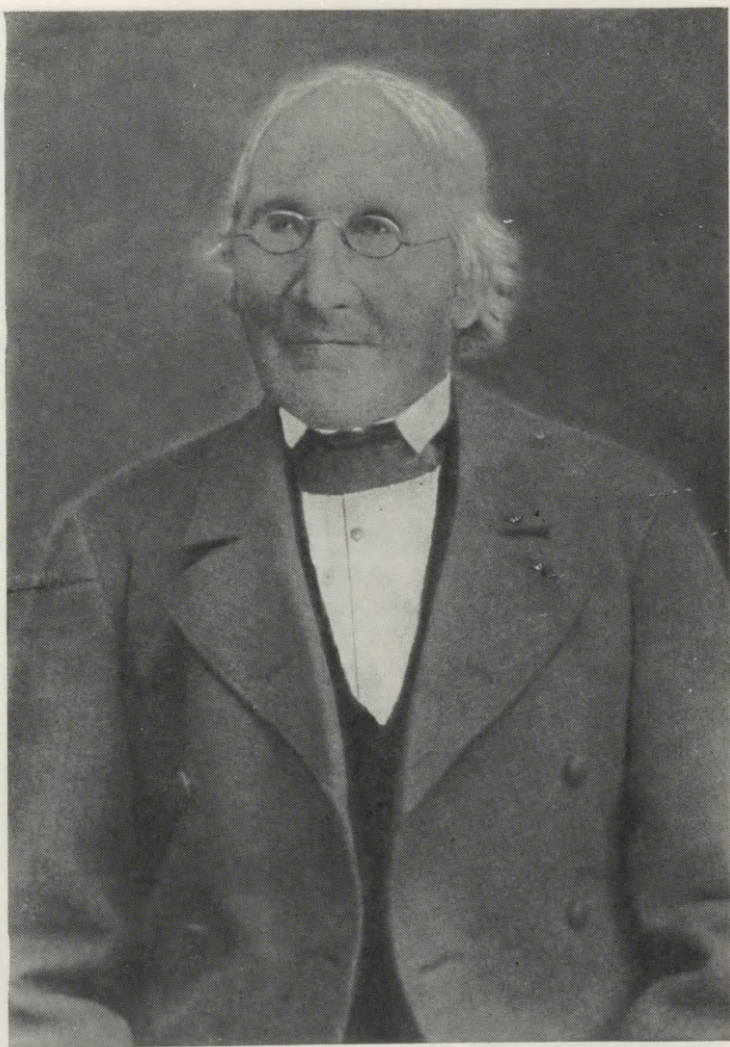
1850.

- 62
1. Steidi Waffelbitt un atnoffohlas:
un patsa pshbbarus so fochtis.
Incei anafoni un naki atnuale Fiks
jo mahitais tin wais warr - kiks! -
 2. Ta Witeuri draudis Vormunds fang
un fawai wezgas rohnas pshnads
tai fshnefters Waffels terk itt Fiks
bet Treijinfsh tin ween taija - kiks!! -
 3. Rang Treijinfsh fshodcen kafnisa
ta drakza fawai fawai pshodtira
ka rikelikt tam itt glufchi Fiks
pataif us weanrei tinkai - kiks: -
 4. Tu weappé ohlas, lay un stumm
tam Treijinam, lai krukhtis glumm -
Un Treijinfsh ar pats glufchi Fiks,
bet rikelikt tam tin taija - kiks!
 5. Pats kanzles parfaha fshedata
un draudis gaid us altonu
un Treijinfsh nahes ar tikri Fiks
fahn fshedat bet tin isofsed - kiks!!
 6. Ku fapermente, Donnerwetter
Jas Drehem litt un pshaj par wetter
tai kalyahn fshreen umajin Fiks
un pafane fawai fawai - kiks! -

24
J. Austrīšs

24
J. Austrīšs
1867. g. 11. mēnesī

25
J. Vilips

140. Nu ar Dievu es tuv jākū.
Nē plehšā Baurim tuvskumana
Nu ar Dievu pīchjam stīvju
Nu ar Dievu es nu līvju.

Ta iet Latvestim. Amen!

~~~~~

Nābbags semneus-nursemneus.

Wiv tuv gohēa, pī tuv pruks.

Sauju maiji pāchūs.

Ukēns mūtū no jehris

Darbs pa pilnam mugu maf.

Dukmi is grauph aytinūs.

Tahtagu par Tārvakū.

Rēkīstis arri mugūra.

Tomēr effi ne behtūks.

Nābbags semneus-nursemneus.

~~~~~

Ta galij' to-reij Latvestim

Bet mī. ta es vālvēstīm.

~~~~~

Saktweesche,

Tautas, Gājums,

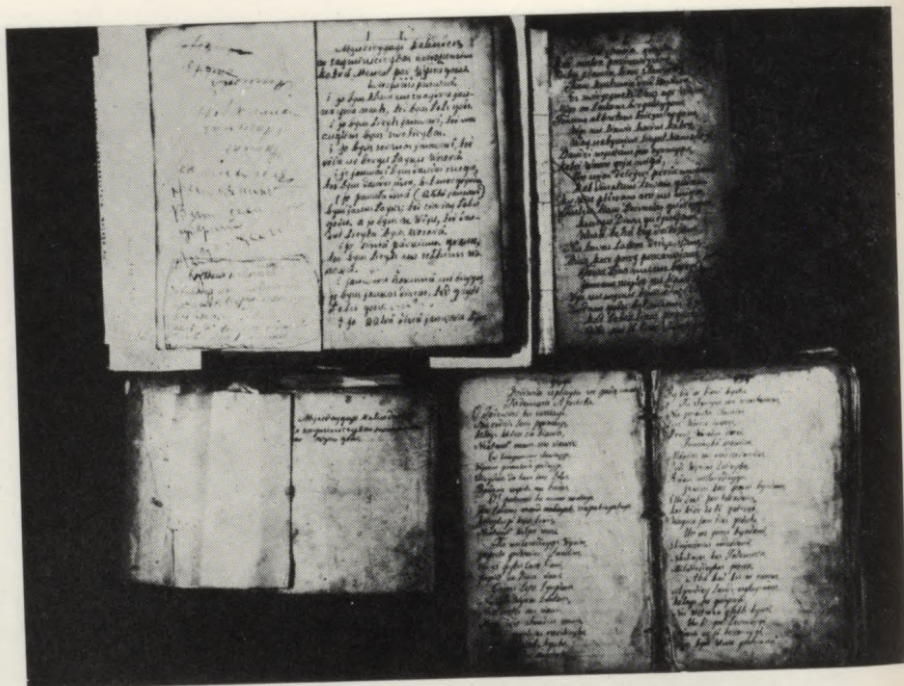
no,

Wphzim, Laikeem,

R. Krohnschtal

1ma Aprili: 1865 gada

Krijsch Abbrang. P. Wphsch

28

A. Jūrdža rokraksti

Jan raikas iunsi Myrta linn gabi
 Jan kruuzimina Nabin taja
 tyden May rieke te. Masu liguu
 Finwin Luumili ulu pagguu
 Nab Han Win abast L'ese nas Wita
 Agulen ar ulom Et b' albi
 Ye. Aesim k'etawant'orra; Vasegaj'isio
 gon lguu ozboru Cyla gajy. Mara
 Vagayca nu. Agui ja tyka gam
 Navacim jam gajy pagayca
 ira an tyui. Agui bangy; tyui
 it ruiet. Micy r'icni in tyui
 Warim gon Aesim parizant' L'ung
 un tus poribus ajzuzat' kruzj
 Limam toi Limam ex tu kuzidicij
 Ito je ap'icawi Stajjey' Kruuzimj
 A'icawim Wiman tu tobu L'ima
 A porlu. Mora L'ica Mara Wimo
 tab L'ic jaucy Kruuzim bab'icim Marom
 L'ut'it' Agui Kruuzim L'icim B'raucim
 gon L'icim L'icim. Xanica Way jon
 L'ic Agui Kruuzim tu maway. Mian
 Lee Wajca k'ic. Mian ozboru
 un per ju Warim parizant' L'icim
 Byus te L'ic Stajy je N'abgus L'icim
 A'icim r'icim. N'ajca L'icim
 Por tu p'icim L'ic r'icim
 G'icim ju p'icim ar b'and'icim
 Agui b'and'icim L'icim ju L'icim
 L'icim W'icim L'icim. L'icim g'icim L'icim
 A'icim abast' Mian r'icim pag'icim
 A'icim L'icim L'icim k'icim
 A'icim L'icim L'icim L'icim L'icim
 L'icim L'icim L'icim L'icim L'icim
 L'icim L'icim L'icim L'icim L'icim

+ Dininia pysser
 Swadin pec Al'icim
 Jonleists nabags numiera
 Kajmini tauka
 Kletymia jauka
 Lyka ju tie u' m'ira
 Kreklinia p'fona
 Gul winsi pi sona
 Motie gany rau clowa
 Dubi pec bedie
 Da kopu wedie
 Joni kopus g'ohowa
 Grobu tajst' iemie
 Bier' wiers' zomi
 Spraudi kopus k'icim
 Kad b'icim wy' tyka
 Wafanas tyka
 St'ila p'icim k'icim
 Wicim pysser kopus
 S'icim p'icim kopus
 Kud'icim r'icim kopus
 Wicim drusku L'icim
 Jonleists me
 D'icim r'icim r'icim
 eistu es g'icim
 Badu, kab'icim
 Ti mans sp'icim
 Tyulm es k'icim
 U' kopu w'icim
 Ats'icim k'icim
 P'icim k'icim
 D'icim uz k'icim
 Tajy k'icim k'icim
 J'icim uz k'icim
 Wicim k'icim
 Tak'icim k'icim
 Bet gul w'icim
 Ruka ju L'icim
 A'icim k'icim
 U' moties w'icim
 Yawar; nu k'icim
 Guld'icim k'icim

30
A. Jūrdžs

31
P. Migliniķs

2232. xv

224
1648. 4. II

E. Veidenbauma
stud. jur.
dzejas.

32

E. Veidenbauma
dzejoju krājuma noraksts,
šķiet,
Tērbatas studentu pagatāvots

nētā Anglijas strādnieku cīņa tīri dabiski pēc 40 gadiem Minkas atmiņās varēja pārvērsties par «Anglijas zemnieku sacelšanās»). Hipotētiski var konstruēt šādu faktu virkni — no Veidenbauma «Apcerējumu» norakstījis kāds latvietis (students?), kas vēlāk studējis Viļņā, tur noraksts nonācis līdz Dmovskim un tālāk Liepājā; pēc tam viens no Minkas hektografētiem eksemplāriem ticis rokā žandarmērijai. Tomēr pilnīgas drošības nav. Pašlaik vēl nevar atbildēt, vai «Apcerējumu» lasītāji pazina. Liekas, ka jautājums par Veidenbauma «Apcerējuma» izplatīšanos ir viens no intrigējošākajiem latviešu rokraksta literatūras izpētē.

Raiņa arhīvā atrodas, iespējams, līdzīgas brošūras vai proklamācijas uzmetuma fragmenti — divas lapaņas, datējamas ar 1896. gadu. Tās izpētījusi S. Viese.¹ Raiņa runasveids pārsteidzoši līdzīgs Veidenbauma «Apcerējuma» stilam. Arī šis fakts jāiesaista meklējumos par «Apcerējuma» izplatīšanos. Varbūt Rainis to pazina?

Pirmajos sociāldemokrātiskajos pulciņos rokrakstu veidā cirkulēja tulkoti darbi, no kuriem daļu min dalībnieku vēlākās atmiņas un amatpersonu ziņojumi. Tāda bija «Daltona vēstule Pobedonoscevam» (Pēterburgas luterāņu garīdznieka H. Daltona protests pret Krievijas Sinodes virsprokurora K. Pobedonosceva politiku «jo tauta tumšāka, jo labāk»), kas Jelgavā parādījusies 1982. gadā,² baltkrievu narodņika V. Varzara «Gudrā mehānika»³, Šveices vācu dabzinātnieka A. Dodela «Mozus vai Darvins?»⁴. Tulkoti tika arī vācu un angļu sociālistiskās literatūras darbi: B. Baksa un H. Kvelča «Sociāldemokrātu katķisms», V. Brakes «Nost ar sociālistiem!» (šo pēdējo pēc skolotāja D. Birkmaņa uzaicinājuma 1896. gadā Penkulē skolēni pārrakstījuši 12 eksemplāros⁵). P. Dauge,

¹ Rainis J. «Ko mēs, jaunie, negribam?» // Kopoti raksti. — R., 1986. — 24. sēj. — 84.—85. lpp. Viese S. Jaunais Rāinis. — R., 1982. — 109.—112. lpp.

² Birkerts A. Revolucionārās kustības sākumi 90. gados Jelgavā un tās sakari ar «Jauno strāvu». Rokraksts RLMVM 369471.

³ Birkerts A. Revolucionārās kustības sākumi.. ; Minka E. Atmiņas... «Gudro mehāniku», tāpat tālāk norādītos rokrakstus «Sociāldemokrātu katķisms», «Erfurtes programma», «Komunistiskās partijas manifest» piemin arī «Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes ziņojums iepriekšējās izmeklēšanas lietā saskaņā ar krimināltiesas procesa noteikumu 1035. pantu par sociāldemokrātisku propagandu latviešu iedzīvotāju vidū Vidzemes un Kurzemes guberņās» (Literārais mantojums. — R., 1957. — 1. — 108. lpp.), tādējādi apstiprinot atmiņu stāstījumus.

⁴ Siliņš K. Pirmie asni // Proletāriskā revolūcija Latvijā... , 54. lpp.

⁵ Birkmanis D. Manas dzīves atmiņas // Turpat, 37. lpp.

iestājies Pēterburgas latviešu studentu pulciņā 1894. gadā, tur nolasīja savu popularizējumu «Nabadzība» pēc K. Marksa «Kapitāla», vēlāk tā noraksts apstaigāja vairākas fabrikas Rīgā un Liepājā.¹

Koncentrētais marksistiskās domas pamatdarbs, kam visās zemēs sociālisma ideoloģijas izplatīšanās sākumos piekritusi izcila loma, — K. Marksa un F. Engelsa «Komunistiskās partijas manifest» Latvijā parādījās vienlaikus vairākos tulkojumos. 1896. gada martā Baltijas skolotāju semināra audzēkņi P. Liepiņš un V. Dermanis pabeiguši to latviskot, galvenais pārrakstītājs bijis V. Barbans. Viens tulkojuma eksemplārs 1896. gada martā, otrs 1898. gada jūnijā nodoti Liepājas strādnieku pulciņu pārstāvjiem.² Bet Liepājā «Komunistiskās partijas manifestu» žandarmērija 1897. gadā atrada skolēna J. Māķēna dzīvoklī un noskaidroja, ka viņš to tulkojis.³ J. Pelūde latviski pārceļa un ar hektogrāfu pavairoja apjomīgo K. Kautska «Erfurtes programmu»⁴, domājams, ka lasītāji to iepazīna arī viņa rokrakstā. «Erfurtes programmu» lasīja Kuldīgā skolotāju semināra audzēkņi: ir saglabāties 1898. gadā tur pagatavotais noraksts.⁵ Bez šiem varēja būt vēl citu marksisma literatūras tulkojumu rokraksti.

Marksistiskās literatūras loma Latvijas strādnieku šķiras apziņas veidošanā pietiekami noskaidrota mūsu republikas revolucionārās kustības un filozofiskās domas pētniecībā. Šai apcerējumā likās nepieciešams uzsvērt, ka sociālisma propagandas pašos sākumos rokraksts bija viena no galvenajām jaunās ideoloģijas apguves formām, kā arī sākotnējās marksistiskās literatūras sakarus ar agrākajām rokraksta literatūras tradīcijām.

---

¹ Dauge P. P. Stučkas dzīve un darbs. — R., 1958. — 93. lpp.

² Zumbergs Ž. Zīmīga gadadiena // Literatūra un Māksla. — 1971. — 27. martā. — 2. lpp.

³ Вестерман М. Некоторые архивалии о начале распространения трудов Маркса в Латвии в 80—90-х годах XIX в. // Архивное строительство в Литовской, Латвийской и Эстонской ССР. — Р., 1968. — С. 41.

⁴ Pelūde A. Atmiņas par J. Pelūdi. RLMVM 75587.

⁵ Kuldīgas Novadpētniecības un mākslas muzejā 7355.

19. gadsimta otrā puse latviešu sabiedrības vispārīdoloģiskajā attīstībā bija t. s. paātrinātās virzības periods. Pusgadsimtā tika likvidēta vairāku agrāko gadsimtu gaitā iemantotā atpalcība. Mazā klaušinieku tautiņa kļuva par kulturālu, modernu eiropeisku nāciju. Temps arvien pieauga, tuvojoties gadsimta beigām. Tad ik gadus iznāca 10 reižu vairāk grāmatu nekā gadsimta vidū, vienlaikus vairāk nekā 30 periodisku izdevumu ar saturīgu informāciju dažādās nozarēs, ar bagātīgu daiļdarbu devu. Latviešu klasiskā literatūra 19. gadsimta nogalē jau varēja nosaukt ievērojamus sasniegumus, strauji tuvojās tās «zelta laikmets».

Pēdējos trijos gadu desmitos sociāli nozīmīgākajā rokraksta literatūrā iezīmējās divas galvenās grupas: anti-feodāli patriotiska satura sacerējumi, kas bija vairāk vai mazāk tiešs agrākā turpinājums, un jaunais sociālistiskais, marksistiskais virziens ar tā sagatavotājdarbiem.

Pirmās grupas daudzveidībā tomēr nebija neviena monumentālāka darba ar plašāku problēmu aptvērumu. Tas bija vairs tikai līkloču gājiens pa taku, kas ne tuvu nevarēja līdzināties platajam, labi nobruģētajam lielceļam, kādu savulaik veidoja hernhūtiešu raksti, Ķikuļa Jēkaba, J. N. Ramaņa, J. Pulana un J. Peitāna darbi, ne arī 19. gadsimta 30.—50. gadu traktātu drošajam ienācienam jaunās rakstniecības idejiskajā serdē, tāpat 60. gadu pamfletu un proklamāciju cietajiem soļiem. Attīstītas sabiedriskās un literārās dzīves apstākļos agrākā tipa rokraksti zaudēja savu īpatsvaru, nespēja nozīmīgi bagātināt literāro procesu.

Bet marksistiskai domai būtiska ir nepieciešamība pēc izvērstas propagandas, lai varētu aptvert masas un kļūt par sabiedrības virzītājspēku. Šim uzdevumam rokrakstu forma izrādījās nepietiekama un nepiemērota. Jaunstrāvnieki un strādnieku kustības darbinieki ievada arvien vairāk vācu, vēlāk krievu grāmatu, jau ļoti agri mēģināja noorganizēt savu sacerējumu un tulkojumu tipogrāfisku pavairošanu.

Sociālistiska virziena rokraksti izplatījās tikai gadus desmit, to ziedu laiks bija tikai gadi pieci (90. gadu vidū). Šīs līnijas rokraksti bija varens, pat spožs (E. Veidenbaums!) uzrāviens rokraksta literatūras attīstībā, bet arī pēdējais tāds.

Tā rokraksta forma — mūsu iztīrītās literatūras lielais pārākums salīdzinājumā ar iespiesto — dialektiski izrādī-

jās arī par cēloni tās nespējai veikt plašākus uzdevumus, par cēloni tās dabiskajām beigām divu gadsimtu mijā. Gan 20. gadsimtā vēl uzpeldēja pa saliņai (piemēram, 1905. gada revolūcijas dziesmas), bet tie vairs nebija tādi «kontinenti» kā 18. un 19. gadsimtā. Kad 20. gadsimtā viena vai otra literāra parādība kādu laiku eksistē rokraksta izplatības formās, tai trūkst tā tradīcijas vienlaidu plūduma, kas vieno 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta rokraksta literatūru.

Nobeigums

Neprasot atļauju ...

No literatūras teorijas viedokļa 18. un 19. gadsimta latviešu rokraksta literatūrai, protams, bija daudz nepilnību. Ētiskais, didaktiskais «plecs» (Ļ. Tolstoja izteiciens) tajā bija daudz augstāks par estētisko. Trūka īstas, iedibinātās literārās metodes. Rokraksti bieži ir pusceļā no folkloriska dzīves tvēruma tās dabiskajās izpausmēs uz literāru, vienotā ideju sistēmā izkārtotu tvērumu. Individuālā sākotne vēl tikai raisās, tēliem trūkst īstas paškusības un iekšējās pulsācijas.

Taču, atrazdamies ārpus oficiālās rakstniecības kanoņiem, rokraksta literatūra visa ir ļoti novatoriska, viss tajā ir tapums. Ja būtu jāatbild uz jautājumu — vai bija vērts tērēt laiku un enerģiju darbietilpīgajai rokrakstu izpētei, vai tai ir pietiekams «ekonomiskais efekts», tad atbildē varētu minēt, ka šajā izpētē atklāti pirmie latviešu dzejnieki, pirmais publicists, pirmais dramaturgs, režisors un aktieris, pirmie vēsturiskie un biogrāfiskie latviešu sacerējumi, pirmie likteņdzejas žanra paraugi, pirmie jaunatnes stāsti, dziļāk iepazīta tautas rakstniecība Latgalē, pirmie zemnieku prasījumi pēc dzimtniecības sistēmas atcelšanas, pirmie zemnieku kopības apziņas dokumenti, pirmā paštautas buržuāzijas kritika, pirmie marksistiskās domas izpaušumi.

Latviešu rokraksta literatūra bija ļoti jauneklīga. Rūdīta divējādās grūtībās — gan cīnoties ar ierobežojumiem, gan laužoties neapgūtās dzīves jomās un literārā amata biežnās, — tā nebija aplipusi ar raksturīgām

vecuma kaitēm: ar šķitumu, ka ir vajadzīga tur, kur vajadzības nebija, ar kompromisiem slavas labad, ar apjūsmotājiem, kas pamudina doties vieglākās pretestības virzienā, ar tieksmi izdabāt lasītājiem, ar aprēķinu, peļņas kāri. Visa latviešu 18. un 19. gadsimta rokraksta literatūra bija ļoti godīga. Rokraksti atainoja vienkāršo cilvēku sabiedrisko un individuālo psiholoģiju, izpratni par cilvēka dabu, par skaisto un labo, vērtējumus par krietnu dzīvi, par morāli un likumiem, tiesībām un pienākumiem, varu un taisnīgumu. Šī literatūra, protestēdama pret sociāliem žņauģiem un negācijām, atradās literārās frontes radikālākajā spārnā, izteica katra laikmeta progresīvāko ideoloģiju.

Šais apcerējumos autors nu tagad nodod tālākpēlītāju rīcībā sākotnējo informāciju par maz pazīstamu parādību. Vēl jāturpina vākt rokrakstus. Varbūt kāds lasītājs, iepazīzinies ar šiem apcerējumiem, gādās, lai viņam zināms rokraksts nonāktu publiskā krātuvē, varbūt pat uzņemsies meklētāja gaitas? Vai kādam jaunam literatūrzinātniekam, vēsturniekam vai gluži vienkārši interesentam nebūtu aizraujošs darbs, sakņojoties latviešu zemnieku dzīves īstēnībā, vienlaikus doties ekskursos pasaules kultūrā, piemēram, viduslaiku katedrāļu ēnā uzdīgušajās ķeceru kopienās, barokālās dzīves izjūtas būtībā vai 19. gadsimta 40. gadu Rietumeiropas priekšrevolūcijas noskaņās? Vai atklāt dažus 19. gadsimta 60. gadu latviešu anonīmo pretefodālo sacerējumu autorus? Iemēģināt roku tekstoloģijā? Vai paplašināt E. Veidenbauma darbu izplatīšanās ceļu ģeogrāfiju?

Autors klusām cer, ka grāmata varbūt ierosinās arī jaunāko paaudzi pievērsties grūtajam, bet vajadzīgajam latviešu rokraksta literatūras tālākas pētišanas uzdevumam.

Без разрешения

ЛАТЫШСКАЯ РУКОПИСНАЯ ЛИТЕРАТУРА XVIII и XIX ВЕКОВ

РЕЗЮМЕ

Феномен поздней рукописной литературы особенно отчетливо проявился в Восточной Европе, в полосе от Болгарии до Финляндии, а также в России. Это обыкновенно бывала так называемая неофициальная литература, отражающая сознание широких демократических слоев народа. Латышская рукописная литература сопутствовала истории и судьбам народа на протяжении полутора веков — с середины XVIII века, когда появились первые признаки кризиса крепостнических порядков, через период бурного восторженства капиталистического строя до первых проявлений марксистской идеологии и кануна революции 1905 года.

В понятие рукописной литературы в литературоведческом смысле автор данных очерков включает тексты, которые отражают действительность или выражают идею при помощи художественных средств (в т. ч. и политические, публицистические, религиозные сочинения, когда они органически переплетаются художественными элементами), если эти тексты создавались в целях публикации (для распространения среди неограниченного числа читателей или для публичного произношения). (7—10)¹

Первый очерк данной книги посвящается письменности гернгутерских братских приходов. Движение

---

¹ В скобках указаны страницы основного текста.

гернгутеров охватило некоторые районы Видземе (центральной и северной части Латвии) с середины XVIII века до последней трети XIX века. В гернгутерской письменности активно участвовали латыши — крепостные крестьяне, представители низших слоев городского населения. Это было первым проявлением литературной активности латышей; оно нарушило давнее монопольное положение авторов из прибалтийско-немецких кругов, главным образом пасторов, в латышской литературе. Писали по языковым нормам, разработанным в течение веков немецкими авторами латышской письменности, но в рукописях пробивалась и подлинно народная речь. (11—16)

До нашего времени сохранились образцы всех жанров литературы братских приходов. Количество памятников приближается к 500, из них свыше 300 — однотипные краткие тексты проповедей.

Большой интерес представляют сборники духовных песен — сочинения самих прихожан. Песня — это диалог верующего со своим «другом» Иисусом в интимном ключе. Эпитеты, метафоры, экспрессивность слога придают ей барокальный характер. Напряженная эмоциональность песен абстрактна, а немногие сильные чувства передаются трафаретными словосочетаниями. Песни проводят мысль о равенстве всех людей перед богом и предупреждают сильных мира сего о кратковременности их могущества. (16—20)

Среди автобиографий и биографий членов приходов имеются как переводные, так и оригинальные. Последние интересны тем, что через общую схему проступают индивидуальные черты характера сочинителя или биографируемого лица (Петерис из Кисиса¹, Екабс из Скангаей, Мартиньш из Подиныха, Андрей со Взморья, Анна из Спариньша, Петерис Траубергс). В центре биографических сочинений находится личность. В этих работах показаны также столкновения человека с окружающим внешним миром. Идеалом авторов является типичное, но их уже интересует индивидуальное. Гернгутерские биографии — это шаг по пути к отображению в литературе человеческой личности. (20—24)

---

¹ Крепостные крестьяне, как правило, не имели фамилий, к их именам присоединялось название местожительства — хутора.

В группу исторических сочинений входят как местные примитивные летописи и записи сведений об отдельных приходах, так и крупные переводные истории христианства или гернгутерства. Все последние по сути отражают не историю церкви, а историю ереси, не историю государства и правителей, а историю бунтов и бунтовщиков. Идейным центром популярной работы «История старого братского прихода. — История нового братского прихода» (автор Д. Кранц, использована и книга Я. А. Коменского) является подвиг Яна Гуса, ему посвящено и специальное сочинение.

Исторические тексты способствовали констатации читателями и слушателями своего места в человечестве. Во всей литературе братских приходов четко проступает категория времени, что является неосознанным ударом по теистическому воззрению о боге как начале и конце всего. Однако время у гернгутеров не связано с понятием прогресса; оно также не переживается психологически. Новым для латышской литературы был принцип гражданственности в своеобразной интерпретации — член прихода сознательно во имя идеи и общих интересов отказывается от личных благ; этот принцип доведен до самопожертвования во имя высокого убеждения. (24—28)

Среди гернгутерских текстов эпического характера древнейшими по происхождению являются раннехристианские апокрифы (например «Никодимово евангелие») и средневековые легенды («Великий Христофор»); они находятся на стыке религиозного и фольклорного сознания; их демократическая идейная направленность очевидна. Излюбленными были сокращенные, «адаптированные» переводы работ мистиков XVII и XVIII веков (Г. Энгельбрехта, Дж. Беньяна, Т. Уилкокса, И. Г. Юнга-Штиллинга). Эпические тексты богаты сюжетами, мотивами, литературными формами из общеевропейского культурного наследия. Литературный образ же находится только на подступах к художественной категории, он больше служит указанием на глубинные явления. (28—33)

Из вышесказанного можно сделать следующие выводы.

В начальный период перехода от феодальных отношений к капиталистическим, от «естественного» общества к гражданскому, гернгутерская письменность

также ознаменовала начало переходной стадии в сознании людей. В этих произведениях сосуществовали средневековая моноформа мышления — религия, средневековые стереотипы, минимальная мера авторской индивидуальности с рядом характерных для литературы нового времени явлений: новая тематика (исторические, биографические и некоторые эпические сочинения по форме продолжают средневековую традицию, но несут в себе новое понимание отношений личности и общества; эти жанры в рукописях братских приходов появились раньше, чем в латышской печатной книге), социальные оценки (временами очень резкие), стремление к самосовершенствованию, к гуманизации личности, осознание общности духовной жизни всего человечества. Гернгутерство как движение вобрало в себя множество элементов других протестующих идеологических направлений; этим и объясняется то обстоятельство, что из среды литераторов братских приходов вышли многие деятели других прогрессивных движений Латвии.

Названные особенности образа мышления и стилистики позволяют определить гернгутерскую рукописную литературу как сокращенную стадию Предвозрождения в общеидеологическом развитии латышского народа. Литературная деятельность членов братских приходов являлась одной из форм религиозного просветительства, которое предшествовало пробуждению самосознания угнетенных слоев, была антифеодальным фактором в сознании общества. (33—35)

В рукописной книге священника Ф. Б. Блауфуса «История старых и новых дел видземских людей» (1753) цитируется восьмистрочное стихотворение неизвестного автора о тяжелом гнете видземского крестьянина. Стихи, судя по написанию, возникли и в рукописном виде распространялись в «низах», вероятно всего — в среде рижских латышей. Это стихотворение — первый известный случай прямой антифеодальной публицистики в латышской рукописной литературе. (36—38)

На зарожение традиционного приема выражать в форме стихов горести своей жизни указывает копия челобитной из Курземе (юго-восточная часть Латвии).

Челобитная была написана до 1769 г. в весьма примитивной стихотворной форме. (39)

Екабс из Кикулиса был крепостным крестьянином, ткачом, гернгутерским литератором. Он выступил в критический момент подавления крестьянских волнений (1777). Песни Екабса из Кикулиса являются политической публицистикой, он был идеологом крестьянского движения. Первая из песен (без заглавия) — панегирик императрице Екатерине II с явной целью подчеркнуть, что она может обуздать и помещиков. Вторая — «Плач заключенных видземских крестьян» — говорит не о конкретных экономических притеснениях, а направлена против жестокого внеэкономического принуждения крестьян, т. е. против самой крепостнической системы. Таким образом Екабс выразил основное требование волнений 1777 года — он призывает императрицу ликвидировать крепостную зависимость. Предельно ясно в песне звучит и сознание общности интересов всего видземского крестьянства; косвенно защищается право крестьян на собственность обрабатываемой ими земли.

Эти песни одновременно принадлежат и сфере искусства. Подобраны соответствующие характеру содержания старинные мелодии лютеранских хоралов. Ряд конкретных образов перерастает в собирательный образ печальной угнетенной Видземе. Эмоциональная тональность меняется от возвышенной, гневной до сдержанно скорбной. Выросшие на основе культуры смиренной гернгутерской поэзии, песни Екабса от нее отличаются мужественным пафосом. (40—47)

Современник Екабса из Кикулиса — сельский учитель Юрис Натаназлс Раманис стоял далеко от гернгутерства. Его сборник «Книга школы креста» (1778—1797, сохранился в копиях) в отличие от большей частью анонимных гернгутерских рукописей помечен полным именем автора. Это единственная латышская рукописная книга с иллюстрациями. Из нее ряд сочинений перешел и в рукописи братских приходов.

В песнях Раманиса чувствуется образованность. Все стихи отражают настроение отброшенного обществом человека. Это первый случай в латышской литературе, когда личная судьба автора становится предметом литературного изображения. Но сквозь личную беду Раманис сумел увидеть социальные взаимоотношения

угнетателей и угнетенных. Его идеал — социальная справедливость вообще. Его противник очерчен более общими чертами, тем не менее проступает вполне отчетливо — это власть имущие («Песнь о тяжелой судьбе Сионской горы», «Песнь о правде», «Песнь о словах учения Христова»). (47—55)

Публицистическое выражение социального протеста на ранней стадии в форме поэзии объясняется тем, что поэзия уже воспринималась как средство, способное силой обобщения поднять проблему на высоту жизненно важного, кардинального. Из этого следует вывод — фактор литературного порядка уже осознавался как сила вне сферы религии. Одновременно появились две разные по характеру личности в рукописной поэзии: за ними чувствуется и довольно плотный фон предшествующего поэтического творчества. А это значит, что выход на сцену поэтов-латышей был закономерным явлением. (55—56)

В первые десятилетия XIX века стихийно пробивается интерес к вопросам истории в виде небольших описаний локальных событий.

До нашего времени в трех списках сохранилась «История латышского народа», помеченная именем И. Пуланса. Она была задумана как сокращенный пересказ двух основных книг просветителя Г. Меркеля — «Латыши» и «Древние времена Лифляндии». Качество копий (1849—1851, изготовитель крестьянин-гернгутер Г. Эверсс) не высоко; к тому же они сняты с пестреющего ошибками архетипа. Судя по тексту, «История» была написана между 1800 и 1820 гг. в районе Цесиса — Валмиеры.

Язык, стиль «Истории» свидетельствуют о ярком таланте автора и одновременно об отсутствии систематического образования. «История» построена как большой экскурс в прошлое народа с целью дать оценку современным актуальным проблемам. Множество отклонений от текста и от содержания меркелевских оригиналов (пропуски, вставки, расширение материала при пересказе и прямые переименования) делают «Историю» самостоятельным публицистическим произведением. (57—63)

В отличие от Меркеля Пуланс не признает никаких оправданий присвоению земли помещиками и введению крепостного строя. Но, как и Меркель, Пуланс выражает веру в «доброе царя». При идеализации свободного прошлого латышей Пуланс (опять в отличие от Меркеля) задается целью пробудить у угнетенного народа чувство собственного достоинства и национальной гордости. С увлечением он описывает празднества, обычаи древних латышей. Критика духовенства у Пуланса гораздо более резкая, чем у Меркеля. Крепостные порядки, по мнению Пуланса, — величайшее бедствие; в светлое будущее своего народа он верит, однако представление о желаемом общественном порядке будущего у него не совсем ясно. Он требует личной свободы крестьянам, передачу земли им за соответствующие повинности. Внимание Пуланса привлекали также революционные пути свержения власти помещиков, однако он не призывает своих читателей к восстанию.

Работа Пуланса — в то время самый крупный обзор истории народа на латышском языке. Он первым вводит идеи Меркеля в латышскую рукописную литературу, на которые впоследствии почти в течение века опирались авторы рукописных сочинений. Пуланс не отождествляет латышей с сословием крестьян, он является первым выразителем национального самосознания в латышской литературе. Его фантазии о прошлом предвосхитили излюбленные мотивы национального романтизма в латышской литературе 70-х гг. XIX в. «История латышского народа» была ответом крестьянства на центральные вопросы времени. Используя для этого «науку», Пуланс показал себя типичным просветителем; его «История» осуществляет стадию Просвещения в общественной мысли латышских крестьян. (63—67)

На авторской рукописи перевода пьесы Ф. Шиллера «Разбойники» на латышский язык имени переводчика нет. Переводчик кратко, но точно передает шиллеровское сценическое произведение. Несмотря на некоторую сухость языка, перевод достаточно полно рисует сферу человеческих отношений и переживаний. Лучшие места перевода — шиллеровские нападки на фео-

дальные порядки; из этих мест можно сделать вывод и об антифеодальных взглядах переводчика. Значение перевода — он внес в среду латышей идейные ценности, возвышенность чувства и настроений выдающегося литературного сочинения. (68—72)

Переводчик пожелал скрыть свою личность. Было известно лишь, что он, увидев в 17-летнем возрасте представление пьесы на городской сцене, подготовил ее перевод и поставил ее у себя на родине вместе с другими молодыми крестьянами. Когда автор данных очерков пытался установить место происхождения рукописи по лингвистическим признакам, оказалось, что в Диклях — одном из имений соответствующего района — семеро крестьянских семей в начале 20-х гг. XIX века получили фамилии шиллеровских «разбойников». Следовательно, их члены участвовали в инсценировке и в народе были прозваны по фамилиям персонажей пьесы. По ревизским сказкам и при помощи графологического анализа была установлена и личность переводчика — служащего мызы Яниса Пейтанса; по его биографическим данным уточнено время перевода и постановки «Разбойников» — 1818 год. (72—77)

В 20-е и 30-е гг. XIX века появилось в рукописном виде несколько повестей и рассказов.

Я. Пейтанс перевел на латышский язык «Повесть о Фриделине» неизвестного немецкого автора (1820). Она принадлежит к дидактической детской литературе немецкого Просвещения. В мотивации событий и поступков большое значение придается индивидуальным чертам характера героя. (78—80)

Около 1833 года Эрнестс Динсберг переводит отрывки из повести немецкого писателя К. Ф. Лоссиуса «Гумал и Лина». Рукопись жителями округа была зачитана до лоскутов и не сохранилась. Судя по содержанию работы Лоссиуса, читателей могла занимать экзотика, приключенческие элементы повествования, равно как и дидактически окрашенная картина «идеальной утопии». (80—81)

В 1838 году Динсберг написал (возможно, несколько переделав немецкий оригинал) полуфольклорный рассказ «Эмилия и Трода». Несмотря на сказочный сюжет,

персонажи рассказа наделены индивидуальной психологией, которая и является движущей силой событий. (81—82)

В 30-х годах в рукописном виде распространяется «Повесть о Дакиане» — анонимный перевод позднего (арабо-персидского) варианта легенды «Седьмь спящих отроков». Образ злодея Дакиана интересует сочинителей, переводчика и читателей превратностями своего характера и перипетиями судьбы, огромной активностью, хотя и направленной в сторону отрицательного. (82—84)

Вышеназванные повести и рассказы робко стремятся к показу человека, не каким он должен быть, а каков он есть. Автор исследования осмеливается утверждать, что эти рукописи ознаменовали начало, первые примитивные попытки эстетического изучения индивидуальной судьбы человека, ключ которой находится в свойствах, ценностных установках самой личности. Можно проследить, как целый ряд мотивов этих сочинений повторяется в печатной прозе на латышском языке, вскоре заменившей собою рукописную. (85—86)

С отменой крепостного права (1817, 1819) земля полностью была передана в собственность помещикам, социально-экономические отношения в сельском хозяйстве развивались по так называемому «прусскому пути». Первые латышские литераторы из среды нарождающейся интеллигенции чутко ощущали ненормальную экономическую и общественную обстановку, однако возможности публично высказывать свои взгляды в печати у них были ограниченными. Поэтому они прибегали к формам рукописной литературы. (87—88)

Э. Динсбергс около 1837 года опубликовал рукописную аллегорию, направленную против пасторов, которые в Прибалтике стояли на страже помещичьих интересов. Он выступал за национальное и социальное равноправие латышей. (88—89)

Большой резонанс впоследствии получил публицистический трактат Яниса Ругенса «Глазами виденный путь к видземскому небу». Автор опубликовал его в 1843 г.

Критикуя внеэкономические притеснения прошлой эпохи крепостничества, Ругенс восхваляет закон 1819 года как открывший латышам новые возможности. Он избегает фронтального нападения на помещиков, но и не ждет помощи от царского правительства, так как его программа на будущее иная — создать зажиточные слои латышей, развитое общество вне сферы сельскохозяйственного производства. Средством повышения благосостояния Ругенс считает образование; образованных же латышей он призывает не онемечиваться, а трудиться на благо своего народа (активный патриотизм). (89—95)

Дворохозяин Кристапс Кактиньш в 1843 или 1844 году описывает свои литературные начинания и борьбу с алкоголем (что затрагивало монополию помещиков на производство алкоголя) в обширном «Простодушном рассказе». В центре повествования авторская личность — человек нового времени, активный двигатель событий, сознающий свою значимость. В «Книге, что брат брату писал» (1846) косвенно критикуется основное положение закона 1819 года о собственности земли, используемое помещиками для расправы с крестьянами, а также практика судопроизводства, где господствует дворянство. Суть столкновений Кактиньша с существующей системой и его выступлений в рукописной литературе — несоответствие узаконенных юридических и хозяйственных ограничений крестьян их растущей экономической силе и самосознанию. (96—100)

В сороковых годах среди народных учителей Курземе ходила анонимная рукописная брошюрка «О школе» — пересказ статей германского педагога Ф. В. Вандера. Для Курземе его требование освободить школу от подчинения церкви и передать ее в ведение государства фактически было выступлением против феодальных привилегий дворянства и духовенства. (101—103)

Сельский учитель из Дундаги Фридрихс Малбергс подготовил для печати биографию Г. Меркеля «Ручей жизни Др. Г. Меркеля» (1850 или 1851). Однако работа была запрещена цензурой и распространялась в рукописи. Антифеодальная позиция Малбергса выражается в нескрываемом восторге перед личностью Меркеля, а также в эпической поэме на тему легендарного прошлого (первая такая в латышской литературе),

которую он присоединил к биографии просветителя. Малбергс, используя меркелевские мотивы, в своем очерке рисует романтически возвышенную картину свободной счастливой жизни латышской женщины до завоевания немецкими рыцарями. Здесь проявились зачатки существенного компонента национального самосознания — положительная оценка прошлого как доказательство равноправия латышского народа с другими. (103—108)

В 1855 году Э. Динсбергс переводит отрывки из романа Г. Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» под заглавием «Том и Эвангелина». Переработка и введение Динсбергса свидетельствуют о его намерении сопоставить недавнюю крепостническую эксплуатацию в Курземе с рабством в Америке. Динсбергс выступает против государственной власти, допускающей рабство и крепостничество, против любой эксплуатации личности вообще. (108—110)

Рукописная литература 30-х — 50-х гг. XIX века, создаваемая молодой интеллигенцией, влилась в общий литературный процесс, стала его продолжением за цензурными преградами. Однако недостаточная тиражность не позволяла этой рукописной публицистике стать общенациональным достоянием.

Эти работы центральную проблему — отношение к законам об отмене крепостного права и к новой общественной системе — решали по-разному; в основном они искали выхода в рамках существующего пути развития капиталистических отношений. Тем не менее эти сочинения находились в первых рядах литературно-публицистического движения и явились важным шагом в развитии латышской прогрессивной общественной мысли. (110—111)

Написанную в 1859 году поэму в лицах Я. Ругенса «Повесть об Иове» лютеранская консистория запретила к печати. В основу поэмы легло аналогичное сочинение на немецком языке — «Иов» И. В. Мюллера (издано в Нью-Орлеане, 1850) на библейский сюжет. Драматически-философская поэма Мюллера насыщена общественно-критическим пафосом, она была создана, возможно, под влиянием событий революции 1848 года в Западной Европе. (112—114)

Ругенс в отличие от Мюллера занимается и просветительством — пропагандой научных знаний о природе. Он стоит на позициях деизма. Вслед за Мюллером Ругенс уделил основное внимание вопросам социальной справедливости. Протест против повседневного гнета со стороны правящих и высших слоев прозвучал в «Повести об Иове» сильно, чувствуется намек на прибалтийско-немецкие круги.

Более всего Ругенса занимала проблема о смысле страданий. Он видит несправедливость судьбы, ни в Библии, ни в сочинении Мюллера не находит ответа о смысле этой несправедливости, однако признает, что человек может и должен противостоять злу.

Ругенс, как и остальные литераторы того времени, при переработке иноязычных оригиналов упрощал их. Автор исследования видит в этом начало прогрессивной традиции позднейших десятилетий латышской литературы — приближение к широким демократическим массам народа.

Ряд идей роднит Ругенса с движением младолатышей, равно как и с крестьянским движением начала 60-х гг. Его поэма, судя по качеству списков, интересовала главным образом представителей молодой демократической латышской интеллигенции. (115—119)

Собранный до настоящего времени материал позволяет наметить хотя и неполную, как бы пунктирную линию сатирической рукописной литературы.

До 1853 года появился памфлет в стихах «Я сам Шатц» об отрицательных и смешных чертах поведения тирзского пастора П. Э. Шатца; со временем это сочинение фольклоризировалось. В стихах Я. Ругенса 50-х и 60-х гг. осмеиваются люди в его родных валмиерских краях, показываются трагикомические стороны будничной жизни. В Вещиебалге людей всколыхнула сатира молодого учителя Яниса Аустриньша о щеголях округа. А во время волнений 1862—1864 гг. очень популярными стали четыре стихотворения из Нитауре о священнике Д. Трейе. Из Курземе до нас дошли «Куплеты Яунауцкой волости» (1864), в Курземе появился и «пасквиль» на эдольского пастора К. Шмидта (1869). «Повествование о Нигулях» неизвестного автора из Мазсалацы (1869) высмеивает суеверие. (120—125)

Можно предположить, что юмористическая и сатирическая поэзия первоначально распространялась устным путем — скандировалась и распевалась. При сравнении рукописных текстов можно установить традицию и преемственность в мотивах, литературной форме. В арсенал «поэтики» стихотворений входят языковая комика и игра слов, преувеличение и карикатура, комика ситуаций, контрасты, переходящие в авторскую иронию и в саморазоблачение «антигероев». Часто к смеху примешивается горькое сознание непреодолимости отрицательного. В латышской рукописной поэзии отсутствуют интеллигентские, резонирующие средства сатиры — фантастика, гротеск; редко встречается добрый юмор. Явно преобладают активные, нападающие формы. Наиболее тяжелые снаряды направляются в сторону врагов трудового народа; психологическая типизация в таких случаях переплетается социальной. Во время волнений 1862—1864 гг. местная сатира оказывала поддержку политической публицистической рукописной поэзии.

Расцвет сатирических рукописей в 60-е гг. XIX века автор очерка объясняет возросшей активностью широких слоев общества. Смех освобождал сочинителей и читателей от ложных авторитетов, от навязываемых «сверху» взглядов. (125—130)

Накануне российской крестьянской реформы в Дундаге — на курземском побережье — помещик жестоко расправился со своими крестьянами-рыбаками, ливами по национальности. Четверо ливов, в их числе и Ника Шуберг, были арестованы и подвергнуты телесному наказанию. Переехав в Петербург в 1861 году, Шуберг написал для распространения в рукописном виде повествование о событиях в Дундаге «Здесь правдивое происшествие, что помещики сделали с маленьким народом из 200 душ». Шуберг темпераментно раскрывает неблагоприятную роль властей в поддержке интересов помещика. Работа Шуберга отразила еще узкие требования новой стадии крестьянского движения: ливы просят у администрации лишь нормирования арендной платы и освобождения от власти помещика. (131—133)

Крестьянские волнения 1862—1864 гг. в Видземе выражались в требованиях распространить российский закон 1861 года на Прибалтику. Одной из форм движения явились рукописные публицистические сочинения в стихах (эта форма оказалась боееспособнее обширного прозаического трактата). Памфлеты в виде стихов были сложены писарем П. Крумбергсом, Я. Ругенсом, возможно — учителем М. Зариньшем; администрация обнаружила и ряд анонимных рукописей. Наиболее значительными были два больших стихотворения Я. Аустриньша, которые десятками экземпляров разошлись по многим местам Видземе, — «Судьба латышского народа, особенно в Видземе» и «Латышская песня на Янов день 1863».

Литературная форма стихотворений, явно рассчитанная на читателя-крестьянина, довольно громоздкая и неловкая, но интонация глубоко прочувствованна. Легко проследить влияние на ход мыслей Аустриньша как печатных брошюр младолатышей и их газеты «Петербургас Авизес», так и предшествующей рукописной литературы («Глазами виденного пути к видземскому небу» Я. Ругенса). Но по целому ряду вопросов Аустриньш отстывает от идей младолатышества, он является идеологом крестьянского движения (прямые нападки на помещиков, на духовенство; признание их виновниками в необразованности и пьянстве народа; отказ от идеи о просвещении как пути повышения благосостояния; отсутствие идеализации прошлого, проблем развития языка, культуры). В первом сочинении («Судьба..», конец 1862 г.) Аустриньш видит выход в распространении «русских и польских законов» на Прибалтику, во втором же («Песня..», середина 1863 г.), написанном после провала петиционной кампании, он такого выхода больше не видит. (133—142)

Осенью 1864 года по Видземе была из Риги разслана анонимная прокламация «Горячо возлюбленные соотечественники!», авторы которой призывали к коллективной физической расправе с помещиками; цель таких выступлений — добиться умеренной платы за аренду или за выкуп земли. Мысль о насилии как методе борьбы, очевидно, назрела под влиянием событий восстания 1863 года в Польше, Литве и Латгале (восточная часть Латвии). (142—143)

Во второй половине 60-х гг. требования крестьянского движения меняются — звучит требование наделить крестьян землей бесплатно, даже отнять у помещиков мызные поля и ликвидировать их власть полностью, кое-где получают распространение методы индивидуального террора против владельцев имений. Эти требования крестьянского движения отразились в «Стихах для наставления своих соотечественников» (вероятный автор — литератор Кришьянис Динсбергс, возможный год сочинения — 1866). «Стихи» несколько напоминают «Судьбу» и «Песню» Я. Аустриньша, но в литературном отношении гораздо слабее.

С большой силой говорится о праве крестьянина на собственность обрабатываемой им земли. Но главное — автор энергично призывает своего «брата» крестьянина к вооруженному сопротивлению воле господ, доходит до требования ликвидации дворянства как эксплуататорского класса. (143—147)

Следует подчеркнуть, что рукописная литература чутко реагировала на все повороты стратегии и тактики крестьянского движения. Но она и активно участвовала в событиях, влияла на умы людей. Во время волнения близ Вентспилса в 1871 и 1872 гг. его участники прямо ссылались на «Стихи» как на программу действия.

«Судьба» Аустриньша и «Стихи» были знакомы читателям и во второй, измененной редакции, в Курземе оба сочинения нередко переписывались вместе. Автору очерков удалось проследить влияние их на разные тексты вплоть до кануна революции 1905 года, в том числе и прямые цитаты из названных стихотворений в переводах рабочих революционных песен. Автор очерков в традициях рукописных стихов видит переход народных литераторов от устного творчества к своеобразному «письменному фольклору». (147—155)

Крепостное право в Латгале было отменено в 1861 г. Но после восстания 1863 года царская администрация во всем Северо-Западном крае (в состав которого входила и Латгале) запретила печатать книги латинским шрифтом. Этот запрет превратился фактически в почти полный запрет книгопечатания вообще и оставался в

силе до 1904 года. Место печатной книги в жизни крестьян стала занимать рукописная.

Зачатки латгальской рукописной литературы прослеживаются еще в первой половине XIX века. В Латгале рукописная литература целиком находилась в руках крестьян, переплетаясь с новейшим, так называемым нетрадиционным пластом устного фольклорного творчества. В сохранившихся рукописях многие сочинения повторяются, что позволяет сделать вывод о том, что существовало общеизвестное ядро репертуара текстов. (156—164)

В рукописных сборниках религиозные песнопения иного происхождения, чем содержание стандартного печатного песенника. Можно высказать предположение, что они возникли в крестьянской среде. Выделяются песни с сильной фольклорной окраской. Народность, конкретность мирозерцания особенно характерна рождественским песням. Имеется и группа философствующих, дидактических песен. На стыке художественного сознания христианства с образом мышления народа и фольклоризмом образовался новый пласт поэзии. (164—168)

В светской латгальской коллективной рукописной литературе господствует поэзия. Толчком для поэтического творчества «книжников» послужили стихи из печатного календаря 60-х гг.

Доминирующие мотивы латгальской рукописной поэзии: гармония в природе, повседневный крестьянский труд, быт, юмор, высмеивание пьянства, любовь молодых людей, тяжкая участь сирот. Воспевается само течение жизни, раскрывается его несложный, глубокий смысл. Авторы сделали свои будни и среду предметом литературного изображения. Народная письменная поэзия в Латгале больше чем в Видземе и Курземе обращена вовнутрь. Историческое время, географическое пространство для нее имеет очень малое значение. Но встречаются и песни с ярко выраженным протестом против господ. (168—174)

На общем анонимном фоне латгальской рукописной поэзии выделяется личность Андрииса Юрджса. Он находится на полпути от общего и типичного к индивидуальному. Гордостью латгальской рукописной литературы являются немногочисленные стихотворения Питерса Миглиникса. На Миглиникса сильно повлияла

русская демократическая культура. Он восстает против социальной несправедливости, против «сильных мира сего», он уверен в победе правды, глубоко чувствует общность с угнетенными соотечественниками. Из деятелей рукописной литературы вышел революционер-демократ.

Светская рукописная литература Латгале — это начало литературной жизни данного края. Оно примитивнее, чем в Курземе и Видземе, где первоначально литературным творчеством занималась интеллигенция — немецкие пасторы, однако ближе к интересам и чаяниям простых читателей. (175—179)

В последней трети XIX в. некоторые жанры рукописной литературы перешли в «большую», печатную литературу, другие же перестали существовать вообще как литературные явления. Рукописная литература сохранила свою действенность в сфере социальных столкновений.

Тема патриотизма в рукописной литературе мелела, обростала призывами ненависти к завоевателям XIII века, к немцам, помещикам и пасторам, но без конкретной программы действия. В стихотворения этого рода вплетались атрибуты процветавшего в «большой» литературе национального романтизма. Новая тема — порицание своекорыстия «деятелей» из своего народа. Но повседневные столкновения с «верхами» вызывали в жизнь и сочинения, продолжающие прежнюю антипомещичью сатиру (А. Биерицс, Э. Динсбергс, М. Лапа).

Встречаются произведения, призывающие к расправе с помещиками. О таких вспоминает Я. Райнис, сохранились анонимные стихи, написанные в Петербурге по образцу русской революционной песни «Дубинушка».

Таким образом, рукописная литература 70-х — 80-х гг. на социальные темы представляет собою целый спектр разных течений и оттенков в демократическом настроении латышского общества. (180—188)

Огромное значение распространявшейся в рукописях с 1892 года поэзии Эдуарда Вейденбаума — сильной, суровой, пронизанной революционным пафосом. Прямо для распространения в рукописном виде Вейденбаум подготовил брошюру «Очерк о частной собственности» (1886). Анализ ее текста свидетельствует о том, что

автор умышленно пользовался приемами и мотивами антифеодальной рукописной литературы. В очерке Вейденбаума впервые прозвучали марксистские идеи, в нем перекрещиваются тенденции антифеодального периода освободительной борьбы и социал-демократической нелегальной публицистики.

По воспоминаниям и некоторым сохранившимся экземплярам можно составить представление о рукописных переводах марксистской и другой прогрессивной литературы, которая в 90-х гг. была в обращении в первых социал-демократических кружках. Ранняя марксистская литература в Латвии еще сохранила связь с прежними традициями рукописной литературы.

В условиях нарастающего темпа общественной и литературной жизни Латвии второй половины XIX века рукописная литература прежнего типа теряла свое значение (сочинения антифеодально-патриотической тематики 70-х — 80-х гг. не оставили ощутимого следа, идейного или формообразующего влияния). А для социалистической, марксистской мысли необходима широкая пропаганда; эту задачу рукописи ввиду своей ограниченной тиражности могли выполнять только на самом начальном этапе, и скоро были заменены печатной листовкой, брошюрой, журналом.

Таким образом рукописная форма — сила рассматриваемого ответвления литературы XVIII и XIX веков — оказалась и причиной его естественного конца на рубеже XIX и XX веков. (188—196)

В латышской рукописной литературе XVIII и XIX веков этическое начало находилось в значительном перевесе над эстетическим. Не хватало разработанного творческого метода, рукописи часто находились на полпути от фольклорного восприятия жизни в ее естественных проявлениях к литературному, системному. Индивидуальное начало только наметилось, образы еще были лишены настоящего самодвижения.

Все же, находясь вне канонов официальной литературы, авторы рукописных произведений смелее решались на новое. Вся рукописная литература носит новаторский характер. В ходе ее исследования были открыты первые латышские поэты, первый публицист, первый драматург, режиссер и актер, первые латыш-

ские исторические и биографические сочинения, первые образцы поэзии судеб народных, первые юношеские повести, глубже изучена первая народная литература в Латгале, первые программные требования крестьян в отмене крепостного права, в поле внимания вовлечены первые документы сознания общности крестьянства, первая критика своей буржуазии, первые выражения марксистской мысли. Рукописная литература — очень честная, не обросшая болезнями старости, протестующая против социальных притеснений и социально отрицательного, находилась на наиболее радикальном крыле литературной жизни. (197—198)

PERSONU RĀDĪTĀJS

- Ādamovičs Fricis 186
 Aizups Kārlis 186, 187
 Akuraters Jānis 183
 Albānuss (Albanus) Augusts 72,
 74—76
 Aleksandrs I (Александр I), Krievi-
 jas cars 57, 110
 Alunāns Juris 104, 113, 133, 134,
 139, 147
 Ambainis Vilis (V. Austrums) 150,
 184
 Andžāns (Andžjānis) Jēkabs 187
 Apeļš Meikuļš 160, 162, 163
 Apīnis Aleksejs 11, 12, 59, 76, 88,
 96, 101, 113, 153
 Apsesdēls 183, 184
 Asars Jānis 189
 Aspazija 190
 Augstkalns Alvis 36
 Auseklis 150, 184
 Austrīņš Antons 122, 183, 191
 Austrīņš Jānis 90, 122, 123, 127—
 129, 136—142, 144—147, 149—153,
 155, 184, 210, 212, 213; 24., 27. att.
 Austrums V., sk. Ambainis Vilis
 Avens (Vecpiebalgā) 127

 Bahtins (Бахтин) Mihails 28, 79,
 84
 Beidiņš Pēteris 25, 26, 30
 Bakss (Bax) Belforts 193
 Balodis Dāvids 35
 Balodis Voldemārs Dāvids 90, 113
 Banjans (Banyan) Džons 30, 48, 201
 Barbans Viktors 194
 Barons Krišjānis 148

 Bārts (Bart) Johans Kārlis 22
 Baumanis Artūrs 103
 Baumanis (Baumann) Heinrihs 31
 Baumanis Kārlis 184
 Bax Belfort, sk. Bakss Belforts
 Beecher-Stowe Harriet, sk. Bičere-
 Stova Herieta
 Bērtiņš Reinholds 30
 Bērziņš Jānis (Ziemeļis) 189, 190
 Bičere-Stova (Beecher-Stowe) Herie-
 ta 106, 108—110, 209
 Bierics Ādams 185, 215
 Biezbārdis Kaspars 113
 Bilenšteins (Bielenstein) Augusts
 124, 128, 151
 Birkerts Antons 186, 190—193
 Birkmanis Dāvids 193
 Bīrons (Biron) Ernsts Johans 21, 39
 Bīrons (Biron) Pēteris 39
 Bisenieks Valdis 69
 Bisnieka Pēteris 41
 Blaufūss (Blaufuss) Frīdrihs Bernhards
 31, 36—39, 202; 6., 7. att.
 Blaumanis Rūdolfs 151
 Blumbergs P. 148, 154
 Bogdanovs Fjodors 40, 41
 Bogdanovs (Богданов) Vasilis 187
 Vojārs Aļoizis 159
 Bormanu Anna 20
 Bračs Pēteris 17, 25, 34
 Brake (Bracke) Vilhelms 193
 Braukis Dāvids 24
 Braunšveigs (Braunschweig) Hugo
 136
 Braidaks Antons 162
 Brīvzemnieks Fricis 103, 186

- Broce (Brotze) Johans Kristofs 39; 8., 9. att.
- Bundža Dāvids 190
- Bunyan John, sk. Banjans Džons
- Campe Joachim Heinrich, sk. Kampe Joahims Heinrihs
- Celmiņš Pēteris 150, 154
- Ceske Edgars 12, 25, 29, 47, 48, 50, 52
- Cibuļskis Jons 160, 162
- Cimze Jānis 90
- Cincendorfs (Zinzendorf) Nikolauss Ludvigs 37
- Ciritis Mārtiņš 122, 124, 186
- Cranz David, sk. Krancs Dāvids
- Čoke (Zschokke) Heinrihs 85
- Daberts Juris 188
- Daltons (Dalton) Hermanis 193
- Dante (Dante Alighieri) 28
- Darvins (Darwin) Čārlzs 193
- Dauge Pauls 193, 194
- Dāvids Kristis 144, 148, 149
- Decijs (Decius) Gajs Mesijs Kvints Trajāns 83
- Deglavs Augusts 186
- Dermanis Vilis 188, 194
- Dinsbergs Ernests 80—82, 88—90, 103, 108—110, 135, 144, 149, 169, 185, 186, 206, 207, 209, 215; 15. att.
- Dinsbergs Krišjānis 144—147, 149, 151, 213
- Dmovskis (Dmowski) Romans 192, 193
- Dodels (Dodel) Arnolds 193
- Doks Pēteris 190
- Doku Atis 190
- Driega Jānis 190
- Drīzulis Aleksandrs 153
- Dukuļa Pēteris, sk. Traubergs Pēteris
- Eiduks M. 122
- Elferfelds (Elverfeld) Kārlis Gothards 79
- Elizabete Petrovna (Елизавета Петровна), Krievijas cariene 13
- Engelbrehts («Engelbrekts», Engelbrecht) Hanss 29, 34, 201
- Engelss (Engels) Frīdrihs 194
- Enzeliņš Hermanis 15, 16, 21, 57, 89
- Everss Gusts 17, 20, 22, 25, 28—32, 35, 59—61, 204; 12., 13. att.
- Firekers (Fürecker) Kristofors 54, 175
- Francisks (Francesco) no Asizes 165
- Gačevs (Гачев) Georgijs 34, 107
- Garaņča Borbola 158, 160
- Gēte (Goethe) Johans Volfgangs 30
- Girgenšons (Girgensohn) Kristofs Reinholds 20
- Goba Alfrēds 162, 191
- Grāvītis Ernests 187
- Grimms Jānis 74, 75
- Grīntāls Dāvis 17, 35, 76, 148; 28. att.
- Grots (Grot) Jūliuss 126
- Grunds Mārcis 18
- Hāns (Hahn) Vilhelms 185
- Heinrihšons Kārlis 74, 76, 80
- Heniņš Arturs 75
- Huss (Hus) Jans 26, 201
- Imants (Imanta), lībiešu karavīrs 107
- Ivans IV (Иван IV), Krievijas cars 91
- Jankavs Andrejs 150
- Jansons Janis (Brauns) 192
- Janševskis Jēkabs 151, 154
- Jātnieks (Vecpiebalgā) 149
- Jaunsudrabiņš Jānis 190
- Ješke (Jeschke) Mihaēls 22
- Joneits (Nautrēnos) 158
- Jungs-Štilings (Jung-Stilling) Johans Heinrihs 30, 201
- Jūrdžs Aleksandrs 163
- Jūrdžs Andrivs 157—159, 161—165, 167—171, 173, 175—177, 214; 28., 30. att.
- Jurjāns Jānis Anžs 137, 147, 150
- Jūrmalas Andrejs 22, 23, 34, 200
- Kählbrandt Karl Ludwig, sk. Kēlbrants Kārlis Ludvigs
- Kaktiņš Kristaps 96—100, 110, 208; 18. att.
- Kalējs Jūlijs (Kuzņecovs) 149, 153
- Kalniēša Jēkabs 17
- Kalniņš Jēkabs (Mākonis) 188, 189
- Kampe (Campe) Joahims Heinrihs 85

- Kānbergs Jānis 86
 Kants (Kant) Imanuels 115
 Karhu (Карху) Eino 126
 Kārlis (Tīrzā) 121
 Karma (Karma) Tenu 76
 Katrīna II (Екатерина II), Krievijas
 cariene 64, 203
 Kaudzīte Matīss 17, 122, 135, 138,
 150, 153, 155
 Kaudzīte Reinis 122
 Kautskis (Kautsky) Kārlis 194
 Kēlbrants (Kählbrandt) Kārlis Lud-
 vigs 25
 Kindzuļs Savers 159
 Klekere Ināra 101
 Komenskis (Komenský) Jans Amoss
 25, 201
 Korkliniks Čiprijans (vai Ontons)
 159
 Kozins (Козин) Mihails 142, 152
 Kozinskis Jānis 74, 75
 Krancs (Cranz) Dāvids 25, 201;
 4. att.
 Kreims Kārlis (Skābais) 181
 Kristovskis Andrejs 148, 149; 26.
 att.
 Krodznieks Jānis 122
 Krumbergs Pēteris 113, 126, 135,
 147, 153, 212
 Kurcijs Andrejs 58
 Kuršinskis Ēvalds 189
 Kvelčs (Quelch) Harijs 193
 Kvita (Quitt) Jūdīte 23, 24

 Kīkuļa Andžs 42
 Kīkuļa Jēkabs 35, 36, 40—47, 51,
 55, 195, 203
 Kīša Pēteris 15, 21, 34, 200

 Lapa Mārtiņš 150, 186, 215
 Leika Vincents 160
 Leitāns Ansis 85, 96, 99, 135
 Lejnicks Kārlis 58
 Liberts Andžs 181
 Liepiņš Pāvils 194
 Līventāls Ansis 135, 175
 Losiuss (Lossius) Kaspars Frīdrihs
 80, 81, 206
 Lozda Jānis 162
 Lundbergs (Lundberg) Jākobs Floren-
 tīns 85, 86
 Luters (Luther) Martīns 52

 Līhačovs (Лихачев) Dmitrijs 19, 31,
 33, 35

 Mākēns Jānis 194
 Mālbergs Frīdrihs 103—108, 110,
 182, 208, 209; 20. att.
 Malvess Roberts 185
 Manteifels (Manteuffel) Gustavs 156,
 157, 168, 173
 Mārieta (Mazsalacā) 125
 Markss (Marx) Kārlis 191, 194
 Meņģelis Mārcis 35, 150
 Merķelis (Merkel) Garlībs 35, 58—
 67, 90, 93, 103—108, 135, 138, 141,
 191, 204, 205, 208, 209
 Mežulis Miķelis 24
 Miglīniks Pīters 156, 161, 162, 175—
 179, 214, 215; 31. att.
 Miķelis (Ozolmuīzas Miķelis) 41
 Millers (Müller) Johans Vilhelms
 113—119, 209, 210; 22. att.
 Minka Ernests 192, 193
 Misiņš Jānis 68, 120, 121
 Moriss (Morris) Viljams 151
 Müller Johann Wilhelm, sk. Millers
 Johans Vilhelms

 Nariņu ģimene (Rīgā) 31
 Neredzīgais Indriķis 55, 57, 58, 79,
 173
 Niedra Andrievs 121, 183, 186
 Niedre Jānis 153
 Nikolajs I (Николай I), Krievijas
 cars 101
 Novikovs (Новиков) Nikolajs 30

 Oleārijs (Olearius) Ādams 38
 Oļhins (Ольхин) Aleksandrs 187
 Osten-Zakens (Osten-Sacken) K.
 131
 Ozoliņš Gustavs 184, 185
 Ozolmuīzas Miķelis, sk. Miķelis

 Pabsts (Pabst) Kristiāns Eduards 38
 Pamše Kārlis 75
 Pauls Ludis 190
 Pāvels I («Paul Petrovic», Павел I),
 Krievijas cars 50
 Peitāns Jānis 35, 68—80, 195, 205,
 206; 14. att.
 Peitānu Mārcis 75
 Peitānu Pēteris (vecākais) 75
 Peitānu Pēteris (jaunākais) 75
 Pelūde A. 194
 Pelūde Jānis 194
 Pēteris (Dikļos, vēlāk Dzērbenē) 75
 Pētersons Jānis 184
 Pētersons Jēkabs 134

- Plūdonis Vilis 179
 Pobedonoscevs (Победоносцев) Konstantīns 193
 Podiņa Lauris 11
 Podiņa Mārtiņš 21, 24, 34, 200
 Podiņa Maža 21
 Pulans J. 35, 57—69, 93, 141, 182, 195, 204, 205; 13. att.
 Pumpurs Andrejs 150, 175, 183
 Pūrmalīts Staņislavs 160
 Pussars Romāns 112, 118
 Puškins (Пушкин) Aleksandrs 30
- Quelch Harry, sk. Kvelčs Harijs
 Quitt Judith, sk. Kvīta Jūdīte
- Rainis Jānis 186, 189, 193, 215
 Ramanis Juris Natanaēls 30, 47—56, 195, 203, 204; 10., 11. att.
 Rancāne Veronika 160, 165, 167, 168
 Rancāns Francis 120
 Ratmanis Anžs 74, 75
 Rēhlings (Röchling) Heinrihs 21
 Reiters Jānis 38
 Reke (Recke) Kārlis 151, 154
 Rieteklis 122
 Röchling Heinrich, sk. Rēhlings Heinrihs
 Rolmanis Atis 74, 75
 Roziņa Magda 151
 Roziņš Fricis 151
 Ruģēns Jānis 57, 87, 89—95, 100, 105, 110, 112—119, 121, 122, 126, 128, 129, 135—138, 140, 141, 147, 175, 182, 183, 207—210, 212; 17., 21. att.
 Ruģēns Pēteris 112
 Rušmanis 134
- Sadowsky Karl, sk. Zadvorskis Kārlis
 Salinīks Benedikts 160
 Salmiņš Arvīds 162
 Salzmann Christian Gotthilf, sk. Zalcmanis Kristiāns Gothilfs
 Schatz Paul Emil, sk. Šacs Pauls Emīls
 Schiller Friedrich, sk. Šillers Frīdrihs
 Schippang Paul, sk. Šipangs Pauls
 Schmid Christoph, sk. Šmīds Kristofs
 Schmidt Karl, sk. Šmits Kārlis
 Schulz Rudolph, sk. Šulcs Rūdolfs
 Seiļš Jons 157, 159, 160, 163, 166, 170—174; 29. att.
- Seiļš Stepons 160, 163, 164
 Sērmūkšs J. 148, 154
 Silajons Kazimirs 159, 165
 Silamiķītis Johans Gotlobs 72—74
 Siliņš Andžs 150
 Siliņš Kārlis 193
 Skābais, sk. Kreīms Kārlis
 Skalbe Kārlis 190, 191
 Skangaļu Jēkabs 21, 24, 34, 37, 200; 5. att.
 Skroderis Alfrēds 191
 Skubiķis Emīls 192
 Skujenieks Knuts 166
 Sloka Lauma 124
 Smeļters Pīters 162
 Snellmanis (Snellmann) Juhans Vilhelms 94
 Sokolovskis (Sokolowsky) Gustavs Georgs 26
 Spāģis Andrejs 58, 102, 103, 113
 Spāģis Jānis 102, 103
 Spāriņa Anna 20, 22, 200
 Spunde Augusts 134, 147
 Spunde Kārlis 123, 124
 Stenders (Stender) Aleksandrs Johans 79
 Stenders (Stender) Gothards Frīdrihs 60, 135, 173
 Stepermanis Marģers 40
 Stērninīks Augusts 159, 165
 Stilling Johann Heinrich, sk. Jungštilings Johans Heinrihs
 Strods Pīters 161
 Stučka Pēteris 194
 Sukrauska Marta 160, 166
 Svarāne Melita 132
 Svilāns Augusts 158, 159, 170, 171
- Šacs (Schatz) Pauls Emīls 120, 121, 123, 126—129, 210
 Šillers (Schiller) Frīdrihs 35, 68—72, 74, 85, 205, 206; 14. att.
 Šipangs (Schippang) Pauls 22
 Škesters Francis 160, 170
 Šklovskis (Шкловский) Viktors 82
 Šlešers Kārlis 108
 Šmīds (Schmid) Kristofs 85, 86
 Šmits (Schmidt) Kārlis, mācītājs 124, 210
 Šmits (Schmidt) Kārlis, valsts padomnieks 153
 Špigelbergs Jēkabs 74, 75
 Špīlberga Ludmila 75
 Šteinbergs Andrejs 148, 149
 Šteinbergs Janis 148, 149

- Steinbergs Valentīns 192
 Steinhauers Jānis 15, 36—38, 42;
 9. att.
 Štilings Johans Heinrihs, sk. Jung-
 Štilings Johans Heinrihs
 Šūbergs Nika 131—133, 211
 Šulcs (Schulz) Rūdolfs 147
 Šulģins (Шульгин) Ivāns 148
 Šuģters Jēkabs 74, 75
 Šuģters Mārcis 74, 75
 Švarcbahs Pēteris 181, 182
 Švēde Vilips 90
 Šveicers Juris 74, 75
 Šveicers Miķelis 74, 75

 Tedre (Tedre) Illo 152
 Tells (Tell) Vilhelms 61, 66
 Tīzenhauzens (Tiesenhausen) Georgs
 Fabiāns 76
 Tolstojs (Толстой) Levs 197
 Tomāss Eduards 188
 Trauberģs Pēteris (Dukuļa Pēteris)
 22, 200
 Treijs (Treu) Ditmars 123, 124,
 127—129, 147, 210; 23. att.
 Treimanis Edvards (Zvārgulis) 191,
 192
 Trūps Joņs 160

 Unāms Žanis 163

 Vaita Herta 78
 Valdemārs Krišjānis 113, 133, 134,
 137, 140, 147, 149, 175
 Valters (Walter) Ferdinands 94
 Vanags Viktors 164
 Vanders (Wander) Frīdrihs Vilhelms
 101, 102, 208
 Vankins Voldemārs 150
 Varzars (Варзар) Vasilis 193
 Veidenbaums Eduards 178, 180,
 189—193, 195, 198, 215, 216; 32.
 att.
 Veselis (Nītaurē) 123, 128

 Vestermanis Margērs 194
 Vestgards, sk. Viestarts
 Vēzītis P. 149, 154; 27. att.
 Vičs Andrejs 187
 Viese Saulcerīte 193
 Viestarts («Vestgards», Viesturs),
 zemgaļu valdnieks 62, 66
 Vīģants J. 122, 173
 Viksna Māra 180
 Vilips Jēkabs 35, 147, 148, 150, 154,
 155; 25. att.
 Vilkokss (Wilcock) Tomass 30, 201
 Villeruģš Valdis 17, 76, 112
 Vilsons Alfons 192
 Viļķers Kārlis (Zvanpūtis) 190
 Volkova Livija 191
 Vonogs Izidors 160, 162, 165, 167,
 168

 Walter Ferdinand, sk. Valters Fer-
 dinands
 Wander Friedrich Wilhelm, sk. Van-
 ders Frīdrihs Vilhelms
 Wilcocks Thomas, sk. Vilkokss To-
 mass

 Zadvovskis (Sadovsky) Kārlis 101,
 103
 Zalcmanis (Salzmann) Kristiāns Got-
 hilfs 80
 Zandberģs J. 151, 154
 Zaravičs Pēteris 150
 Zariņš Mārtiņš 137, 212
 Zeiferts Teodors 103, 161
 Zingberģs Juris 189
 Zinzendorf Nicolaus Ludwig, sk. Cin-
 cendorfs Nikolauss Ludvigs
 Zīvarts 28
 Zschokke Heinrich, sk. Čoke Hein-
 rihs
 Zumberģs Žanis 194
 Zutis Jānis 14
 Zvaigznīte Jēkabs 175
 Zvanpūtis, sk. Viļķers Kārlis

 Žagatas Lauris 40, 41

SATURS

Ievads	7
Aizsākums	11
Spīvā dziesma	36
Tauta iegūst savu vēsturi	57
«In tyrannos!»	68
Cilvēks piedzīvojumu likločos	78
Dzījurbumi laikmeta problēmās	87
Vai dieva pasaule iekārtota taisnīgi?	112
Liels smiekls	120
Ak, latvju cilts, jūs zemnieki!	131
Zemnieku Prometeji	156
Krustcelēs	180
Nobeigums	197
Без разрешения. Латышская рукописная литература XVIII и XIX веков. Резюме	199
Personu rādītājs	218

Алексей Апинис

Без разрешения

Латышская рукописная литература

XVIII и XIX веков

Рига «Лиезма» 1987

На латышском языке

Художник И. Камбала

ИБ № 5165

Aleksejs Apinis

Neprasot atļauju

Redaktore V. Kaņepe

Mākslinieciskais redaktors I. Zvagūzis

Tehniskā redaktore M. Jaunzeme

Korektore M. Tirzīte

Nodota salikšanai 29.01.86.

Parakstīta iespiešanai 20.07.87. JT 00397.

Formāts 84×108/32. Tipogrāfijas papīrs № 1.

Baltikas garnitūra. Augstspiedums.

13,44 uzsk. iespiedl.; 15,54 uzsk. krāsu novilk.; 13,85 izdevn. l.

Metiens 5000 eks. Pasūt. № 109-1. Cena 1 rbl.

Izdevniecība «Liesma», 226256 Rīgā, Padomju bulv. 24.

Izdevn. № 179/32674/Klm-418.

Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību,

poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības

lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa».

226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

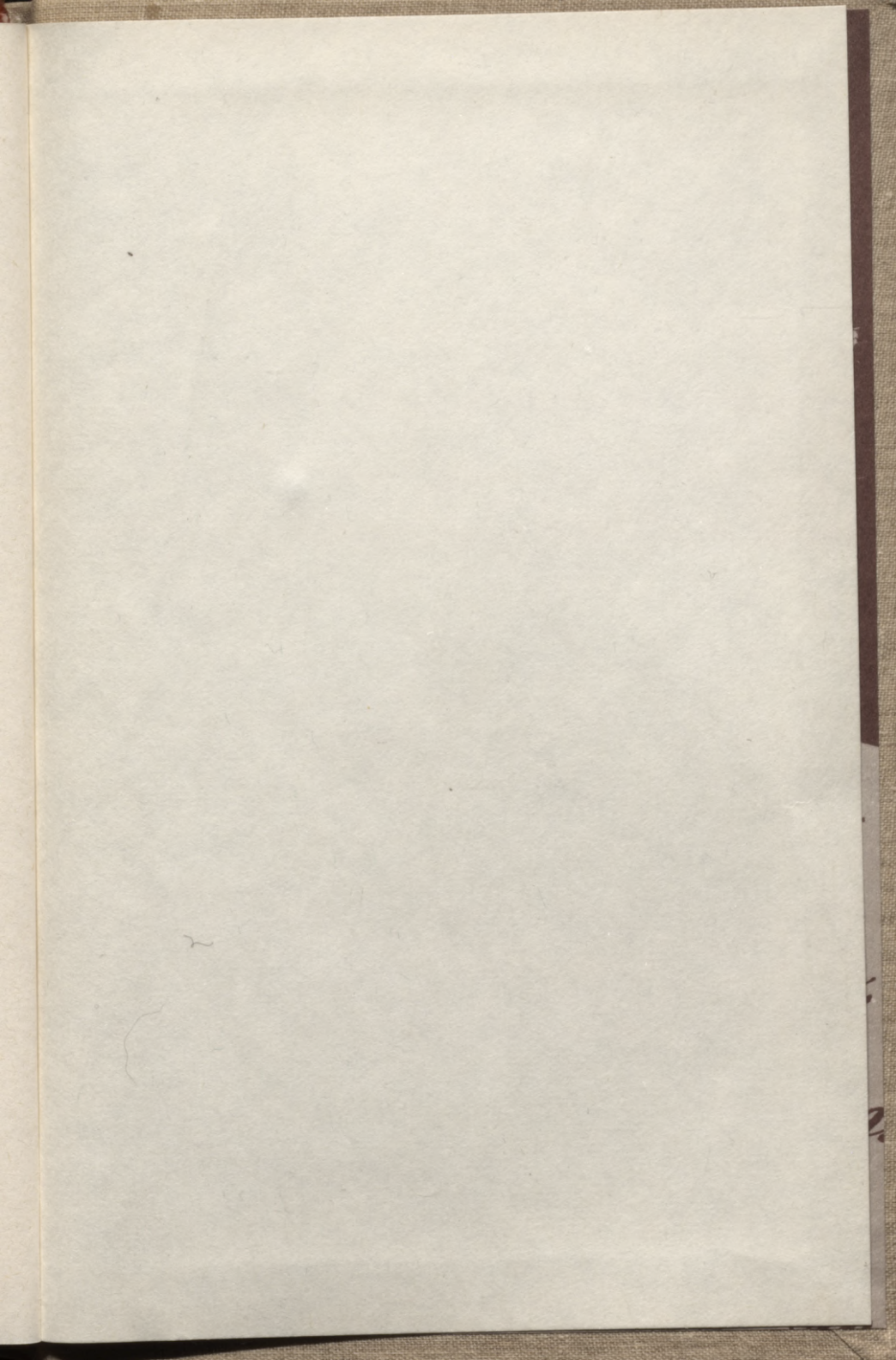
Apinis A.

Ap 343 Neprasot atļauju : Latviešu rokraksta literatūra
18. un 19. gadsimtā. — R.: Liesma, 1987. —
223 lpp.; il.

Apcerējumi par neoficiālo, tautas masās radušos literatūru, kas izplatījās ar roku pagatavotu norakstu veidā. Sniegti daudzi jaunatklāti fakti par autoriem, aplūkoti sacerējumi dzejā un prozā, kuros izpaužas vienkāršo ļaužu gaume, noskaņojums, intereses. Līdztekus stāstīts par pētišanas gaitas likločiem, interesantiem atradumiem.

A $\frac{4603010000-179}{M801(11)-87} 2-87$

83.3(2)1

Thiaba stahsti
He smu wihsi
Paraksteti

at or murtu
kas san kahr dijna
ra nas lai wiggasfure
has bilges zauntau
tak prom bihtas

no
7 Ruggen

1863

Teemu Reifi
Had fahne pee
Seemela faesshana
Dcedaht
15 tu

Gej

Lahtweschu,
Tautas, Gahjum
no,
Wchppim, Laikem

Thiaba stahsti
Heesnu wihsi
Larakstiti

aroti murti n
bes san kahr dipia
ra nas lai wiggas
has bilges zaunt
tak prom zehntas

no
Ruggen

1863

Teemmu Reifi
Had fahre pee
Seemela faeschana
Dcedakt
15 tu

Gay

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304062095

Lahtweschu.
Tautas, Gabjums
no,
Wappim, Laikem

